

COMMUNICATIONES

EX

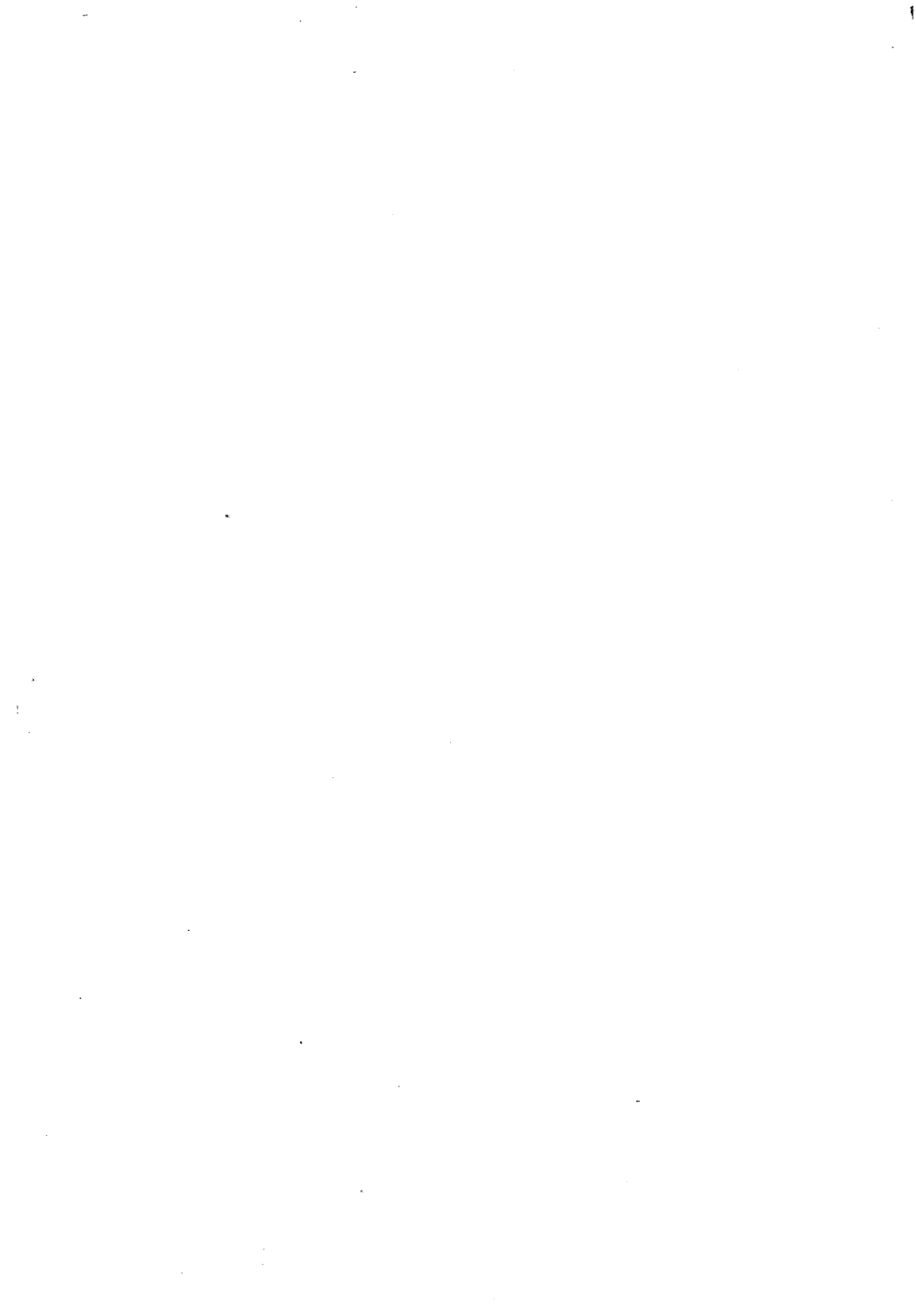
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE

HUNGARICA

28

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE
MEDICAE HUNGARICA

ADIUVANTIBUS

J. BENCZE, A. DADAY, K. FARKAS, G. HAHN, I. KATONA,
L. NEBENFÜHRER, GY. REGÖLY-MÉREI, E. RÉTI

REDIGIT

A. PALLA

28

BUDAPEST, 1963

REDACTIO

Budapest, II., Török utca 12.

TARTALOM

<i>Dr. A. G. Lusnyikov: A XIX. század orosz orvostudományának kimagasló művelője: Szokolszkij G. I. (1807–1888)</i>	9
<i>Dr. Grósz István: Dante: „Isteni Színjáték”-ának szemészeti vonatkozásairól</i>	37
<i>Dr. Bruszt Pál és Kőbегyi Mihály: Az egri vár „csontfülkéjében” őrzött, az 1552-es ostrom alatt csesettek csontmaradványainak eredete és fogászati vizsgálata</i>	45
<i>Kárpáti Endre: Madzsar József egészségpolitikai tevékenysége a magyarországi polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején</i>	55
<i>Dr. M. Kiss Pál: Két kiváló orvos-portré a XVIII. és XIX. században</i>	77
<i>Kulcsár Imre: Adatok Moson megye feudális korának egészségügyi történetéhez</i>	83
<i>Adattár</i>	
<i>Orvosi utasítás cholera ellen (Németh Jenő)</i>	261
<i>45 év előtti tervezet Magyar Orvostörténeti Múzeum létesítésére (Szamosbáti Dániel)</i>	266
<i>Könyvismertetés</i>	
<i>Mayer, K. F.: Disinfected Mail</i>	273
<i>Brecht Schneider, H.: Der Streit um die Vivisektion im 19. Jahrhundert (Dr. Bugyi Balázs)</i>	274

SUMMARY

<i>Dr. A. G. Lushnikov</i> : I. G. Sokolski (1807–1888), eminent scientist of Russian medical science of the 19th century	9
<i>Dr. István Grósz</i> : About the ophthalmic references contained in Dante Alighieri's „Divina Commedia”	37
<i>Dr. Pál Bruszt and Mibály Kőbegyi</i> : The origin and dental research of the bone-remains, kept in the „charnel-house” of the castle of Eger, and belonging to those slain during the siege of 1552	45
<i>Endre Kárpáti</i> : The activity of József Madzsar in the field of sanitary policy during the bourgeois-democratic revolution and the Soviet Republic in Hungary	55
<i>Dr. Pál M. Kiss</i> : Two outstanding medical-portraits in the 18th and 19th centuries	77
<i>Imre Kulcsár</i> : Data to the history of public health of the county of Moson in the time of feudalism	83
<i>Documentation</i>	
Medical directives against the cholera (<i>Jenő Németh</i>)	261
A 45-year-old project for the setting up of a Museum for Hungarian History of Public Health (<i>Dániel Szamosbáti</i>)	266
<i>Book-review</i>	
<i>Mayer, K. F.</i> : Disinfected Mail	273
<i>Brechtschneider, H.</i> : Der Streit um die Vivisection im 19. Jahrhundert (<i>Dr. Balázs Bugyi</i>)	274

СОДЕРЖАНИЕ

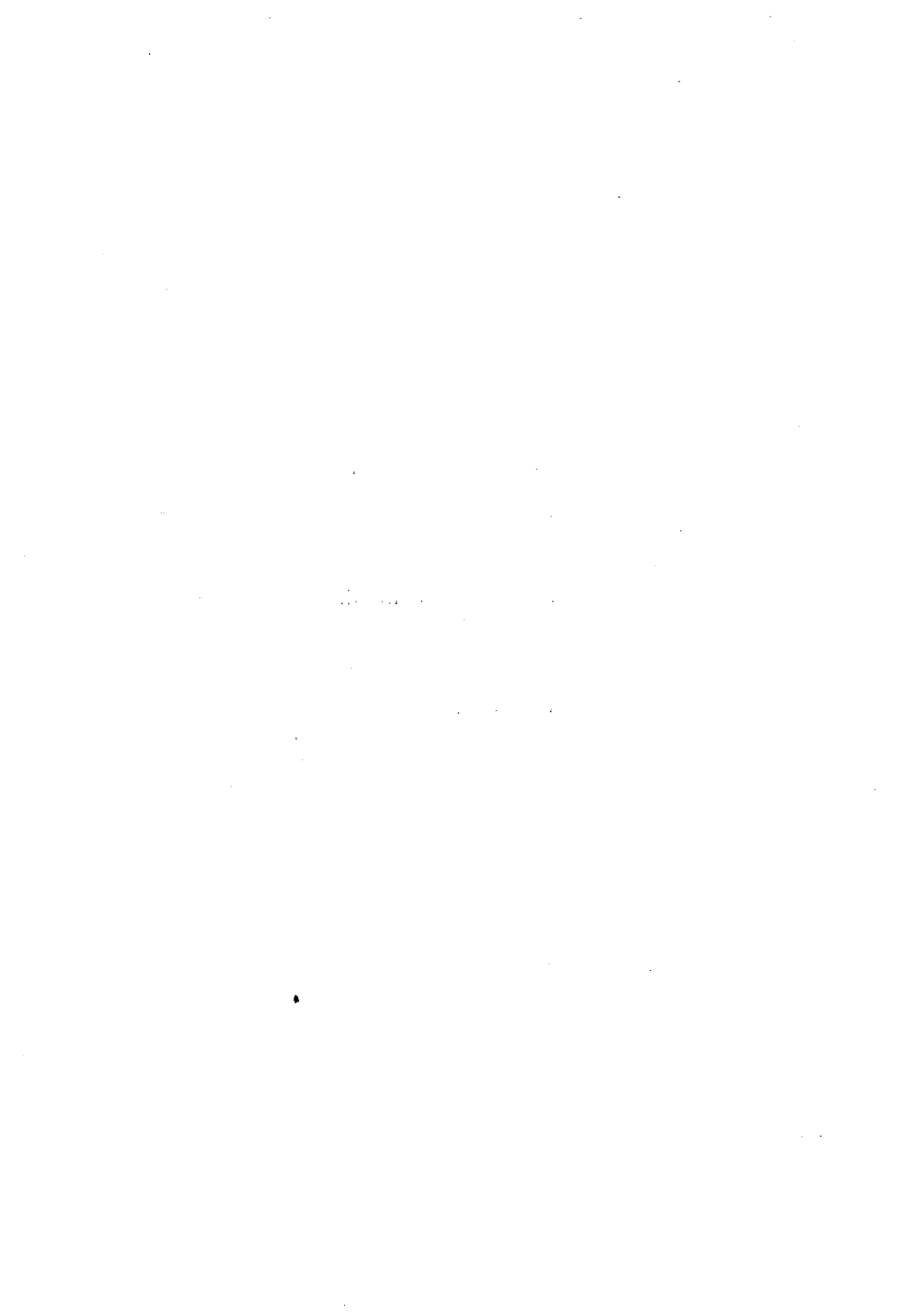
<i>Д-р А. Г. Лушников</i> : Классики русской медицины XIX столетия <i>Г. И. Сокольский</i>	9
<i>Д-р Иштван Грос</i> : Данные касающиеся офтальмологии в произведении Алигieri Данте „Божественная Комедия”	37
<i>Д-р Пал Бруст и Михай Кёхедь</i> : Происхождение и одонтологический осмотр костных остатков павших во время осады крепости города Эгер в 1552 году, сохраняемых в „костной нише” крепости	45
<i>Эндре Карпати</i> : Медицинско-политическая деятельность Иожефа Маджар во время гражданско-демократической революции и Республики Советов Венгрии	55
<i>Д-р Пал М. Киш</i> : Блестящие портреты двух врачей, XVIII и XIX вв.	77
<i>Имре Кульчар</i> : Данные к истории санитарии комитата Мошон во время феодализма	83
<i>Документация</i>	
Медицинские противохолерные распоряжения (<i>Енё Немет</i>) ...	261
Проект создания Музея Венгерской Истории Медицины 45 лет тому назад (<i>Даниель Самошхати</i>)	266
<i>Аннотация книг</i>	
<i>К. Ф. Мейер</i> : Disinfected Mail (Дезинфицированная почта)	273
<i>Г. Брехтшнейдер</i> : Der Streit um die Vivisektion im 19. Jahrhundert (Диспут о вивисекции в XIX веке (<i>Д-р Балаж Будь</i>))	274

SOMMAIRE

<i>Dr. A. G. Lusnyikov: G. I. Sokolsky (1807-1888), un éminent savant de la science médicale Russe du 19me siècle</i>	9
<i>Dr. István Grósz: Des références ophthalmiques contenues dans la „Divina Commedia” de Dante Alighieri</i>	37
<i>Dr. Pál Bruszt et Mihály Kőbégyi: L'origine et l'enquête dentale des restes d'os conservés au „charnier” du Château d'Eger, appartenants aux ceux tombés pendant le siège de 1552</i>	45
<i>Endre Kárpáti: L'activité de József Madzsar dans le domaine de politique Sanitaire pendant le revolution démocratique-bourgeoise et la République des Conseils en Hongrie</i>	53
<i>Dr. Pál M. Kiss: Deux portraits médicaux excellents dans les 18me et 19me siècles</i>	77
<i>Imre Kulcsár: Quelques dates à l'Histoire de la Médecine dans le Comitat de Moson à l'époque féodale</i>	83
<i>Documentation</i>	
<i>Directives Médicales contre le choléra (Jenő Németh)</i>	261
<i>Un projet fait il y a 45 ans pour l'établissement d'un Musée Hongrois pour l'Histoire de la Médecine (Dániel Szamosbáti)</i>	266
<i>Critique de livres</i>	
<i>Mayer, K. F.: Disinfected Mail</i>	273
<i>Brechtschneider, H.: Der Streit um die Vivisection im 19. Jahrhundert (La dispute sur la vivisection au 19me siècle) (Dr. Balázs Bugyi)</i>	274

I N H A L T

<i>Dr. A. G. Lusnyikov: I. G. Sokolsky (1807–1888), ein hervorragender Wissenschaftler der russischen medizinischen Wissenschaft des XIX. Jahrhunderts</i>	9
<i>Dr. István Grósz: Von den ophthalmologischen Beziehungen Dante „Divina Commedia“</i>	37
<i>Dr. Pál Bruszt und Mihály Köbgyi: Herkunft und zahnärztliche Untersuchung der im „Beinhaus“ der Burg Eger aufbewahrten Knochenreste der während der Belagerung im Jahre 1552 Gefallenen</i>	45
<i>Endre Kárpáti: Die gesundheitspolitische Tätigkeit József Madzsars zur Zeit der bürgerlich-demokratischen Revolution und der Republik in Ungarn</i>	55
<i>Dr. Pál M. Kiss: Zwei hervorragende ärztliche Portraits im XVIII. und XIX. Jahrhundert</i>	77
<i>Imre Kulcsár: Zugaben zur Gesundheitsgeschichte der feudalen Zeiten im Comitat Moson</i>	85
<i>Dokumentation</i>	
<i>Ärztliche Direktiven gegen die Cholera (Jenő Németh)</i>	261
<i>45-Jahre-alter Entwurf zur Gründung eines Museums für Ungarische Ärztliche Geschichte (Dániel Szamosbáti)</i>	266
<i>Buchbesprechungen</i>	
<i>Mayer, K. P.: Disinfected Mail</i>	273
<i>Brechtschneider, H.: Der Streit um die Vivisection im 19. Jahrhundert (Dr. Balázs Bugyi)</i>	274

КЛАССИКИ РУССКОЙ МЕДИЦИНЫ XIX. СТОЛЕТИЯ.

Г. И. СОКОЛЬСКИЙ (1807—1888)

Написал: Проф. А. Г. ЛУШНИКОВ (Москва)

В шестидесяты годах восемнадцатого века венский врач Ауенбруггер выступил с новым методом исследования большого организма. Он предложил выстукивать грудную клетку и на основании полученного звука умозаключать о патологических процессах. Прошло несколько десятилетий прежде чем новый метод был признан сначала в России, а потом и во Франции. В девяностых годах XVIII в. трактах Ауенбруггера изучил профессор Петербургской Медико-хирургической академии хирург Саполович и прежде чем производить операции на грудной клетке он её перкутировал. Однако первые годы широкого распространения этот метод не получил ни у нас, ни во Франции. В 1819 году появилось первое сообщение о другом новом способе — выслушивании грудной клетки при помощи стетоскопа.

Широкое применение физических методов исследования, их внедрения во врачебную практику в России было заслугой Г. И. Сокольского.

Разбор научных трудов Сокольского, а также его педагогической деятельности даст возможность напомнить о больших заслугах этого замечательно о врача и определить его место в истории науки.

Г. И. Сокольский родился в Москве в 1807 г.

После окончания гимназии Григорий Иванович в 1824 г. поступил на медицинский факультет Московского университета. Это была тяжелая эпоха, как для всего передового русского общества, так и для университета. Разгром декабристов, николаевская реакция, преследование живой мысли сказались и на медицинском факультете. Но несмотря на тяжелые условия жизни, медицинский факультет даже в эти годы с успехом продолжал научную и педагогическую деятельность. Именно в эти годы он сумел воспитать значительные кадры учёных врачей и выпустить ряд научных трудов, имевших большое значение для дальнейшего развития русской клинической школы.

По окончании Московского университета Г. И. Сокольский, как один из наиболее способных студентов, был избран для подготовки к будущей педагогической и научной деятельности и направлен в профессорский институт при Дерптском университете. В Дерпте он много и самостоятельно работал. Именно к этому периоду (1831 году) относятся его первые наблюдения над зависимостью, которую он подметил между ревматизмом суставов и заболеванием сердца. Здесь же им были написаны и первые научные работы: статья «О свойстве эпидемической болезни холеры» (1831) и докторская диссертация «О дизентерии» (1832), вчерне уже готовая в Москве; кроме того в Дерпте им написан разбор диссертации И. Протасова «О воспалении брыжейки» (1832).

Сохранились воспоминания Н. И. Пирогова, товарища Сокольского по Дерпту. Нельзя пройти мимо характеристики, которую оставил этот гениальный врач своему близкому товарищу. Характеризуя некоторых сокурсников по Московскому университету, Пирогов писал: «Третий московский оригинал между нами был Григорий Иванович Сокольский, приобревший между нами изветсность постоянными сражениями с профессорами и вообще с начальством... Но за его выходы против немецких профессоров они его сильно прижали

и не выслали вместе с ними за границу, а отослали в Петербург для дальнейшего усовершенствования к Карлу Антоновичу Мейеру, в Обуховскую больницу, которому он потом так насолил столкновениями при постели больных, что тот рад был от него отделаться, и через год Сокольский явился к нам в Берлин, а здесь выкинул весьма рискованную для того времени штуку, уехав из Берлина без паспорта в Цюрих, к Шенлейну и в Париж...

Григорий Иванович был человек недюжинный; я его любил за его особенного рода юмор. Он был сын того Московского священника, который в 1820-х годах [1] вздумал написать опровержение Коперниковой системы; от отца перешла склонность к оригинальности и к сыну. В Москве он также не ужилась в университете и вышел в отставку до эмеритуры.

Замечательным у этого нашего товарища была охота к изучению механизма часов, который он знал необыкновенно точно, а потому умел довольно верно определять достоинство часов. В Болгарии, в 1877 году, я встретился с одним врачом из Московского университета, знавшим Сокольского, и услышал, что и до сего дня эта охота к часам не прошла у Сокольского. По рассказам, в его комнате висит более дюжины часов, механизм которых он так регулировал, что они все бьют в один момент» [2].

Ценны эти строки Н. И. Пирогова тем более, что сведения о жизни Г. И. Сокольского и мемуарная литература о нем чрезвычайно бедны. Много правильного в этой высокой оценке личности Сокольского.

После окончания профессорского института в Дерпте Григорий Иванович был направлен в Петербург в Обуховскую больницу, где пробыл два года и затем в 1834 году выехал за границу в Берлин. Немецкая профессура и немецкая медицина не удовлетворили Сокольского и он стремился выехать дальше, но его удерживало отсутствие средств, так как денег у него не было, а администрация Московского университета не особенно торопилась высылать командированным назначенные им суммы. По этому поводу Н. И. Пирогов писал: «Товарищ мой, Гр. Ив. Сокольский, посланный

заграницу из Петербурга, долго по прибытии в Берлин не получал из Москвы жалованья; нуждаясь, он обратился, конечно, прежде всего к Кранихфельду [3]; тот прочел ему несколько душеспасительных наставлений, но помощи никакой не дал.

Сокольский, узнавший от какого то немца, что к королю можно отнести письмо по городской почте, не много думая, взял, да и написал его величеству письмо, в котором он просил обратить внимание на бедственное положение. Положим, что Г. И. Сокольский был оригинал, но и он, верно, не посмел бы и подумать в России о переписке с главою государства по частному делу. Я отговаривал Сокольского, но потом чрезвычайно удивился, когда услышал, что на другой же день получен был через статс-секретаря ответ короля: Сокольскому предлагалось обратиться к русскому посланнику, что было испробовано им уже давно, но без успеха» [4].

В Берлине, таким образом, Сокольский не задерживался и уехал сначала в Цюрих, потом в Париж. За рубежом Сокольский провёл два года (1834—1835 — последний частично) и вернулся на родину. Сокольский, привыкший к свободному и глубокому клиническому мышлению отечественных учёных, встретился на Западе с высокомерием и догматизмом большинства профессоров: «...никто не смей, вспоминал Сокольский, противоречить клиническим преподавателям... там (в университетских городах Западной Европы. — А. Л.) — не принимается чужих мнений и сие упорство в собственных парадоксах обыкновенно находится в прямом содержании к невежеству доцента» [5].

В Западную Европу Сокольский выехал, имея некоторый практический опыт и большую теоретическую подготовку. У него складывались собственные клинические взгляды. Особенно интересовали Сокольского объективные методы исследования больных и успехи патологической анатомии.

Поэтому наиболее интересным было для него посещение Парижа и знакомство с деятельностью клиницистов Луи, Андраля и др.

После возвращения на родину Сокольский в 1835 году

был назначен профессором общей патологии и терапии в Казань, где пробыл несколько месяцев, а с марта 1836 года началась его работа в Московском университете. Об этом времени в воспоминаниях графа М. В. Толстого можно прочесть следующее: «... между тем на медицинском факультете произошли большие перемены: Дядьковский, Мухин и Котельницкий уволены в отставку; судебная медицина и медицинская полиция достались на долю нового проф. Армфельда; кафедру Котельницкого занял доктор Н. Б. Анке, новая кафедра токсикологии предоставлена Иовскому; старик Лодер — умер. Сверх того из Берлина явились к нам трое молодых людей профессоров: один из них, Г. И. Сокольский, занял кафедру терапии, другой — А. М. Филомафитский — стал преподавать физиологию, а третий Ф. И. Иноземцев — оперативную хирургию. Все они, а в особенности последний, привезли с собою убеждение, что врачебная наука в Московском университете до прибытия их была в совершенном упадке и что студенты, как учащиеся, так и окончившие курс, вовсе лишены познаний и ни к чему не способны» [6].

Годы с 1836 по 1849 были временем расцвета клинической деятельности Сокольского. За это время он сделал все наиболее ценное: в 1836 г. им опубликована работа «Ревматизм сердца», в 1838 г. — «Учение о грудных болезнях», в 1839 г. — «Исследование патологических свойств воспаления легочной и соседних ее тканей с приложением к диагностике и терапии», в 1846 г. — «О кормлении и воспитании новорожденных детей».

Молодой профессор скоро завоевал популярность среди студенчества. Большие знания, ясность изложения, независимость мысли — сделали его достойным преемником И. Е. Дядьковского. В мемуарной литературе есть интересные строки о Сокольском, принадлежащие Н. А. Малевскому — Малевичу, отец которого был врачом и учился у Сокольского. Вот что он писал в своих воспоминаниях: «Сокольский пленил отца моего не только своей известной «фармакопеей», но и оригинальностью мышления и своеобразием обращения. Он не искал популярности у студентов, был требователен,

резок и беспощаден в своей критике, но невольно внушал к себе уважение ученостью, остроумием и блеском изложения». М. В. Толстой, вспоминая, как проходили в его время докторские экзамены, писал: «Последним и самым тяжелым для нас испытанием была оперативная хирургия: проф. Иноземцев сряду четыре заседания изошрял над нами своё неистощимое остроумие и, наконец, хотя и неохотно, поставил каждому из нас отметку «удовлетворительно». Всегда правдолюбивый товарищ его Г. И. Сокольский не вытерпел и сказал: Иванову (врачу, который экзаменовался вместе с Толстым. — *А. Л.*) следовало бы поставить «превосходно» [7] И. Заборовский [8] в некрологе Сокольского писал о своём учителе: «Чтение его отличалось ясностью изложения, отношение к студентам — теплотой» [9].

В 1848 году закончилась профессорская деятельность Сокольского. Он не был подходящим педагогом в условиях николаевского режима. По какому то незначительному поводу, как будто вследствие резкого отзыва о попечителе Московского университета Д. П. Голохвастове, Григорию Ивановичу было предложено уйти в отставку с пенсией в 39 руб. 71 коп. в месяц, что он и сделал.

После ухода из университета Г. И. Сокольский много занимался врачебной практикой. Москва пятидесятых годов знала его как наиболее известного врача. В печати он почти не выступал, если не считать небольшой, но ценной и остроумной статьи об А. И. Овере, помещенной в «Московских ведомостях» за 1865 г.

В конце жизни, в 70-х и 80-х годах Сокольский жил уединенно, вдали от общества и медицинской науки. «Он доживал свой век, пишет Н. А. Малевский-Малевич, почти всеми забытый в Москве, в Кривоникольском переулке, на Арбате, в собственном доме. Отец мой продолжал навещать его изредка и раз взял меня с собой, когда я был уже студентом первого курса Московского университета. Мы позвонили у крыльца деревянного двухэтажного домика и по скрипучей, крашеной лестнице поднялись во второй этаж. Высокая, светлая передняя была вся заставлена шкапами и книгами. В следующей

комнате, просторной, с окнами на две стороны и почти без мебели на середине, в кожаном кресле с низкой стенкой сидел Сокольский. На нём были валеные сапоги, шуба и меховая шапка, хотя в комнате было хорошо натоплено. Перед стариком стояли рядом два сдвинутых стола, заваленных книгами и бумагами. На краю столов, на подоконниках и на книгах там и сям лежали кучки сигарного пепла. Сокольский, когда мы вошли, читал, дерма перед собой лупу, какую то пожелтевшую мне показалось латинскую рукопись. Он не встал нам навстречу, а только снял меховую шапку и вынул изо рта окурок сигары. Меня поразило его лицо своим сходством с Вольтером, как его изобразил Гудон в знаменитой статуе, сидящим на креслах. Худое, бритое, обтянутое кожей лицо, нависшие брови, пронизательные, строгие глаза, тонкие, насмешливые губы. Сходство с Вольтером Гудона усиливалось тем, что сухая маленькая голова Сокольского держалась на тонкой, старческой шее, выходившей из открытого ворота сорочки. Григорий Иванович принял нас со свойственной ему добродушной суровостью, пригласил сесть, меня потребал двумя пальцами по плечу и сейчас же заговорил с отцом о войне (это было в 1876 году), как будто продолжая недавно прерванную беседу. Затем он стал спрашивать меня о моих университетских занятиях и очень похвалил, когда узнал, что я пошел по юридической, а не по медицинской части. Говорил он громко, несколько в нос, откинувшись на спинку кресла и устремив глаза на свою сигару, которую беспрестанно вертел между пальцами. Я впоследствии навещал его еще несколько раз уже один, и он, видимо, относился благосклонно к моим посещениям . . .

Сокольский был большим любителем часового мастерства. Во всех комнатах его квартиры на столах и окнах стояли часовые механизмы в более или менее разобранном виде. Семья Григория Ивановича помещалась внизу и он сам занимал верхний этаж и жил один, олимпийцем. Без его зова никто не смел подниматься в его покой, а сам он опускался только изредко. Врачебным делом он, повидимому, уже мало интересовался в последние годы своей жизни. По крайней мере при

мне никогда не говорил о медицинских предметах. Раз как то, когда мой отец жаловался ему на недомогание и спросил совета, он сказал только: «Надо бы побольше есть соленого, икры или селедки, да при езде подкладывать под себя подушку; от тряски по мостовым большой вред для нервов». На этом разговор закончился.

Незадолго перед смертью Сокольский ослеп. Он умер 28 февраля с. с. 1886 года, пережив своих товарищей по университету. Могила его в Москве на Дорогомиловском кладбище не сохранилась. Не известен и ни один портрет Сокольского.

2.

Ввиду отсутствия достаточных материалов вопрос о мировоззрении Сокольского является трудным. Григорий Иванович прошел долгий жизненный путь и неудивительно, что его взгляды на основные вопросы жизни и науки могли в той или иной степени с годами меняться. Для понимания личности Сокольского нам всего доступнее период его пребывания в Дерпте и Московском университете, главным образом до 1849 года, когда он был уволен в отставку.

Знаменательные события 1825 года застали Сокольского студентом первого курса. Надо полагать, что сочувствие молодого Сокольского, ушедшего из духовной среды в атмосферу молодежи, искавшей удовлетворение в изучении медицинских наук, было не на стороне царской реакции, беспощадно расправлявшейся с декабристами. Медицинский факультет, куда тоже проникли тяжелые веяния жандармского режима, был однако, до некоторой степени духовным оазисом.

Несколько иной была общественная атмосфера в Дерпте, куда Сокольского отпавили в 1828 году для подготовки к профессорской деятельности. Здесь косность и реакция чувствовались острее. Консерватизм немецких профессоров раздражал молодого и задорного, как писал Н. И. Пирогов, Сокольского и не однажды ему приходилось терпеть от них за «строптивость». Сокольский этого периода уже выступал как сторонник рациональной науки, основанной на опыте.

Заграница, куда он выехал в 1832 году, встретила его неприятливо. Неоднократно Сокольский встречал там неприязненное отношение к своим теоретическим высказываниям и планам. Но не всё Сокольский подвергал критике. Его острый ум и понимание очередных проблем медицины позволили молодому учёному правильно оценить то передовое, что было тогда во Франции.

Расцвет достижений Г. И. Сокольского как клинициста падает на годы его профессорства в Московском университете (1836—1849). Несмотря на николаевский режим, Сокольский оставался и в эти годы тем же решительным и свободным деятелем в своей области. Никакие административные ухищрения не могли перевоспитать этого замечательного человека. Он всегда оставался независимым и честным в суждениях. В одном из своих отзывов о рукописи, присланной ему цензурой для просмотра, он писал: «Желательно, чтобы люди, горящие усердием к народной образованности и общественному здравью, не прежде соделывались учителями народа, как после достаточного собственного образования» [10].

Каких же научно-философских воззрений придерживался Г. И. Сокольский? Из каких основных положений исходил этот один из самых видных деятелей русской медицины девятнадцатого века?

Сокольский весьма отрицательно характеризовал эпоху в которую ему приходилось жить. Сокольский определял своё время, как «век скучного многоглаголанья», когда умная и независимая речь встречается редко. Чаще встретишь, по его мнению, слова и действия людей, стремящихся кому то угодить. Характерною особенностью своего времени — середины XIX века — Сокольский считал расцвет торгашества и рыночности. Умный человек большая редкость, а жить ему тяжело, так как «вокруг его все мертво, он вопиет в пустыне». Вспоминая быть может, В. С. Печерина, ушедшего в эмиграцию, а может быть и П. Я. Чаадаева с его «Философическими письмами», Сокольский указывал, что у нас даже талантливые люди быстро сходят со сцены, убеждаются в бессилии человеческого разума.

За этими весьма пессимистическими выводами Сокольского однако скрывалось не только отрицание «эпохи», но и утверждение иной действительности, где господствовала бы свобода и ни чем неограниченная творческая мысль.

Продолжая характеризовать свою безрадостную эпоху, он писал: «Сколько можно насчитать у нас даровитых умов, которые прежде сорокового года покинули литературную деятельность». И причина тому, иронически продолжал автор, вовсе не северный холод. «По моему наблюдению, продолжал развивать свои размышления автор, причина преждевременного умирания нашей учёности таится не в ней, а вне её, т. е. учёный человек, не видя цели, для которой трудится, впадает в умственное отчаяние». Трудно жить без понимания и сочувствия, в условиях общества, когда учёных людей называют слабоумными, когда накопленные умственные ценности приходится прятать или, во всяком случае, умалчивать о них. Свою эпоху Сокольский прикровенно сравнивал с эпохой Нерона, так как счёл нужным вспомнить слова Сенеки, «величайшего из философов», говорившего о ненужности знания, если им нельзя воспользоваться для общественной пользы. По мнению Сокольского, человечеству нужна истина практическая, а не отвлечённая, не «истина сама в себе». Бесполезен философ, который не связан с обществом, которого не знают и не могут читать. Намекая довольно прозрачно на жандармскую атмосферу николаевской России, Сокольский восклицал: «Людей нельзя заставить кулаком почитать истину».

В другой работе, написанной уже в шестидесятых годах, Сокольский указывал, что чины, ордена или должности не могут быть мерилем для достоинства людей. Демократизм Сокольского ярко выступает в характеристике, данной им терапевту профессору А. И. Оверу; он подчеркивал обхождение последнего с больными, «столь же простое и чрезвычайно натуральное, без спеси к низшим и без подобострастия к высшим» [11]. Сокольский презирал пресмыкательство, низкоклонство, раболепие. Порицая всякого рода научное шарлатанство, он критиковал склонность блистать истинами из только что прочитанной книги.

Г. И. Сокольский и в жизни, и в науке стремился к точности, определённости понятий. Его высказывания всегда кратки и выразительны. Он не любил цитат, словесной манерности и считал, что пристрастие ко всему этому всегда есть признак творческого бессилия.

В критических замечаниях на книгу доктора Ястребцева Сокольский писал: «Я бью кремнем о камень не для того, чтобы произвести пустой звук, но чтобы получить искру».

Лучшие представители русской клиники, начиная со второй половины XVIII века, отлично понимали необходимость правильных научно-философских предпосылок для развития рациональной науки о больном человеке. Понимал это и Г. И. Сокольский.

Разбирая одну из последних работ Ястребцева, врача, бывшего одно время материалистом, и под влиянием научных воззрений Е. О. Мухина пришедшего к признанию важности нервной системы, Сокольский спрашивал, что же собственно можно в живом человеке назвать душой. О душе, по мнению Сокольского, можно говорить, на сто манеров, т. е. «можно выдумать, что угодно». Однако, не лучше ли придерживаться физиологического понимания души, т. е. понять её как сочетание произвольных движений, чувствований и разума и тогда будет ясно, что «орган движения — мышцы, орган чувствования — пять внешних чувств, орган разума — мозг».

Сокольский был противником религиозно-богословской концепции понимания природы и человека: «Груды фолиантов, наполненные рассуждениями о добре и зле, ни мало не поясняют его (человека. — *А. Л.*). Кто допускает в природе для начала — доброе и злое, тот не объясняет, а только показывает».

По Сокольскому, в основе всех явлений природы лежит основной закон, показывающий, что «материя и сила (в неорудной), организация и функция (в орудной), бытие и действие (в духовной природе) — составляют и обуславливают всякую жизнь и все её явления». Эти две стороны, т. е. материя и сила, учеными понимались различно. Одни из них, говорил Сокольский, полагали в основе жизни силу, ею одушевляли материю; а другие — в основе всякого бытия полагали одну

материю, а силу производили из неё. Сокольского не удовлетворяло ни то, ни другое. Отказываясь от чисто материалистического и чисто идеалистического понимания природы, и считая материю извечно связанною с силой как субстанцией нематериального порядка, Сокольский таким образом склонялся к дуализму. В результате такого понимания природы он пришел к признанию идеалистической теории познания: человек может, говорил он, постигать только внешнюю сторону явления, «но внутренние причины всех естественных явлений скрыты от нас и почивают в божеском сознании». Таким образом Сокольский ставил пределы человеческому знанию и в этой части своих теоретических воззрений примыкал к кантианству.

Впрочем эти глубоко-ошибочные точки зрения почти не отразились на его деятельности как учёного врача. Всюду в своих трудах Сокольский подчеркивал веру в могущество человеческого знания, в возможность силой ума и опыта преодолевать трудности изучения природы. Указывая на вред мечтательности и фантазии, Сокольский писал: «История врачебной науки показывает, что мечты врачебные во все времена возникали и гасли как метеоры и что прочные успехи наук возрастали по мере того как врачи, оставляя онтологию и диалектику, обращались к созерцанию естественных явлений человека. Успехи медицины в последнее двадцатилетие также служат доказательством, что гораздо необходимее для сей науки, нежели метафизика» [12].

Сокольский считал, что не столько наследственность, сколько воспитание и среда имеют значения для формирования человека.

Более ярко значение Сокольского может быть понято в результате разбора его клинических взглядов.

3.

Понятие о болезни всегда было основным содержанием медицинской науки, определявшим её теоретические выводы и практическое содержание.

По мнению Сокольского, болезнь есть определённая форма

жизни. Она имеет естественное течение. Человек потому и бывает болен, что он неразрывно связан с силами природы. «Все эти влияния, объяснял Сокольский, стремятся непрестанно отнять у нас жизнь, чтобы, по неразгаданному общему закону природы, слить бытие частное неделимых с бытием мировым. . . . Природа находит удовольствие в непрестанном творении и разрушении. Это нападение стихий природных на человека и есть причина его болезни».

Сокольский утверждал, что никогда нельзя познать *всей* болезни, а только её видимые признаки. В итоге, он пришел к такому определению болезни: «Она есть внутреннее, произвольное состояние организма, обнаруживающееся нарушением его отправлений (припадками). Припадок есть только внешняя сторона болезни; он с нею рождается, с нею и пропадет: это неперемный спутник болезни».

Таким образом у Сокольского нет ни слова о значении нервной системы в патологическом процессе; кроме того Сокольский совершенно отверг основное положение своего старшего современника Дядьковского о познаваемости сущности болезни.

Г. И. Сокольский различал два рода припадков — органические и функциональные. Напомнив, что сила и материя, несмотря на различие их субстанциальности, всегда нераздельны, Сокольский утверждал, что «каждое явление измененного отправления зависит от измененной организации». Но из этого, в конечном итоге, правильного положения, Сокольский делал неправильный вывод: «Поэтому если в трупе нашлись жёлчные камни, то невероятно, чтобы больной страдал кашлем, одышкой или другими грудными припадками, не согласными с явлениями трупными». Исключителен интерес Сокольского к вскрытиям, к патологической анатомии. Он упрекал врачей в том, что многие из них при вскрытиях ограничиваются слишком поверхностным исследованием посмертных изменений и тем не узнают болезни «во всей её целостности».

Патологический процесс всегда динамичен и зависит от множества причин. Из них с особенной обстоятельностью

Сокольский останавливается на суточных переменах. Сокольский напоминал, что в полночь усиливается подагра, под утро — пот у чахоточных, кашель у лиц, страдающих одышкою, утром — у пьяниц начинается дрожание, слюнотечение при раке желудка, приступы глистной болезни. После полудня — усиливаются припадки при рожистом воспалении и трехдневной лихорадке, вечером — обостряются вообще все воспалительные процессы и, наконец, ночью — особенно страдают больные чесоткой, ревматизмом и усиливаются венерические костные боли.

Наблюдая такую периодичность болезней, связанную с временем суток, Сокольский считал целесообразным и практически важным для врачей знать это *патологическое суточное время*.

Не лишены интереса и его соображения о том, что болезни, подобно растениям и животным, зависят от места на земном шаре. По мнению Сокольского, врачам нужна и *патологическая география*. Есть болезни, встречающиеся всюду на земном шаре — это воспаления катарры, ревматизм и пр. Но есть болезни местные в географическом смысле, или встречающиеся в северном и южном полушариях.

Велико действие атмосферы на человека: «Врач всегда должен его понимать и во всяком случае так понимать, как купец понимает денежный курс, как правитель — дух народа».

Возражая против гуморальной теории, Сокольский не считал правильной и теорию Броуна, которая объясняла возникновение болезней явлениями возбудительности. О теории Бруссе он писал: «Ничего не может быть нелепее понятия о раздражении, которое ныне так обширно растянута французами» [13].

Для научного глубокого понимания болезни, утверждал Сокольский, существует только один путь — тщательное объективное клиническое исследование и изучение тех материальных изменений, которые происходят во время болезни и которые доступны исследованию в условиях современной науки.

4.

Изучение методов исследования больных всегда даёт обильный материал для суждения о враче, их применяющем.

К двадцатым годам XIX столетия врачи уже владели достаточно разработанной системой исследования больного человека. В России наиболее полно этот метод изложен в работе Василия Мичурина, опубликованной в 1825 году.

Сведения о перкуссии и аускультации Сокольский впервые узнал от М. Я. Мудрова. Сокольский был одним из тех, кто не только с исключительным мастерством овладел перкуссией и аускультацией, но и сумел раздвинуть границы применения нового метода, показать его возможности и, применяя его, описать новые, весьма важные симптомы и заболевания.

Ссылаясь на историю науки, Сокольский доказывал, что врачебное искусство возрастало одновременно с ростом умения объективно и беспристрастно оценивать больной организм. Однако тут же автор предупреждал, что пусть не увлекаются и не думают, что при помощи куска дерева (т. е. стетоскопа) можно постичь всю семиотику.

Лекция Сокольского о физических методах обследования, по нашему мнению, одно из наиболее значительных исследований в этой области, после работ Ауенбруггера и Лаеннека. Сжато и обстоятельно излагает автор историю открытия, описывает болезненные явления, которые можно изучить при помощи выслушивания, и указывает на способ приложения нового метода к распознаванию некоторых болезней.

Говоря о перкуссии, Сокольский сожалеет о том, как много времени понадобилось представителем учёного медицинского мира, чтобы понять пользу простого факта, давным давно известного в народе: «Казалось бы, не трудно дойти до такого опыта, так как с давних времен водится обыкновение ударять себя кулаком в грудь и её звучностью доказывать свое здоровье или храбрость; равно садовники с давних времен умеют помощью поколачивания узнавать доброту дынь, арбузов, тыкв; однако эта простая мысль никому не пришла в голову прежде Ауенбруггера» [14].

Открытие аускультации Сокольский считал большим событием в науке. Он высоко оценивал историческое значение Лаеннека. «Действительно, Лаеннек имел особенную гениальность, ибо кроме изобретения инструмента, он посредством его сделал множество наблюдений и исследований, заметил все грудные звуки, естественные и болезненные, объяснил их весьма остроумно, сделал самое близкое сравнение их с другими звуками в природе, усовершенствовал диагностику грудных болезней и, наконец, составил учебную книгу своих наблюдений, которая навсегда останется памятником образованности автора и образцом для врачебных монографий. И всё это совершенно не более, как в три года». Одновременно Сокольский отметил и недооценку Лаеннеком перкуторного метода, якобы ставшего ненужным после изобретения стетоскопа.

Сокольский полагал, что выслушивание лучше производится при помощи стетоскопа, чем без него одним ухом: «... при применении уха прикладывается целая половина головы, которой лобная, височная и теменная кости также бывают проводниками звуков, находящихся вне выслушиваемого места».

5.

Выпуская в свет работу — «Учение о грудных болезнях» в феврале 1838 года, Сокольский писал в предисловии: «Итак, цель сего сочинения та, чтобы заслуги патологической анатомии приложить к изучению практической медицины и таким образом сблизить две несправедливо раздвинутые ветви одной и той же науки» [15].

Поставить на очередь эту важную проблему было вполне своевременно.

Стремление внедрить в нашу клинику достижения патологической анатомии, соединить в одно незаконно разрозненные ветви единой науки, заставило Г. И. Сокольского по новому давать клинический материал, как на лекциях, так и в своих печатных трудах.

Обычно он начинал описание болезни не с симптоматики, как это делало большинство медицинских писателей того времени, а с описаний патологоанатомического характера.

Ссылаясь неоднократно на труды Бруссе, Андраля, Лаеннека и указывая на заслуги этих авторов в области патологической анатомии, Сокольский однако не всегда и не во всем с ними соглашался. В конечном счете он считал высшим авторитетом свое собственное наблюдение, о чем неоднократно говорил и с кафедры, и в печати. Это утверждение не было демонстрацией какой то исключительности собственной личности; самостоятельности мысли и умения наблюдать он требовал и от студентов.

Новыми для первой половины XIX века были патологоанатомические изыскания Г. И. Сокольского при болезнях сердца. Разбираясь в клинической картине воспаления сердца, он справедливо обратил внимание на то, что не только старинные врачи, но даже и Лаеннек, никогда не могли диагностировать при жизни это заболевание. И здесь, как и во многих других случаях, Сокольский начинает описание болезни не с клиники, а с «трупорисследования». «Самое сердце, пишет Сокольский, т. е. мышечная его ткань, весьма редко бывает местом воспаления», чаще признаки воспаления находятся либо на внутренней, либо на наружной поверхности органа. Сокольский полагает более правильным описывать перикардит и эндокардит вместе, так как эти два вида воспаления имеют много общего.

В течение всей профессорской деятельности Сокольский подчеркивал важность накапливать опыт в области патологической анатомии. Еще молодым врачом, в Дерпте, во время холерной эпидемии 1830—1831 гг. Сокольский, возражая тем ученым, которые пытались понять заболевание больше теоретически, писал: «Лучшим судьею о свойстве болезни было бы вскрытие трупов... Ах, чем бы не пожертвовал я за случай видеть больных и собственной рукой исследовать трупы умерших!» [16].

Незадолго до ухода с кафедры патологии и общей терапии, в 1845 г., Сокольский в отзыве о рукописи «Практической

медицины» И. Е. Дядьковского, подготовленной к печати проф. К. В. Лебедевым, писал, что недостатком книги является отсутствие более подробного описания посмертных изменений при некоторых болезнях.

Г. И. Сокольский оказал услугу русской науке тем, что в течение всей своей клинической деятельности занимался морфологическими проблемами и внедрял в сознание молодых врачей необходимость при любом клиническом исследовании помнить и о патологической анатомии данного заболевания.

6.

Серьезная и возвышенная медицинская наука, говорил Сокольский в актовой речи 1839 г., есть только та, которая истолковывает человеческую натуру на основании наблюдений, проверенных экспериментом.

Сокольский редко выступал с критикой врачебных теорий. Но не однажды он указывал, что любая наука жестоко страдает от пустого теоретизирования. Мало ли о чем говорят и думают люди! Важно указать на то, до чего они дошли в науке и что знают. Он предупреждал читателей своих сочинений, чтобы они не искали там ни систем, ни классификаций.

Только один раз Г. И. Сокольский счел нужным выступить с критическим разбором врачебной системы, которая казалась ему особенно ошибочной и о которой он слишком много незаслуженнохвалебного слышал в Москве: мы говорим о клинических взглядах французского врача Бруссе. Признавая факты раздражения, которые предшествуют некоторым болезням, Сокольский однако отказывался допускать во всех случаях главенствующее значение этого раздражения в патологических процессах [17].

«В природе, утверждал Сокольский, не существует ни классов, ни родов, ни видов болезней, как произведений разума, а существуют одни индивидуальные случаи; они то и составляют тот чистейший источник, в котором врач может утолять любознательную жажду свою» [18].

Сокольский с кафедры неоднократно заявлял, что он не придерживается ни одной из господствующих врачебных теорий. Не требовал он от своих слушателей и погони за книгами. Врачу, учил Сокольский, нужны не столько приобретенная ученость, сколько неповрежденность чувств и бескорыстная любовь к правде. Человек, напитанный чужим умом, по его мнению, не в состоянии правильно различать вещей в природе и может быть уподоблен животному, навьюченному чужой тяжестью.

От преподавателей медицины Сокольский требовал прежде всего правдолюбия. Думать и мечтать о вещах гораздо легче, чем исследовать их физические качества. Иногда малосведующая юность аплодирует химерам и цель кафедрального артиста достигается. Нельзя выходить на кафедру, не убедившись в том, что хорошо знаешь то, о чем будешь говорить, иначе голос оратора «при всей пышности диалектики всегда будет дрожать на учебном стуле». С каждым годом Сокольский совершенствовал свое клиническое искусство, свое мастерство в области физических методов исследования и увековечил свое имя ценными открытиями в области внутренней патологии. Значителен его вклад в изучении заболеваний органов дыхания и сердечно-сосудистой системы. Как учитель молодежи он считал неправильным начинать преподавание терапии с разбора сложных случаев. По этому поводу он напоминал, что прежде чем изучать сложные кристаллы, надо знать их простые формы. То же самое должно относиться и к болезням. «Истина эта при всей ее очевидности повсюду в пренебрежении и мы не имеем ни одной учебной книги, в которой бы находился анализ болезней, доведенный до возможной простоты» [19]. Все труды Сокольского, известные нам, отличаются свежестью мысли, новизной объяснения найденных им при обследовании больного фактов, своеобразием языка.

Большим научным достижением Сокольского было описание феномена, который он открыл, исследуя больных воспалением легкого. Вот что писал он по этому поводу. «Иногда вследствие плевро-пневмонии появляется *грудной шорох*

особенного рода явление, состоящее в том, что каждое вдыхание и выдыхание сопровождается звуком, весьма похожий на трение двух жестких тел одного о другое... грудной шорох есть признак плеврэзии и притом хороший, ибо показывает, что количество жидкого выпотения невелико, или оно уже всосалось и легкое не находится более в сжатом состоянии».¹ Такой же феномен Сокольский наблюдал и при переломах ребер. Он исследовал условия образования этого признака экспериментально. Таким образом Сокольский описал важный признак сухого плеврита — шум трения плевры.

В 1836 году Сокольский впервые описал новый признак «грудной острой водянки» и назвал его «звуком капанья». Сокольский считал, что этот признак может возникнуть только тогда, когда «количество экссудата не велико и, следовательно, когда спасение больного еще бывает возможно».

Блестяще изложена у Сокольского клиническая картина воспаления легкого. Особенно подробно он осветил этот вопрос в большой монографии 1839 года. Он обратил внимание врачей на то, как важно для правильной диагностики этой болезни уметь пользоваться физическими методами исследования. «Я сожалею писал он, что многие отечественные врачи совершенно не знакомы с сей частью семиотики» [20].

Сокольский уделял много внимания изучению чахотки. Хорошо описана им патологоанатомическая картина различных периодов этой болезни. Клинически Сокольский различал чахотку периода «бугорковатости», периода размягчения бугорков и изъязвления легкого. Указывая, что причины туберкулеза неизвестны, он останавливался на важности профессиональных и социально-бытовых обстоятельств жизни больного.

Еще более значительны достижения Г. И. Сокольского в области изучения болезней сердца. Как клиницист и педагог он учил, что при осмотре любого больного надо обращать внимание на перкуторные границы сердца, расположение его правых и левых полостей, сердечный толчек, характер сердечных тонов. Он всегда оценивал сердечную деятельность в

зависимости от сложения больного, состояния его нервной системы, и его характера.

Описывая клинические явления у сердечных больных, Сокольский говорил, что чаще всего встречаются поражения желудочка реже бывают — незарощения боталлова протока, окостенение клапанов аорты и пр.

Остановливаясь на гипертрофии сердца, автор указывал, что отрывочные наблюдения Корвизара, Лаеннека, Бертеня, Гоппе и Шенлейна дают далеко неполное представление об этой болезни. Сам он прежде всего различал два состояния — гипертрофию без увеличения полостей и с увеличением полостей сердца.

Сокольский не соглашался с Лаеннеком и Буйо, считавшими затруднительной диагностику перикардита. Наиболее достоверными признаками этого заболевания он считал «усиление сердцебиений, уменьшение звучности сердца и его выпуклость». Для того чтобы своевременно заметить болезнь, Сокольский настоятельно советовал врачам в каждой лихорадочной болезни исследовать сердечную область, «ибо если врачи за правило себе поставили спрашивать, не болит ли голова, может ли (больной) глубоко вдохнуть, не чувствует ли в животе боли, то немного требуется времени, чтобы осведомиться о состоянии сердца приложением руки или уха к левому боку и всякую замеченную неправильность в отправлении сего органа не оставлять без внимания» [21].

Особенно значительным достижением клинической деятельности Сокольского были его работы по ревматизму и заболеваниям сердца. Эти труды открывают новую страницу в изучении патологии сердечно-сосудистой системы и утверждают несомненный приоритет русской науки в этом отделе внутренних болезней.

Ревматизм издавна привлекал внимание врачей.

Куллен (1712—1790) был одним из первых, кто отделил острый ревматизм от хронического. Он заметил, что острый ревматизм обычно следует вслед за лихорадкой. Фогель (1724—1774) уточнил, что у молодых людей болезнь чаще поражает голову, грудь и верхние конечности, а у пожилых —

спину и нижние конечности. Возражая Соважу, Бартез считал необходимым исключить из группы ревматических болезней те, которые характеризуются главным образом болями в мышцах и характер которых по своему течению далёк от ревматизма. Не было у старых врачей единой точки зрения и на причины происхождения болезни. Сиденгам (1624—1689) считал ревматизм заболеванием преимущественно весенним, возникающим под влиянием сырого воздуха, холода, перемен погоды (от холода к теплу). По Куллену, ревматическое воспаление зависит от нарушения тока крови под влиянием холода; при этом в мышцах развивается слабость. Бартез, бывший представителем виталистической школы Монпелье, объяснял болезнь действием жизненной силы, вызывавшей задержку движения в мельчайших мышечных элементах.

Представители русской терапевтической школы много занимались сложной проблемой ревматизма и добились существенных успехов в этой области.

По новому проблема была освещена в трудах Г. И. Сокольского.

Изучая ревматические заболевания, он понял, что мышцы и фиброзные ткани «органов произвольного движения» не являются исключительным местом этого патологического процесса; что ревматизм болезнь не местная, а поражающая весь организм. «По удобноподвижности своей процесс ревматический может переходить на внутренние органы мышечного строения, а именно: на сердце, на мышечный слой кишек, на мышечный слой мочевого пузыря и на матку». Особенно серьезные последствия вызывает, по Сокольскому, поражение сердца. «Ревматизм сердца есть весьма замечательная болезнь, ибо большая часть органических пороков сердца происходит от недогадки и неправильного лечения оной... Я даже думаю, что самое воспаление сердца есть следствие ревматизма сего органа...»

Обращаясь к обзору мировой медицинской литературы своего времени, Сокольский писал: *«Французские наблюдатели болезней сердца мало сообщили сведений о ревматическом поражении оногo, вероятно потому, что сия форма ревматизма*

в теплом климате случается редко. Из немецких патологов Крейсиг в большом своем сочинении о болезнях сердца только упоминает о ревматизме, как причине сей болезни, не сообщая никаких знаков и особенностей оной. Англичанин Гоппе, новейший писатель о болезнях сердца, даже не говорит о возможности такой болезни. *Несмотря на сие, я имею причину думать, что сия форма ревматизма случается довольно часто; даже стоит того, чтобы в патологических уроках упоминать в частности об оной*» [22].

Сокольский описал впервые новую, весьма распространенную форму болезни сердца на основании своего собственного клинического опыта.

Первые его наблюдения в этой области относятся к началу тридцатых годов, ко времени его пребывания в Дерпте. Этот случай опубликован Сокольским. «Дерптский студент, сухого, впрочем плотного телосложения, 25 лет, имевший издавна большую склонность к ревматизму, в 1831 году зимою простудясь, получил снова ломоту в ногах. Считая сию болезнь за обычную, он не взял никаких предосторожностей во время оной. В самом деле, ломота в ногах скоро утихла, но вслед за нею (однако ж постепенно) появились одышка, сердцебиение, щемление в левой стороне груди, неправильное жлобление, стетоскоп показывая сильный толчек сердца и шум раздувательный, маскирующий нормальные звуки сердца; в течение сей болезни, которая с небольшими паузами длилась два месяца, я заметил, что кровопускание, противовоспалительные средства и дигиталис доставляли только временное облегчение, но гораздо действительнее оказались теплое содержание, потогонные и теплые ванны» [23].

После нескольких случаев ревматизма, которые Сокольский наблюдал в течение ряда лет (1831—1835), он пришел к заключению, что 1) существует болезнь, до того неизвестная врачам, — ревматизм сердца; 2) что болезнь эта не появляется самостоятельно, а что ей всегда предшествует заболевание — «ломота» — наружных частей тела. «Сие обстоятельство очень важно в диагностике сей болезни особенно для тех, которые свою патологию основывают на словах больно-

го». Одновременно Сокольский указал и на объективные симптомы ревматизма сердца, одышку при движениях, усиленный сердечный толчок, неправильности пульса, боли в конечностях и «особенную пугливость больных». В соответствии с этим заболеванием Сокольским было предложено в данном случае и особое антиревматическое лечение.

Однако всем этим далеко не исчерпывается значение клинической деятельности Г. И. Сокольского, как кардиолога. В его работах можно найти ряд ценных наблюдений и выводов по вопросам клиники пороков сердца, нервным сердечным заболеваниям, «сердцевой синюхи», аритмиям, грудной жабе и мн. др.

Нельзя не признать большого искусства проф. Сокольского и в области методов лечения. Как показывает изучение его трудов и свидетельства современников, большое внимание он уделял режиму больного, пище, состоянию психики. Он с презрением говорил о всех медиках, которые пытались эксплуатировать невежество и доверчивость больных людей в целях наживы. Он указывал на большое значение профилактики и рекомендовал индивидуальный режим. При лечении сердечных больных, по его мнению, важно беречь их как от телесных, так и от психических раздражений. При заболеваниях сердца характера нервного, наоборот, надо стремиться вести жизнь деятельную, избегать сидения в комнатах, почаще находиться на чистом воздухе, спать в прохладном помещении, и вообще не привыкать к теплу, не изнеживать тела ни теплыми одеждами, ни чаем, ни супами; пищу употреблять больше растительную, овощную, пить молочную сыворотку, избегать пиво и вино. Кроме того, всегда полезна регулярность в жизни, т. е. в определенное время ложиться спать и вставать, обедать, ужинать, работать и отдыхать, «Почти невероятно, писал Г. И. Сокольский, сколько укрепляет тело и дух такая правильность жизни и сколько растрчивает здоровье превратный образ жизни у городских жителей» [24].

7.

Русская медицинская мысль XVIII и XIX веков знает не мало крупных имен и выдающихся деятелей науки. Но и среди них историческое значение трудов Г. И. Сокольского является весьма своеобразным. Этот видный клиницист значителен прежде всего глубокою самостоятельностью своего мышления. В одной из своих критикопублицистических статей Сокольский писал: «Нельзя разуму предписать правил в его стремлении; однакож законы, по которым он направляет свое стремление, всегда одинаковы. Рассуждайте о чем хотите и как хотите, но соблюдайте единство, ясность, определенность и не противоречьте себе... Потому что, как скоро разум удаляется от законов мышления, то никакие цитаты не в состоянии предохранить его от заблуждения». Вот эту ясность и простоту мышления вместе с умением наблюдать он требовал от каждого врача. Стиль его книг, как и стиль его клинического мышления, сжат и прост.

Глубокое знание патологической анатомии и умение применять к изучению больного организма достижения физиологии и общей патологии, наряду с творческим применением физических объективных методов исследования, дали возможность Т. И. Сокольскому раздвинуть границы науки о больном человеке.

П Р И М Е Ч А Н И Я

1. Здесь Пирогов ошибался: книга вышла раньше — в 1815 г. *А. Л.*
2. *Н. И. Пирогов*. Сочинения, том II, Киев, 1910 г., стр. 407, 408.
3. Проф. Кранихфельд был окулист и заведовал частной клиникой в Берлине. Его покровительству были поручены русским послом князем Ливеном прибывшие из Москвы медики.
4. *Н. И. Пирогов*, Цит. выше, стр. 528.
5. *Г. И. Сокольский*, Учение о грудных болезнях, М., 1838, стр. 258.
6. *М. В. Толстой*. Из воспоминаний, Русский архив, 1881, т. II, стр. 92.
7. *Русский архив*. 1881, т. II, стр. 93.

8. Илья Заборовский учился в Московском университете, и в 1854 г. получил звание лекаря с отличием.
9. «Московские ведомости». 1886 г., № 101.
10. Архив Московского университета, дела медицинского факультета, 1838, № 63.
11. Г. И. Сокольский. Еще о покойном А. И. Овере, «Московские ведомости», 1865 г., № 31, от 9 февраля, вторник.
12. Г. И. Сокольский. Показание общего содержания специальной патологии, М., 1837, стр. 27.
13. Г. И. Сокольский. Замечания о рассуждении г-на Протасова «De peritonide», «Вестник естественных наук и медицины», 1832, № 5, стр. 31.
14. Г. И. Сокольский. О врачебном исследовании помощью слуха, особенно при посредстве стетоскопа. Военно-медицинский журнал, 1835, № 2, стр. 211.
15. Г. И. Сокольский. Учение о грудных болезнях, М., 1838, стр. VI.
16. Г. И. Сокольский. «О свойстве эпидемической болезни холеры», «Вестник естественных наук и медицины», 1831, № 1.
17. Sokolsky, De limitanda irritationis notione nostro tempore in dijudicantis et curandis morbis justo frequentius, М., 1842.
18. Г. И. Сокольский. «Показания общего содержания специальной патологии», М., 1837, стр. 20.
19. Г. И. Сокольский. «Исследование патологических свойств воспаления легочной и соседних тканей», М., 1839 г. стр. 4.
20. Г. И. Сокольский. Учение о грудных болезнях, М., 1838, стр. 64.
21. Г. И. Сокольский. Цит. выше стр. 253.
22. Г. И. Сокольский. «О ревматизме мышечной ткани сердца», Ученые записки Императорского Московского университета, 1836 г., июнь, стр. 568.
23. Г. И. Сокольский. «Учение о грудных болезнях», М., 1838, стр. 256.
24. Г. И. Сокольский. «Учение о грудных болезнях», стр. 273.

**XIX. század orosz orvostudományának kimagasló művelője :
SZOKOLSZKIJ G. I. (1807—1888)**

Írta: LUSNYIKOV A. G.

Összefoglalás

A szerző az orvostudós rövid életrajzi adatait közli. Boncolgatja Szokolszkij főbb munkáit, melyek főleg a betegek fizikai módszerekkel való vizsgálatának, a gümőkórnak és szívvéredények megbetegedéseinek vannak szentelve.

A szerző rámutat az orosz tudósnak az általános és részletes belgyógyászat terén elért nagy sikereire. A többi között az ő prioritásához tartozik számos belbetegség kórképének leírása.

Szokolszkij G. I. a moszkvai egyetem orvosprofesszorának tevékenysége a XIX. század második felében sokban elősegítette az orosz belgyógyászat további fejlesztését.

S U M M A R Y

The article "Sokolski (1807-1888), eminent scientist of Russian medical science of the 18th century" by A. G. Lushnikov deals with the activities of a prominent man of science.

Apart from a short biography of Sokolsky the article gives an analysis of his fundamental works, especially of those connected with physical methods of examining invalids, with the tuberculosis doctrine, and with vascular and heart discases.

Stress is laid on the successes achieved by this physician in the development of general and special therapeutics.

The author dwells on the priority of Sokolsky in the province of depicting the symptomatology of internal discases.

Scientific activities of G. I. Sokolsky, professor of the Moscow University, contributed greatly to the development of Russian therapeutic school of the second half of the 19th century".

DANTE „ISTENI SZÍNJÁTÉK”-ÁNAK SZEMÉSZETI VONATKOZÁSAIRÓL

Írta: DR. GRÓSZ ISTVÁN (Budapest)

Alighieri Dante zseniális alkotása művészi értékelésével kötetekre menő irodalom foglalkozik évszázadok óta. Nem ismeretes előtem, hogy történt-e feldolgozása *szomorvosi* szempontból. Nemrég hagyta el az angol sajtót Shakespeare műveinek orvosi vonatkozásai c. munka. Szerintem egyáltalán nem „felségsértés” az ilyen jellegű tanulmányok megírása, hiszen csak újabb bizonyítékát adják e lángelmék sokoldalúságának. Jelen tanulmányban *Babits Mihály* konzenziális fordítását dolgoztuk fel.

Dante szembajjal küzdött életében: védőszentje Szent Lucia, a megvakított vértanú volt:

S a legnagyobb Család atyjával szemben
ül Lucia, ki Hölgyed' küldte hozzád,
mert vakon jártál a veszedelemben...

(Par. 32, 136)

Dante többször utal csökkent látására:

s gyenge szemem csak onnan láthatott jól
(Pok. 29, 54)

vagy másutt:

most érzem földi szemem gyöngeségét
(Purg. 10, 114)

Plasztikus ábrázolását kapjuk a *scotoma helieclipticum*nak, tehát a napfogyatkozást vizsgálók phototraumájának:

Olyanná lettem, mint akin erőt vett
a napfény, melybe imént szeme mélyedt,
s mely egy percre vaksággal verte őt meg.

(Purg. 32, 10)

vagy egy másik helyen:

Napfogyatkozást látni a hegyélre
aki kiáll és ajzza szemeit:
annyira néz, hogy elvakul beléje:

(Par. 25, 118)

De mesterien ábrázolja a költő a *káprázást* is, kifejezést adva a túlerős fényforrás okozta látóbíbor-leépülésnek:

... Addig is, amig uj erőre
kapna látásod, mit fényem eloltott,

(Par. 26, 4)

Majd kissé távolabb, amikor is a „Helladaptation” folyamata lép fel:

S mintha éles fény nyilai suhantják
szét álmaid, melynek heves sugára
szemed hártáin egyenkint zuhant át,
a felébredt szem előbb alig állja
.....
amíg magához nem tér nagysokára:

(Par. 26, 70)

A harmadik hasonlat:

De mint a nap oly szemvesztően fehérszik,
hogy fátyolt von rá a saját sugára,
ugy éreztem, hogy szemem fénye vész itt.

(Purg. 17. 52)

Majd Purgatóriumában az ernyőzés szerepel:

S szemöldökömre kezem ernyőt tartott;
mert a nagy fényhez nehezen törődvén
szemem, verését mérsékelni hajtott.

(Purg. 15, 13)

A „Blendung” mesteri érzékeltetése található alább:

Ugy tettél, mint kik sötét éjbe mennek
s fáklyát visznek, de nem látják a fényét,
csak az utánuk jövő örül ennek.

(Purg. 22, 67)

vagy a Paradicsomban:

a szent Hölgynek, szemében van a hajdan
Ananiás ujjában rejtezett kegy.

(Par. 26, 11)

- a damaszkuszi jelenetre utalván.

De a földi sas állítólag bele tud nézni a napba: „A napot állja”. Itt szerepel a szembogár is:

Az ki pupillám közepébe' csillog

.....

Az ötből, kik övezve e pupillát
szemöldököt csinálnak,

(Pur. 20, 37, 43)

A *presbyopia* ténye Dantenál sorscsapás, hiszen Farinata szerint

„Ugy látunk, mint kinek a szeme rossz,
közelre nem, távolba jól” – felelte –
„ennyi fényt hágy az Úr, ki ostoroz.

(Pok. 10, 100)

Vagy másutt:

és úgy élezték szemeknek élet,
mint vén szabó a tű fokát keresve.

(Pok. 15, 20)

A retina pálcikarendszerének sötéthez illeszkedése, az *adaptatio* leírását az alábbi sorok szemléltetik:

Sötétedett a lég, eljött az este,
Mégis szememtől szeméig a vak közt
látásunk lassan áthatolni kezdte.

(Purg. 8, 49)

Hogyan fejezi ki a Mester az *egységnyi* (1,0) látást?

s most éles látást kell, hogy itt kívánják,
mert haszna lesz az éles tiszta szemnek.

(Par. 22, 125)

A könny pangást érzékelteti az alábbi rész: a szemgolyót fedő *prae-lacrimalis film* – pathológiában nem ismert – megfagyásával. Valóságos *congelatio lacrimarum*-mal állunk szemben:

S a könny maga a könnyet visszatartja,
hogy a könnyek befelé visszaszállnak,
hogy több legyen a kín nyomása, harca.
Mert a legrégebbi könnyek összeállnak
s a szemnek gödrét megtöltvén előre
az arcon kristálysisakot csinálnak.

(Pok. 33, 94)

A könnycsorgás ábrázolására hivatott az alábbi:

S egy percre könnyüket arcukra ejtétek
eddig csak belül nedves szemek,

(Pok. 32, 46)

A totális *blepharorrhaphia* korból leírását olvashatjuk a Vakok erkélyén c. fejezetben, mégpedig a legmodernebb varróanyag segítségével (e célra újban tantaldrót kerül alkalmazásra):

mert mindenkinek levarrva csukottan
pillája (s vasfonállal!) – mint levarrják
vad sólyomét,

(Purg. 13, 70)

Ez az idomítás idejére történt. Majd később:

..... a szörnyű
varrással varrt ájtatos árnyak; sírtak,
s a varráson át nyomódott a könnyü.

(Purg. 13, 82)

De míg e kárhozottak szemrés-zárása végleges, Dante önmagának csak időlegeset szán:

de nem soká:
„Az én szemem is lesz még itt bevarrva,
(Purg. 13, 133)

A középkor nagy festői arkangyalt állítottak Tóbiás mellé elveszett látásának (ulcus serpens?) gyógyítására, mégpedig halepével (epesavas só a mai sebkezelésben); így ábrázolja pl. Rembrandt is az eseményt. A költő Rafaelre utal:

A Szentegyház is így rajzolja Gábort
emberi arccal, és Mihályt, s ki által
a bus vakságból Tóbiás kilábolt.

(Par. 4, 46)

A *strabismus* ábrázolására szolgál az alábbi részlet: amelyben a Sziréna, a világ csabítójának jelképét örökíti meg (syndroma?):

egy nő jött elé, álomban, dadogva,
a szeme kancsal, arca színe halvány,
lába meggörcsült, és a karja csonka.

(Purg. 19, 7)

A következő kép a kóros lesoványodottság, a cachexia elsődrendű megjelenítése, az *enophthalmus* kiemelésével (a régiek szerint ui. az emberi arcon kivehető a HOMO szó betűi):

Szemük fekete gödre mélyre tágult;
az arcuk sápadt, s bőrük, mint silány zsák
csontjukon, a csont formái után nyúlt.

.....
Gyöngyvesztett gyűrűk gödrei a szemek;
ki minden arcban azt olvassa: OMO,
itt jól láthatta alakját az M-nek.

(Purg. 23, 22, 31)

A reflexio törvényét tárja elénk az alábbi részlet:

Mint a tükörből, ha visszaverődvén,
vagy víz színéről, épp oly fokú szögben,
mint rájahullott, a beléeső fény
a függélyes vonaltul jobbra szökken

– ha balrul jött – egyenlő messzeségbe,
(mint kísérlet mutatja s ábra könyvben):

(Purg. 15, 16)

Bár a távolság négyzetével fordított arányban álló képnagyság törvényét nem ismerték, azt olvassuk, hogy három egymás mögött álló tükörben visszavert fényforrás képe kisebbedik, ugyanakkor:

..... de nem gyengébb a lángja,
mint azé, melynek távolsága kurta,

(Par. 2, 105)

Irritáló gázok okozta orr- és kötőhártya-gyulladást írja le a költő; ez a Solfatare-k kénhidrogén gázaira emlékeztet:

mert a bugyornak gőze lecsapódott
s szemem gyötörte és csavarta orrom.

(Pok. 18, 106)

A szépirodalmi művek, laikusok által gyakran használt kifejezése a „hályog” lehullásáról itt is szó esik:

A hegyre már, a hályogot levetni,
mellyel látnotok Istent, tiltja vakság!”

(Purg. 2, 122)

Az időtartam rövidségét a szemhéj emeléséhez hasonlítja; tudjuk, hogy a pislogás tartama 0,3 másodperc: az ezer év oly kis idő még az örökhöz,

..... mint a leglassabb égkör
forgáshoz, míg pilláid emelődnek.

(Purg. 11, 108)

A vakság festői szemléltetését találjuk alábbiakban:

(Ugyanis egyik árnyon megfigyeltem,
hogy vár szavamra, mert vakok gyanánt
fölnyujtá állát, egy kissé emelten.)

(Purg. 13, 100)

Érdekes állatfiziológiai megfigyelésre bukkanunk a következő sorokban, ahol az alpesi köd fátylán át

csak úgy láttál mint bőrön a vakondok;

(Purg. 17, 3)

Az eddig látószerv nélkülinek tartott vakondokról nemrég derült ki, hogy létezik itt is egy csökevényes szerv, mely a bőr lenyúzása alkalmából került ki a leírását.

Szimbolisztikus jellegű a három szemmel jellemzett *Okosság*, ki egyformán tekint múltra, jelenre és jövőre, a Csodálatos körmenetben (Purg. 29, 132). A szemrés zárásának, ill. nyitásának asszociált volta olvasható alább:

mint a két szemet, zárni és emelni,
egyetlen akarat mozgatja kénnyel:

(Par. 12, 26)

A rövid értekezésben néhány asszociációról emlékeztünk meg. Ezek ismerete csak fokozhatja azt a műélvezetet, amelyet a Divina Commedia tanulmányozása ébreszt az olvasóban, ha az történetesen - szemorvos.

AZ EGRI VÁR „CSONTFÜLKÉJÉBEN” ŐRZÖTT. AZ 1552-ES OSTROM ALATT ELESETTEK CSONTMARADVÁNYAINAK EREDETE ÉS FOGÁSZATI VIZSGÁLATA

Írta: Dr. BRUSZT PÁL és KŐHEGYI MIHÁLY (Baja)

Az egri vár látogatóinak az egyéb emlékek között bemutatják a „csontfülkét” is, amelyben a vár ostromakor (1552) elesettek csontmaradványait őrzik. Fogászati szempontból érdekesnek ígérkezett a csontok és a koponyatöredékek megvizsgálása fogszuvasodás szempontjából, mert a feljegyzésekből és kútforrásokból reméltük, hogy meg tudjuk állapítani milyen korú, nemű és foglalkozású személyek estek el. A másutt, más korokból kiásott koponyaanyag korszakok-évszázadok szempontjából csak bizonyos határok között nyújt adatokat, amelyekre nem feljegyzésekből, hanem a mellékletekből és földrétegekből következtethetünk. Az eltemetettek életkorára vonatkozóan pedig éppen az utóbbi évtizedekben vált nyilvánvalóvá, hogy 1–2, sőt 3 évtizedes tévedésekre adhat alkalmat a vizsgált személyek korának megítélése a leginkább szokásos módszer – a koponyavarratok elcsontosodása alapján [1].

I.

Fogászati vizsgálat

Az egri csontfülkében levő anyag igen rossz megtartású. A II. világháború alatt is feldúlták a csontfülkét, és a csonthalmazból előbb az állatcsont-maradványokat kellett kiválogatnunk. Az egri

anyag törmelékes volta más századok koponyaanyagával való összehasonlítást nagyon megnehezíti és ezúttal ezt mellőzöm is. Csalódást jelentett ez, mert így a koponyamaradékok nem és kor szerinti csoportosítása nem volt lehetséges. A csontok között épségben megtartott koponya vagy állkapocs aránylag kevés volt, azok az idők folyamán széjjel estek. Így tehát nem lehetett szó arról, hogy a szuvas fogú emberek százalékát kiszámítsuk, hanem csak arra szorítkozhattunk, hogy a szuvas fogak %-át állapítsuk meg. Előbbi dolgozatainkban különválasztottuk az infant és senilis koponyákat [2, 3]. Amennyire az állkapocstörödékekből egykori hordozójának korára következtetni tudtunk, ezt itt is megtettük. A közölt adatok csak a közepes korú népességre (juvenilis, adultus, maturus) vonatkoznak, a kisszámú gyermek és senilis fogak figyelmen kívül hagyása után. A gyógyult alveolusokat a szuvasok közé soroltuk. Összesen 1721 fogat találtunk. Szuvas volt összesen $84 = 4,8\%$; gyógyult alveolus majdnem ugyanannyi $81 = 4,7\%$. Ha a kettőt összeadjuk $9,5\%$ -ot kapunk (1. táblázat).

Ami az egyes fogcsoportok szuvasodását illeti, a frontfogak közül csak egy felső középső metsző és egy oldalsó metsző volt szuvas, alul egy sem. Minden szemfogat épségben találtunk. Úgy felül, mint alul a legtöbb szuvas fog az első és második őrlőfogra esett, felül egyforma arányban ($8,5-8,3\%$), alul pedig a második molarisra $9,2\%$, az első molarisra $5,2\%$. Praemolarisok között felül lényegesen több volt a szuvas ($6,1$ és 5%), mint alul ($1,2$ és $2,4\%$). (Lásd a 2. táblázatot).

Összevéve felül a fogak $7,8\%$ -a, alul $10,7\%$ -a volt szuvas, tehát 3% -kal több szuvas fog volt alul, mint felül.

Szuvas fogak %-a a XVI. század közepén.

(Egri vizsgálatok alapján.)

A megvizsgált fogak						
száma	szuvasok		életben elvesztett		szuvas + életben elvesztett	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
1721	84	4,8	81	4,7	165	9,5

(Az egri csontfülkében talált fogak szuvasodási aránya.)

**A szuvas fogak megoszlása fogcsoportonként a XVI.
század közepén.**

(Egri vizsgálatok alapján;)

F e l s ő																
	sz.	%-a	sz.	%-a	sz.	%-a	sz.	%-a	sz.	%-a	sz.	%-a	sz.	%-a	Összesen	
Jó	16		32		74		122		128		135		106		613	
Szuvas	1		1	3,0			8	6,1	7	5,0	13	8,5	10	8,3	40	6,0
Életben elvesztett							1	0,7	3	2,1	4	2,6	4	3,3	12	1,8
Összesen:	17		33	3,0	74		131	6,8	138	7,1	152	11,1	120	11,6	665	7,8
Fogak	J₁	J₂	C	F₁	F₂	M₁	M₂									
Jó	32		49		117		157		154		229		205		943	
Szuvas							2	1,2	4	2,4	15	5,2	23	9,2	44	4,2
Életben elvesztett									5	3,1	41	14,4	23	9,2	69	6,5
Összesen:	32		49		117		159	1,2	165	5,5	285	19,2	251	18,4	1056	10,7
A l s ő																

(Az egri csontfülkében levő szuvas fogak megoszlása fogcsoportonként.)

II

Történelmi és régészeti adatok

A fentiekben az 1552-es ostromkor elesettek fogainak vizsgálatát veszi kézbe az olvasó, nem érdektelen tehát, ha azokat a sajátos történelmi körülményeket és eseményeket felvázoljuk, amelyek között ezek az emberek éltek és meghaltak. Ennek tanulmányozása közben érdekes adatokat találtunk az egri vár sebesültjeinek ellátására, az ostrom alatti temetkezésre és a járvány megelőzésére vonatkozóan. A várban tárolt élelmiszerekből a korabeli táplálkozásra következtethetünk.

A mohácsi csatavesztés (1526), majd Buda elfoglalása (1541) után Eger létét is veszélyezteti a török. 1551-ben Dobó kémei – Feyes Ferenc Budán, Radozán Nádorfehérvárban, Rácz Pál Drinápolyban – hírül hozták a török általános készülődését Magyarország ellen. Dobó lázasan szereli a várat fegyverrel és élelemmel. Az egykori leltár szerint bőven volt tartalékeleség akár egy fél évre is: búza a vermekben, füstölt birka, marha, szalonna, sózott hal nagy mennyiségben, savanyított káposzta hordókban, a külső várban tehén, kecske, baromfi és főleg juh nagy számmal, vágómarha 486 darab [4].

1552-ben megindult a török sereg a még magyar kézen levő várak elfoglalására. Míg Ali budai basa dunántúli és nógrádi várakat foglalt el, Ahmed nagyvezér Temesvárt és Lippát hódoltatta meg. A két sereg Szolnok alatt egyesült és miután azt elfoglalták, Eger ellen fordultak. Dobó július 9-én gyűlésre hívta össze Abaúj, Borsod, Gömör, Heves, Szepes, Torna és Zemplén megyék rendcseit, akik azonban nem vállalták a felső országrész és benne saját birtokaik védelmét, hanem a Habsburg királyra bízták azt. Újabb könyörgésre Borsod, Abaúj, Sáros, Gömör, Szepes és Ung megye pár híján 300 katonát útnak indított. A szepességi szabad városok 100 fegyverest küldtek. A világi nagybirtokosok közül négyen nyújtottak segítséget Egernek. Összegezve a várvédők létszámát:

gyalogos katona	1366 fő
lovas katona	326 fő
parasztember	219 fő
mesterember	42 fő
nő, gyerek	59 fő
	<hr/>
	2012 fő

Tinódi Lantos Sebestyén – kinek krónikájára bízvást támaszkodhatunk, hiszen az ostrom után rövidesen Egerben termett és magukat a védőket faggatta ki az események felől [5] – így ír:

„Tudtomra vagyon mind ennek sommája,
Hatvanöt héán kétezör lélek vala.”

Tinódi említi, hogy a vár megvédésére küldött egyének közül többen kintrekedtek, mert a török ostromgyűrű hamar bezárult.

Ennek tulajdonítható, hogy a védők számát 1935 főben jelölte meg, nem pedig 2012 főben. Tinódi száma fogadható el hitelesnek, hiszen ezt nyilván Dobótól hallotta, aki a tényleges létszámot közölte vele.

Kik harcoltak Eger várában? Röviden felelhetünk: döntő többségben magyar jobbágyok. Gondoljunk a várvédők kétharmadát képező 1366 gyalogos puskásra, akik származásuknál fogva egyszerű emberek voltak. A XVI. században kibontakozó magyar gyalogos katonaság szegénylegényekből, hajdúkból, jobbágyfiúkból, szóval olyan elemekből alakult, akik a társadalom paraszti, nem nemes rétegeiből származtak [6]. Szeptember első napjaiban, amikor Szolnok elestének híre már-már csüggedést lopott a szívekbe, bevonultak a várba Eger és Nagytálya parasztjai, bíráik vezetésével 75-en, jöttek a többi falvak jobbágyai is 110-en, az egri váruradalom jobbágyai 110-en, Dobó egyetlen hívó szavára jöttek sütőasszonyok 14-en, egyéb asszonyok és gyerkek 45-en. Megjelentek Maklár, Sarud, Felsőtárkány, Felnémet, Tihamér, Cegléd (Eger külvárosa) parasztjai [7].

Az Eger környéki paraszttal, bírakkal együtt bevonult a mesteremberek, iparosok jelentős erőt képviselő csoportja:

„Szállott házba mi szükség ott benn vala,
az völgyből, Felnémetről felhívata,
Eger városból, Tályáról hozatá,
Borbélyokat tizenháromat hívata,
Három lakatgyártót és négy kovácsot,
Kerékgyártót, öt ácsot, kilenc molnárt,
nyolc mészárosot és egyéb férfiakat.

(Tinódi)

Sajnálatos módon nem tudjuk, hogy a borbélyokat honnan hívatta Dobó, de az 1935 : 16 arány, az egykori viszonyokat figyelembe véve, igen kedvezőnek mondható. Éppen ennek köszönhető, hogy az ostrom folyamán megsebesültek azonnal ápolásban részesültek és járvány sem ütötte fel a fejét.

A török ostromgyűrű szeptember 15-én ölelte körül a várat. Ali basa, aki jó tüzér hírében állott, a Királyszéken állíttatta fel ágyúit. Több mint 100 ágyú lőtte egyszerre a várfalat és a vár területét. Az első ágyúzás a falak őrségéből szedte áldozatait. Ágyúgolyó találta

Nagy Balázs gyaloghadnagyot és Deli Pál puskás katonát. Nincs itt terünk – s a feldolgozás szempontjából nem is lényeges –, hogy az ostrom egész menetének apró részleteit elemezzük, ezért a következőkben csak vázlatosan közöljük annak lefolyását.

A szeptember 15-től elkezdődő erős ágyúzás egyvégtében 13 napig tartott. Az ágyúzás minden napján tömték a réseket, temették a halottakat. Ez utóbbi különösen fontos, mert a török sereg kísérője volt a pestis, a vérhas stb., így a fertőzés veszélye fennállott. A tizenharmadik napon a török az eddiginél is jóval erősebb tűzzel árasztotta el a falakat, éjjel pedig a janicsárok puskatűzzel zavarták a faljavítókat. Ez előre is sejtette a védőkkel, hogy másnap erős ostromra számíthatnak. És valóban. Még alig hajnalodott, amikor a törökök már megindultak. Huszonhét zászló emelkedett a magasba, körülötte pedig a katonák tömege tarkállott. Az elkeseredett közelharcban hullott a török a falakról, de a védők között is sok volt a halott. Szabó Ádám, Kovács Antal gyalogos közkatonák, Horváth György lovasvitéz, Kassika Tamás felnémeti paraszt szerepeltek a halottak között. A várbeliek hősiesen küzdöttek. Arany Mihály több helyen megsébesült, de mindaddig harcolt, amíg újonnan kapott súlyos fejsebe meg nem akadályozta a további küzdelemben. Gyulay György sem törődött a testében levő golyókkal, és csak akkor tántorgott el a töréstől, amikor lábán és jobb kezén annyira megsébesült, hogy sem állni nem tudott, sem pedig a fegyvert nem tudta használni. Bordács Bálint környékbeli katona is csak a roham után gondolt arra, hogy borbély keze alá adja magát. Az első roham hajnaltól délig tartott. Sebesültek jajgatásától volt hangos a vár. A borbélymestereknek nem volt pernyi nyugvásuk, mert a sebesültek körül állandóan helyt kellett állaniok. Lengyel Istvánnak fél karját vágták le. Madai György is karján kapott sebet, Puska Pálnak pedig csak a keze és lába helyét kötözhatték be. Karját többször vágták le karddal, lábát pedig esetében szakította le egy ágyúgolyó. A borbélyok sebet varrtak, kötöztek, mostak. Tinódi szeretettel emlékezik meg munkájukról:

„Jó jámbor borbély mestörök forgódnak,
Sebesőkhöz nagy szeretvel nyulnak.”

A tizenhárom borbély azonban nem bizonyult elegendőnek. Még a kötözést és sebvarrást is alig tudták ellátni, nemhogy tépés csiná-

lásra, vízhordásra lett volna idejük. A konyhából és sütőházból egymás után szállingóztak át az asszonyok, hogy segítsenek az ápolásban. Voltak olyanok is, akik ettől kezdve el sem hagyták a sebesülteket.

Az első roham sikertelensége után a török megkezdte a módszeres ostromot. Teljes erővel folyt az ágyúzás. Közben a várban a kassaiak zárt csoportja árulást tervezett, de Dobó erről tudomást szerevén vezetőjüket, Hegedüs hadnagyot felakasztatta. Október 4-én egy másik eset is majdnem a török kezére juttatta a várat. A sekrestyében és a templom boltozat helyiségében felhalmozott puszkapor tüzet fogott. A robbanás ereje szétvetette a sekrestyét, a templom boltozatát és oldalfalainak jó részét megrongálta, nyolc darabontból álló őrségét a levegőbe röpítette. A védők új árulásra gyanakodtak és azt hitték, hogy a török bejutott a várba és felgyújtotta a puszkaport. A pillanatnyi zavart a török támadásra használta fel, de a felocsudó védők ezt visszaverték. Az utolsó roham két napig (október 12–13) tartott. Hősi magatartásukkal ekkor érdemelték ki a várban levő nők a ma élők csodálatát. Forró vizet, olvasztott szurkot, olajat öntöttek, malomköveket, gerendákat, téglákat dobtak a támadókra. Néhány közülük karddal harcolt. A török a második nap délutánján meghátrált. Mintegy 8000 török és 140 magyar maradt halva a csataterén. Az ostrom ezzel lényegében befejeződött, kisebb utócsatározások után a török elvonult.

A várbeliek számba vették emberciket. Mintegy 300 elesett közülük, 200 pedig megsebesült.

„Meghala őbenne több háromszáznál,
Sebesült marada több kétszáznál.”

(Tinódi)

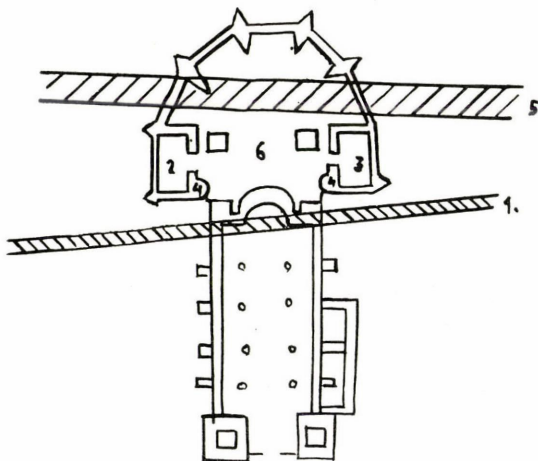
Sajnos, Tinódi nem közli a halottak pontos számát, feltehetően azért, mert a várbeliek sem találtak meg még mindenkit az ostrom után két héttel a törmelék alatt, amikor Tinódi ott járt. Egyiküket-másikukat el is hurcolhatták a harc közben.

A vitézeket eltemették és ezeknek a csontjait láthatja ma is a látogató az egrí vár úgynevezett „csontfülkéjében”. A szakirodalom nem emlékezik meg ezek feltárásáról, sőt Pataki Vidor alapvető feldolgozásából az derül ki, hogy csontvázakat találtak a templom

későgót kriptáiban is. A bizonytalanságot Tinódi tudósítása csak növelte, aki világosan leírta, hogy a halottak számára egy nagy sírgödrot ástak, amely körül mészszag terjengett. (Meszet használtak a kor általános szokása szerint, a hullák leöntésére.) A hitelesség kérdése pedig ebben az esetben döntő dolog, hiszen a halál bekövetkezésének pontos dátumát – Mohács kivételével [8] – seholsem ismerjük olyan pontosan, mint az egriekét és éppen ezért ennek az anyagnak vizsgálata páratlan lehetőségeket rejt magában.

A hitelesség eldöntésének céljából levélben kerestük fel Szabó Jánost, aki évek óta vezeti az egri ásásokat. „Ezeket a csontvázakat két szentélykápolnában találták befalazva és minden bizonnyal a várat védő hősök holttestét helyezték el a kápolnában” – írja [9].

Pataki Vidor levelét, akinek a nevéhez fűződik az egri vár feltárásának megkezdése, teljes terjedelmében közöljük:

„Feleletül adom a mellékelt vázlatot! A román-bazilika körül és köré tervezték 1470-től az óriási gót-katedrális; a sokszögű szentély meg is épült, de a vár erősítésének útjában volt, Dobó csináltatott az új sokszögű szentélyből bástyát, magasat, belül megtölték az árok-mélyedésből kikerült földdel, de hogy ez meg ne csússzék, az 1-es

fallal kellett megtámasztani, így a szentély mélyen a föld alá került, a 2-es és 3-as emeletes-sekrestye lévén, a 4-es csigalépcsőn jártak le, a 2-es puszkapor-raktár lett, a 3-as ravatalozó helyiség, hiszen ostrom közben nem értek rá temetni, nem is lehetett hová!

Mikor a 2-es felrobbant, a 3-as csigalépcsője is beomolhatott, legalábbis mikor mi feltártuk, csontvázak feküdtek benne sorbarakva a padlón, mint a liszteszsákok: egy sor ↑, felette egy sor ←. Nem találtunk mellettük semmit, csak a téglapadlón néhány dénárt elszórva az 1552-es évszámmal... Ebből született a valószínűség, hogy ezek az 1552-es ostrom hősi halottai.” [10]

Ez a pontos és kielégítő válasz kétségtelenné teszi, hogy *a vizsgált fogak az 1552-ben elesettek fogai voltak.* És megoldódik Tinódi tudósítása és az ásatás tapasztalata közötti rejtély is. Az ostrom megkezdésekor a halottakat a sekrestyébe vitték, amikor azonban a robbanás a lejáratot elzárta, új temetkezési hely létesítése vált szükségessé. Ekkor ásatta Dobó valahol az udvaron a Tinódi említette gödröt. Ezt láthatta maga Tinódi is, hiszen érkezősekor még javában folyt az eltakarítási munkálatok. Ez természetesen annyit jelent, hogy *a kápolnába csak az október 4-ig elbunytak kerültek.* Tudjuk, hogy az utolsó ostromkor 140-en haltak meg. Ha a halottak számát 300-320-ra tesszük, úgy a kápolnában mintegy 160-180 ember feküdt. Ezek a számok természetesen a források elégtelensége miatt bizonytalanok, de hozzávetőleges értéket mégis adnak.

Meggyőződésünk, hogy az évek óta folyó céltudatos ásatások felszínre fogják hozni a mésszel leöntött csontvázak gödrét is. A korszerű követelményeknek megfelelő feltárás pedig statisztikailag is pontosan értékelhető anyagot ad majd kezünkbe [11].

I R O D A L O M

1. *Nemeskéri János-Harsányi László:* A csontvázletelek életkorának meghatározási módszereiről és azok alkalmazhatóságáról. MTA. Biológiai Csoport. Közleményei I (1958) 115.
2. *Bruszt Pál:* Untersuchungen über das Vorkommen von Zahnkaries an Schädeln aus den X-XII. Jahrhundert. Öst. Ztschr. f. Stomat. 47:483, 1952.
3. *Bruszt Pál:* A VII-VIII. századból származó koponyák vizsgálata fogszuvasodás szempontjából. Fogorvosi Szemle 72-77. és 105-112. 1952.

4. *Pataki Vidor*: Az egri vár élete. Eger, 1934.
 5. *Tinódi Sebestyén*: Cronica. Kolozsvár, 1554. Az énekek egykori és megbízható szóbeli közlések, néhol írott tudósítások alapján íródtak, ami emeli történeti értéküket. Kútfőkritikai vizsgálatukat Acsády Ignác végezte el. (Budapesti Szemle, 1899).
 6. *Szentirmai Jenő*: A magyar hadiszervezet a tizenöt éves háború idején. Esztergom, 1908. – *Geőcze István*: Hadi tanácskozások. (Hadtörténelmi Közlemények 1894.) – *Geőcze István*: A tüzérségi és hadiszer állomány Magyarországon. (Hadtört. Közl. 1894.) – *Császár E.*: A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen, 1932. *Győrffy István*: A hajdúk eredete. Hajdúnánás, 1938.
 7. *Soós Imre-Szántó Imre*: Eger vár védelme 1552. Bp. 1952.
 8. *Dr. Papp László*: A mohácsi csata halottai. Communicationes Ex Bibliotheca Historiae medicae Hungarica 24. (1962.) 33–75.
 9. Eger, 1962. december 17-én kelt levelében. Segítségéért fogadja köszönetemet.
 10. Budapest, 1962. XI. 28-án kelt levelében. Baráti segítségéért fogadja köszönetemet.
 11. Akiket Eger vagy az ostrom története közelebről érdekel, ajánljuk a következő műveket:
- Balogh János*: Eger vár története. Eger, 1881.
- Barcsay Amant Zoltán*: Eger vár és város ábrázolása (1567–1900). Eger, 1938.
- Balázsy Ferenc-Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története. I–IV. Eger, 1890–1897.
- Breznay Imre*: Eger a XVIII. században. I–II. Eger, 1933
- Csemegi József*: Az egri székesegyház jelcنتősége a XII. században. Archeológiai Értesítő 1935.
- Gerő László*: Eger. Budapest, 1954.
- Gorove László*: Eger várának története. Eger, 1876.
- Krapf Lajos*: Eger vár cleste és a keresztési csata 1596. Századok 1896.
- Szmrecsányi Miklós*: Eger művészetéről. Budapest, 1937.

Az egri csontanyag lelőhelye:

1. Tamasztófal
2. Emeletes sekrestye (Puskapor-raktár)
3. Emeletes sekrestye (Ravatalozó helyiség)
4. Csigalépcsők
5. 1570-ben épült jelenlegi várfal
6. A templom szentélyéből átalakított bástya

MADZSAR JÓZSEF EGÉSZSÉGPOLITIKAI TEVÉKENYSÉGE A MAGYARORSZÁGI POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

(Részlet a szerző „Madzsar József Válogatott Munkái” c. kötethez írt
bevezető tanulmányából)

Írta: KÁRPÁTI ENDRE (Budapest)

Már több esetben utaltunk Madzsar kapcsolataira a radikális csoporttal. Ez a párt 1914-es megalakulása előtt is hol lazább, hol szorosabb volt, de mindenkor fennállott. Gondolunk itt a Reformklubra, a Választójogi Ligára, a pártprogram kidolgozása körüli aktivitásra stb. [1]. 1914 után a párt választmányi tagja, majd az egyik alelnöke lett [2].

Nem tudjuk pontosan feltárni szerepét a háború második felének antimilitarista mozgalmaiban, de több olyan támpontunk van, amely ezt kétségtelenné teszi. Azok közt a vádpontok között, melyeket a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium 1920 elején ahhoz a fegyelmi bizottsághoz intézett, amely Madzsar 1918/19-es szerepét tárgyalta, a többi között ez áll: „ 5. p. Jóllehet ő maga katona sohasem volt és mindig antimilitarista irányzatot támogatót...” [3] Madzsar ezt nem is tagadta és keményen meg is válaszolta ezt a „vádpontot”: „...„mindig pacifista voltam és a militarizmusnak azt a szellemét, mely a világháborút előidézte és végeredményben Magyarországot a mai kétségbejött helyzetébe sodorta, mindig elítéltem és az ellen küzdöttem” [4]. Lóránt Ferencné elmondja, hogy 1918 január elején antimilitarista röpiratokat adott át Madzsarnak a Stefánia-Szövetség

helyiségében, melyeket Sallai általa küldött [5]. Ezt kiegészíti Bánóczy Lászlóné is, ki ebben az időben, mint fővédőné és titkárnő dolgozott Madzsar mellett [6]. Duczynska Ilona az antimilitarista mozgalom egyik elindítója Svájcból hazatérve 1917 április közepétől május végéig Madzsaréknál lakott és a zimmerwaldi manifesztum szövegének átírását mikrofotóról Madzsar mikroszkópjának segítségével végezte [7]. Korvin Ottóék lebukása után Duczynska két nagy koffer röpiratot és plakátot vitt Madzsarékhoz, amelyet azután Madzsar Lili égetett el. Madzsarné azonnal értesítette Szabó Ervint a lebukásról és így a nála hamarosan megjelenő detektívek dolguk végezetlenül távoztak [8].

Az 1918 október sorsdöntő napjaiban, a Nemzeti Tanács megalakulása után, közvetlenül a polgári demokratikus forradalom győzelme előtt, személyes bátorságra valló, vakmerő tettével is a háborúellenes ügyet támogatta. A könyvtárral szomszédos Reáltanoda utcai iskolából egy szakasz bevagondozás előtt álló katonát a könyvtáron keresztül szöktetett meg [9]. Erre céloz Enyvvári Jenő könyvtári tisztviselő Madzsar fegyelmijével kapcsolatos vallomásaiban: „Mindenesetre jellemző, hogy az 1918 októberi lázadás idejében egy tengerész-különítmény a könyvtár pincéjében összejövelt tartott avégből, hogy a katonai szervezetet szétrobbanthassa; nyilván tudták, hogy a könyvtár helyisége alkalmas hely ilyen összejövétel megtartására. Azt nem tudom, hogy a könyvtár személyzete közül ki bocsátotta a tengerészek rendelkezésére a könyvtár pincéjét” [10].

Az 1918-as októberi polgári demokratikus forradalom, a magyar egészségügy egyik irányítójaként felelős posztra állította Madzsar Józsefet. Előbb a katonai leszerelés egészségügyét irányította, majd 1919 február elejétől, mint közegészségügyi államtitkár az egészségügy újjászervezésének nehéz munkáját. Az egészségügy akkori állapotát a hosszú háborútól meggyötört, járványveszélyektől fenyegetett, az elemi egészségügyi szükségleteket is nélkülöző, orvoshiánnyal küzdő, zilált viszonyok jellemezték. Scholtz Kornél dr., a kortárs, így jellemzi az egészségügy akkori állapotát: „Idebent a háborús használatlaltól lerongyolt, tatarozatlan, hiányos felszerelésű kórházak, pénztelenség, teljesen elhanyagolt köztisztaság és a legéleterősebb elemek elvesztésével megsorvadt, elégtelen táplálkozás és hiányos ruházkozás miatt ellenállóképességében meggyengült népesség. Betetőzték

ezeket a bajokat az 1918-ban kitört súlyos influenza (spanyoljárvány) járványok, a vörheny és kanyaróendémiák erős fellángolása . . . Ezen kívül a háborús évek maradványaként a határok mentén minduntalan felütötte fejét egyik másik többnyire kívülről behurcolt más fertőző betegség” [11].

Kitűnő munkatársakat gyűjtött maga köré ezen az osztályon, akik nemcsak politikailag, de szakmailag is a legkiválóbbak közé tartoztak. Helyettese dr. Péterfi Tibor, további munkatársai: dr. Goldzieher Miksa, dr. Dienes Lajos, dr. Lobmayer Géza, dr. Flamm Sándor, dr. Surányi Ede, dr. Polányi Mihály stb. [12]. A leszerelés katonai részét Böhm Vilmos vezette. A nagy tömegben katonák leszerelése nem kis problémát jelentett a kormányszatnak. Csupán 1918 november közepéig 700 000, december közepéig összesen 1 200 000 katonára leszereléséről kellett gondoskodni. Volt olyan nap, hogy 50 000 leszerelt katona utazott keresztül a budapesti pályaudvarokon. A határokra fogadóbizottságokat küldtek és nagyon vigyáztak arra, hogy a közel négy és fél éves háború szenvedéseitől meggyötört, elkeseredett katonatömegek kezéből mielőbb kikerüljön a fegyver. „A hazatérő katonák túlnyomó része olyan lelkiállapotban érkezett, hogy nemcsak háborús szolgálatra nem volt alkalmas, hanem egyenesen veszélyes lehetett a belső rendre és biztonságra” – írja Juhász Nagy Sándor, a Károlyi-kormány későbbi igazságügyminisztere [13]. Dr. Szabó László reakciós történetíró ugyanezt a hangulatot fejezi ki írásában: „. . . az itthonmaradottakban az a gondolat uralkodott, hogy jaj, mi lesz, ha hazajönnek? Az egész Magyarország remegve gondolt rá 1918. november 1-én és 2-án, hogy a hazaözönlő katonaságtól sikerül-e elcsedni a fegyvert?” [14].

Súlyos probléma szakadt ilyen körülmények között a leszerelés egészségügyének vezetőjére, Madzsarra. Óriási értéket képviselő egészségügyi anyagot kellett megmenteni és összegyűjteni, mely a leszerelő milliós hadsereg után hátramaradt és beállítani a polgári egészségügy szervezetébe; katonai objektumokat kellett mielőbb eredeti rendeltetésüknek visszaadni, orvosok átirányítása az orvosi ellátást nélkülöző vidékekre, a leszerelési bizottságokban működő orvosok utasítással való ellátása, a visszaözönlő katonaság és hadifoglyok okozta járványveszély elhárítása stb. képezték a megoldásra váró feladatokat. Rendeleték, gyors intézkedések követik egymást, kéré-

sekre, jelentésekre gyors válaszok, sokszor részletekig menő utasítások: ez jellemzi az egészségügyi leszerelési osztály munkáját. Távírási jelentések futnak be az orvosi ellátás azonnali intézkedést követelő, sok esetben megdöbbentő helyzetéről. A kassai katonai parancsnokság jelenti, hogy az állománya tartozó 71 külföldi orvos elutazott, másutt a kórházak ápoló személyzete széledt el [15]. Szolnok-Doboka vármegye alispánja jelenti, hogy a vármegye 8 járása közül 4 teljesen orvos nélkül van, a még szolgálatot teljesítő orvosok a rendkívüli szolgálattól teljesen kimerültek [16].

Az osztály ügykörét, annak felállításáról intézkedő 1918. nov. 16-án kiadott rendelet a következőkben szabályozza: „A leszerelés egészségügyi vonatkozású intézkedései, a leszerelés folytán felszabaduló egészségügyi anyagok összegyűjtése és számbavétele, továbbá a katonai célokra fölöslegessé vált egészségügyi anyagnak a polgári hatóságok részére való átadása, a katonai célokra nem szükséges kórházak leszerelése – fenntartása – vagy átadása (az anyagi leszerelési csoporttal egyetértőleg) körüli határozat, továbbá a polgári életbe való átmenet elkészítése. Gondoskodás a polgári életben elhelyezkedett, leszerelt beteg katonákról, valamint a leszerelt katonák által behurcolt járványok elfojtása iránti intézkedések. A hatósági orvosok felmentési kérelmeinek véleményezése. A leszerelési ügyekben érintkezés a polgári hatóságokkal” [17].

Nem csoda hát, ha ennek az osztálynak a vezetését senki nem akarta vállalni. Madzsar többször tesz erről említést „Védőiratában”. A leszerelési egészségügyi osztály az országnak pótolhatatlan és felbecsülhetetlen egészségügyi anyagot mentett meg . . . ”az osztály tagjai – írja Madzsar – sokszor életük veszélyeztetésével szállították fel, különösen Erdélyből, Máramarosból stb. vagonszámra a gyógyszereket és kötszereket, amelyből részesültek természetesen a polgári kórházak is, és amely megmentett anyag adta az alapját az Egészségügyi Anyagintézetnek” [18].

Madzsarnak egy nov. 17-i rendelete hívta életre a „Központi egészségügyi anyagraktárt” [19]. Egy másik intézkedés az egészségügyi leszereléssel kapcsolatban az egyes kerületi katonai parancsnokságoknak ad végrehajtási utasítást. „Minden rendelkezésre álló eszközzel megakadályozandó – írja elő a fenti rendelkezés –, hogy a leszerelés alkalmával fertőző és ragályos betegségek terjedjenek el az

országban” [20]. Ennek biztosítására polgári orvosok igénybevételeéről kell gondoskodni. A bujakórosoknak leszerelési igazolvány nem adható ki. A beteg katonákat fel kell világosítani betegségükről és lakhelyük közigazgatási hatóságánál jelentkezniük kell. A rendelkezések végrehajtására, ellenőrzésére minden pöttestnél és leszerelési különítménynél egészségügyi leszerelési bizottságot kell alakítani. E bizottság egyik fontos feladata a területén levő hazabocsátott, idült fertőző bajokban és ragályos betegségekben szenvedő katonák száma és megoszlása felőli tájékozódás. Szükség esetén elrendelheti illetékeségi területére az összes fertőző és ragályos betegségben szenvedők kötelező orvosi bejelentését is.

Madzsar javaslatára kapcsolták decemberben a katonai egészségügyet a Munkaügyi és Népjóléti Minisztériumhoz. Madzsar itt a külföldi államok példáját követte, ahol ez már évtizedekkel előbb megvalósult, másrészt így akarta biztosítani a feleslegessé váló katon orvosok elhelyezését a polgári egészségügy keretén belül [21].

1918 december elején Kunfi Zsigmondtól, az akkori népjóléti minisztertől megbízást kap arra, hogy Papp Dezső és Bosnyák Zoltán államtitkárokkal együtt készítse el a Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium szervezési tervét. Mint feljegyzésében írja: ... „nemcsak a saját osztályaim szervezését készítettem el, hanem az egész minisztérium adminisztratív berendezésével is foglalkoztam” [22].

Súlyos gondot jelentett az egészségügy számára az 1918 őszenek elején fellépő és hónapokon át pusztító spanyolnátha. A járvány 1918 elején Dél-Franciaországon és Spanyolországon keresztül jutott el Svájcba, innét Észak-Olaszországba, ahonnét azok a sebesült katonák hurcolták be az országba, akik a Zita Kórházban kerültek ápolás alá. Ebből a gócból terjedt ki azután a „spanyol” az egész országra. Budapesten az őszi hónapokban sok ezer embert vitt el a súlyos járvány. De nemcsak a „spanyol” miatt – mely decembertől kezdve már enyhülőben volt –, a fenyegető egyéb fertőző betegségek, pl. a már jelentkező kiütéses tifusz miatt is nagy szükség volt a járvány-elhárító megelőzésre. A Polgári Radikális Párt javaslatára kiváló orvosokkal erősítették meg december elején a fővárosi járványbizottságot. A bizottság új tagjai között találjuk: dr. Madzsar Józsefet, dr. Goldzieher Miksát, dr. Detre Lászlót, dr. Hahn Dezsőt és másokat [23]. Madzsar az 1918. dec. 13-i járványbizottsági ülésen élesen

bírálta azokat a látszatintézkedéseket, melyek addig történtek. Javasolja, hogy a rendelkezéseket terjesszék ki Nagy-Budapest, vagy Pest megye egész területére [24]. Egy későbbi felszólalásában a kiütéses tifusz elleni védekezés országos megszervezését veti fel, sőt ezen túlmenően felismeri a nemzetközi összefogás szükségességét. „Remény van rá – idéz a lap Madzsar beszámolójából –, hogy ebben az irányban a tárgyalások kedvezően alakulnak és sikerülni fog az ország területére nemzetközi járványbizottságot összeállítani Budapesten, amely a szükséges intézkedéseket egyöntetűen lesz hivatva megtenni” [25]. Ezt a kérdést fejti ki abban a cikkében is, amely 1920. II. 18-án, a *The New-Europe* c. angol lapban jelent meg [26]. Madzsar kezdeményezésére ugyanis magyar, szerb, román és csehszlovák küldöttek részvételével megalakult Budapesten a „Conseil de hygiene et de prophylaxe”, azzal a megokolással, hogy csak a széles körű nemzetközi együttműködés képes elhárítani a járványok fenyegetését. Magyarországot Madzsar és Goldzieher képviselte ebben a bizottságban. A Bizottság székhelye Budapesten volt, és mint Madzsar egyik feljegyzésében megállapítja „aránylag eredményesen dolgozott” [27].

Madzsar előrelátása különösen figyelemreméltó, ha tekintetbe vesszük, hogy a járványok fokozódó erővel lobbantak fel az 1919-es év elején. Különösen Románia volt egyik góca a fenyegető járványnak, hol 1919 első negyedében közel 5000 áldozata volt a kiütéses tifusznak. Két év alatt ugyanitt 258 orvos pusztult el ebben a betegségben. Magyarországon is több ezer megbetegedés történt az év első felében [28].

Jelentős szerepe volt Madzsarnak a Károlyi korszak idején – megfeszített szakmai munkája celenre – az orvosok társadalmi szervezkedésében is. Már 1918. november 8-án megalakul a radikális párti orvosok szakcsoportja Madzsar elnökletével. A radikális és szociáldemokrata orvosok érdekvédelmi szervezete a „Progresszív orvosok szindikátusa”, a közegészségügyi reformok megvalósítását tűzte ki feladatául és szintén őt választotta elnökévé. Mint a Radikális Párt egyik alelnöke, aktívan részt vett a pártéletben is. Emlékezetes volt az a több héten keresztül, nagy érdeklődés mellett lezajlott vita, melyet Madzsar Gólyavárban tartott az „Orvostársadalom feladatai a közegészségügy reformjában” c. előadása nyomán. Sok szép terv, elgondolás, javaslat született a polgári forradalom vitákat pezsdítő

légkörében: a közegészségügy reformtervei, egységesítése, az orvosképzés reformja stb. Sok esetben túllépték ezek az elgondolások a burzsoá állam kereteit. Megvalósulásukat egy új társadalmi rendszer, a proletárhatalom volt csak képes biztosítani azoknak a lelkes, haladó gondolkozású egészségügyi szakembereknek a segítségével, akik a forradalom első szakaszának idején a munkát megkezdték.

Elérkezett a történelmi nap, 1919. III. 21-e, amely első ízben juttatta a hatalmat a magyar munkásosztály kezébe. Ami évszázadok óta csak az utópiák világában élt, az osztályviszonyok gyökeres fordulata után, rendeletek, intézkedések, a dolgozó emberek addig nem ismert aktivitása révén, az emberek életét szabályozó renddé, napi életük valóságává kezdett válni. A dolgozók társadalmi helyzetének megváltoztatásában azoknak az egészségügyi és szociálpolitikai törvényeknek és rendeleteknek is részük van, amelyek a nagy gazdasági és társadalmi átalakulást nyomon követték.

Az értelmiségnek az a szűkebb, haladó rétege, amely évtizedek óta a haladás ügyért tett egyet-mást a kapitalista viszonyok között, az alkotás lehetőségének örömeivel látott munkához, néha ugyan kételkedve, olykor-olykor megtorpanva a járatlan út göröngyein. Madzsar József a Károlyi-kormány egykori népjóléti államtitkára is úgy érezte, hogy felvirradt a nagy nap; de ugyanakkor az első napokban találkozott személyével kapcsolatban az itt-ott megbúvó bizalmatlansággal is. Felmerül benne a gondolat, félreáll. Ő egészségügyet akar csinálni és a politikai élettől bizonyos fokig távol akar maradni. De lehet-e ezt tenni, amikor annyi lehetőség adódik olyan alkotásokra, amelyekről azelőtt álmodni sem lehetett? A tettek idején a tettek embere nem állhat félre. Mégis tovább vezet a Népbiztosság egészségügyi főcsoportját, miután átadta dr. Lukács Hugónak az általános egészségügyi osztályok vezetését [29].

Személyileg nem bolygatja meg a vezetése alá tartozó osztályok rendjét, bár a régi miniszteriális emberek mellé számos új név kerül. A munka szervezettségét a vezetés ösztönző stílusával biztosítja. Hetenként rendszeresen megtartja az osztályvezetői értekezleteket, mindenkit beszámoltat az elvégzett és a végzendő feladatokról. Munkatársait türelmesen végighallgatja, soha nem szakítja félbe. Az óra mindig az asztalán. Az idővel percnyi pontossággal tud gazdálkodni. Naponta bekérte az iktatókönyvet, melybe minden reggel bevezet-

ték az összes beérkezett ügyiratokat, jelentéseket, kérelmeket, panaszokat. Így mindenről áttekintést és tájékoztatást nyert arról, amivel neki és a vezetése alatt álló ügyosztálynak foglalkoznia kellett [30]. Egyszerre tudott nagy, országos ügyekkel foglalkozni és emellett bármelyik beosztottjának, ha bajba került, segítséget nyújtani [31]. Igazát bátran védte mindenkivel szemben; ha valamelyik intézkedéssel nem értett egyet, azt nyíltan ellenezte. Emiatt egy-két esetben kellemetlensége is volt. Május elején a Gellérthegy lejtőjén levő apácakolostornak kórházzá való átalakítását kellett volna biztosítania. Madzsarnak az volt a véleménye, hogy ez huzamosabb időt venne igénybe, minthogy hiányzott a vízvezeték, kanalizáció és minden feltétele egy kórházban megkövetelt higiénikus viszonyoknak. Ezért a sürgetésre nemleges választ adott. Ebben az időben egy-két helyen az a gyanú érte, hogy a papokat védi; holott közismert volt a század elejétől, mint szabadgondolkodó [32].

Mielőtt az államtitkári feyelemi döntött volna a Károlyi-időszak és a Tanácsköztársaság alatti egészségpolitikai tevékenységéről, Madzsar 1920 tavaszán egy terjedelmes beadványt intézett a feyelemi bizottság elnökéhez, Kun Béla* államtitkárhoz, melyben védi magát az ellene felhozott vádakkal szemben. Abból a megfontolásból kellett kiindulnia a védőirat összeállításánál, hogy a várható hivatalvesztésnél súlyosabb következményekkel járó büntetést ne zúdítson magára. Intézkedéseivel hitet tett a Tanácsköztársaság mellett, de védekezésében – a tomboló fehérterror idején – ezt nem volt tanácsos túlságosan kihangsúlyozni. Ezért tűnik ez a védőirat ellentmondásosnak, de ugyanakkor ott, ahol az egészségügy „apolitikuma” előrebocsátásával elemzi a Tanácsköztársaság egészségpolitikáját, a sorok mögül a nagy alkotások felett érzett büszke öröm és megelégedettség tör ki. A látszólagos ellentmondásossága ellenére ez a beadvány bizonyára az első, amely a diktatúra bukása után Horthy „országglásának” első évében tanúságot tesz a Tanácsköztársaság mellett.

Az első vádpont a „bolsevizmus fokozott szolgálatát” olvassa fejére. Madzsar azzal védi magát, hogy működése csupán az egészségügy területére korlátozódott. ...”az egészségügy nem politikum – írja a továbbiakban – és a baktériumok nem válogatnak forradalmár

* Nem azonos a Tanácsköztársaság népbiztosával.

és ellenforradalmár között. Az egészségügy modern berendezése az ország minden lakosának, mindenkor érdeke, viszont annak elhanyagolása, bárminemű sabotálás az egészségügy terén, vagy a lehető javítások, lehető új intézkedések elhalasztása, teljesen függetlenül a kormányzat formájától, az országra nézve mindenkor egyaránt veszedelmes. Az orvosnak nem lehet feladata, hogy az egészségügyi intézkedések elhanyagolásával, betegség és pusztulás árán siettesse valamely kormányzati rendszer megdőlését. Az ilyen eljárás a legélesebb ellentétben állna úgy az általános emberi etika alapelveivel, mint az orvosnak orvosi esküjével”. „... az orvos nem helyezkedhetik arra az álláspontra, hogy szocializált szanatóriumban nem fog operálni, vagy hogy szocializált gyógyszertárból nem rendel gyógyszert, a közegészségügy vezetője pedig nem állhat arra az álláspontra, hogyha az általános kormányzati elvek és ezek alapján kiadott rendeletek a szanatóriumokat, vagy gyógyszertárakat szocializálják, akkor ezekkel az intézményekkel többé nem foglalkozik, hagyja azokat pusztulni, vagy hozzá nem értő kezekbe kerülni, ahelyett, hogy igyekeznék azokat a közegészségügy érdekében az adott viszonyok közt a lehető legjobban hasznosítani...” [33].

Ezek voltak azok a gondolatok, melyeket Madzsar a proletárdiktatúra kikiáltása után összehívott első osztályvezetői értekezleten ismertetett. És mint írja, a zömükben régi szakemberekre meggyőzően hatottak az így kifejtett érvek „és ugyanolyan buzgalommal folytatták Magyarország egészségügyi újjászervezésének munkáját, mint azt a Károlyi-kormány alatt vezetésem mellett megkezdték” [34]. Az erőltetett objektivitás fegyelmzett sorain át-áttör egy-egy szó, mondat, ami mindennél világosabban mutatja állásfoglalását a Tanácsköztársaság mellett, amely nemcsak a radikális orvosnak jelenti 19920-ban „Magyarország egészségügyi újjászervezését”, de évtizedek távlatából számunkra is.

Egy másik ilyen „vád” az volt ellene, hogy tisztviselőit politikai szempontból minősítette és közvetve, vagy közvetlenül üldözte. Tény az, hogy egy-két régi tisztviselőt a vezető állások betöltésekor mellőzött. Régi, reakciós emberekről volt szó, akik a munkát és Madzsar szociálhigiénés elveit akadályozták, egészségpolitikáját kezdettől kezdve ellenezték és hangulatot szítottak vele szemben. Hódosy Geleon pl. a Népbiztosságon megbújt reakció egyik vezető alakja, egész

spiclirendszert épített ki, mindenkiről kartotékot vezetett, amire mindent feljegyzett [35]. Hódosy ugyanakkor szakszempontból sem állta meg a helyét és jellemző Madzsar körületekintő bánásmódjára, hogy azért nem nyugdíjaztatta, mert mint írja „politikai nézeteinek az enyémmel való ellentétessége folytán ezt a nyugdíjazást politikai üldözésnek minősítenék, bármennyire is indokolt volna szakszempontból” [36].

Hasonló volt a helyzet Kerekes Pállal. Itt is a szakszempontok domináltak „mellőzésénél”, „Teljes lehetetlenség – írja Madzsar – modern közegészségügyet csinálni Kerekes Pál miniszteri tanácsossal, aki a fajegészségügyi törekvéseket destruktívnak minősíti, vagy pedig csak a kommunista irányelvekhez való alkalmazkodással tudja magyarázni az alkoholelleses rendelkezéseket, vagy azokat a társadalmi egészségügyi törekvéseket, amely társadalmi egészségügyből engem a bizonyára nem kommunista orvostani tanártestület 1917-ben magántanárrá habilitált. Hogyan csinálhattam volna közegészségügyet akkor, ha vezető állásba teszem Békésy Géza helyettes államtitkárt, aki azt tartja, hogy a házasság orvosi megvizsgálása olyan destruktív javaslat, „amely megvalósítás esetében a személyes szabadság leontására vezetett volna” [37].

A Munkaügyi és Népjóléti Minisztériumnak az államtitkári fegyelmi bizottsághoz intézett átiratában szereplő vádpontokkal foglalkozik azután Madzsar. Mint az egészségügyi főcsoport vezetője kulcsfontosságú osztályokat irányított; ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a népbizottság vezetői általában keveset tartózkodtak egyéb elfoglaltságuk folytán a népbizottságon, úgy teljesen érthető az a „vádpon”, mely kimondja: „Intézte másoktól teljesen függetlenül az egészségügyi közigazgatás keretében a magántulajdont képező intézetek és intézmények szocializálását” [39]. Ugyanezt egészíti ki a fegyelmi bizottság hivatalvesztéssel sújtó döntésének indokolása: „A gyors intézkedés, amely a szocializálást tárgyaló beadványokra rendszerint már az iktatást követő napon történt, az ilyen természetű ügyekre is kiterjedő felülvizsgálati joga és a népbiztosok jóformán állandó távolléte a maguk összefüggésében bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy dr. Madzsar József az említett szocializálás terén kezdeményező hatáskört gyakorolt, a konkrét intézkedéseket önmaga tette meg...” [39]. Ezek után nem téveszthet meg bennünket az, amit Madzsar

védekezésében előadott, ti. az, hogy az ő szerepe csak arra szorítkozott, hogy a „szocializálások végrehajtása kapcsán a gazdasági és egészségügyi érdekek megóvassanak” [40]. A tulajdonosoknak is érdekében való volt a szocializálás – próbálja „meggyőzni” Madzsar érdekes érveléssel a fegyelmi bizottságot – „azok sokkal jobban voltak megóva azáltal, hogy szakértő gondnokok és orvosok intézkedtek a szanatóriumokban, mintha magántulajdonban maradnak és ezáltal ki vannak téve a legkülönbözőbb egyéni akcióknak” [41].

Igen nagy nehézséget jelentett a Tanácsköztársaság idején a fertőző betegségek elleni küzdelem. „A helyzetet rontotta – írja dr. Simonovits István – az intervenció, a belső ellenség. Világos, hogy a Tanácsköztársaság egészségügyi kormányzatának különös gondot kellett fordítania a fertőző betegségek elleni küzdelemre” [42]. Már a Károlyi-kormány idején dr. Goldzieher Miksa járványkormánybiztos széles körű intézkedéseket léptetett életbe a járványok elterjedése ellen. „Ez a védekező rendszer a Tanácskormány idejében mintaszerű módon épült ki. Így a fertőtlenítés céljaira külön, gondosan kidolgozott szervezet működött: fertőtlenítő gépek, anyagok, tanult személyzet bőségesen állt rendelkezésre és állandó munkában volt. Külön tanfolyamokon járványorvosokat, trachoma-orvosokat és szakképzett ápolónővéreket képeztünk ki” – írja Goldzieher a Tanácsköztársaságra emlékeztető cikkében [43]. A Forradalmi Kormányzótanács 61. sz. rendelete létrehozta az Oltóanyagtermelési Bizottságot. A rendelet kimondja, hogy az emberi és állati oltóanyagok, szérumok és rokontermékek termelésének, külföldről való behozatalának kizárólagos joga a Magyar Tanácsköztársaságot illeti [44]. „Az én eszmém volt – mondja Madzsar 1919. dec. 11-én felvett kihallgatási jegyzőkönyvbe –, hogy a védőjótó anyagok termelésével foglalkozó üzemek államosíttassanak. Ezt azért tartottam szükségesnek, mert magánkezelésben igen gyakran nem megfelelő anyagot termeltek és emellett a külfölddel szemben rekompenzációs célokra is alkalmas eszköznek tartottam a védőjótó anyagokat” [45]. A védőjótóanyagok szocializálását a Földművelésügyi Népbiztosság kezdte meg, Madzsar igyekezett a Népjóléti Népbiztosságnak is képviselőt juttatni az Oltóanyagtermelési Bizottságban [46]. Még a Tanácsköztársaság bukása után is lépéseket tesz Csillérynél, hogy ezeknek az intézeteknek magánkézbe kerülését megakadályozza.

Igen jelentős intézkedése volt a Tanácskormány egészségpolitikájának az Országos Egészségügyi Anyagintézet létrehozása [47]. A többi közt ennek az intézménynek a jelentőségét méltatta Madzsar a Tanácsköztársaság bukása után megtartott osztályvezetői értekezleten, ami a vádpontok között – a feljelentők jóvoltából – így szerepel: „Beszédben nyíltan dicsérte a kommunizmus alkotásait” [48]. Madzsar nem önmaga, de a Tanácsköztársaság egészségügyi alkotásai védelmében keményen vágja vádlói szemébe: „A kommunizmus bukása után megtartott osztályvezetői értekezleten mindössze azt hangsúlyoztam, hogy az egészségügyi osztályok olyan alkotásokat teremtettek, amelyek meg fognak maradni a kommunizmus bukása után is és ha ezekről az alkotásokról elismeréssel emlékeztem meg, azt joggal tehettem, hiszen több ilyen, a kommunizmus által felállított intézményünk ma is ugyanazon keretek közt működik, amint azt a kommunizmus alatt felállítottuk, sőt ugyanazon vezetők irányítása alatt, akiket a kommunizmus alatt az intézetek vezetőiül én neveztettem ki. Ilyenek: az Országos Egészségügyi Anyagintézet, amely a kórházak anyagszükségletét látja el, s amelyet 1919. máj. 21-én 38. M. N. N. rendelettel állítottunk fel. Ez az intézet ma is működik az ország egészségügyének igen nagy hasznára ugyanabban az Orczy úti honvédruhatár épületében, amelyet én szereztem meg az Intézet céljaira . . .” . . . „Ugyancsak működik ma is a Központi Kórházélelmezési Üzem, amely működését június közepén kezdette meg” [49]. . . . „Folytathatnám ezt a felsorolást, hivatkozhatnék rendeletekre, amelyeket én készítettem elő és amelyek most ugyanabban a formában kerülnek ki, rendeletekre, amelyeket én adtam ki s amelyek ugyanavval a tartalommal a diktatúra bukása után újból megjelentek, hivatkozhatnék számos megkezdett munkánkra, amelyekért a dicsőséget nem a magültető, hanem a gyümölcsszedő szerezte meg magának, azonban véleményem szerint ennyi is elegendő annak bizonyítására, hogy az egészségügy terén rövid néhány hónapos működésem alatt sikerült olyan maradandó alkotásokat teremtenem, amelyekre büszkén hivatkozhattam a kommunizmus bukása után” [50].

A proletárdiktatúra a fürdőügy és üdültetés területén is, mint valamennyi intézkedésében osztálypolitikát folytatott. A Tanácsköztársaságnak valóban az volt a célja, hogy a gyógy- és egyéb fürdők használatánál megszüntesse a jómódúak privilégiumát és megnyissa

a fürdőket azok számára, akik egészségtelen munkahelyen, egészségtelen zsúfolt lakásban éltek le életüket, s megadja a gyógyulásra és tisztálkodásra való lehetőséget a proletároknak is [51]. Madzsar elgondolásai e téren is nagyvonalúak voltak. Már a Károlyi-kormány idején tervbe vették a margitszigeti strandfürdő építését, az előmunkálatokat is elkezdték. Megindultak az előkészületek a palotai szigetén és a Horányi csárdánál létesítendő strandfürdőkre is.

„... Budapest talán az egyetlen Európa nagyvárosai sorában – állapítja meg Madzsar –, amely kiválóan kedvező fekvését e tekintetben ki nem használta és strandfürdőt nem létesített.” „A strandfürdőre Budapestnek a lehető legnagyobb szüksége van. A nap és levegő, különösen a gyermekek éltető eleme, amelyben a háború előtt, csak azoknak volt részük, akik tengerpartra, vagy a Balaton mellé tudtak nyaralni menni” [52]. Ezek a megfontolások készítették Madzsart arra, hogy messzemenő terveit e téren is megvalósítsa. A mai Palatinus strandfürdő őse azonban alig nyitotta meg kapuit a proletárok czrei előtt, a diktatúrának hamarosan bekövetkező bukása véget vetett a proletárok strandolásának és bezárultak Budapest első közös strandjának kapui. Ezt az alkotását is a „bűnlajstromra” írták. ...” a budapesti strandfürdő létesítése – hangzik a fegyelmi bizottság komor határozata –, melyet multhatatlan közegészségügyi érdek parancsolólag nem követel, amely csakis a magánjogok teljes figyelmen kívül hagyásával volt keresztül vihető...” [53]. Csodálkozhatunk-e, ha Madzsar értetlenül áll az osztálygyűlölettel vegyes bornírtsággal szemben? „Nem tudom továbbá – teszi fel a kérdést Madzsar –, hogy a strandfürdő megépítése körül mi a vád ellenem, az-e, hogy általában nem lett volna szabad strandfürdőt építenem, talán mert a strandfürdő felesleges..., vagy hogy nem a műszaki osztályt bíztam meg a tervezéssel, hanem azon kívül álló szakembert...?” [54]

Volt még Madzsarnak egyéb „bűne” is a fürdőügy terén. A Lukács fürdő félbenmaradt építkezésének megkezdése és a fürdő megnyitása. Ez volt akkoriban az egyetlen iszapfürdő, mely a reumás betegek rendelkezésére állhatott...” természetesen legfontosabb kötelességem volt, hogy a Lukács fürdő átalakítási munkálatait újból megkezdve, azt a szenvedő emberiségnek mielőbb hozzáférhetővé tegyem. Ez sikerült is annyiban, amennyiben legalább az iszapfürdőket és iszapmedencéket, továbbá az uszodát megnyithattuk, amelyeknek napi jöve-

delme fedezte a további átalakítási költségeket” [55] – adja meg a választ Madzsar a tárgyu vádaskodásokra.

„Ő intézte másoktól teljesen függetlenül a Vörös Hadsereg egészségügyi megszervezését és ellátását” – hangzik a következő vádpont [56]. Itt is, mint a többi vádpontnál, ahol az orvosi etika bizonyos védekezési lehetőséget nyújt, Madzsar ügyesen használja ki ezt a rést és ilyenkor nyílt sisakkal áll vádlói előtt. Igen, a Vörös Hadsereget igyekezett ellátni egészségügyi szempontból: egyrészt orvosi eszköje is erre kötelezte. „Az orvosi lelkiismerettel semmiképpen sem volt tehát összecyegyztethető, hogy a hadsereg egészségügyét elhanyagoljuk” [57]. Másrészt a front olyan közel volt, hogy a Vörös Hadsereg egészségügye egyúttal a polgári lakosság egészségügyét is jelentette. A csapateltolások, valamint a fehérenemű és tisztáltkodás hiánya miatt a hadseregben fellépett a kiütéses tifusz: Salgótarjánban, Kecskeméten és más helyeken. „A polgári lakosság érdekében állott tehát, midőn a Vörös Hadsereg egészségügyét lehetőleg jól igyekeztem ellátni” [58]. Madzsar közbenjárására már május elseje előtt higiénikusokat küldtek ki a hadsereghez. „Ezek azonban nagyon szomorú jelentéseket adtak le, különösen arról – írja Madzsar –, hogy működésüket sem a katonai, sem a polgári hatóságok nem támogatják, nem kapják meg a katonaságtól járványkórház céljaira az egyébként üresen álló katonai épületeket sem, a munkástanácsok nem adnak meszet a fertőtlenítéshez stb. A hatóságok ezzel szemben azt jelentették, hogy mindent megtesznek.” ... „Ebből az okból szükségesnek tartom – írja a továbbiakban –, hogy magán a helyszínen hozzam rendbe czecket az ügyeket és hogy a frontra utazhassam, erre vonatkozó engedélyt kértem május vége felé Gödöllőn, a főhadiszálláson” [59].

Így jutott el Ceglédre, Kecskemétre és Szolnokra, ahol a szükséges intézkedéseket megtette [60]. Figyelemre méltó az a mozzanat, melyet Simai Miklós ír le visszaemlékezésében Madzsarral kapcsolatban: „A Vörös Hadsereggel való kapcsolatáról is csak annyit tudok, hogy annak egészségügyi szervezését irányította a népbiztonság sikkjáról. 1919 júliusában vöröskeresztes egészségügyi vonatot szervezett. Gyógyszert akart kiszállítani a szovjet hadseregnek. Ezzel a vonattal akart engem is kiküldeni Szovjetországra. A vonatot

azonban a cseh vonalakon nem tudta biztosítani és így a terv nem valósult meg” [61].

A rágalmozások lavinája nem kímélte meg Madzsarnak azt a népművelő munkásságát sem, melyet az anyák és csecsemők érdekében végzett. Az utókor már csak mosolyogni tud az olyan erőfeszítéseken, amelyeket pl. Szterényi báró a Stefánia Szövetségnek, még a polgári időszak alatt eltávolított elnöke tesz, amikor azt állítja, hogy Madzsar „szocialista” elveket akart bevinni a Szövetség működésébe – „azzal a javaslattal jött hozzám – mondja Szterényi tanúvallomásában –, hogy az intézményt (védőnőket K. E.) testületi alapon kellene megszervezni a szakszervezetekhez hasonlóan...” [62]. Az utókor azon sem ütközik meg, ha Madzsart azzal vádolja Szterényi, hogy 1918 októberében „előterjesztette a védőnők közös kérvényét fizetésük emelése érdekében, kijelentvén, hogy a védőnők a kérés elutasítása esetében sztrájkba lépnének” [63].

Az Országos Anya- és Gyermekvédő Szövetség, amely a proletárhatalom idején nagy lendülettel látott munkához, felhasználva a szocialista rendszer adta lehetőségeket, megkezdve a védőnői rendszer általános kiépítését, felállítva a megyei osztályokat – továbbra sem nélkülözhetette a „magvetőnek” irányító kezét. Madzsar a Tanácsköztársaság idején ez irányú munkájától nem vált meg és mint a Szövetség direktóriumának elnöke, az anya- és csecsemővédelem számára hasznosítja nagy tudását és tapasztalatait. Ennek tudható be, hogy még a diktatúra bukása után is egy ideig a Szövetség egyik irányítója.

A vád tárgyát képezte az is, hogy Madzsar a Tanácsköztársaság idején újjászervezte az Országos Közegészségügyi Tanácsot. „A magas színvonalú egészségügyi ellátás biztosítása érdekében – írja dr. Simonovits István – a M. N. Nb. 47. sz. rendeletével átszervezték az Országos Közegészségügyi Tanácsot. Az Országos Egészségügyi Tanács mint legfőbb egészségügyi szaktestület működött. Feladata: 1. Szakvélemény egészségügyi kérdésekben. 2. Javaslat igazgatási tén. 3. Véleményadás állások betöltéséről. 4. Közalkalmazottak orvosi felülvizsgálata” [64]. A Tanács elnöke: Madzsar József, alelnökei: Liebermann Leó és Háhn Dezső, 18 tagja közt jórészt tekintélyes egyetemi tanárokat találunk [65].

„Valóban átszerveztem a Közegészségügyi Tanácsot – írja Mad-

zsar védőiratában – és annak 18 tagja közé kineveztettem 5 orvoskari rendes tanárt és 7 rendkívüli orvoskari magántanárt is. Mindezek a kinevezést kivétel nélkül elfogadták és az Egészségügyi Tanács ülésén részt vettek. Egyetlen hang sem nyilatkozott meg akkor a kar részéről, amely az átszervezést helytelenítette volna, holott a tervet az orvosi kar több tagjával előzetesen megbeszéltem” [66].

Hoor és Bársony tanárok jártak az élen a hajszának, melynek eredményeképp Madzsart és a magyar orvostársadalom büszkeségeit, kik közül nem egy nemzetközi hírnévre tett szert, kiüldözték az Orvoskar oktatóinak sorai közül. Az egyetem orvosi kara 11 rendkívüli és magántanárt, 50 tanársegédet és gyakornokot tiltott ki az egyetemről. Madzsar is az elsők között volt, kire lecsapott a tudományos mezbe öltöztetett terror. A legtöbb esetben kihallgatás sem történt, így az ő esetében sem, hiszen „Madzsarnak a közegészségügy terén kifejtett működése és közéleti szereplése közismert volt” [67]. Így hát venia legendijének megvonása után, a társadalomegészségtan, amely „oly nehezen nyert bebocsáttatást” az Orvoskarra, ismét kisorsult annak falai közül.

A Kar a döntést átküldte a fegyelmi bizottsághoz anélkül, hogy ezt Madzsarral közölte volna. Felháborodottan tiltakozik az olyan rágalmak ellen, amelyek az indokolásban szerepelnek: anyagi előnyökért vállalt állást a diktatúra alatt, hogy magatartása súlyos etikai kifogás alá esik . . . „De a további ténykedés, hogy a kar határozatának indokolását titkos dossziében fekteti le és nem meri kiadni, tudván azt, hogy akkor a rágalmazót felelősségre lehetne vonni, ez a tény a morális érzéknek olyan fokú süllyedését bizonyítja, amelyre nehéz szavakat találni” [68].

Tiszta lelkiismerettel, jövőbe látó tekintettel, büszke öntudattal, a nagy idők nagy tetteinek, nagy vállalkozásainak részecsként a vádlók fölé magasodva zárja le és foglalja össze Madzsar a védőiratában elmondottakat:

„Az egészségügyi leszerelés vezetésével a közvetlen egészségügyi eredményeken kívül az országnak sok millióra menő egészségügyi anyagot mentettem meg, ami kizárólag az én érdemem, mert erre a munkára a hivatalos szervek nem vállalkoztak.

Az egészségügy szervezése kapcsán, rövid pár hónapi működésem

alatt olyan intézményeket teremtettem, amelyek megmaradtak és meg is fognak maradni.

Megteremtettem az összeköttetést a külföldi segítő missziókkal, én mutattam meg kórházaink és klinikáink nyomorúságát az ideküldött orvosoknak, a klinikák és kórházak adatai alapján én készítettem azokat a jelentéseket, amelyeknek alapján a segélyező akció megindult és már a diktatúra alatt, amikor a határ minden árubehozatal elől teljesen el volt zárva, ezen előterjesztések alapján és a bécsi entente missziónál való személyes közbenjárásom folytán 6 wagon gyógyszer hoztam be . . .

Helyemet a diktatúra alatt is megtartottam, ez kötelességem volt az egészségügy érdekében . . .

Az ország egészségügyével szemben tehát mindenkor megtettem kötelességemet. Lelkiismeretem nyugodt és nyugodtan várom azt az időt, amely meghozza nekem az elismerést – a diktatúra alatt tanúsított magatartásomért” [69].

J E G Y Z E T

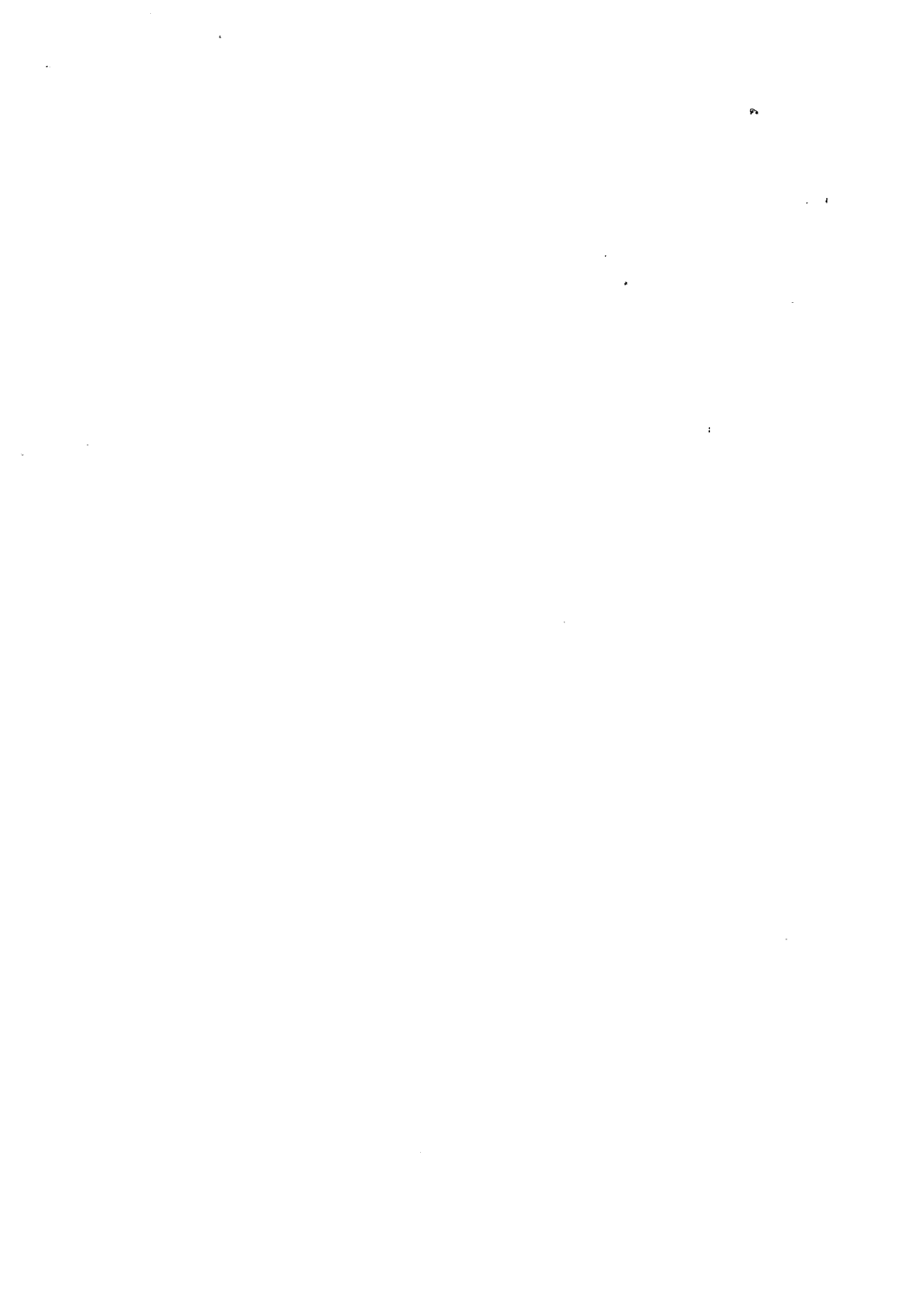
1. A Polgári Radikális Párt 1914-ben alakult meg, de a pártprogramot fő vonalaiban, már az 1910-es szervezkedés idején összeállították. Madzsar nevével a tanügyi és kultúrpolitikai program összeállítóinak nevei között találkozunk, amelynek létrehozásában rajta kívül részt vettek: Balassa József, Dénes Lajos, Kuncz Aladár és Zigány Zoltán. Ismeretesek a radikálisok elvei az iskolapolitika terén. Elsősorban a kötelező egyházi oktatás megszüntetése, a klasszikus nyelvek túlsúlyának korlátozása, a munkára, gyakorlati életre való nevelés és a természettudományos szellemű oktatás szerepelt iskolareform-terveikben. Új iskolatípusokat is terveztek. Madzsar egy 1913 elején írt cikkében élesen bírálja az akkori középiskolai oktatást, amelynek kirívó vonásaként említi, hogy az állattan tankönyvében Darwin nevét meg sem említik. (H. Sz. 1913 „Darwin” c. folyóirat ismertetése.)
2. A Radikális Pártnak az 1918-as jolgári demokratikus forradalom idején 5 alelnöke volt: Szende Pál, Madzsar József, Székely Imre, Kernstock Károly és Szász Zoltán.
3. Madzsar 1920. V. 17-i keltezésű „védőirata” államtitkári fegyelmijével kapcsolatban. (Eredeti K. E. birtokában.) A vádpontnak az az állítása, hogy nem volt katoná, tévedésen alapul. Madzsar az első világháború idején egy rövid ideig Galiciában teljesített katonai szolgálatot 1915. VI. 19–1915. IX. 12-ig.

4. L. uo. 27. l.
5. Lóránt Ferencné szóbeli közlése. Emlékezete szerint ezek a röpiratok gyűjtésre szánt mintapéldányok voltak.
6. Bánócziné elmondja, hogy Madzsar több esetben küldte őt Szabó Ervinhez, nagy borítékba zárt iratokkal, külön felhívta figyelmét az óvatosságra. Egy esetben visszaérkezte után kijelentette: „Most 15 évet vitt magával.”
7. Duczynska Ilona (Kanada) levélbeli közlése.
8. Dr. Simainé Madzsar Lili (Košice) szóbeli közlése. Ugyanezt Duczynska Ilona is megerősíti levelében.
9. Dr. Simainé Madzsar Lili szóbeli közlése.
10. Enyvvári Jenő tanúkihallgatási jegyzőkönyve Madzsar fegyelmijével kapcsolatban. (Eredeti K. E. birtokában.)
11. Dr. Scholtz Kornél levélbeli közlése.
12. A katonai egészségügy (5. osztály) a hadügyminisztérium keretén belül működött. Ide került Madzsar 1918 november első napjaiban, mint az egészségügyi leszerelés előadója, és azonnal hozzálátott a leszerelési egészségügyi osztály megszervezéséhez. A katonai egészségügyi osztály akkori vezetője Szilágyi József altábornagy orvos volt. Napokon belül megalakult az 5/b osztály, melynek vezetője Madzsar lett. 1918 december elején, a Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium megszervezését elrendelő IV. sz. Néptörvény rendelkezése szerint, az egész katonai egészségügy Madzsar irányítása alá került és maradt is egészen a prolektárdiktatúra létrejöttéig. Ettől az időponttól kezdve dr. Lukács Hugó volt a katonai egészségügy irányítója május 1-ig, majd ezt követően újból Madzsar. A Vörös Hadsereg felállítása után ez az osztály végzi ugyanazokat a teendőket, mint a hadügyminisztérium katonai egészségügyi osztálya a világháború alatt: orvosok rendelkezésre bocsátása, egészségügyi anyag kiutalása stb.; míg a Vörös Hadsereg egészségügyét a hadsergőfőparancsnokságon felállított és a főhadiszálláson székelő egészségügyi osztály, teljesen önálló hatáskörrel intézte dr. Schörger József és dr. Magyar Lajos alezredes orvosok vezetése alatt.
13. *Juhász Nagy Sándor*: A magyar októberi forradalom története. Budapest, 1945. 285 l.
14. Idézi Juhász Nagy Sándor fenti munkájában 285. l.
15. Kassai katonai parancsnokság távirata a hadügyminisztériumba az orvosi ellátás hiányairól. (H. L. Magy. polg. dem. forr. 1918/19 Hüm. 57. o. 713060 – 1918. nov. 13.
16. H. L. Magy. polg. dem. forr. 1918/19 Hüm. 57. o. 723179/5 b. – 1918. nov. 9.
17. H. L. Magy. polg. dem. forr. 1918/19 Hüm. 57. o. 30694/eln. 5. – 1918. nov. 16.
18. Madzsar „Védőirata” fegyelmijével kapcsolatban. 41–42. l. (Eredeti K. E. birtokában.)
19. H. L. Magy. polg. dem. forr. 1918/19. 30693 Eln. 5b. Hüm. rendelet 1918. XI. 17.

20. Egészségügyi intézkedések a leszereléssel kapcsolatban. H. L. Magy. polg. dem. forr. 1918/19. Hüm. 57 o. 718723/5a 1918. XI. 17.
21. Madzsar József védőirata államtitkári fegyelmiével kapcsolatban, 42. l.
22. Madzsar József életrajzi vázlata. (Eredeti K. E. birtokában.)
23. A felfrissített járványbizottság. Fővárosi Hírlap, 1918. dec. 18. 1–2. l.
24. A járványbizottság ülése 1918. dec. 13-án. Föv. Közlöny 1918. dec. 20. 2321–2330. l. – Madzsar a bizottságban elmondott beszédében beszámolt azokról a tapasztalatokról, amelyeket 1918 nyarán, svájci tartózkodása idején szerzett az ottani spanyoljárvánnyal kapcsolatban.
25. A Járványbizottság ülése 1919. I. 4-én. Föv. Közlöny, 1919. I. 10. 27–31. l.
26. The Sanitation of Eastern Europe. The New-Europe, 1920. II. 18.
27. Madzsar feljegyzése a béke delegáció elnöke számára nemzetközi járványelhárító-bizottság létrehozása tb-ban. 1919. I. 15. (Másolat K. E. birtokában.)
28. L. uo. – A Tanácsköztársaság idején megszűnt az említett nemzetközi egészségügyi szervezet. (Conscil de hygiene et de prophylaxe.) Lényegében ennek a funkcióját volt hivatva betölteni, a genfi Vöröskereszt elnöke alatt Bécsben 1919 áprilisában megalakult: „Bureau central pour la lutte contre les epidemics”, melyben a Tanácsköztársaság is képviseltette magát a Magyar Vöröskereszt által. Ebben a szervezetben a következő államok vettek részt: Lengyelország, Ukrajna, Németausztria, Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia és a Magyar Vöröskereszt.
29. Madzsar József 1919. XII. 11-i kihallgatási jegyzőkönyve államtitkári fegyelmiével kapcsolatban. (Másolat K. E. birtokában.)
30. Dr. Scholtz Kornél levélbeli közlése.
31. Bagi János, akit Madzsar nevezett ki a Tanácsköztársaság idején a sebesültszállító oszlop vezetőjévé – elmondja, hogy a pesterzsébeti direktórium, az egyik kocsimosója ellen feljelentést tett, minthogy ittas állapotban demagóg kijelentésekre ragadtatta magát. Ő megmutatta ezt a levelet Madzsarnak, ki azonnal kocsiába ült és kivizsgálta az ügyet. Miután megállapítást nyert, hogy egy 8 gyermekes egyénről van szó, sikerült elintéznie, hogy állásában megmaradjon.
32. Dr. Simainé Madzsar L. szóbeli közlése.
33. Madzsar J. védőirata államtitkári fegyelmiével kapcsolatban, 11–12. l.
34. L. uo. 13. l.
35. Dr. Goldner Viktor szóbeli közlése.
36. Madzsar J. védőirata, 16. l.
37. L. uo. 15. l. Bagi János is megerősíti szóbeli közlésében, hogy dr. Kerekes Madzsar ellen hangulatot igyekezett kelteni a Népjóléti Minisztériumban, majd a Népbizottságon.
38. Madzsar József védőirata, 20. l.
39. Az államtitkári fegyelmi bizottság 1920. VI. 2-án tartott ülésének 2133/eln. sz. Madzsart hivatalvesztésre ítélő döntésének indokolása. (Másolat K. E. birtokában.)
40. Madzsar J. védőirata, 21. l.
41. L. uo. 22. l.

42. *Dr. Simonovits István*: A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája, Népegészségügy, 1918. 39. évf. 3-4. sz. 59. l.
43. *Goldzieher Miksa*: Ellenforradalom és közegészségügy. Világosság, 1920. jún. 15. 48-50. l.
44. Dr. Simonovits István id. m. 59. l.
45. Madzsar J. 1919. dec. 11-i kihallgatási jkve 2 l. (Másolat K. E. birtokában.)
46. A Forradalmi Kormányzótanács 61. sz. r. 2. §-a szerint az Oltóanyagtermelési Bizottságot 3 tagú direktórium vezeti, egy tag a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosságból, kettő a Földművelési Népbiztosságból. Az oltóanyagtermelés szocializálásának jelentőségét Goldzieher Miksa is kiemeli (l. 43. sz. a.) említett cikkében: „A Tanácskormány idején szocializálták az oltóanyagtermeléssel foglalkozó vállalatokat. Ez intézetek vezetői egyébként tájékozva voltak arról, hogy a szocializálás csak a tervbe vett állami monopólium helyét foglalta el, mert már a Károlyi-korszakban kialakult fölfogás szerint nem engedhető át az emberi és állati fertőző betegségek ellen való védekezés a magánvállalkozásnak, ellenben az államosított intézetek milliós jövedelméül célszerűen egészíthetné ki a közegészségügy amúgy is mindig túl mostoha költségvetését.”
47. A Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság 38. sz. r. (Megjelent Munkaügyi és Népjóléti Közlöny, 1919. máj. 29. 120. l.) a következőket rendeli el: „A Magyar Tanácsköztársaság területén levő összes egészségügyi intézmények, nevezetesen kórházak, gyógyintézetek, laboratóriumok, szanatóriumok, gyógyítórendelő és gondozóintézetek (Dispansaire), fertőtlenítő intézetek stb. anyagszükségletének biztosítása érdekében Országos Egészségügyi Anyag Intézet elnevezéssel külön szervezetet állítunk fel, mely felett a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság gyakorolja a felügyeletet és ellenőrzést.”
48. Madzsar J. védőirata, 29. l.
49. Erről az intézményről ír elismerőleg a „Reggeli Hírek”, 1919. szept. 16-i száma, amely Csilléry érdemként könyveli ennek az intézetnek felállítását. „A cikknek ezt a tévedését – írja Madzsar védőiratában – a minisztérium irattárában fekvő akta a napnál világosabban megcáfolja.” Goldzieher is erre céloz említett cikkében (L. 43. és 46. sz. a.). „Ez azonban nem gátolta Csilléry urat abban, hogy a Tanácskormány után visszamaradt, de még ki nem adott akták jó részét annektálja és a bennük foglalt eszméket közre ne adja.”
50. Madzsar J. védőirata, 31. l.
51. Dósa-Liptai-Ruff: A Magyar Tanácsköztársaság egészségügyi politikája. Budapest, 1959. 93. l.
52. Madzsar J. védőirata, 33. l.
53. Népjóléti Minisztérium 2133/el. sz. határozatának indokolása.
54. Madzsar J. védőirata, 9. l.
55. L. uo. 34-35. l.
56. L. uo. 25. l.
57. L. uo. 26. l.
58. L. uo. 26. l.

59. Madzsar J. vázlatos életrajzi feljegyzése 4. l.
60. Madzsar J. kihallgatási jkve államtitkári fegyelmijével kapcsolatban 1919. dec. 11-én. – Az államtitkári fegyelmi bizottság döntésének indokolása tanúvallomásokra hivatkozva állítja, hogy Madzsar a „Vörös Hadsereg egészségügyi főfelügyelőjévé történt kinevezésével és szemleútjainak megtartásával ugyancsak az akkori kormányzati rendszer érdekeinek előmozdítására törekedett; de vétkes azért is, mert hatáskörének saját kezdeményezésére kieszközölt bővülésével előnyösebb pozíciót járt ki magának”. Madzsar a már említett kihallgatási jegyzőkönyvben cáfolja, hogy ő a V. H. egészségügyi felügyelője volt. Vallomása szerint erre csupán azért volt szükség, hogy a frontra utazását lehetővé tegye. Több szemleutat nem tett, bár Salgótarjában is szándéka volt eljutni, de erre az útjára a parancsnokságtól nem kapott menetlevelet. Dr. Simai Béla egyik levelében említést tesz arról 1919 tavaszán, hogy Madzsart Lévára várják. Lchet, hogy ez az utazás is, a tervezett salgótarjáni szemleúttal volt kapcsolatos. Dr. Márton Adolf (Déva – Románia) levelében közli, hogy Madzsarral Cegléden találkozott 1919 tavaszán, aki „mint a Vörös Hadsereg egészségügyi főnöke az I. Hadtest kórházát inspicálta”, melynek akkor ő volt a parancsnoka.
61. Simai Miklós (Bratislava) 1919-ben az I. kerületi Munkástanács elnöke volt.
62. Szerényi József ny. kereskedelemügyi miniszter tanúvallomása Madzsar fegyelmijével kapcsolatban.
63. L. uo. – „Azt hiszem nem kell magamat mentegennem – írja Madzsar védőiratában – azért, mert 1918 októberében és már azelőtt is pártoltam a védőnők fizetésemelési kérelmét, hiszen csak 200 korona fizetésük volt. Azt hiszem, azt is felesleges hangsúlyoznom, hogy az alkalmazottakkal való bánásmódról felfogásom Szerényi báróétól igen jelentékenyen eltér.” (Madzsar védőirata államtitkári fegyelmijével kapcsolatban, 46–47. l.)
64. *Dr. Simonovits István*: A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája. Népegészségügy, 1958. 3–4. sz. 60. l.
65. Az Országos Egészségügyi Tanács tagjai az említett 3 vezetőn kívül: dr. Péterfi Tibor, dr. Aujezsky Aladár, dr. Bókay János, dr. Bugovszky István, Deér Endre, dr. Epstein László, dr. Fejes Lajos, dr. Ferenczy Sándor, dr. Grósz Emil, dr. Korányi Sándor, Korb Frigyes, dr. Lévai József, Marek József, Matolcsi Miklós, dr. Pólya Jenő, dr. Székács Béla, dr. Tauffer Vilmos, dr. Török Lajos, dr. Weiser István.
66. Madzsar védőirata ... 49. l.
67. L. uo. 47. l.
68. L. uo. 51–53. l.
69. L. uo.

KÉT KIVÁLÓ ORVOS-PORTRÉ A XVIII. ÉS XIX. SZÁZADBÓL

Írta: DR. M. KISS PÁL (Budapest)

Több sikerült orvos-portrét ismerünk a XVIII–XIX. századból, közülük kettőnek Boér Márton festő a mestere [1]. Boér Márton (1762–1830) rövid bécsi tanulmányút után Kolozsváron és Marosvásárhelyen dolgozott. Kortársairól festett arcképei között találtam a kibédi Mátyus Istvánról és Gecse Dánielről készült képeket.

A felvilágosodásnak nálunk mindenekelőtt az irodalmi és tudományos életben van nagyobb szerepe, különösen az orvostudomány területén tapasztalható ez. A bécsi tanulmányútról hazatért Boér orvosokkal keres kapcsolatot, s Mátyus István doktor, Küküllő megye és Marosszék fizikusa, és főorvosa az, akiről először portrét fest. Mátyus (1725–1796) Bécsben és Utrechtben tanult, s 1756-ban két orvosi értekezéssel vonja magára a külföld figyelmét. Az egyik a közönséges búsomorságról, a másik az ingerelhetőségről szól. A többi munkái: *Diaetetica*, azaz a jó egészség fundamentumosan előadó könyve (Kolozsvár, 1792), *Ó- és Új Diaetetica* (Pozsony, 1787–93). Miközben Erdélyben, mint főorvos működik, megalapítja a marosvásárhelyi kollégium könyvnyomdáját és könyvtárát sok értékes könyvvel gyarapítja. A helytartótanács egészségügyi rendelete nyomán a XVIII. század végén alakult ki az orvosi közigazgatás. A tanács és vidék között az összekötő kapocs a vármegyei „phisicus”, aki időnként beutazza a vármegyét és jelentést tesz tapasztalatairól [2]. Ilyen alkalommal tartózkodott az egyébként Marosvásárhelyt lakó Mátyus hosszabb ideig Kolozsváron, s ült nemegyszer mellé Boérnak. Egyik Mátyusról festett olajképe a marosvásárhelyi Bólyai-könyvtár

tulajdonába került, amikor az orvos az intézetnek adományozta híres könyvtárát [3]. Az általunk ismert első műve ez Boérnak [4]. A Mária Terézia udvarában kialakult ünnepélyes, de életteli arcképtípushoz tartozik. Híven jellemzi a kiváló orvost és bőkezű mecénást, amint méltóságteljesen áll és finoman hajlított kezével törös botot érint. Anyagszerűen, jól érezteti a nyusztprémmel szegélyezett zöldes

Mátys István portréja

mentét és egyéb díszekkel ékített világosbarna, rokokó mellényt. A bodorított paróka, s a fodros kezelő teszik teljessé a viseletet. A fény az arc határozott és erélyes vonásait, a ruha prémjét és fodrát kihangsúlyozza. A kép háttere egyszínű, sötétbarna. Súlyos drapériákkal, heroikus tájjal nem terheli a képet. Színei inkább a meleg skálán mozognak. Minden figyelmet a karakter hűséges visszaadására összpontosítja. A kép felső sarkaiban levő írás és címer a kor szokásához híven rangot és foglalkozást jeleznek:

Stephanus Mátyus de Kibed
M. doctor Incl. Cottus de Küküllő
Cum sede Marus P. N.
Phisicus ordinarius

An 1781/15 5 et 5 6/16 9

A névjelzés a kép jobb sarkában alul alig olvasható.

Ez vagy talán egy később festett olajkép szolgált alapul Kohl Kelemen 1785-ben készült rézmetszetéhez, amely Mátyus híres könyvének bevezető lapján található (Ó- és Új-Diaetetica). Leveles, szalagos díszítéssel körülvelt ovál alakú metszet. Némiképp különbözik az általunk ismert olajképtől. A fejtartás azonos, de az arc formája kerekesebb, kifejezése is nyájasabb. A paróka dúsabb és gondozottabb kidolgozása és csipkés nyakbodor egészíti ki az öltözéket. A metszet alsó részén van Mátyus címere, míg az olajképen a felső sarokban felirat található. A felirat magyar szövege is más, mint az eredeti kép latinja:

K. Mátyus István. Orv. Doct.
N. K. és M. S. egyesült vármegyének
R. Phisicusa. Életének LX-dik Eszt.

Jelzése: M. Boér p. 1785

Cl. Kohl. Sc. Viennae.

Később Boért a jobb megélhetés vágya Marosvásárhelyre sodorja, 1800-ban Kovács Antal orvos pártfogásával a városi képviselőtestület tagjává választották. Itt telepedett meg végleg. Távol a művészi élet irányító központjaitól, sorsa végnélküli küzdelem a szegénységgel. Szerencséjére Vásárhelyen akkor elég pezsgő szellemi élet volt, a Bolyaiak, a jogtudós Dósák, a nyelvművelő Aranka György, az ezermester Bodor Péter és olyan kiváló orvos, mint Gecse Dániel társágába fogadta a szorgalmas festőt. Modelljei is közülük kerülnek ki [5]. Megfesti a többi között Gecse Dániel (1786–1824) portróját is [6]. Gecse Pesten, majd Bécsben tanult, 1815-től pedig Marosvásárhely „phisicusa”, majd kórházi főorvosa. A falvak egészségügyével és a gyermekágyi lázzal is sokat foglalkozott. Nevét főleg az Ember-szereteti Intézet megteremtésével tette ismertté, amire egészség vagyonaát hagyta. Sikerült elérnie, hogy az összeg kamataiból falusi iskolát alapítsanak, szegény egyházközségeket támogassanak, s kis emberek-

nek minimális kamatért kölcsönt nyújthassanak [7]. Boért szoros barátság fűzte Gecsehez, orvosi műszereinek tervezésében segített neki (ezek ma a Bolyai Múzeumban vannak), természettudományos fejtegetéseit szívesen hallgatta. Amit a kortársak leírása szerint Gecseről tudunk, azt Boér róla festett olajképének sikerült jellemzése is alátámasztja. Egyszerű, kékes színben játszó fekete ruhában, keményített

Gecse Dániel portréja

magas fehér gallérral és nyakbodorral ábrázolja (a Francia Forradalom idejéből ismert *incroyable viselet*). A pofaszakállal keretezett hosszúkás arc vörösésbarna árnyékolása összhangban van az ágak, falevelek és képzeletbeli tájképrészlettel tarkított háttér színeivel. Tartása közvetlen, ajka körül gyengéd mosoly játszik, tekintetében melegség, homlokása simán borul a kissé kuszált haj (Titus-frizura). Minden részletet egyforma élénkséggel figyel meg és egyforma bizton-

sággal örökíti meg. Eddigi képeivel egybevetve, jelentős haladást mutat e mű a kezek sikerült rajzával, s a tónusértékek megfigyelésével. Fel kell tételeznünk, hogy több tanulmányt is készített hozzá. Gecse kezében virágot tart, a kép bal sarkában Linné *Philosophia botanica*-ja látható. A kép felső sarkában levő utólagos felirat alapján tévesen 1824-re tették a mű festésének idejét, amikor édesanyja, Tétsi Krisztina a marosvásárhelyi kollégiumnak ajándékozta fia arcképét [8]. A vászon túlsó oldalán található a festés helyes dátuma:

Daniel Gecse
Medicinae Doctor
A-o aetatis 40-a
Depictus per Boér
Pictorem M. Vasarh.

a-o 1810.

Orvostörténeti szempontból tartottuk elsősorban is fontosnak e két kép leírásának közlését. E művek jelentősek azonban a múlt századforduló festészetében is. Eddig főleg vándor piktorokról beszéltünk, akik legtöbbször hazánkat is elhagyták a jobb megélhetésért. Akadtak azonban Boérhez hasonlóan olyanok is, akik távol minden művészi központtól egy-egy vidéki városban letelepedtek, s a kietlen parlag feltörését saját tehetségük feláldozásával végezték, előkészítvén az utat az utánuk következő nagy mesterek számára.

JEGYZETEK

1. Boér Mártonról ír Benkő Károly *Marosszék ismertetése*, Kolozsvárt 1868–69-ben kiadott munkájának kéziratos részében, amelyik a marosvásárhelyi vármegyei levéltárban van. „Jeles férfiak” cím alatt Boér Mártonról is értékes feljegyzései vannak. Forrását így jelöli: „Életrajzát írtam fia, Boér János jegyzeti szerint nagybárá, kevésbbé öntudatomnál fogva, ki magam is ösmertem Boér Mártont.” A marosvásárhelyi városi levéltárban ugyancsak sok jelentős adat van Boér-ra vonatkozólag. Boér művészetét tárgyaló tanulmány: M. Kiss Pál: Boér Márton. *Művészettörténeti Értesítő*, 1957, 2–3. szám. 192–203. l.
2. *Korbuly György*: Az állami egészségvédelem felé. Magyar Művelődéstörténet IV. kötet 400. l.

3. *Koncz József*: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története. Marosvásárhely, 1896. 715. l.
4. A kép nagysága 75×97 cm, olaj. Jobb alsó sarkában alig láthatóan Boér M. Ma a marosvásárhelyi Bolyai Múzeumban van.
5. *Antal János*: Néhai Gecse Dániel életrajza. Marosvásárhely, 1840.
6. A kép nagysága 64×90 cm, olaj. Ma a marosvásárhelyi Bolyai Múzeumban van.
7. *Koncz József*: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története, Marosvásárhely, 1896. 677 l.
8. A felirat teljes latin szövege: Vera Effigies Danielis Gecse de Száraz Ajta, Doctoris Medicinae Experientissimi L. R. Civitatis M. Vasarhely, et Nosocomii Provincialis in eia erecti Physici ordinarii nati anno Chr. 1768 – die mensis Martii 7^a, denati an 1824°, die mensis Maji 13^a. Qui caelebs, maximam fortunarum suarum partem, labora et industria partem, Instituto Philantropico, Studiis Humanitatis promovendis destinatio, a se quidem, dum viveret, et per Fautores Letterarum et Boni Communis Generosiores, mox deinde constituendo, pia in posteros mente, dicavit et legavit. Pinxit Martinus Boér. Donavit Biblioth. Coll. Ref. M. Vas. Mater moestissima Christina Tétsi.

ADATOK MOSON MEGYE FEUDÁLIS KORÁNAK EGÉSZSÉGÜGYI TÖRTÉNETÉHEZ

Írta: KULCSÁR IMRE (Mosonmagyaróvár)

Moson megye egészségügyének első korszakát különválasztani hazánk történetének vonatkozó részétől nem lehet két szempontból: egyrészt a legrégebbi kort tekintve írásos emlékünkből, mely megyei egészségügyi vonatkozású volna, alig maradt e korból, másrészt megyei egészségügyről, pontosabban intézményes egészségvédelmi intézkedésekről alig beszélhetünk, mert nem is voltak.

A legrégebbi kort tekintve, tehát a honfoglalás korát, az emberi gyógyítással táltosok, javasasszonyok, ördögűzők, kuruzslók, tehát olyanok foglalkoztak, akik minden tudományos alap nélkül, esetleg csak a természet megfigyelése, bizonyos fűvek, ásványi szerek gyógyhatásának ismeretében gyógyítottak, jól vagy rosszul. Hogy e gyógyítás hatásosabb legyen, azt bizonyos szertartásokhoz kötötték, amely hosszú időn keresztül, még a kereszténység felvétele után is megmaradt, legfeljebb a szertartások kaptak keresztényebb formát.

Természetes az, hogy a kereszténység felvétele után, bár a pogány szertartás szerinti orvoslások még hosszú ideig divatban voltak, illetve maradtak, a gyógyítás terén is – már amennyiben ilyesmiről beszélhetünk –, mint a tudományok letéteményesei, az egyháziak vették át a szerepet. Igaz ugyan, hogy a gyógyításmód alig különbözött a pogány módszerektől, mivel az egyháziak sem tanultak külön orvostudományt, de mint tanultabb elemek, bizonyos dolgokban már közelebb állottak a tudományos gyógyításhoz (tisztaság, betegek elkülönítése stb.), mint elődeik, a tanulatlan javasok, kuruzslók. Igaz az

is, hogy az egyháznak e korban fejlesztő hatása az orvostudományra alig volt, mivel az egyház nem nézte jó szemmel papjainak a testi gyógyítással való foglalkozását, mert álláspontja szerint a papságnak csak a lelki gyógyítással kötelessége törődni. Bizonyítja ezt az az egyházi törvény is, amely még századokkal később is szigorúan tiltotta az egyházi rendben levőknek az emberi test boncolását. Egyébként 1279. szeptember 14-én a Budai Zsinat 10. cikke kerekén ki is mondta, hogy pap a sebészetnek azt a részét, amelyben vágni vagy égetni kell, ne gyakorolja [1]. Ilyen körülmények között az orvostudomány jelentős fejlesztését az egyháziaktól várni sem lehetett.

Az egyházi emberek a természetes eszközökkel való gyógyítással szemben nagyban gyakorolták a sok esetben még napjainkban is szokásos és bizony a pogányságtól átvett lelki vagy szellemi gyógyítást testi bajok esetén, nemcsak a betegség gyógyítására, hanem a betegség megelőzésére is. Gondoljunk csak arra, hogy nyavalyatörés esetén az ördögűzés (exorcismus) szertartását alkalmazták. Különböző szentelt vizek, szentelt balzsamok, a Balázs-áldás (torokfájás ellen), bizonyos betegségekben különböző szentek segítségül hívása, pestis vagy más járvány esetén körmenetek tartása, szent kutak és egyéb búcsújáráshelyeken történt csodás gyógyulások, csodatevő képek, érmek használata stb., mind-mind a testi bajok gyógyítására is voltak rendelve. Amennyiben voltak is ilyen gyógyulások, azok inkább csak a szuggesztív erővel magyarázhatók, de semmi esetre sem a természetes gyógyítóddal, mivel ilyenkor nem is alkalmazták, de alkalmazni nem is igen tudták.

Ilyenformán természetes az, hogy a gyógyítások ilyen formájában maga a hivatalos államhatalom is hitt – az egyház befolyása folytán –, amikor éppen az egyháziak hatására a gyógyítással foglalkozó (és az közömbös volt, hogy jól vagy rosszul gyógyított!) javasokat, mint boszorkányokat üldözte akkor, amikor még tanult orvostól, egyáltalában orvostudományról országunkban még csak beszélni sem lehetett. Az egészben azonban az a furcsa, hogy míg egyrészt gyógyítással is foglalkozókat boszorkányként üldözték, addig a hivatalos hatalom törvényszerűnek ismerte el, sőt gyakorolta is az igazság kiderítésére nem kevésbé és teljesen a szerencsétől függő olyan eljárásokat, mint pl. az istenítélet különböző formái, a tűzpróba, vízbemerítés stb.

Nem tekintve azonban a gyógyítással üzletszerűen foglalkozó javasokat, bábákat és más személyeket, e korban általános volt, hogy a beteg nem fordult senkihez sem segítségért, hanem csak házi szerekkel, ha mindjárt csak haszontalan vagy értéktelen eszközök és anyagok felhasználásával otthon, családján belül keresett enyhülést, illetve gyógyulást bajára. Ezeknek a házi szereknek ismerete és használata apáról fiúra szállott és alkalmazták is adott esetben. Különböző és esetleg hasznosnak bizonyult növényeket, az azokból főzött teákat, italokat, ritkábban ásványi és állati termékeket, de legtöbb esetben babonás eredetű, s bizony sokszor ártalmas és undorító anyagokat alkalmaztak orvosságként. Nem csoda tehát, hogy az ilyen szegényes, és sokszor káros gyógyítási módszerek nem akadályozták meg az időnként fellépő járványok tömegpusztítását, de az egyszerűbb betegségek gyógyítása is bizonytalan volt. Az egészségügyi ismeretek legelemibb alkalmazása híján nem csodálható tehát, hogy az átlagos emberi életkor jóval alacsonyabb volt, mint napjainkban és a halandóság, különösen a gyermekeknél szintén sokszorosa a mainak.

Az egészségügy legelemibb követelményeit országos rendelkezés sem biztosította, sőt tételen törvényeink egyike-másika éppen közegészségellenes intézkedéseket tartalmazott. Csak példaképpen Werbőczy Tripartitumának azt a részét említjük meg, amely kimondotta, hogy egy falu népének egy kút teljesen elegendő [2].

Ilyen volt általánosságban az egészségügyi helyzet hazánkban ebben a korban, s így természetes az is, hogy Moson megyében sem voltak kedvezőbb állapotok az egészségügy terén, mint az ország többi részén.

*

A megye egészségügye 1526-ig. Az előzőekben már foglalkoztunk általánosságban az ország egészségügyi, orvoslási helyzetével, amikor is arra az eredményre jutottunk, hogy tulajdonképpen orvostudományról alig szólhatunk, s a helyzet semmivel sem volt jobb Moson megyében sem.

E korból gyógyítással foglalkozó írásos emlékeink megyei viszonylatban alig maradt. Az a néhány oklevél, amely mégis tartalmaz némi adatot, nagyon kevés ahhoz, hogy pontos képet tudjunk alkotni. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a megyében tanult

orvosa, gyógyszerésze és szülésznője a lakosságnak nem volt. Kevés adatunk alapján orvos csak a gazdagabb főurak szolgálatában volt, de ezek tanultságát illetőleg is bizonyos fenntartásokkal kell élnünk. Bár külföldön már a XI. századtól kezdve vannak orvosi iskolák és orvosi egyetemek (Montpellier, Bologna, Párizs, Pádova), sőt Mátyás király 1465-ben megalapította a pozsonyi egyetemet orvosi tagozattal, azonban nem valószínű, hogy az e korban emlegetett orvosok ilyen külföldön tanult valóságos orvosok (medicus) lettek volna. Valószínű, hogy csak olyan borbélysebészek lehettek, akik ügyességük, tapasztalatuk alapján a sebészségen kívül bizonyos fokú belső orvosláshoz, orvossággképzítéshez is értettek, s így kerültek valamelyik főur udvarába, esetleg a város szolgálatába, mint orvosok.

Orvosról e korból, sajnos, mindössze csak egyről tudunk, a hédervári Péterről (Petrus medicus de castro Hedrici), ki a Héderváryak udvari orvosa volt, s akít egy 1314. április 24-én kelt oklevél említ, miszerint egyik rokona megöléséért vérdíjat, kártalanítást kap [3].

Hogy tanult orvos volt-e? Nem tudjuk! Mivel azonban főúri szolgálatban volt, feltételezhetjük képzettségét, és legfeljebb – ha nem is külföldi egyetemen tanult –, de bizonyára világot látott, afféle ügyesebb „chirurgus” volt, aki rátermettsége folytán került a Héderváryak szolgálatába. Orvosi képzettsége mellett szól azonban az a körülmény is, hogy az oklevél, mint orvost (medicus!) említi és nem seborvost (chirurgus). Bizony ez kevés adat ahhoz, hogy a megye orvosi ellátottságát megállapíthassuk, de mivel az tény, hogy hazánkban ekkor még igen kevés tanult orvos volt, bizonyosra vehetjük, hogy az említett hédervári orvoson kívül a megyében tanult orvos több száz éven keresztül nem is volt. Akadhatott esetleg néha-néha a főurak szolgálatában, aki azonban a lakosság szempontjából úgysis nemlétezőnek volt tekinthető.

A gyógyítást a megyében, bár erre sincs közelebbi adatunk, valószínű a borbélyorvosok, seborvosok (chirurgusok) végezheték, mivel e korban már vannak borbélyok is, különösen városokban. Mivel a borbélyok köztudomás szerint sebészek is voltak, kétségtelen, hogy e vidéken is voltak ilyen borbélysebészek, kik a kor szokása szerint nemcsak borbélyi és sebészi teendőket végeztek, hanem bizonyos belső betegségek gyógyításával is foglalkoztak több-kevesebb szerencsével, eredménnyel. Nem hihető, hogy itt a megyében, ahol annyi

kereskedelmi fontosságú hely van, mint Magyaróvár, Nezsider, Oroszvár, Rajka, nagy forgalommal, vásárokkal, harmincadokkal is, sőt közel Pozsonyhoz, Bécshez ne lett volna legalábbis a nagyobb helyeken egy vagy több borbély, ki egyúttal seborvos is volt.

Gyógyszertár ebben a korban még nincs a megyében, de az egész országban is csak néhány van. Ismerjük Péter budai orvosgyógyszerészt 1303-ból vagy 1392-ben Zsigmond apothecarius budai polgárt [4], illetve 1397-ben Gottfried budai gyógyszerészt, akik szerepelnek oklevelekben [5], majd 1408-ban találkozunk egy oklevélben Márk váradi gyógyszerész nevével, míg 1409-ben Rauchan Péter és Zsigmond budai „apothecarius”-ok ugyancsak szerepelnek egy oklevélben [6]. A gyógyszereket maga az orvos, illetve a seborvos készítette. Kevés gyógyszer van még ekkor, s ezek is inkább külső használatra szolgáló kenőcsök vagy szerek. Belső használatra különféle teafélék, illetve növényi eredetű főzetek szolgáltak. A kereskedelemben, de vándorárusoknál is kapható volt különféle szépitőszerek, csodaszerek, amely minden bajt gyógyított. Ezek általában ártatlan kotyvalékok, néha azonban mérgező hatású ártalmas szerek is voltak. E korból reánk maradt boszorkányperek tanúsága szerint javasasszonyok foglalkoztak különféle bájitalok, sőt halált okozó mérgek készítésével is.

Mivel az biztos, hogy a „chirurgusok” is maguk készítették gyógyszerüket, nemcsak az orvosok, így a már előbb említett és egyedül ismert hédervári Péter is foglalkozhatott gyógyszerek készítésével. Egyik kiváló gyógyszerésztörténeti írónk pedig egyenesen orvosgyógyszerésznek mondja a Héderváryak orvosát [7]. Lehet, hogy túlzás ezt állítani, de elfogadhatjuk az orvosgyógyszerész megállapítást, hiszen tényleg maguk az orvosok készítették az orvosságokat gyógyszerészek hiányában, bár ilyen alapon az összes seborvosokat is egyben gyógyszerészeknek kellene tartanunk, sőt némi túlzással az ügyesebb javasasszonyokat is. Ez utóbbiak azonban semmiféle tudományos képzettséggel nem rendelkeztek, de néha ügyesebbek és tapasztaltabbak voltak némely gyengébb képességű borbélynál.

Orvosok, orvosi iskolák hiányában a szülés levezetésével foglalkozó bábák sincsenek még ekkor. Minden vidéknek, jobb esetben minden városnak vagy falunak megvolt a maga külön javasasszonya, illetve öregasszonya, aki a bábasághoz a maga módján több-kevesebbet értett. Ezek kezdetben a szülésznők. Az idők haladtával azonban

maguk a borbélysebészek is bábáskodtak, de többségében mégis ezeknek a tanulatlan bábáknak a kezében marad a szülők sorsa.

Ilyen áldatlan viszonyok között, amikor orvos alig volt ország-szerte, a sebészek is csak a külső gyógyításhoz értettek valamennyit, gyógyszerészet és bábaképzés nincsen, nem csodálható, ha időnként, különösen háborús időkben különböző járványok léptek fel, és a nép ezreit pusztították el. Nem volt ellene védekezés a babonás eljárásokon kívül, esetleg a kormányzat vesztézárat rendelt el a járvány tovaterjedésének megakadályozására, sokszor azonban ezt is eredménytelenül.

* *

A mohácsi véstől a szatmári békéig. A XVI század elején a különféle, de különösen a török terjeszkedésével kapcsolatos események, háborúk okozta, s a nyugatról hazánkba tóduló különféle nemzetiségű hadak megjelenése, de nem utolsósorban a protestantizmus terjedése, kétségtelenül hatással volt az egészségügy fejlődésére is.

A katonai megmozdulások nemcsak a külső gyógyítás módjait fejlesztették, hanem a járványos betegségek megelőzése, illetve gyógyítása terén is előbbre vitték az orvostudományt, ha mindjárt kényszerűségből is. Már Rudolf király idejében kimondja az országgyűlés – és ez az első hivatalos országgyűlési intézkedés a közegészségügy terén –, hogy a megsebesített és beteg katonák részére kórház állítandó fel, hol „Öfelsége orvosai és sebészei” gyógyítanak a betegeket [8]. Nem sokkal később pedig 1604-ben, a király ismételten kérte a rendeket, hogy az ország a katonai kórházakra bizonyos mennyiségű segílyt szavazzon meg [9].

A protestantizmus fellépésével, de kényszerűség folytán is divatba jött, hogy a protestáns ifjak külföldi egyetemeken végezték tanulmányaikat, s így legtöbb közülük az orvostudományokból is képesítést szerzett. Mivel akkoriban az egyetemeken a tanulók tulajdonképpen valamennyi tudományágban kiképzést nyertek, annak elvégzése után hazatérve, ki-ki hajlandósága szerint működött tovább, mint lelkész, tanár, esetleg orvos. Bár Moson megyéből is voltak külföldön, elsősorban a bécsi egyetemen diákok a XV. század végén (Hédervári Fodor Imre, Nezsideri Rigenpekk Kristóf, Óvári Kálmán, Hédervári László, Nezsideri Wolfgang [10], hogy ezek azonban visszatértek

volna a megyébe, vagy itt működtek esetleg orvosként is, semmi bizonyosat nem tudunk.

Egyébként is tanult orvosokról adataink nincsenek a XVI. századból. Ami kevés emlék maradt, az is csak sebészekről, azaz borbély-sebészekről tesz említést. Ilyenről tesz bizonyosságot az az oklevél, mely szerint Héderváry Lőrinc és György panaszt emelt 1545. június 15-én Laki Bakyth Péter ellen, mert ennek huszárjai a Héderváryak ásványi birtokán sok kárt tettek, sőt jobbágyaikat is bántalmazták. A vizsgálat szerint a többi között Fekethe Ambrus jobbágy házára is rátörtek, valószínűleg ellenállván, úgy arcul ütötték, hogy őt foga kiesett, s a chirurgus szerint még több fogát is elveszti az ütés következtében [11]. Tehát oly nagy vagyonú birtokosnak, mint a Héderváryak is voltak, nem volt orvosuk, csak sebészük, mivel az említett írásos emlék is nem orvost, hanem határozottan chirurgust emleget.

Ismét csak a Héderváryakra kell hivatkoznunk, amikor egy 1569-es oklevélre utalunk, amelyben a Héderváryak gazdatisztje, Felsőcsutói Vass Péternek adományozott két jobbágytelekről, házról és erdőről van szó. Ezen ajándékban az említett azért részesült, mert kiskorú Héderváry János kíséretében volt Bécsben, ahol nevezettnek gyulladáshoz hosszú időn át gyógyították, s őt ott hűségesen szolgálta [12]. Íme bizonyítéka annak, hogy ekkor sem volt tanult orvosa a Héderváryoknak, úgyhogy veszélyesebb vagy kényesebb baj esetén Bécsben kellett gyógyíttatniuk magukat tekintve, hogy az udvari sebészük tudománya nem volt arra elegendő.

Kevés adatunk van tehát az 1600-as éveket megelőző időkből, de hogy mégis volt valamelyes, nem intézményesen megoldott egészségvédelem, erre a kor történeti és háborús eseményeiből is következtethetünk. Gondoljunk csak az 1544-ben Győrnél levő császári hadseregben kitört tifuszbajjárványra, mely mintegy 30 000 embert pusztított el. A háborúskodással járó járványok meggátolása és Ausztriába való kihurcolása okvetlen megkövetelték vesztéggár létesítését Moson megyében is, amely megfelelő hatósági intézkedés és orvosi vezetés nélkül elképzelhetetlen. Ilyen járványról tudunk 1533-ból is; ekkor Ferdinánd és Zápolya János megbízottai (Zápolya János részéről pl. Frangepán Ferenc, Nádasdy Tamás, Werbőczy István és Brodaries István voltak jelen) Magyaróváron ültek össze béketárgyalásra, de

egy járványos betegség elterjedése miatt a tanácskozásokat áttették Pozsonyba [13].

A XVII. században már a kulturális fejlődés folytán is inkább beszélhetünk – az esetenkénti járványok alkalmával hozott intézkedéseken kívül – rendszeresebb egészségvédelemlről. Ekkor még Moson megyének tanult hivatalos vagy magánorvosa nincsen, de egy 1647-ben kelt adóösszeírásban az óvári iparosok között már három borbély szerepel – Borbély János, Borbély Mihály és Hider János –, mint chirurgusok, vagyis ők már a sebészség után is adóztak [14]. Később, 1681-ben, az országgyűlési követek költségeire szükséges összeg kivetésénél ott találjuk a fizetők között Borbély Pétert és a „fürdőst” (név nélkül) [15]. Ugyanitt szerepel egy fürdős Rajkáról is.

Intézményes rendelkezésekről megyei viszonylatban a század elejéről nem tudunk, csak következtethetünk ily utasításokra. Igazolja ezt Halászi községnek 1635-ben írt magyar nyelvű statútuma, melyet minden bizonnyal, ha részleteiben nem is, de általánosságban a megyei hatóság utasítására hoztak létre. Ékes magyar nyelvezete miatt érdemes szó szerint idézni:

„Ismegh ha valaky az uczatt, ugy mint undokságos viznek kiöntésével rutull tartanna, avagy, az házbóll hamvat, ganét, holt ember alatt való szalmát, holt tikott, ebet, maczkát az uczára ky hagygalna, valamennyiszer az megh történnék, az a személy mind annyyszer megh büntetessék, egy renyes forinthig és 53 pénzigh” [16]. Továbbá: „És ez féle undokságnak el tisztításáir mindgyáros megh parantsoltassék annak az Embernek” [17].

Intézkedik továbbá a község statútuma arról is, hogy évenként húsvét előtt az árkokat ki kell tisztítani, a ház előtt levő dombokat (valószínűleg szemetes dombokat) elhordani, tócsákat feltölteni és az illemhelyeket kitisztítani [18]. Íme már a század első felében ilyen járványt megelőző intézkedések vannak a községekben, mert ugyanezen a helyen az is fel van jegyezve, hogy az „óvári tartomány” községeinek hasonló statútumai vannak.

Egészségvédelmi intézkedéseket találunk a fennmaradt céhíratokban is. A rajkai szabó céh 1677-ben jóváhagyott rendszabályai között olvashatjuk, hogy a mesterek minden negyedévben összegyűlve kötelesek voltak öt pénzt letenni, melyből 1 pénzt az ispotályra fordítottak [19]. Ekkor tehát már volt Rajkán kórház jellegű szegényház,

ahol bizonyára az előregedett, nincstelen betegeket is gyógyították. Ugyanezen céhlevél kimondja azt is, hogy ha a legény, vagy az inas megbetegszik, eltartásuk a mester kötelessége (persze ezt később le kellett dolgozni), ha pedig meghalának, úgy temetésükről a céh gondoskodik [20]. Más céheknél ellenben a beteg inast, vagy legényt a társai voltak kötelesek táplálni, a céh is azonban „néha-néha” tartozott az ilyeneken segíteni [21]. Ha azonban olyan mester lett a beteg, ki szegény sorban élt, úgy felgyógyulásáig a céh segítette a lébényszentmiklósi takácsoknál, de felgyógyulása után ő is köteles volt a céh költségeit megtéríteni [22]. Halála esetén a mestert is, ha szegény volt, a céh temettette el [23]. Az óvári gombkötőknél a mester-temetés kiadásait mindenkor a céh viselte [24]. Az óvári magyar szabók szegénység esetén kivétel nélkül minden céhtagot segítettek, illetve gyógyítottak betegség esetén, ha pedig meghalt, úgy a céh költségén el is temették [25]. Érdekes a lébényszentmiklósi vargák céhlevelének az a része, mely szerint, ha valaki a mesterek közül közös ebéd vagy vacsora közben dolgára kiment az asztaltól és visszajött, kezeit megmosva a mellette ülő két mesterrel kezét kellett fognia és csak úgy ülhetett vissza a régi helyére [26]. Egyébként a beteg inasokkal és legényekkel kapcsolatban hasonló intézkedéseket találunk az óvári vargák 1638., a rajkai kovács- és kerékgyártók 1638., az óvári nyereg- és szíjgyártók 1640. esztendőben megerősített priviligiumaiban is, illetve a későbbi időben alakult valamennyi céh kiváltságlevelében [27].

A század vége felé már a megyei és városi hatóságok is több intézkedést bocsátottak ki az egészségüggyel kapcsolatban. Ezt egyrészt a fejlődés, másrészt a különböző török háborúk tették szükségessé, mivel a megyén rengeteg idegen katonaság vonult át. Valamennyi rendszabály szinte kivétel nélkül a járványos megbetegedésekkel, illetve a járvány terjedésének megakadályozásával foglalkozik. 1680-ban a megye megtiltja pl. azt, hogy idegen cigányok – mint minden járvány terjesztői –, egészséges helységbe bemenjenek [28]. A járványos megbetegedések napirenden vannak. Maga a megye nagyhírű alispánja, Szapáry Péter írja 1687. január 16-án Zichy István főispánnak, hogy a „betegh ágyamban az Doctor curaia alatt nyomorgok” [29], majd néhány nappal később január 22-én „aligh nyomorult betegh állapottal köletik üdömet itten a Doctor curaia alatt töltenem

az rettenetes éieli és nappali foróását semmiképen nem távoztathatják tülem” . . . stb. [30]. De már február 24-én felgyógyulását jelenti: „Nyavalyás beteges Állapotom egészéghre fordulván” . . . stb. [31].

A legtöbb gondot a hatóságoknak az akkor különösen divatos járványos betegség, a pestis okozta. Az osztrák császári udvar különösen félt a járvány terjedésétől és ezzel kapcsolatban számtalan rendelkezést adott ki, különösen az Ausztriával határos Moson megyének. Már 1677-ben közli a megyei hatósággal, hogy Lengyelországban pestisjárvány van, oda tehát utazni nem lehet [32]. A hadihelyzet azonban úgy alakult, hogy 1683-ban Moson megye is hadszíntérré vált, amikor is a török Bécs ostromát megkezdte, s annak sikertelensége folytán – eltekintve, hogy útközben a megyét amúgy is kielte –, visszavonulóban az egész megyét felégette két község, Halászi és Feketeerdő kivételével [33]. Bár a lakosság nagy része elmenekült (a magyaróváriak pl. a Dunán levő Galambos szigetre), a felégetett falvakban az általános nyomorúság következtében kiütött a járvány, és bizony elég pusztítást végzett a lakosság soraiban. A török visszavonulás következtében bizonyos, ha rövid ideig tartó szünet is állott be a forgalmat illetőleg, valamint mégis tettek óvatossági intézkedéseket és a járvány csakhamar meg is szűnt. Mivel azonban Horvátországban [34], majd Buda környékén [35] is újból felütötte fejét a pestis, a szigorú felsőbb rendelkezések alapján, nehogy azt Ausztriába, pontosabban Bécsbe behurcolják, Moson megye hatósága nemcsak a megye határát zárta le teljesen a forgalom elől, hanem öntevékenyen Magyaróváron veszteglő helyet [36] is létesített. Egyébként ha a szigorú ellenőrzés ellenére mégis gyanús lázas megbetegedés történt, úgy hatóságilag azonnal intézkedtek és a városbeli orvos utasítására a beteget elkülönítették. Ha szegény ember vagy esetleg jövő-menő koldus volt, úgy a város tulajdonában levő ún. „Sóház” egyik erre a célra berendezett helyiségében ápoltatták [37]. Külön embereket rendeltek a járványos betegségben elhaltak temetésére. Ecetes lemosással, különböző füvek égetésével védekeztek, sőt a középületeket ilyenkor többször tömjénnel füstölték ki a fertőzés terjedésének megszüntetésére. 1689. február 7-én a város kamarása (pénztárnoka) pl. öt dénárt fizetett ki tömjénért, mellyel a városházát kifüstölték [38]. Gondoskodott a város az utcák tisztántartásá-

ról, különösen vásár idején. Ilyenkor a rendre és a tisztaságra a városban lakó olyan mesterek, illetve mesterlegények voltak kötelesek felügyelni, kiknek polgárjoguk nem volt, s ezért a felügyeletért adófizetési kedvezményben részesültek, illetve a város részére kötelező robotba ezt beszámították.

A járványos betegségekkel szemben a megye hivatala tehát minden eszközzel védekezett több-kevesebb eredménnyel, amelyre a saját érdekén kívül a császári parancs is számos esetben kötelezte. Egy ízben pl. Lipót császár leírt még külön Magyaróvár városához is, mely szerint a pestisgyanús, illetve pestises vidékről jövőktől külön útleveleket és bizonyítványokat kell kérni, enélkül őket továbbengedni nem szabad, illetve vesztegzár alá kell őket helyezni [39].

Ismertessünk még a sok közül egy ilyen rendeletet, melyet Eszterházy nádor intézett közvetlenül a megyéhez Pozsonyból. „Bár mindent elkövettünk, hogy az egyre terjedő pestis elterjedését megállítsuk – írja a nádor –, mégis annak mérge annyira elharapódzott, hogy szigorúbb eszközökhöz kell nyúlni.” Mivel pedig már a szomszédos Győr megyei Abda és Börcs helységek is, melyek közvetlen Moson megye közelében vannak, fertőzöttek voltak, elrendelte a szigorú határázart, amelynek átlépése engedély nélkül statáriális eljárást vont maga után. Természetes, hogy a megye eleget is tett a nádori parancsnak [40].

Nagy gondot okozott, de külön gondoskodtak is a katonaság betegeiről. Ezeket különböző helyeken összegyűjtve, a megyén át szállították Ausztria felé az ottani katonai kórházba, feltéve ha nem ragályos betegekről volt szó. Ilyen betegszállítmánnyal kapcsolatos kiadásaiak megtérítését kérik – 125,- forintot – egy alkalommal a miklósfalusiak a megyétől, mivel 120 beteg németet (ti. osztrák zsoldost) tartottak ott két nap és két éjjel, akik közül kettő meg is halt. Ennek költségeit kérik megtéríteni annál is inkább, mivel erre nekik Rogoz János a katonákat kísérő megyei komisszárius határozott ígéretet tett [41]. Ugyanis az ilyen szállítmányokhoz minden esetben egy megyei tisztviselőt adtak, aki azoknak ellátásáról gondoskodott, illetve felügyelt a rendre, nehogy visszaélések történjenek. Persze a visszaélések nem minden esetben sikerült megakadályozni.

A betegápolás terén már e korban szerepe van – természetesen itt nem a magánháznál történő ápolás értendő, hanem a közhelyen

levőké – a mai kórházaknak megfelelő spitáloknak, ispotályoknak, illetve lazaretteknek, Lázár-házaknak, amelyek nemcsak szegényház, hanem adott esetben szegényházzal egybekötött kórháznak felelt meg. Az előbbieken már említettük, hogy ilyen ispotály már volt az 1600-as évek közepén Rajkán, de volt Héderváron is, mert Viczay Jánosné sz. Héderváry Katalin 1681. március 13-án kelt végrendeletében 300 forintot hagyott a hédervári ispotályra [42].

Természetes, hogy Magyaróváron is volt spital, lazaret a szegények és az elhagyott betegek részére. A város számadásaiban számtalan olyan kiadás van, mely a spitalbeliek eltartásával, gyógyításával kapcsolatos, pl. 1682-ben „a Lázár-háznál levő nyomorgó Kati nevű koldusasszonynak” a város mézárszékéből, amelyet akkor Nitzinger Ferdinánd bérelt, kiadott 61 font konc (hulladékhus) ára fejében 5 forint 63 dénárt fizet ki a város kamarása [42/a]. De hasonló kiadások voltak nemcsak a szegényházban levők élelmezésére, hanem a chirurgusoknak is fizettek a szegények számára adott orvosságért. Más esetben a Lázár-ház tetőzetének javításáért történt kiadásokkal találkozunk.

Mivel azonban a spitalban vagy a Lázár-házban levők eltartásával kapcsolatban a város támogatása nem volt elegendő, szokás szerint, az ott levők közül az egészségesebb öregek koldulni is jártak a városba a spital fenntartására. De nemcsak a helybeliek jártak kéregetni az ispotály céljaira, hanem a kifizetett összegek jegyzékei tanúskodnak arról, hogy a város több esetben adományozott a nezsideri [42/b], a győri [43], a pozsonyi [44], sőt még a bécsi [45] ispotály számára is az itt járt kéregetőknek.

Nagyobb járványok idején vagy amikor nem volt hely az ispotályban, a város egyes polgároktól is bérelt helyiséget ideiglenes kórház számára. 1704-ben Brenovics Szabó Mihály házának egy részét bérelte ki a tanács, és az ott levő betegekhez egy öreg asszonyt fogadtak, kinek fáradságáért pl. 3 forint 50 dénárt fizetett ki a város pénztára [46]. Vagy egy másik bejegyzés szerint 1686-ban a Spath-házban levő ún. sósboltban, amely ideiglenesen betegekkel volt betelepítve, az ott meghalt két férfi és egy nő temetési költségeit fizeti ki a város [47].

Fejlődés történt a betegápolás terén 1696-ban, amikor Hochburg János óvári polgár végrendeletében egy házat hagyott a mai Magyar

utcában két kis réttel, valamint 4000 forintot, hogy a házban létesítsenek „Bürgerspitall”-t, a pénz kamataiból pedig szegény és tehetetlen öregeket tartsanak el és ápoljanak. A város tanácsa még ebben az évben megalkotta az intézmény alapszabályait, mely szerint a tőkét a város kezeli, gondnokot rendelt a kórház, és egyben a menház kezelésére, meghatározván, hogy a kamatból legalább három férfi és három nő tartandó el [48].

Moson megyében a XVII. században gyógyszerár egészen 1697-ig nem volt. A legközelebbi patika Pozsonyban volt, és ha tanult orvos által rendelt orvosságra vagy ha esetleg különösebb gyógyszerre volt szükség, úgy azt onnan hozták meg. Az egyszerűbb gyógyszereket ugyanis a borbélyok, mint seborvosok, maguk készítették, de általános szokás szerint az egyszerűbb kenőcsöket, gyógyszereket és szépitőszereket a kereskedők árulták, sőt voltak csodaszerekkel kereskedő vándorárusok is. Első adatunk szerint 1697-ben már van patikus Magyaróváron, mert a városi számadáskönyvek tanúsága szerint Keszey Péter malombíró hat mérő rozst ad el a malomból az „Apatekáriusnak”. Sajnos a patikus nevét nem ismerjük [49]. 1699-ben ismét hallunk patikusról, nevét ennek sem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy a megyétől segílyt kért és 15 forintot kapott is azzal a kikötéssel, hogy azt ne élelemre, hanem orvosság beszerzésére fordítsa [50]. A patika épületét egyébként Józsefy György óvári gazdag polgár és kereskedő 1690-ben építtette és nincs kizárva az sem, hogy kezdetben neki volt ott üzlete, és talán mellékesen a kor szokása szerint árult benne gyógyszereket az egyéb áruk mellett. Lehet, hogy fordítva volt, gyógyszerkereskedést nyitva, egyéb árut is tartott. Ez utóbbi a valószínű, mert az épületnek az egész rendszere arra vall, hogy az gyógyszerárának készült. Feltehető tehát, hogy néhány évig ő volt a gyógyszerár is és így őt vélhetjük Magyaróvár első gyógyszerészének. Tény azonban, hogy 1697-ben már nem ő árulja a gyógyszereket, és lehet, hogy az épületet is bérbe adta, esetleg az üzlettel együtt, mert a már említett és ismeretlen segílyt kérő patikus Józsefy, mint a város egyik legtehetősebb polgára, nem lehetett.

Név szerint 1703-ból ismerjük Magyaróvár első patikusát. Holzmüller György János patikus ugyanis beadvánnyal fordult a városi tanácshoz azzal a kéréssel, hogy mivel ő a templomban énekelni és zenélni is szokott, ezért méltányosságból természetbeni javadalma-

zást kér, mégpedig évi 2 mérő búzát és 2 mérő rozstot. A tanács teljesítve nevezett kérését, utasította Sípos Szabó Ferencet, a város malomgazdáját (a városi malomra felügyelő tanácstagot), hogy adja ki a kért terménymennyiséget [50/a].

Ekkor tanult gyógyszerész még nemigen volt hazánkban, legfeljebb orvosgyógyszereszekekről beszélhetünk, vagyis az a kevés tanult orvos egyben gyógyszerert is készített, vagy mint említettük, maguk a orvosok is a kor divatjának megfelelően. Ezért igen elburjánzott a különféle kuruzslók és javasok tevékenysége is e téren. Ezek a javasok nemcsak gyógyítással foglalkoztak, hanem különféle orvosságokat is állítottak össze minden elképzelhető ártalmatlan, de sokszor az egészségre ártalmas anyagokból. Bár az is igaz, hogy voltak használható orvosságaik is. Bizonyos növények és más anyagok gyógyhatásának ismerete ellenére, általában azonban orvosságaik kevés eredményt mutattak fel, bármilyen babonás eljárással, illetve szertartással is alkalmazták. Korabeli bűnperek tanúsága szerint az ilyen orvosló, illetve gyógyszerkészítő javasok – sokszor sikerrel is – méregkeveréssel is foglalkoztak. A boszorkányperek vádjá legtöbbször gyógyítás vagy betegség, illetve halál okozása volt. 1629-ben Nyirő Lőrinc a pannonhalmi főapátság tiszttartója azzal vádolta a többi között Bósze Györgynét, hogy nevezett Kálnok nevű falunál felment a Dunán Halászi felé, ott a szigeten jegenyebimbót szedett és abból különféle kenőcsöt készített emberek megrontására, melyet a kálnoki bíró, Róka György levelével is igazolt. Ebben a bűnygyben a szerencsétlen javasasszonyt azután a bírák csigán való megexaminálás (vallatás) után tűzhalálra is ítélték [51].

Az ilyen és hasonló esetekben nem csodálkozhatunk azonban, ha figyelembe vesszük, hogy a különböző és nyíltan árusított csodaszerek, csodabalzsamok és minden betegséget gyógyító íreken kívül a babonás orvosi eljárásokat még nyomdai termékek útján is ismertették és terjesztették. A hatóság ebbe viszont nem avatkozott bele, illetve nem gátolta az ilyen tudománytalan ismeretek terjesztését. Hogy egy példát is lássunk: az 1630-ik évi debreceni kalendárium a többi között foglalkozik az „Eer vagasról és Köppolyözésről es Orvossággal való elesnek nehany Regulai”-val is. Láthatjuk, hogy az érvágást és köpülőzést gyakran használták e kor emberei, és az orvosság fogyasztását is babonás felfogás szabályozta. „Tavasszal –

mondja –, es Nyarban job kez felöl jo vert bocsatani. Ősszel és Télben bal kez felöl. Az Hold uysagatul fogva jo az Iffiaknak mind Hold tölteig, de az is olykor, mikor az Hold a Rakban es Halakban vagon. Ha penigh az Bikaban, Szüzben es Bakban leszen járása, artalmas . . . Ha penigh az ember a 6o Esztendőt meghaladgya, verét ki ne bocsassa, de sőt inkább draga kénts gyanant tartsa” . . . [52]. A fürdés idejét is ilyen formán szabja meg, de hasonlót ajánl a gyógyszerek szedésével kapcsolatban is.

Ilyen körülmények között mi sem természetesebb, minthogy országszerte és Moson megyében is, a babonás orvoslás, gyógyszerkészítés és felhasználás elterjedt volt, hiszen még a műveltebb és a magasabb körökben is hittek a boszorkányokban, a megrontásban. Bethlen Gábor pl. felesége betegségét boszorkányrontásnak vélte és több gyanúsított asszonyt elfogatott, ki akarván azokat végeztetni [53], erre azonban nem került sor.

Olyan felvilágosult egyházi ember, mint Huszár Gál, Magyaróvár református lelkésze és egyben Magyaróváron az első nyomda megalapítója, ha nem is hitt a babonaságban, mégis azt mondta, hogy „beszéllett egy emberrel, aki kigyóból étel főzött és valaki abban őt (evett) minden állatnak, madárnak, tyuknak, lónak, tehénnek az szavát megértette . . .” stb. [54].

Szülész nők, akik egyben javasasszonyok is voltak, már vannak ekkor a megyében. Ezek a mai értelemben véve nem tanult szülész nők, mert hiszen hatósági babaképzés még a legkezdetlegesebb formában sem volt, hanem csak ügyesebb bábáktól eltanulták a mesterséget. Az első hivatalos, tehát hatósági bábáról 1686-ban hallunk először. Topf Margit volt, akit Magyaróvár város alkalmazott évi hat forint bérrel, ennek ellenében köteles volt a szegényeket ellátni [55]. A bábákat egyébként a hatóság is felhasználta az orvos vagy a borbély helyett is. Így 1693-ban történt, hogy Nagy János óvári polgár feleségét a piacon Trombitás György családi civódásból kifolyólag megrugdalta olyannyira, hogy ágyba kellett feküdnie. Mivel perre került a sor, a tanács a rúgás okozta baj megállapítása végett „a Városnak Bába Asszonya egy más becsületes Asszonnal deputáltatik említett Nagy Jánosné betegségének megh vizsgálására . . .” stb. [56]. Úgy látszik, hogy ekkoriban a bába vizsgálatát éppen úgy elfogadták a baj megállapítására, mint az orvosét vagy a seborvosét.

Jelen esetben is a bába megállapítását tartották hitelesnek és döntöttek annak ellenére, hogy a városban volt seborvos is. Ezt abból tudjuk, hogy ugyanezen év városi jegyzőkönyveiben a borbélyról is van említés sebkezelésekkel és gyógyításokkal kapcsolatban [57]. Egy peres eljárás során olvashatjuk a következő évben, hogy Dutkás János óvári polgárt saját szolgája, Nagy János szóváltás közben kezén és fején megszebezte, és a tanács a büntetésen kívül kötelezte őt a borbély költségeinek megfizetésére is [58].

A ránk maradt írásos bizonyítékok alapján ekkor már egy-két borbélysebész állandóan van a városban. Név szerint 1668-ban találkozzunk Borbély János névvel egy hagyatéki ügy kapcsán [59]. Egyébként a város jegyzőkönyvei csak névtelenül, mesterségük megjelölésével foglalkoznak velük. 1710. január 8-án eszközölt jegyzőkönyvi bejegyzés szerint „egy magyar borbély” jött a városba, ki a tanácsnál bemutatta születési bizonyítványát és „tanulólevelét egy rendszerinti céhtől”, és mivel a sebkezeléshez is ért, az itteni fűrddőssel és borbélyllyal már megegyezett, engedélyt kért egy évi ott-tartózkodásra [60]. A kérdéses borbély és fűrddős csakis az akkor már a város közéletében szereplő Khren György János lehetett, ki nemcsak borbély és seborvos volt, hanem időnként a városi fűrddő bérlője is. Mint ilyen, a leggazdagabb polgárok egyike volt, ki a közéletben is sokáig szerepelt. Egy időben a város kamarása is lett, majd hosszú évtizedeken keresztül (1691–1728-ig) a város jegyzője, nótáriusa. Ő már a pozsonyi borbély és fűrddős céh tagja. Rajta kívül még egy chirurgus borbélyt ismerünk ezekből az évekből, Szabadi Borbély Ferencet [61].

Külön kell megemlékeznünk a fűrddősökről is, mint az egészségügygel szorosan összefüggő mesterségről. Már a XVII. század végéről van adatunk fűrddősökről. A város számadásában már 1683-ban szerepel az ún. „Fűrddős-ház” [62], majd 1686-ban Keszev Péter, a város kamarása 75 forintot vesz fel negyedévi bérként a városi fűrddő bérlőjétől, Frommaviller Józseftől [63]. Ezek szerint, tekintve a bérösszeg nagyságát, arra a következtetésre jutunk, hogy Magyaróváron a fűrddő eléggé látogatott lehetett, ha ilyen magas haszonbért tudtak utána fizetni. A fűrddő bérlője rendszerint maga is borbélysebész, ki egyben a fűrddővendégek szolgálatára állt. Eret vágott, köpülőzött, és más efféle seborvosi teendőket is végzett a fűrddőházban.

De nemcsak Magyaróváron, hanem Nezsiderben is volt fürdő, mert ugyancsak a város számadásaiból tudjuk, hogy egy időben Nezsider város kamarási tisztét az ottani fürdős látta el [64].

Részben a közegészségügyet szolgálta a város jégverme is, mert bizonyos betegségekkel kapcsolatban jég felhasználásáról is tudunk. Hogy mely időtől volt a városnak közcélokot szolgáló jégverme, pontosabban nem tudjuk, tény azonban, hogy 1682-ben csináltatnak rá új tetőzetet [65].

Ugyancsak számadási iratok bizonyítják, hogy a város kötelessége volt a temető karbantartása is. 1692-ben kap új kerítést a temető, de ekkor már javításra szoruló halottasház is van a temetőben [66].

* * *

A megye egészségügye a XVIII. században. Bár a XVII. században van bizonyos előrehaladás az orvostudomány, pontosabban az egészségvédelem terén, és itt gondoljunk csak a járványok elleni küzdelemben hozott lokalizáló tevékenységekre, igazi és modern értelemben vett fejlődésről csak a XVIII. században beszélhetünk. Még ekkor is azonban sok olyan intézkedés van, amit ma naivnak és esetleg romboló hatásúnak tartunk, nem szólva arról, hogy az elmúlt századokból még mindig maradt elég korszerűtlen, sötét, babonás eljárás, amit csak kemény hatósági intézkedéssel, hatalmi szóval lehetett és kellett jóvátenni.

A megyének állandó hatósági orvosa vagy sebésze az 1700-as évek első harmadában még nincsen. Csak nagyobb járványok idején, és akkor is csak korlátozott hatáskörrel, inkább csak véleményadás céljából alkalmaznak időnként orvost a járványok leküzdésére, vagy az orvosrendőri eljárások foganatosítására.

1712-ben Lébényben és Szentmiklóson nagy járvány tört ki a gyermekek között, és Haberlandt Godefrid nevű orvost küldték ki a bajok megállapítására. Nevezett ki is ment oda, és szolgabírói segédlettel úgy-ahogy megállapította, hogy orokgyíkyszerű betegség (jelentése alapján csak az lehetett!) terjed [67]. A járvány leküzdésére különböző füvekből készült gyógyszereket, izzasztókat, toroköblítő szereket használva, sok halálos megbetegedés után végre sikerült – lehet azonban, hogy a járvány úgyszólván megszünt volna – azt leküzdeni.

De ne kisebbsítsük a kiküldött orvos érdemeit, mert bár jelentése

alapján megítélve a helyzetet, nem nyújtott elegendő és biztos segítséget, minden bizonnyal legalább ennek megyebeli elterjedését szigorú zárlattal megakadályozta. Nevezett orvos egyébként megyei orvosnak is ajánlott még ugyanebben az évben, de ebbeli kérelmével elutasították és kárpótlásul, no meg a fenti munka díjazásaképpen 50 forintra jutalmazták [68]. Emléke van annak is, hogy az egyik seb orvos hat forintot kapott hasonló munkáért, amelyet Halásziban teljesített [69]. A későbbi években, pontosabban 1739-ben Imberl János seb orvost Zúrányba, Erberth Márton seb orvost pedig Mosonszentandrásra küldik ki fizetéssel, de azzal a megjegyzéssel, és ez jellemző a közfelfogásra, hogy csak „amíg a járvány tart” [70]. Vagyis az orvos csak akkor kellett hatósági orvosként – de a seb orvos is –, míg a járvány dühöngött, azután visszamehetett a magánéletbe.

Magyaróvár város ezzel szemben Blázi János Józsefet egy évre alkalmazta, ki a pestishez értő fürdő és borbély volt, és ajánlkozott a városi lazaretbe ezen betegség gyógyítására. Jó orvossága van – jelentette ki. Szolgálatáért havi 28 forintot kért, míg a járvány tart, vesztegár esetén pedig még külön tíz forintot, ezért lazaretben gyógyít, felügyel és rendet tart [71]. Hogy mi volt az a pestis elleni „jó orvosság”, sajnos, megállapítani nem tudjuk. Nagyon jó nem lehetett azonban, mert a következő évben már nincsen Magyaróváron. Bizonyára azért bocsátották el, mert működése nem volt kielégítő.

E néhány bemutatott eset alapján már megállapíthatjuk tehát, hogy ekkor még irtózott a megye a hatósági orvosi intézménytől, mint felesleges tehertől. Hiszen sok esetben pestis vagy kolerajárvány idején a szolgabíró bízta meg a megye a vesztegár létesítésével, és némi füstölés és más efféle, de a járványra szinte ártalmatlan intézkedések megtételével. A lényeg úgyis az volt, hogy a járványt lokalizálják, az ne terjedjen tovább. Példaként megemlíthetjük a Körtvélyes községben dühöngő pestist, amikor az egészségre ügyelő biztosként egy laikust, Stanninger János megyei esküdtet küldték ki a járvány megfékezésére minden orvosi segítség nélkül [72]. Ilyenkor a kiküldött biztos szigorú zárlatot rendelt el, és bizony orvosi közbelépés nélkül a járvány legfeljebb önmagától szűnt meg. 1711-ben Veszprém megyében nagy pestisjárvány dühöngött, miért is a dunántúli megyéktől teljesen elzárták. A határzár létesítéséhez, illetve a

kirendelt komisszárius díjazásához a megyék kötelesek voltak hozzájárulni. Be lett tiltva ekkor mindenféle érintkezés, de különösen a kereskedelmi forgalom Veszprém megyével [73]. Mivel Moson megye a ráeső 50 forint költséget nem fizette be, az „Udvari Sanitatis Consilium” panasza alapján Eszterházy nádor ráírt a megyére, hogy a kérdéses 50 forintot haladéktalanul fizesse be [74]. Két évvel később ugyancsak Eszterházy nádor újabb rendeletét olvashatjuk, mely szerint Moson megye ne szánja a rá eső 100 forint költség kifizetését, mely az Ausztria felé létesített zárvonal költségeiből öt terheli, „hogy újabb galibába ne essék azon egész Districtus”. Majd ugyanitt közli a megyével, hogy a már előbb elrendelt, és a cigányok megrendszabályozásával kapcsolatos teendőket maradéktalanul hajtsa végre a megye [75].

E század első harmadában minden felsőbb helyről jött egészségügyi rendelkezés, de a megye által öntevékenyen elrendelt intézkedések is, mondhatnánk teljes egészében, a járványos betegségekkel kapcsolatosak. Más egészségügyi vonatkozású rendelkezés igen kevés jelent meg. Igazi fejlődést az egészségügy terén Mária Terézia, majd II. József alatt láthatunk.

Már 1711-ben felhívja a helytartótanács a megyét, hogy a megyében levő egészségügyi állapotról tegyen jelentést. Sajnos, a jelentés tartalmát nem ismerjük, mindenesetre annyit ért a rendelkezés, hogy a megye hivatkozva e rendelkezésre, erélyesebben lépett fel a járványok terjedésének megakadályozására [76]. Utasítást adott ki a ragadványos nyavalyák ellen [77]. Orvosszerek árát fizetik ki a pozsonyi patikának [78]. Érdemes egy ilyen kifizetett orvosságszámlát szó szerint ismertetnünk, melyet Szabadi Ferenc borbélysebész nyújtott be a megyei pénztárhoz 1714-ben kifizetés végett:

„Specificatio.

Az minimü Orvosságokat az Tekintetes Nemes Vármegye parancsolattýábul a Lucsonyi pestises fürdősnek (Lucsony akkor különálló község volt Magyaróvár mellett, azóta azonban már a várossal egyesült) ki attam ekíppen következnek tudnyíillik

Attam egyszér fél forint ára Ungventum Egiptiacumot

Item attam hogy Rajkára ment az Bakoja Házához Emplastrum magnum Deaquilium Cumgumis fél forint árát

Item attam Maga számára Lucsonban fél forint ára scataflasmát
Item attam hogy pátfára (Pátfalu) ki ment Egyiptiacumot fél forint árát

Item Attam Defensivum flastromot fél forint árát

Item Attam Ungventum Deservatiumot fél forint árát

Item Attam Rebárbáriumot fél forint árát

Item Attam Suderiferumot fél forint árát

Suma F. 4.

Szabadin Barbély Ferencz.

Mivel nemes Vármegye az orvosságokat megh fizetni resolválta, annak okáért nemzetes Perceptor Uram a minémü orvosságot adott az én comissiomból Borbély Ferencz Uram specificatioja szerint nemzetes Zsidanits István Perceptor fizesse megh. Ovar die 28. Januar 1714. P. H. Baczko Mihály viceispány.

Hátlapján: Hogy én aláb megirt az belől föl tett Nigy forintokat Zsidanits Istvány Perceptor Uramtul föl vettem, ezel quietáлом ü kegyelmit. Ovárot. 28. Januari 1714. -4- ft. Szabadi Barbély Ferencz” [79].

Ez a Szabadi Ferenc borbélysebész még hosszú évtizedeken át működött Magyaróváron. 1750. január 26-án azonban azt olvashatjuk a város jegyzőkönyvében, hogy Szabadi borbély özvegye, mivel a borbélyüzlettel mit sem tud kezdeni, s nagy nyomorúságban is van, megegyezett az itteni származású Neumann András nevű borbélylegénnyel, aki az üzletet átveszi, és ennek fejében kifizeti az özvegy adósságát, ezenkívül míg él, egy bizonyos összeget fizet neki évente: most egyszerre 100 forintot. Kéri a tanácsot, hogy ezen ügyletbe járuljon hozzá [80]. Néhány hónappal későbbi bejegyzés már azt tanúsítja, hogy Neumann András „magyar borbély” (de magyarul egy szót sem tudott) megegyezett özv. Szabadinéval. Az üzletet átvette, az adósságokat kifizette. Az özvegy a városi spítálba fog menni, s ezért Neumann a spítálnak egyszer s mindenkorra 100 forintot fizet [81].

Neumann András később polgárjogot nyerve megvette Schmid Mihály polgár házat [82]. Különbösen nevezett sokat szerepelt a város egészségügyével kapcsolatban; később nemcsak a fia, hanem az unokája is chirurgus volt Magyaróváron.

Térjünk azonban vissza a megye által kiadott rendelkezésekre, illetve az egészségügyi vonatkozású ügyekkel kapcsolatos teendőire. Pátfaluban járvány tört ki, és ekkor a járványos betegség áldozata lett az oda kirendelt seborvos segédje is. A megye úgy rendelkezett, hogy a díjazást a meghalt seborvos-segéd helyett annak gazdája kapja meg [83]. Egyébként a vidéken kitört pestis elleni védekezés a város pénztárát is érintette, mert a számadásokban a többi között azt láthatjuk, hogy nemcsak a helyi védekezéssel kapcsolatos kiadások tesznek ki tetemes összegeket, hanem még a vidékre küldött segítség egy részét, illetve annak terhét is a város viselte. Fuvardíjat fizetett ki pl. a városi pénztár akkor, amikor „a fürdőslégényt (az óvári chirurgus segédjét) Pátfaluba vitte vizitálni pestiskor” a város által fogadott fuvaros [84].

1726-ban elrendeli a megye, hogy a meggyilkoltakat ahhoz értő orvos boncolja fel [85]. Elrendelik a gyógyszerárusok felülvizsgálatát, mely évenként kötelező és erről jelentés teendő a kirendelt orvos által [86]. Kötelezi a megye a lelkészeket, hogy a pestisben elhaltakról időnként jelentést tegyenek [87]. Mivel a megye a járvány terjesztőinek elsősorban a kóborló cigányokat tartja, egy alkalommal az ilyen és Ausztriából átjött cigányokat a hatóság a kölcsönként pozsonyi hóhérral üzeti ki a megyéből, tekintve, hogy Moson megyének külön hóhérra akkor nem volt, ezért a hóhért ugyanolyan díjazásban részesíti, mint amennyi Pozsony megyei illetménye volt [88].

A visszatérő katonák behurcolták a pestist a megyébe. Az ilyen pestises betegek gyűjtő és gyógyító helyül a hatóság Feketeerdő községet jelölte ki [89]. De a helytartótanács újból, és újból határozott rendeltet el Ausztria felé a megyével a legkisebb járványgyanús megbetegedések esetén is [90]. A császári kormányzat ugyanis nagyon félt a járványoktól. Sőt később még halálbüntetés terhe alatt is megtiltotta a zárvonalt átlépését [91]. Már előzőleg azonban a megye rögtönítélő bírósága halálra ítélte Hellemák Péter és Schilka József jobbágyokat a zárvonalt engedély nélküli átlépéséért [92]. Az ítélet végrehajtásáról, vagy a büntetés elengedéséről azonban semmiféle adatunk nincsen.

Az első jelentős fordulat a megye egészségügyében 1739-ben történt. Ebben az évben „fogadják fel” ugyanis megyei orvosnak Hermann Andrást, aki mint Moson megye első hivatalos orvosa, de csak ese-

tenkénti díjazással, azonnal különböző javaslatokkal lép fel a megyei egészségügy megrendszabályozásával kapcsolatban [93]. Elsősorban intézkedéseket hoz a Nyitra és Nagyszombat felől terjedő ragályos betegség megfékezésére. Javaslatát a megye el is fogadja. Elfogadta a megye azt a javaslatot is, hogy a hasmenésben sínylődő betegek figyelemmel kísértessenek, s orvoslásukat, ha másként nem, hatósági úton kell biztosítani [94]. A hivatalos utasítások átvételére [95] beidéztteti a megye gyűlése elé a seborvosokat, sőt külön választmányt is alakít a megyegyűlés az egészségvédelem érdekében [96]

Egységes beteggondozásra utal a helytartótanács rendelete alapján hozott az a megyei intézkedés is, amely szerint a beteg vagy sebesült katonákat Nezsiderbe kell összegyűjteni és ott gyógyítani [97]. Ugyancsak helytartótanácsi rendelet alapján közzéteszi a megye az orvosok, gyógyszerészek és bábák árszabását (taxáját). Ezt az árszabást Torkos Justus János pozsonyi orvosdoktor állította össze magyar, német és szlovák nyelven. Bizonyára azért volt ez szükséges, mert az érdekeltek magas összegű követeléseai károsan hatottak az egészségügy fejlesztésére, és a gyógyítás költségeit csak kevesen tudták fedezni [98].

A kor szellemének megfelelően a sebészek is, mint a borbélyok, érdekeik és szakmájuk védelmében, céhekbe tömörültek. 1710-ben a pozsonyi borbélysebészek céhének I. József által kiadott oltalomlevelét, majd 1718-ban III. Károly által megerősített privilégiumukat hirdeti ki Moson megye közgyűlése, tekintve, hogy a megyebeli chirurgusok a pozsonyi céh kötelékébe tartoztak [99]. A régebbi borbélyok, hogy hová, melyik céhhez és mely időtől tartoztak, nem tudjuk. Arra nincs adatunk, hogy egyáltalában céhtagok voltak-e? Tény, hogy a céhhez tartozás folytán képesítésük is fejlődött, mert a seborvosok csak úgy praktizálhattak, ha valamely céhben, rendszerint egy tanult orvos jelenlétében szakmai vizsgát tettek. Céhbeli vizsga nélkül csak kényszerűségből, kisebb sebészi teendőik ellátására kaptak engedélyt ezekben az időkben.

Figyeltek azért arra is, hogy csak vizsgázott egyének telepedhesse-
nek le Magyaróváron. 1743. május 7-én Laky Ádám győri születésű „magyar borbélylegény” jelentkezett a városi tanácsnál, aki Diószeghy János pozsonyi magyar borbélymesternél hat évig szolgált, és bemutatta volt főnöke bizonyítványát, amely szerint nevezett jó magaviséletű, szakmáját igen jól tudja, és ahol üresedés van, oda bátran

ajánlja [100]. Nincs azonban nyoma annak, hogy valamelyik borbélysebész alkalmazta volna. Egyébként ebben az időben gyakran találkozunk már a „magyar borbély”, „magyar sebész”, „német sebész” stb. elnevezéssel is.

A megyében levő seborvosok, fürdősök általában céhbéliek voltak, és így a korabeli céhösszeírások némi támpontot nyújtanak arról, hogy Moson megyében hányan is voltak. Ezen kimutatások azonban nem pontosak, mert néhány kivételével a céhen kívüliek nincsenek benne. Egy 1730-ból származó céhösszeírás szerint a megyében a következő chirurgusokat találjuk Magyaróváron: Szabadi Ferenc (a győri céh tagja); Oroszváron: Kaesler Miksa (céhen kívüli); Köpcsényben: Saller Gáspár János (a pozsonyi céh tagja) és Lébényben Norberg Mátyás (céhen kívüli). Fürdősök Rajkán: Kern Ferdinánd; Gáloson: Marchl Károly és Zurányban: Imberl Márton, mindhárman a pozsonyi céhben, míg a Nezsiderben levő Reiner Simon, a védcenyi Pechl Jakab, a bánfalvi Pierich Fülöp és a szentjánosi Kesztlér Simon, bár fel vannak véve az összeírásban, de nem állapítható meg vajon céhbéliek voltak-e, vagy sem [101].

A következő, mégpedig az 1734. évi céhösszeírás még kevesebb adattal szolgál; itt mindössze annyi van feltüntetve, hogy Magyaróváron a magyar borbély: Szabadi Ferenc; német chirurgus: Hujber Lipót; Rajkán chirurgus: Szinger Ferenc Antal; Köpcsényben chirurgus: Saller Gáspár János [102]. Amint látjuk ezek az összeírások nem lehetnek teljesek.

Az egészségügy ellátására hivatott egészségügyi személyzetről első és pontos kimutatás csak az 1747. esztendőről maradt ránk, amelyből a következőket állapíthatjuk meg: a megye akkori 53 helységéből csak tizenháromban volt 15 chirurgus. Ezek szerint Moson megyében a következő helyeken volt chirurgus: Magyaróvár, Nezsider, Féltorony, Gálos, Boldogasszony, Zurány, Tétény, Szentandrás, Bánfalva, Pátfalu, Köpcsény, Oroszvár és Rajka. Ebből vizsgázott volt, s egyben a pozsonyi borbély- és fürdős céh tagja tíz, nem vizsgázott és nem is céhtag öt. E chirurgusok felsorolásánál a kimutatás szerint a féltoronyi chirurgus egyben gyógyszerészként is szerepel, bár gyógyszer-tára nem volt, talán csak a saját betegci részére készíthetett orvosságot, amit a többi chirurgus is gyakorolt. A köpcsényi pedig fürdőként (balneator) van feltüntetve, azonban mint vizsgázott chi-

rurgus. Oroszváron szintén két fürdős van, egy vizsgázott és egy vizsga nélküli balneátor [103]. A kimutatás szerint ebben az évben tehát Magyaróváron mindössze egy vizsgázott chirurgus volt: Hujber János Lipót. A helyzet egy ideig még nem javult számos felsőbb intézkedés ellenére sem, mert pl. 1754-ben is a megyében mindössze egy tanult orvos van, a megyei orvosi teendőkkel megbízott és már említett Hermann András, de ő sem kap még rendes évi fizetést, csak mint a megye egyik jelentéséből olvashatjuk, bizonyos orvosi, illetve felügyeleti munka kapcsán esetenként [104]. Ilyen munkadíj-megállapítás volt az a rendelkezés is, amely szerint a chirurgusnak a katonai újoncok megvizsgálásáért minden fő után három krajcár volt kiszabva [105].

A hazai orvosképzésről csak 1769 óta beszélhetünk, amikor Mária Terézia a nagyszombati egyetemet kiegészíti orvosi karral. Ebben az évben lett a megyének, de még csak tiszteletbeli orvosa Oehme Károly pozsonyi orvos, aki még mindig nem részesül rendes évi fizetésben, csak esetenként díjazták [106]. Általában az orvosi napidíjak, fizetések kérdése ebben az időben teljesen rendezetlen a megyében. Bár a helytartótanács több ízben felhívja a megyét ezen díjazások végleges rendezésére, különböző kifogásokkal azt mindig elodázzák, a többi között azzal is, hogy a megye pénztára a megtehelést nem bírná el. Különben is a megyéhez közel levő nagyobb helyeken, mint Győrben, Pozsonyban, Sopronban, sőt még a Lajta melletti Bruckban is található szükség esetén orvosdoktor. A megye tiszteletbeli főorvosa egyébként ekkor is Pozsonyban lakik, s a megye hivatalos egészségügyi dolgait onnan intézi [107].

Ilyen formán a megye részéről az orvos díjazása is változó. Egyik évben 55 aranyat kap munkadíj címén [108], a másik évben már csak 23 aranyat és kiszállásonként 50 krajcár napidíjat [109].

Ebben az időben már több általános rendelkezés van arról, hogy csak diplomával rendelkező orvos, vagy seborvos praktizálhat [110]. Természetesnek, sőt szükségesnek is vehetjük ezt az intézkedést, mert maga a megye főorvosa írja Moson megyéhez intézett egyik jelentésében, hogy a chirurgusokat vizsgáztatni kellene, mert az orvos nem lehet mindenkor és mindenütt jelen, és tudatlanságukkal sok kárt tesznek. Tiltsa meg a megye a seb orvosoknak az orvosság készítését, illetve az orvosság tartását, mert ebből több a kár, mint a haszon.

Végül az a javaslata, hogy ha a megyei sebészek nem vizsgáznak le, úgy a működésüktől el kell őket tiltani [111]. Bizony ez szomorú bizonyítvány volt a megye borbélysebészei számára.

Végül az alispán rendeletére Oehme Károly megyei orvos megkezdte a megyei sebészek vizsgáztatását, s a következőket jelentette: 1769. október 11-én Weber László csunyi chirurgust Rajkán vizsgáztatta Skultéty megyei főjegyző jelenlétében. Nevezett – írja –, az emberi test részeit csak általánosságban ismeri. A sebgyógyítás néhány módszerét tudja, s a könnyebb betegségeket felismeri és az azok gyógyításához szükséges orvosságokat alkalmazni is tudja. Egyébként nagy szorgalmat tanúsít, és ezért az a véleménye, hogy praxisát gyakorolva, jó gyakorlati chirurgus lesz belőle.

Másnap Hefele Márkus rajkai chirurgus volt soron, aki az anatómiában, úgy általánosságban, mint részleteiben jártas. Sebck gyógyításához kellően ért, de a belső betegségek felismeréséhez már kevésbé. A különböző orvosságok és preparátumok alkalmazásában elég jó.

Löbl Márkus rajkai zsidó chirurgus examinálása eredményeképpen a következőket olvassuk a jelentésben: A zsidó chirurgus az általános anatómiában igen jártas, a könnyebb betegségek jelcité azonnal felismeri és a szükséges gyógyszereket alkalmazni is tudja. Ennélfogva úgy látom – írja –, és hiszem is, hogy jó képességű chirurgus.

A soron következő chirurgusokat már Holczer Máté megyei esküdt és Szokoly Pál kommisszárius jelenlétében vizsgáztatta a megyei orvos. Holler Mátyás óvári chirurgusról az volt a véleménye, hogy az általános anatómiában, a sebészetben különösen kiváló tudású. Belső betegségek felismerésében, gyógyításában, lázas betegségek esetén, valamint a „Pleunitidis Peripneumonia” kezelésében szép tudást mutat, egyszóval a legjobb chirurgusnak tartotta.

Beyschwang Adalbert óvári chirurgussal is meg volt elégedve a megyei orvos, ellenben Egrieder Ulrik mosoni chirurgussal már kevésbé. Jelentése szerint nevezett nem elég jártas a chirurgusi tudományokban, miért is kötelezi, hogy ezen vizsgát a jövő évben meg kell ismételnie. A gyakorlattól azonban nem függesztette fel, de amennyiben a jövő évben is csak ennyit fog tudni, úgy akkor a seb- orvosi gyakorlattól el fogja tiltani.

Temlin Zsigmond megyei adószedő jelenlétében vizsgáztatta Oehme a Gátán tartózkodó Himmelscheer Jánost, aki magát chirur-

gusnak vallja – írja jelentésében a megyei orvos –, valójában azonban semmit sem tud. Seborvosi oklevelet sem tud felmutatni, s a feltett kérdésekre sem tudott válaszolni. Hallgat – írja gúnyosan –, mint már két év előtt, amikor magát examináltatni akarta. Ezért őt most is, mint akkor, minden gyakorlattól felfüggesztettem [112].

A megye, ha azonnal nem is lépett fel teljes eréllyel, amint a főorvos írta, a tudatlan sebészekkel szemben, mégis bizonyos harcot folytat a kuruzslók, illetve azok ellen, akiknek nem volt bizonyítványuk. Rajkán 1769-ben egy ott tartózkodó seborvos-legényt a megye eltilt a gyógyítástól mindaddig, amíg a szükséges vizsgát le nem teszi [113]. Wurtzinger János hegyeshalmi chirurgus feljelentése alapján, amely szerint a községben egy asszony (nevet nem említ) nemcsak gyógyszereket árul, hanem gyógyít is, a megye utasítja az illetékes szolgabíró, hogy ezen ténykedést akadályozza meg [114]. De több tiltó rendelkezést adott ki a megyei hatóság a gyógyszerészek és bábák gyógyító tevékenységével kapcsolatban is, melyet más helyen még tárgyalni fogunk.

Itt kell azonban arról is említést tennünk, hogy az üdvös intézkedéseken kívül történtek olyan hivatalos eljárások is, amelyeknek semmi tudományos alapja nem volt. Rendelkezést adott ki pl. a megyei hatóság arról, hogy holdfogyatkozáskor a kutak lefödendők, mert a holdfény ártalmas a vízre, és ilyenkor a marhát sem szabad a legelőre kihajtani, mivel a hold fénye által ért harmatos fű szintén káros hatású a jószágra [115].

Helytartótanácsi rendelet jelenik meg, amely nemcsak a betegek gyógyítását és ápolását teszi az orvosok és sebészek kötelességévé, de adott esetben kötelességük a betegek lelki vigaszáról, különösen az utolsó szentségekkel való ellátásáról gondoskodni [116].

Közreműködik a megye a Fertő tó vizének megvizsgálása, illetve a Fertő tó környéki ásványok, borok és más természetű kincsek feltárásában, megvizsgálásában. Erre a helytartótanács egy rendeletet nyújtott módot, amely szerint Torkos Justus János pozsonyi orvosdoktor által előírt kérdésekre a megye orvosa adjon választ, illetve bizonyos kémiai vizsgálatokat végezzen el. Ezt a megyei orvos meg is adta, de néhány homályos pontra nézve Torkos Justus ismét választ kért, illetve – és itt csak az egészségügyi vonatkozásúakat említjük meg – egyben minták beküldését is kérte.

Azt írja a többi között a pozsonyi orvos, hogy hallotta, miszerint a Moson megyei borok igen egészségesek, mert vizeletindító orvosságot tartalmaznak, tekintve, hogy „Acidum”-ból több van bennük, mint „Alcali”-ból. Ez a tulajdonsága megérdemli a bornak az alaposabb vizsgálatát, miért is, ha a megye úgy gondolja, kér a megye boraiból mintát küldeni. Ugyancsak mintát kér vizsgálat céljából a Fertő tó vizéből is, mégpedig napfelkelte előtt merített tiszta vizet, mintegy kettő-három urnával (egy urna tíz iccés legyen), amelyet hordóban küldjenek el neki. A Fertő tó körüli föld minőségének és ásványi tartalmának meghatározására tiszta, gazmentes földet kér még, mintegy fél mérőnyit. Végül még az általa megjelölt füvekből kért egy kis zsákkal, mivel véleménye szerint azokban olyan orvosság készítésére alkalmas anyag van, amelyet eddig Egyiptomból kellett behozni [117].

Tudomásul veszi a megye a helytartótanácsnak azt a rendeletét, amely szerint a seborvosok nem a megyei orvos előtt, mint eddig, hanem ezután a nagyszombati egyetemen tartoznak vizsgát tenni [118]. Felhatalmazza továbbá a helytartótanács a megyét, hogy orvost vagy seborvost a saját hatáskörében alkalmazhat [119]. Ezzel kapcsolatban a megye évi 40 forintban állapítja meg a megyei seborvos fizetését [120], de kötelezi a seborvosokat a további gyógyítás engedélyezése miatt, hogy bizonyítványaikat mutassák be [121].

A megye különben mindent elkövet a járványok megakadályozására. A seborvosokat, különösen járványok idején, gyógyszerrel és felszereléssel látja el [122]. Elrendeli pl., hogy a városi árok tisztán tartassék, és megtiltja, hogy a trágyát, mint az eddig szokásban volt, a város árkába hordják. A város egyébként ettől a megyei rendelettől függetlenül is, bizonyos fokig törődött a köztisztasággal. Régebbi rendelkezések igazolják, hogy a rendet és tisztaságot különösen vásárok idején ellenőriztette. Példaképpen azonban felhozhatjuk a következő esetet is: egy Beyschwang nevű chirurgusnak a város a Spáthházban adott ki lakást bérbe, de csak olyan feltétellel kaphatta meg, hogy amennyiben lakásán embereket is kíván fogadni, mint seborvos, úgy a ház előtti, de a házban levő tisztaságra ügyelni köteles [123].

Gyógyította a megye a megyei börtönben levő rabokat is, akiket a seborvos naponta meglátogatott. Egykorú feljegyzés szerint Holcsek Máttyás óvári chirurgus 1774-ben 17 forintot vett fel a megyei pénztár-

ból a raboknak adott skorbut elleni gyógyszerek ára fejében. Vagy a már említett Beyschwang seborvos is, ki a zsidók gondozásáért, a foglyok gyógyításáért és orvosságért 88 forintot vett fel a megyétől. A felsorolás szerint Isac Itziget 14 héten át naponta kétszer látogatta és orvossággal is ellátta, Liel Hirschet 12 hétig, Leopold Safrant nyolc hétig, két cigányt, Busa Jánost és Palkót tíz hétig kezelt [124]. De számtalan ilyen adatunk van, amikor a megyei és a városi pénztár fizeti ki a szegények gyógyítási költségeit.

II. József reformtörvényei kapcsán rengeteg intézkedés történik, de fejlődés is mutatkozott Moson megye egészségügyében.

A kormányzat az állandó és különböző statisztikai összeírások alapján igyekezett előbbre vinni az egészségügy modernizálását, amit a megyék jól-rosszul végre is hajtottak.

A megyét három járásra felosztva elrendelte, hogy mind a három járásban megyei sebészt kell alkalmazni [125]. Külön utasítást készített a megyével az orvosok munkálkodásáról, és rendeltetet ad ki, mely szerint kötelesek a megye községeit évente megvizsgálni [126]. Ugyancsak elrendeli, hogy ezentúl a megyék megyei orvost a budai egyetem ajánlására jelöltessenek [127]. Majd rendelkezik arról is, hogy az orvosok és seborvosok minden évben jelentsék, hogy kiknek és hány adózónak nyújtottak ingyen segítséget [128]. Ezt az ingyenes gyógyítást a nép között ki is hirdették [129]. Sokan azonban nem lehettek az ingyen gyógykezelték, mert pl. az óvári járásban 1785-ben mindössze 12 forint értékről történt említés [130].

Az orvosképzés tovább folyik a régi módon. A seborvosokat ismételtelen eltiltják az orvosságok készítésétől [131], de a gyógyítástól eltiltják azokat a borbélyokat is, akik egyben borotválással is foglalkoznak [132]. Első ízben jelenik meg olyan rendelkezés, hogy orvosok vagy seborvosok, akik a marhák gyógyításához nem értenek, megyei tisztségre nem alkalmazhatók [133]. A marhagyógyítás megtanulására Pesten volt iskola, ahol kötelezve voltak vizsgát is tenni. Ezt olyan komolyan vették, hogy a megye anyagilag is támogatta, egy forint napidíjat adva annak, aki ilyen tanfolyamra ajánlkozik [134]. Ilyen tanfolyam elvégzésére azonban Moson megyéből senki sem jelentkezett [135].

A seborvosokat képzettségük szerint két osztályba sorolták. Az ezzel kapcsolatos összeírás szerint 1785-ben a megyében összesen 20

seborvos volt, akik közül 12 az első, nyolc pedig a második osztályba soroltatott. Az első osztályban azok szerepeltek, akik egyetemi vizsgát tettek vagy valamely híresebb professzor előtt vizsgáztak. Így heten a bécsi egyetemen, hárman pedig a budain, míg kettő a pozsonyi chirurgus-céhben Torkos Justus János pozsonyi orvosdoktor előtt vizsgázott. A második osztályba azokat a seborvosokat sorolták, akik valamelyik orvos mellett működtek már ugyan, és hajlandók arra is, hogy a pesti fakultáson vizsgát tegyenek, de eddig még nincsen vizsgájuk. Ilyen seborvos volt 8, akik a megyei vagy valamely orvos előtt vizsgáztak, sőt volt olyan, aki mint volt katonai felcser „valamely katonaeorvos előtt vizsgázott egykor”, de megnevezni nem tudta, hogy ki előtt. Ezeknek pótlólag kellett vizsgát tenniök [136]. Jellemző egyébként, hogy a megye seborvosai mind német nyelvűek voltak, magyarul egyikük sem tudott. Egy másik kimutatás viszont csak négy olyan diplomás seborvost tüntet fel a következő évben, akik minden betegséget gyógyíthatnak. Felsorol ellenben olyan három chirurgust, akik borbélyok és egycélül csak érvágással és köpülőzéssel foglalkozhatnak [137].

Rendezi közben a megye a megyei seborvosok fizetését is. 1786-ban az I. megyei seborvos fizetése évi 300 forint, a II. seborvosé 200 forint, a III. és IV. seborvosé pedig 150–150 forint. Az akkor már egyesült Győr-Moson megye hivatalos seborvosai ekkor sorrendben: Frankenburg Ferenc, Holcsek Mátyás, Szalay Mihály és Sauer János [138] voltak. Kimondja egy megyei határozat azt is, hogy az orvosoknak napidíj és előfogat is jár hivatalos kiküldetéshez a megyén belül. A napidíj összege kettő forint [139]. Kötelezték a megyei seborvosokat külön vizsgára szülészetből, különben állásukat veszítik. Így kötelezték a vizsga letételére Holcsek Mátyás megyei seborvost is [140].

Az orvostudomány fejlődése megkövetelte, hogy a nagyon is elterjedt babonáság, kuruzslás, a hozzá nem értők gyógyításával szemben a hatóságok kellő eréllyel fellépjenek. Általános rendelkezés jelenik meg tehát, mely eltiltja a beavatkozást az orvos által kezelt betegek gyógyításába [141]. Jóslóknak, jövendőmondóknak is tilos a gyógyítás [142].

Eltiltják továbbá a nőket a betegek gyógyításától [143]. Eljár a megye azokkal szemben is, akik kellő igazolás nélkül foglalkoznak gyógyítással. Pozsonyból pl. egy irlgalmasrendi barát átjárt Oroszvárra

gyógyítani. Moson megye ezt megtiltotta, és egyben átírt Pozsony megyéhez, hogy a kérdéses egyént seborvosi bizonyítvány felmutatására kötelezze, ha továbbra is gyógyítani akar [144]. Az Oroszváron levő seborvoshoz szintén a megyei orvost vizsgálatra küldték ki, mivel tudományáról kellő igazolást nem mutatott fel [145]. Úgy látszik, hogy Oroszvár kedvelt helye volt a kuruzslóknak, mert más alkalommal az Oroszváron lakó özvegy patikusnét tiltja el a megyei hatóság a jogtalan orvoslástól [146]. A mosonszentmiklósi seborvos – mivel bizonyítványa nem volt – nem folytathatja tovább mesterségét [147]. Staller nevű patikusné is gyógyított (vajon a patikusnék erre hajlamosak voltak?), s ezért szigorú megintésben részesült [148].

Míndezekén kívül a helytartótanács utasítása alapján a megye mindent elkövet az orvosok és seborvosok útján, hogy a köznép felvilágosítást nyerjen, de maguk a sebészek is tájékozottak legyenek és kellő oktatásban részesüljenek a gyakrabban előforduló betegségek, illetve balesetek elhárításáról, az ezzel kapcsolatos teendőkről. Erre bizony nagy szükség volt, mert a sebészek nagy többsége a mesterség megszerzése után alig, vagy sehogy sem képezte magát az orvosi tudományok haladásának megfelelően. Vegyük csak azt a példát, hogy Neumann András chirurgus hagyatékában mindössze öt forintra becsült, illetve annyi értékű orvosi könyvet találtak, míg chirugusi felszerelésének értéke hét forint 50 Kr volt [149]. Bizony ez szegényes felszerelésről tanúskodik, de arról is, hogy a szükséges orvosi szakkönyvei sem voltak meg.

A megye közölte az orvosokkal, a seborvosokkal pl., hogy a pesti egyetemen botanikus kert létesült, ahonnan különböző ritka gyógynövényeket lehet beszerezni [150]. Mócsy Károly orvos kézikönyvét, amely magyar nyelven jelent meg a bábák oktatására [151], ajánlja ugyan a megye az illetékeseknek, de hasztalan, mert Moson megyében ebben az időben sem az orvosok, a chirurgusok, sem pedig a bábák nem tudtak magyarul. Ilyen mű volt a budai orvosi fakultás felhívása is „Lues Venerea” címen, a bujakór elterjedésének megakadályozására [152]. Olyan oktató füzetet ajánl a megye az orvosoknak és a nagyközönségnek is, amely a must gőzben elfulladt személyek megsegítéséről szól. [153]. Hasonló intézkedés történik a széngázban fulladtakkal kapcsolatban is [154], sőt később a szénnek a lakószobában való használatát, mint az egészségre káros, meg is

tiltják [155]. Szigorúan tiltják azt, hogy szopós gyermeket borhoz szoktassanak az oktan szülők [156]. Ismertetik a lakossággal is a vízbe fulladt ember körüli tennivalókat is [157]. Tilos a gyermekeknek álmohozó gyógyszert adni [158]. Kihirdeti a megye azt a helytartótanácsi közleményt is, amely a pokolvar kezeléséhez szükséges orvos-szággal foglalkozik [159]. Egy másik határozatával egy Steidele nevű orvos által kiadott, és a bábákat tanító könyv megszerzését ajánlja a megye [160]. Közli a helytartótanács a megyével – bár ez szorosan az állatgyógyászathoz tartozik – és ajánlja a koszos lovak gyógyításához azt az olajat, amely a Zala megyei Peklenicza nevű helységnél a földből előszívárog [161].

De kiad a megye más egészségügyi vonatkozású rendeleteket és utasításokat is, pl. időnként jelentendő azok száma, akiket veszett kutya mart meg [162], illetve a veszethez elleni gyógyszerekkel minden orvos és patikus lássa el magát [163], sőt esetenként, mint pl. egy rajkai ebmarással kapcsolatban is, vizsgálatot rendel el [164]. Járványok esetében a fertőzött községek kútjait vizsgálat alá véteti. Ilyen vizsgálatról van 1785-ből egy jelentésünk, amely Oroszvár, Moson, Lébény, Szentmiklós, Mecsér, Horvátkimle, Magyar kimle, Arak, Kálnok, Halászi és több pusztai kútjainak vizsgálatáról szól [165]. Mosonban és Óváron ragályos betegség terjedt el, melyről a megyei orvos. Oehme Károly jelenti, hogy Holcsek Mátvás chirurgus mindkét helyen a katonaság közvetítésével elterjedt lázas betegséget észlelt. A seborvos késelem nélkül mindent megtett a baj gyógyítására. Különböző módon védekezett, mert a betegségnek különböző jelei voltak. Enyhe hasmenéssel kezdődött, majd legyengülés következett be. Gyógyított érvágással, izzasztással, kámforral, salétromsóval, ecettel stb. [166]. Rendeletileg szabályozza a megye, hogy gyilkosság esetén a látveleleken a sebek pontosan irandók le [167]. A holttestek boncolása, mely idő után engedtetik meg [168], sőt még az is, hogy a holttestem milyen mélyre ásandó el [169]. Eltiltják az olyan temető megnyitását, amelyet pestis alkalmával használtak és zártak el [170]. Pontosabban kifejtve, az olyan temetőket, melyekbe járványos betegségben, tehát többek között pestisben elhaltakat temettek el, külön kellett elkeríteni és elzárni, azok csak járványos időkben voltak használhatók. Érdeklődik a megyei hatóság, hogy a seborvosok el vannak-e látva a szükséges eszközökkel, s azt össze is

írhatja [171]. De kötelezi a megyei főorvost arra is, hogy a seborvosok és bábák erkölcsi magatartásáról jelentést tegyen [172]. Küzdelem folyik a divat kilengéseivel, egészségtelen túlkapásaival szemben is. A helytartótanács rendeletéből kitűnik, hogy a nők nem ismerik a „mejjpáncélt (mider)”, a fűző használatának egészségtelen voltát. Felhívja tehát a megye a neveléssel foglalkozókat, hogy óvják a nőket a fűző használatától [173]. Majd rendelet jelenik meg, mely szerint fűzőt csak orvosi rendeletre szabad használni [174]. Úgy látszik azonban, hogy a tilalom nem sokat használt, mert később már elriasztó példákkal is igyekeztek az érdekelteket visszatartani a fűző használatától. Pest város tanácsának közlése szerint Gál Terézia 18 éves nő bálban, tánc közben hirtelen meghalt. Orvosi megállapítás szerint oly erősen fűzte magát, hogy a vér nem tudott zavartalanul keringeni, a vér a fejébe futott és halált okozott. E szomorú példa alapján a nőket ismételten figyelmeztetni kell a fűzők egészségtelenségére. Az iraton levő megjegyzés a következő: „A fűző káros hatásáról szóló röpirat publicáltatott!” [175].

Az akkor divatos és sokak által használt szépítőszerek közül a fehér és vörös színű arcfesték behozatalát és árusítását is eltiltják, mérgező hatásuk miatt [176]. De tilos a lakóházak tömjénnel való füstölése is, melyet a járványok alkalmával használtak fertőtlenítés céljából [177]. Igaz azonban az is, hogy továbbra is megengedett a különféle füvekkel való füstölés. Ez azonban csak írott malaszt volt a fertőzés meggátolása tekintetében.

Ingyen gyógyítás céljából összeíratta a megye járásonként az arra rászoruló tehetetleneket, illetve szegényeket is. A nezsideri járásban 67, az óváriban 58 volt az 1786. évben [178]. Ugyancsak egészségügyi szempontból összeírták a cigányokat is. 1769-ben eszközölt összeírás szerint a megyében összesen 428 cigány volt. Ebből az óvári járásban 189, a nezsideriben 249 [179]. 1786-ban a nezsideri járásban 124 cigány volt, míg az óváriból nincsen feljegyzésünk [180]. A két összeírás adatainak összevetése szerint a nezsideri járásban éppen a felére csökkent a cigányok száma és valószínű, hogy az óvári járásban is hasonló lehetett a helyzet. Ennek oka valószínűleg a cigányok állandó vándorlása volt, és vagy 1769-ben volt sok idegen cigány a megyében, vagy 1786-ban volt sok a megyén kívül.

Jelentkezik már ebben a korban az orvosi etika, valamint a fele-

lössgvállalás kérdése is. Drucker Anna Mária csuni lakos 1785-ben panaszt emel a rajkai seborvos ellen azért, mert az orvos segédjét bízta meg fia gyógyításával, aki tudatlanságból a fia kezén levő daganatot rosszul kezelte, ami öt héten keresztül nagy fájdalmat okozott a fiának és dolgozni sem tudott. A megye Véber László seborvost el is marasztalta és négy forint kártérítésre ítélte [181]. De megvádolták a megyei orvost, Oehme Károlyt is azzal, hogy a patika eladásakor, illetve megvételekor 12 aranyat kapott vesztegetés címén, mert a patika felbecsülésekor helytelenül, részreahlóan járt el. A vizsgálat azonban kiderítette, hogy a kérdéses összeget patikavizsgálati díjak fejében kapta az orvos, ez törvényes rendelkezésen alapszik, illetve a patika átadásánál eszközölt gyógyszerek vizsgálatáért munkadíj címén megillette [182].

A orvosok letelepedéséhez az illetékes földesúr és a megye engedélyére volt szükség. Gyakorlatilag ez nem is okozott nagy nehézséget, mivel a falvakban csak kevés orvos kívánt gyakorlatot folytatni, már csak a kisebb jövedelem, de a jövedelemmel egyébként arányban nem álló nehezebb körülmények miatt sem. Inkább nagyobb és forgalmasabb helyeken, elsősorban Magyaróváron telepedtek meg szívesebben. Ez azonban eléggé nehéz volt, mert Magyaróvár városában csak az telepedhetett le, akinek a városi tanács engedélyezte. Ebbe pedig beleszólása sem a földesúrnak, sem pedig a megyének nem volt, mert ezt a jogát a városnak külön királyi privilégiumok biztosították. Még nehezebben szerzhették meg az ilyen letelepedők a polgárjogot, melynek megadása vagy megtagadása szintén privilégiuma volt a városnak. Márpedig polgárjog nélkül szinte lehetetlen volt megélnie egy orvosnak a városban. A polgárjog nélküli egyén gyakorlatilag házat nem vehetett, üzletet nem nyithatott. Esetleg csak mint segéd dolgozhatott vagy volt olyan idő, amikor a város hallgatólagosan, rövid időre tűrte az ilyen polgárjog nélkülinek a működését a polgárjog megszerzéséig.

Ilyen eset volt Plech Márton vizsgázott orvosé is, akinek ideiglenesen, a polgárjog megszerzéséig megengedte a város tanácsa, hogy mint orvos és borbély a városban letelepedhessen [183].

Neumann András és Holler Mátyás városi orvosok kérésére [184] megtagadta a város Volkmann Gáspártól az engedélyt, hogy borbélyüzletet nyisson. Volkmann azonban újból kért engedélyt,

ekkor a város ismételten elutasította azzal, hogy a városban már három orvos és borbély van, mégpedig Neumann András, Holler Mátyás és Plech Márton, s ezek ellátják a várost [185].

Volkman azonban nem nyugodott bele az elutasításba, hanem a város döntését az úriszékhez megfellebbezte [186]. Bár az úriszék is elutasította Volkmannt azzal, hogy a felvétel, illetve az engedély megadása a város kiváltsága és így nem szólhat bele, Volkman mégis elérte a célját, mert megvéve Markhardt Jeromos Spítál utcai kis házat 1800 forintért [187], a város ezen az alapon a polgárai közé felvette [188], majd megengedte neki – most már mint a város polgárának –, hogy borbélyüzletet nyisson, s egyben a chirugusságot is gyakorolhassa [189].

Közben Holler Mátyás és Plech Márton orvosok azt panaszolják a városnak, hogy Volkman Gáspár, az új orvos, tisztességtelen versenyt indított és arra törekszik, hogy az ő vendégeiket magához csalogassa, sőt még a legközelebbi rokonaikat is. Tekintve ínséges helyzetüket – mondják –, figyelmeztesse a tanács Volkmannt helytelen cselekedetére [190]. A tanács e tetteért meg is dorgálta a bepanaszolt Volkmannt.

Mivel a fennálló rendelkezések következtében csak diplomával rendelkező orvosok, seborvosok működhetnek, s ennek írásos bizonyítékát be kellett a megyének mutatni, illetve az ilyen igazolással nem bírókat vizsga letételére utasították, természetesen, hogy az újabb időkben csak azoknak adta meg a megye a működési, illetve seborvosok esetében a borbélyüzlet nyitásához szükséges engedélyt, kik a kellő bizonyítékokat bemutatták. Ilyenkor a megye a kérelmező diplomáját kihirdette, s utána megadta a kívánt engedélyt is.

Ilyen diplomakiherdetést találunk annál a bejegyzésnél, amikor a megyei hatóság megengedi Holcsek Mátyásnak „a sebészi tudomány gyakorlását” [191], vagy amikor Hueber Ferenc bemutatja „bizonyáglevelét” [192]. De kihirdetik Beyschwang Adalbert [193], Vágner Ferenc [194], Plech Márton [195] óvári és Zeller Antal zarányi [196] seborvosok bizonyítványait is. Neumann István pedig, aki a bécsi egyetemen nyert seborvosi, bábasági és állatgyógyászati oklevelet, működési és borbélyüzletnyitási engedélyt kér a várostól azzal az indokkal, hogy atya idevalósi és már régóta borbélyüzlettel bír [197]. Oehme Károly pedig, ki már évek óta a megye tiszteletbeli,

tehát rendes évi fizetés nélküli orvosa, csak 1777-ben mutatja be diplomáját a megyének [198].

Az egészségügy fejlődése folytán természetes volt, hogy a gyógyszerkészítéssel és a gyógyszertárakkal kapcsolatban is nagyobb figyelmet fordítanak azok korszerűsítésére, fejlesztésére. A század elején, de már az előző század végén is van a városnak gyógyszertára. Ez azonban valószínűleg megszűnhetett, vagy esetleg elveszthette patika jellegét, mert 1736-ban a helytartótanács rendeletére, mely szerint a megye patikáit az orvosok esetenként vizsgálják meg és erről jelentést teygenek, valamint kötelezi a rendelet a patikusokat eskü letételére – azt jelentik, hogy a megyében patika nincsen [199]. Lehetséges, sőt valószínű, hogy a már egyszer létesített gyógyszertárban olyan bérlő, vagy tulajdonos volt, aki a kor szokása szerint mindenféleképpen kereskedett, és ezért a megye azt nem tartotta csak patikának. 1747-ben azonban már azt jelenti a megye, hogy a megyében két helyen, Magyaróváron és Nezsiderben van gyógyszertár, amikor is a nezsideriről, amelynek tulajdonosa Lieb Albert, az van megjegyezve, hogy gyenge állapotban van, mert alig van benne gyógyszer [200]. Ugyanczen összeírásban a féltoronyi vizsgázott chirurgus, Dragsich Lipót gyógyszerészként van feltüntetve, bár patikus működéseről semmit sem tudunk.

Ezek szerint, ha volt is a század elején Magyaróváron patika, abban számottevő gyógyszer nem volt, de a gyógyszerész nevét sem ismerjük. Maga az a tény, hogy a megye és a város számadásaiban a kifizetett gyógyszereket mind a pozsonyi, vagy a győri jezsuiták patikája adta ki, bizonyossá teszi azt, hogy ebben az években kimondottan csak patika nem volt Magyaróváron. A magyaróvári piaristák is a szükséges gyógyszereket Pozsonyban, illetve Győrött szerezték be [201].

Csak a különlegesség kedvéért említjük meg, hogy a fennmaradt számlák tanúsága szerint akkoriban milyen szereket használtak: pl. Köstliche mixtur, Köstliche Balsam, Unguentum Album, Unguentum Aegyptiacum, Unguentum Fuscum, Emplastrum Magneticum, Emplastrum defensivum rubrum, Emplastrum diapalma, Emplastrum album coctum, Unguentum digestivum, Unguentum basiliconis, Balsamum aureum, Unguentum Aureum, Rhabarbara, Emplastrum Diachylon cum gummis [202].

Vége 1747-ben Hinger János patikus kér és kap is letelepedési engedélyt a várostól [203]. Modernebb értelemben véve tehát őt nevezhetjük az első olyan patikusnak Magyaróváron, aki csak gyógyszerekkel kereskedik. Ettől kezdve megszokás nélkül van gyógyszertár Magyaróváron, s ami szintén ritkaság, egyugyanazon helyen és épületben. Hinger után Entretz Mátyás 1752-ben nyit patikát, ahol 1765-ig működik [204]. Közben 1760. március 31-én az épületet Jósseffy János György polgártól Peck Mihály János patikus megveszi a hozzá tartozó kerttel és réttel együtt 2300 forintért [205], ahol is Entretz távozása után 1765-ben megnyitja gyógyszertárát. Peck Mihálytól 1774. június 3-án Unger Ferenc patikus veszi meg a házat kerttel, réttel és az összes patikai felszereléssel együtt 5300 forint készpénzért [206]. Időközben egy Landsmann Márton nevű patikussegéd is jelentkezik a városi tanácsnál, ahol bemutatja bizonyítványát, amely szerint a gyógyszerkészítést kitűnően érti. Az a kérése, hogy a város fogadja be patikusként, feltétele csak az, hogy a városi orvos ne avatkozzék be az ő mesterségébe, viszont ő sem avatkozik bele a gyógyításba [207]. A dologból azonban – nem tudni ma már miért – nem lett semmi.

Ismertetve így röviden a században levő óvári gyógyszerészeket, illetve gyógyszertár tulajdonosokat, most térjünk át a gyógyszertárakkal, gyógyszerészekkel kapcsolatos rendelkezésekre, azok helyi alkalmazására, illetve a gyógyszertárügy fejlődésére.

A felsőbbség részéről több rendelet jelenik meg, amely az egészségvédelem gyógyszertári részét érinti. Elrendelik pl. a gyógyszertárak ellenőrzését, és egyben kötelezik a gyógyszerészeket, hogy orvos előtt tegyenek tanúságot tudományukról [208]. A sok felelőtlen gyógyszerkészítés folytán történt mérgezések csökkentésére és megakadályozására rendelet jelenik meg, amely szerint az egérkő (arsenicum) és az egyéb méreggel kevert készítmény orvosi utasítás nélkül nem adható ki [209]. Az arzén-szükségletek beszerzésekor az orvosok és a gyógyszerészek is meghallgatandók [210]. Arzénos orvosság kiadásáról könyv vezetendő, hogy kinek adtak ki, mikor és mennyit [211]. Eltiltják a kalmárokat és a bábákat az orvosság árulástól a nezsideri patikus, Statter József, illetve később Augusti Ferenc panasza alapján [212]. Peck János óvári patikus feljelentésére pedig az óvári olasz kalmároknak is megtiltják a patikaszerék árulását [213].

Mivel a méreggel készített orvosságok úgy látszik sok bajt okoztak, ópiummal és szublimáttal készített szerek, illetve a hányást erőltető vagy időtlen és korai szülést okozó gyógyszerek árusítását is eltiltják [214]. A patikák évenkénti és rajtaütésszerű vizsgálatát is kötelezővé teszik [215].

Érdemes kissé bővebben foglalkozni egy ilyen gyógyszerári vizsgálattal. Oehme Károly pozsonyi orvos, Moson megye tiszteletbeli orvosa 1769. június 30-án a következőket jelenti: az óvári patika vizsgálata kapcsán felsorolja, hogy milyen gyógyszereket, illatszereket és fűszereket talált a patikában, illetve hogy milyen gyógyszerek hiányoztak. Közli néhány gyógyszer, de különösen fűszerféle és szépitőszer eredetét is. Ezek származáshelye Oroszország, Amerika, Abesszínia, Anglia Törökország, Kína és Egyiptom. Egyébként a gyógyszerár felszerelésével és tisztaságával meg van elégedve. Ezzel szemben a nezsideri patikában már sokkal kevesebb gyógyszert talált, mint az óváriban, s itt a tisztasággal kapcsolatban is voltak kifogásai. Az oroszvári patikát pedig azzal intézi el jelentésében, hogy az még olyan sincs, mint a nezsideri. Egyébként az oroszvári patikáról alig tudunk valamit. Megnyitásának idejéről adatunk nincsen. Tény azonban annyi, hogy az oroszvári patikus, ki 1751-ben még Nezsiderben gyógyszerész, 1765-ben már Oroszváron működik. Még ugyanebben az évben szeptember 16-án újabb jelentést tesz a már nevezett ellenőrző orvos, melyben az óvári patikával ismét nincsen különösebb baj, de a nezsiderit minden tekintetben ismét tisztátalannak találja, reméli azonban – írja –, hogy ez a következő vizsgálatig meg fog szűnni. Említi jelentésében, hogy a közönség panaszkodik a nezsideri patikára azért, mert nincsen elég gyógyszere és szükség esetén más-hová kell menniük. Állítólag az ottani seborvos és bába ad el gyógyszereket, de a megejtett nyomozás során ez nem bizonyosodott be. Külön megjegyzi még, hogy a patikai felszerelés sem felel meg a tisztaság követelményeinek. Az oroszvári patikában kevés a gyógyszer – írja –, és ennek oka a patikus szegénysége. Jelentése során javaslatokat tesz a helyzet megjavítására. Szükséges volna, hogy a jövőben az okvetlen tartandó gyógyszerek katalógusát közöljék a patikusokkal [216].

Bár egy régebbi rendelet kötelezte a gyógyszerészeket az orvos előtti vizsgázásra, újból rendezik ezt a kérdést és minden olyan

gyógyszerész, aki akár Bécsben, akár Nagyszombatban az egyetemen vizsgázott, nem köteles az orvos előtti vizsga letételére [217]. Így törént azután az, hogy az óvári patikust, Unger Ferencet is felhívják, hogy gyógyszerkészítési tudományáról bizonyítványt mutasson fel [218], és mert ilyenrel nem rendelkezett, kötelezték, hogy Budán vizsgát tegyen [219]. Mivel pedig a gyógyszereket most már házalás útján is árusítják, a megye ismételten megtiltja, hogy házalók, vagy olajárusok gyógyszerrel kereskedjenek [220].

Egyébként a gyógyszerellátás terén is tapasztalható az előrehaladás, általában a gyógyszerkészítés, illetve az eladások megrendszabályozása. Mint már korábban, úgy most is sok baj volt az illetéktelen gyógyszerkereskedőkkel. Eltiltja a megye a kalmárokat a mérges szerek árusításától [221]. Az óvári patikárius és seborvos panasa folytán az olaszokat ismételten eltiltják a gyógyszerek árulásától [222]. Orvosi feljelentés alapján eltiltja a megye Coneider és Guggenberger kalmárokat a gyógyszerek forgalomba hozatalától [223]. A megyében állomásozó Toscana ezredbeli seborvos egyben gyógyszerket is készített és azt a megye lakosainak árulta. Kéri a megye az ezred parancsnokságát ennek betiltására [224]. Általános rendelkezést is ad ki azonban a megye, mely szerint az egészségre ártalmas cikkek árulása tilos [225]. A mosonszolnoki és óvári kocsmárosokat megbüntetik, mert boraikat megrontották, s ezzel az emberek egészségét veszélyeztették [226]. Eljárás indult egy Fischer nevű kalmár özvegye ellen, mert gyógyszerekkel kereskedett [227]. Kötelezte a megye az orvosokat annak jelentésére, hogy a kalmárok milyen gyógyszereket szoktak árusítani [228]. Egy másik rendelkezés engedélyhez köti a kalmárok ópiumárusítását [229]. Általában mindent elkövet a kormányzat, és persze a megye is, hogy a gyógyszerek forgalomba hozatalával ezentúl csak tanult patikusok foglalkozhassék.

Éppen ezért sok rendelkezést találunk a patikusokkal és a patikákkal kapcsolatban is. Újból megállapítják a gyógyszerárakat, hogy a visszaéléseket, az árdragítást megakadályozzák [230]. Az orvosokat kötelezik a patikák időnkénti felülvizsgálatára [231]. A patikus csak engedéllyel távozhat el lakóhelyéről [232]. Sok baj van a nezsideri patikával is. Augusti Ferenc nezsideri patikust jogvesztés terhe alatt inti a megye arra, hogy gyógyszereit jobb állapotban tartsa [233]. De még ugyanabban az évben ismét megintik és felszólítják a patika

korszerűbb állapotba helyezésére [234]. Mikor ez sem használ, a megye elrendeli, hogy a tulajdonosnak a patikát el kell adnia [235]. A patika átadása meg is történik, és ezáltal az rendesebb állapotba is kerül [236]. Az óvári patikust, bár korszerűbb a patikája, és nincs is ellene különösebb kifogás, mégis egész csekély rendetlenségért hat forint bírsággal sújtja a megye [237]. Majd annak további korszerűsítését rendeli el a hatóság [238]. Ismételten utasítás jelenik meg a patikában tartott mérgekkel, különösen az arzénnel kapcsolatban [239]. A patikusok képzettségéről királyi rendeletet adnak ki [240], mely szerint oklevél nélkül patikát nem tarthatnak, és kötelezi a megye a patikusokat az oklevél felmutatására [241]. Arról ugyan nincs adatunk, hogy a nezsideri patikusnak volt-e megfelelő oklevele, de Unger Ferenc magyaróvári gyógyszerész régebbi rendelkezés folytán gyógyszerészi oklevelét Budán megszerezte.

A bábaügy fejlesztése terén alig történik valami az elmúlt időkhöz képest. Képzettségük még mindig csak a régebbi, az ügyesebb bábáskodó öregasszonyoktól eltanult módszeren alapszik. Hivatalos és rendszeres kiképzésről még mindig nincs szó. Esetleg a megyei orvos, vagy valamelyik szülészeten jártasabb chirurgus oktattja kizárólag csak magánszorgalomból egyik-másik bábát, de ez bizony édeskevés. Hatósági bábáról is csak Magyaróváron tudunk. Más helyeken hivatalos fizetésben nem, ellenőrzésben pedig alig-alig részesül.

Moson megyében a század első felében hivatalosan alig foglalkoznak a bábaüggyel. De ha foglalkoznak is, az nem egészségügyi, hanem lelki vonatkozású; pl. 1731-ben olyan felsőbb utasításon alapuló rendeletet közölnek a bábákkal, amely szerint a bába életveszélyes esetben az újszülöttnek akkor is köteles feladni a szükségkeresetséget, ha az csak félig jött meg a világra [242].

A megye főorvosa azonban a lehetőséghez képest igyekszik a bábaügyet fejleszteni. Egyik jelentésében a bábák oktatásának fontosságát hangoztatja, mert nagy részük tudatlan. Véleménye szerint az orvosokat, seborvosokat kötelezzék a bábák kioktatására [243]. Minden igyekezet ellenére sem sikerül még az a törekvés, hogy a megye minden községében vizsgázott bába legyen. Annyit azonban elértek, hogy a megye járasonként alkalmaz egy-egy tanult bábát évi 15 forint fizetéssel, de ez nagyon kevés a régi, rossz állapotok megszüntetéséhez [244].

A sok huzavona után végül a megye is belátja a bábaügy rendelkezésének egészségügyi fontosságát, ezért elhatározza, hogy mindent elkövet, hogy a megye minden községében legyen vizsgázott bába [245]. Ugyanakkor a megyei bába fizetését évi 30 forintban állapítják meg [246]. Majd megyei bábát rendelnek Magyaróvárra és Rajkára [247], kiknek újból rendezik azt a fizetését, amelyet a megyétől kapnak. Buchner Anna megyei bábának pl. évi fizetése 60 forint [248]. Fischer Teréz ugyancsak megyei bábának pedig 40 forint lett. A bábahiány leküzdésére oly értelmű rendelet is jelenik meg, mely szerint olyan bábák, akiknek hosszabb gyakorlatuk van, és eddigi működésük ellen panasz nem merült fel, a vizsga letétele alól felmenthetők [249].

1785-ben a bábák összeírását rendeli el a helytartótanács. Ez alkalommal a bábákat is éppen úgy, mint a seborvosokat, két osztályba sorolták. Az első osztályba azok tartoztak, akik vizsgát tettek: mindössze egy bába volt, a rajkai, aki a bécsi egyetemen, a többi pedig a megyei orvos előtt vizsgázott. A második osztályba azok a bábák kerültek, akik nem voltak tanult bábák és a szülés levezetéséhez csak valamit értettek. Az első osztályba 21, a másodikba pedig 17 bába tartozott [250]. A megye 53 községe közül tehát 15 községben, a többi között pl. Halászi, Bezenye, Szentmiklós, Feketeerdő és Magyarkimlén is még csak tanulatlan bába sem volt. Nem csodálkozhatunk tehát Reiter Antónia megyei bába jelentésén, amely szerint még Óváron is 12 szülés levezetésénél nem tanult bábák működtek közre az egyik évben, és ezek a szülönöket tudatlanságuk folytán csak meggyötörték [251]. A bábák egyébként – mint azt a chirurgusoknál is láttuk – valamennyien németek voltak. Érdemes megemlíteni a megyei orvosnak azt a megjegyzését a bábák összeírásakor, miszerint ezek a tanulatlan bábák a pesti egyetemre vizsgázni nem mehetnek kis jövedelmük és szegénységük folytán. Mivel sem írni, sem olvasni nem tudnak, így semmiféle oktatást vagy irányítást nem fogadnak el, de nem is akarnak elfogadni [252]. Mindezek ellenére jelentős intézkedés a tanulatlan bábák ellen – éppen mert kevesen vannak, alig történik, csak súlyosabb esetekben tiltják el őket a gyakorlattól. Így tiltják el Pislim Terézt a bábagyakorlattól 1787-ben, mert közreműködésével súlyos betegséget okozott egy szülönőnek [253].

Egy másik és a bábákkal foglalkozó 1786. évi jelentés már bizonyos

haladásról tesz tanúságot. A tanulatlan bábák közül már négy vizsgát tett a megyei orvos előtt, egy pedig az orvosi fakultáson. Ott, ahol eddig még tanulatlan bába sem volt, ezek közül a községek közül Halászbiban, Szentmiklóson, Feketeerdőn és Magyarakimlén már van, igaz, hogy csak tanulatlan bába, akiket köteleztek a megyei orvos előtti vizsga letételére [254]. A megye egyébként hoz olyan határozatot, amely szerint oklevél nélküli bábák nem működhetnek [255], de a hiányokat ez az intézkedés sem szüntette meg teljesen.

A bábák vizsgálása, bármennyire is szorgalmazza a megye, mégis igen lassan halad előre, mert az illetékesek megállapítása szerint a pesti egyetemre éppen anyagi fedezet hiányában nem mehetnek a tanulni óhajtok [256]. Megjelenik ellenben olyan helytartótanácsi rendelet, mely hasonlóan más tisztviselőkéhez, előírja, hogy a bábák német nyelvben jártasak legyenek [257]. Erre a rendeletre ugyan Moson megyében nem volt szükség, mert itt valamennyi bába német volt, sőt olyannyira, hogy magyarul egyikük sem tudott.

Az igazságnak megfelelően azonban az is megállapítható, hogy bábái vizsgával rendelkező ajánlkozó lett volna elég, de ezek mind a nagyobb községekben vagy a városokban akartak metelepedni, ahol rendszerint nem volt üresedés. Schlappinger Borbála „Kőszeg első bábája” is kérte Magyaróvár tanácsától, hogy városi szülésznő lehessen. Kérését azonban a tanács elutasította, mivel az állás be volt töltve [258]. Viszont egy másik szülésznő, akit a város alkalmazott, az rövid ott-tartózkodás után egyszerűen elszökött [259]. Egy másik pedig, Fleczer Magdolna, akit megyei bábának neveztek ki, megtévelyodott [260]. Helyette Pelczmann Magdolna mosoni bába lett a megyei szülésznő [261]. Számtalan hasonló eset fordult elő, lényeg azonban az, hogy a kisebb községekben vizsgázott bába nem volt hajlandó letelepedni.

A fennmaradt okmányok tanúsága szerint azt állapíthatjuk még meg, hogy ott, ahol orvos vagy orvos volt, általában annak felesége volt a bába, pl. 1783-ban Vágner Ferenc seborvos felesége [262], 1790-ben Magyaróváron Reiter József orvos felesége [263], Mosonban 1796-ban Vaszkovits orvos felesége volt a szülésznő [264]. Valószínű, hogy ez több helyen is így volt a megyében.

A közegészségügy, valamint a szegénygondozás egyik tényezője volt elsősorban Magyaróváron, de egyes megyei mezőváros, illetve

községekben is a már múlt században is meglévő, vagy újonnan alapított ispotályok, illetve lazaretek intézménye. Ezek még nem kórházak, mert elsősorban az elöregedettek és tehetetlenek menhelye, azonban már ekkor vesznek fel olyan szegényeket is, akik valamilyen betegségük folytán ápolásra szorulnak. Nagyobb számú megbetegedés, illetve járvány idején pedig külön helyiségeket, esetleg házakat bérelt ki a hatóság, ahol az orvoson kívül fogadott egyének végezték a beteggondozást. Egyes nagyobb községek tehát saját erejükből vagy esetleg jótévedők által tett alapítványból hoztak létre ilyen szegényházakat. Halászi mezőváros pl. 1741-ben a város felső végén két szobából álló házat – ispotályt – épített „a város szegény nyomorodottjainak”, ahol azok meghúzzák magukat és ott holtig lehetnek. A város látta el őket étellel is [265]. Ugyanis a legtöbb ilyen ispotályban az azt fenntartó közület elsősorban csak lakásról, esetleg fűtésről és világításról gondoskodott. Élelmezésüket maguknak kellett megszerezni az ottlevőknek, legtöbbször koldulás útján. Csak később, amikor arra alapítványok tevődtek, vagy a város, illetve a község anyagi helyzete megengedte, gondoskodtak a spítáliek ételmezéséről, ruházataról. Még ekkor is gyakori azonban, hogy a gondozásra szoruló csak lakást kap, míg ellátásáról saját maga, rokonai, vagy más jótévedők gondoskodnak.

A már említett ispotályokon kívül ilyen szegényház-kórház jellegű intézménye Nezsidernek, valamint Miklósfalunak [266] is volt már ebben az időben.

A háborús idők, de a kornak az a szokása is, hogy a katonaság békeidőben is a megye községeibe volt beszállásolva, természetessé tette, hogy a katonaság betegeiről is gondoskodni kellett. Ezeket általában egy elkülönített szálláson tartották, járvány esetén pedig külön helyet, vagy helyiséget jelöltek ki számukra. Wuschletich generális azt követelte egy ízben a megyétől, hogy az ide szállásolt katonái részére a magyaróvári kóroda épületét adja át a város. A megye úgy határozott, hogy a betegeket nem telepíti ki, azok maradjanak továbbra is a lazaretumban, majd a katonák részére más megoldást találnak [267]. Más alkalommal a visszatérő katonák behurcolták a pestist a megyébe. Mivel ez a járvány nem szűnt meg, az ilyen pestises betegeket gyűjtő és gyógyító helyül a megye hatósága Feketeerdő

községet jelölte ki [268]. De mint már más helyen említettük, ilyen beteg katonákat gyűjtő és gyógyító hely volt Nezsider is [269].

A városi ispotályba általában tehát csak olyan előregedett és kihangsúlyozottan magyaróvári polgárjoggal bíró egyéneket vettek fel, akiknek sem vagyonuk, sem eltartójuk nem volt. Ezért vették fel teljesen ingyenesen pl. Herlin Anna Mária helybeli polgárnőt öregsege és betegsége miatt az ispotályba [270], vagy ugyancsak szegénységük és munkaképtelenségük folytán Posch Mártont és feleségét [271].

A városi ispotályban azonban nemcsak teljesen szegények voltak, hanem – és ez sokszor elég tekintélyes számra rúgott, persze a férőhelynek megfelelően – olyan előregedett és rokontalan, vagy gondozóval nem rendelkezők is, kiket némi vagyonuk felajánlásáért vagy pedig valakinek tartásdíjfizetési kötelezettsége alapján vettek fel gondozásra.

Hogy néhány példát lássunk is: 1729-ben Fenevaldtné lucsonyi lakós 212 forintot adott az ispotálynak azzal a kikötéssel, hogy ott holtáig eltartásban és gondviselésben részesüljön [272]. Gernsthaus Katalint, aki eddig Enstberger György János óvári polgárnál volt alkalmazásban, és akiért nevezett évi nyolc forint tartásdíj fizetésére kötelezte magát, a tanács felvette a menháza [273]. Ugyancsak felvételt nyert Tábor Mihályné született Tóth Zsuzsanna, ki 220 forintnyi készpénzét adta át a spítálnak [274]. 100 forintot kitevő örökséget ajánlja fel Markoványi Erzsébet is, ha felveszik [275]. Igen gyakori eset volt az is, hogy a jobb módúak a náluk szolgált és kiöregedett cselédjüket az ispotályban helyezik el némi évi tartásdíj lefizetése ellenében. Már az említett és a múlt században történt Hochburg-féle „Bürgerspital” alapítványának is az egyik kikötése az volt, hogy az alapítványi helyre elsősorban a család kiöregedett cselédjei jöjjenek számításba a felvételnél. Ilyen kiöregedett cseléd felvételét látjuk 1797-ben, amikor egy Weiner nevű sótiszt felesége arra kötelezi magát, hogy ha Hammer Margit nevű szolgálóját a lazaretbe felveszik, úgy nevezett élete fogytáig étellel fogja ellátni [276]. Végeredményben csak ingyenes lakást kért.

Persze igen gyakran előfordult, hogy hely hiányában nem tudta a város a rászorulókat felvenni. Így járt a többi között Moser Anna, egy óvári polgár leánya, aki bár öreg, beteges és vagyontalan volt is, hely hiányában nem vették fel [277]. A következő évben ellenben,

mivel halálozás folytán öt hely megürült, minden további nélkül három rászorulót felvettek, mégpedig Buchschmidt Andrást és feleségét, valamint Hebenstreit Rozáliát [278].

Királyi rendelet folytán összeírták a megyében levő ispotályokat, s egyben azok helyzetéről részletes jelentést kértek. Ebben az időben (1784-ben) mindössze három olyan ispotály volt a megyében, az óvári, a miklósfalusi és a nezsideri, mely nemcsak menház, hanem egyben kórház is volt. A jelentés, illetve a kimutatás alapján az ispotályok helyzetéről a következőket tudjuk meg: az óvári ispotály épületét az alapítványi összegek kamataiból tartották fenn. Itt érdekes ellentmondás van a jelentés és a kimutatás között. A jelentés szerint a szegények házát, azaz az ispotályt senki sem alapította és csak a polgárok jóvoltából van egy ház erre a célra, már régen. (Úgy látszik a jelentés írója mitsém tudott pl. a Hochburg-féle alapítványról, illetve házadományozásról.) Ugyanekkor a kimutatásban alapítványként két összeg is szerepel, mégpedig egyszer 4386 forint 10 Kr, melynek kötelezvénye a győri káptalannál van elhelyezve és egy 700 forintos alapítvány, amelynek kötelezvényét a város őrzi. Közbevetőleg itt meg kell jegyeznünk, hogy a kérdéses 4386 forint 10 Kr-os alapítványt a város szülötte, Hermann József győri kanonok tette még 1766-ban kelt végrendeletében kikötvén, hogy annak élvezetében elsősorban egyházi személyek részesüljenek [279]. E végrendeletben foglaltakat a megyei hatóságokhoz megerősítés végett csak 1785-ben mutatták be [280]. Az alapítványoknak azonban csak a kamatát használhatta fel a város, ez évente 5% kamattal 254 forint 18 Kr-t jövedelmezett. Az alapítványon kívül más jövedelme az ispotálynak nem volt, olvassuk a jelentésben, csak amit az ispotály szegényei, különösen nagyobb ünnepek előtt összekéregettek, és ez évente kb. 60 forintnyi összegre rúgott. Mivel azonban az így összekoldult összeg nem volt elég, a szükséges különbséget Magyaróvár városi pénztára, illetve az cse-tenkénti jötevők fedezték. Könyvitést jelentett még az ispotályok anyagi helyzetén az a szokás is, hogy a polgárok vagy feleségeik egyszer-egyszer, különösen ünnepeken magukkal vittek egy-egy szegényt és azt megvendégelték. 1784-ben az ispotálynak négy állandó, pontosabban teljesen ingyencs lakója volt, két férfi és két nő. Ruházkodási költségeikre a város évi 20 forintot, lábbelire pedig tíz forintot költött. A négy szegény eltartása egy évben 120 forintba került.

A jelentés közli továbbá, hogy az ispotályban van egy kis kápolna, ahol a szegények naponta imádkoznak a jótevőkért. A szegényház felügyeletét és gondozását a városi tanács megbízásából a tanács egyik tagja, az ún. spítálgazda végezte, aki a gazdasági ügyeket is intézte, a tanáccsal évenként elszámolt. Átterve a gondozottak ellátására (persze itt csak azokról van szó, akik teljesen az ispotály terhére éltek): étkezésük naponta leves, marhahús káposztával vagy más főzelékkel és kenyér. Néha halat is kaptak, de „bornak sosem örülhetnek” [281]. Persze ez az állapot 1784-ben volt. Ezzel szemben egy régebbi, 1723-ból származó Keszey János ispotálygazda számadásában találunk olyan kifizetett összegeket, amelyet a szegényeknek adott sörért fizettek ki a böjti napokra. Majd húsvétkor, pünkösdkor és karácsonykor is kaptak fejenként (ekkor heten voltak az ispotályban) egy-egy meszely bort [282]. (Egy meszely = 3,5 dl.)

Az ispotálynak a város pénztárán, alapítványokon és kéregetésen kívül egyik jövedelmi forrása még a végrendelkezők által hagyott kisebb-nagyobb összeg volt. Hosszú időn keresztül szokás volt, hogy a végrendelkezők az ispotály szegényeire is hagytak bizonyos pénzmennyiséget, esetleg élelemfélét vagy ruhafélét. Jámbor Lukács pl. 1723-ban tíz forintot hagyott a szegényekre [283], Tuschleitner Tamás öt forintot [284], felesége pedig tíz forintot [285] alamizna-képpen, míg Trexler Gáspár 950 forint tekintélyes összeget hagy a városi ispotály fenntartására [286]. Nunkovits András végrendelete értelmében Exner Julianna 500 forintot tesz le lazaret építésére [287], egy konyhát és két szobát kíván ezen összegből építtetni [288]. Amennyiben azonban ezen összeg nem elegendő, úgy hajlandó még 1000 forintot adományozni [289]. Végeredményben úgy oldották meg a kérdést, hogy a lazarethez még szobákat építtettek, mely 523 forint 29 Kr-ba került [290]

Az adományozók között találjuk a különböző céheket is. A céhek ugyanis különböző bírságpénzeiket, vagy azok egy részét, esetleg egyenesen erre a célra a céh tagjaitól évente beszedett összegeket, vagy év végi pénzmaradványaikat az ispotálynak adományozták. Legtöbbet adományozott már összeg szerint is az óvári magyar szabók és a mészárosok céhe [291]. Ugyanis a kettő volt a város leggazdagabb és legtekintélyesebb céhe, tagjaik vezették a várost és volt idő, amikor hosszú évtizedeken keresztül mindig a mészáros céh tagja

volt a város bírása, a tanács pedig kimondottan csak e két céh tagjai közül került ki.

Az ispotály alapítványi vagyonát, mint láttuk, a város kezelte, mégpedig úgy, hogy a tőkét kiadta a város polgárainak, de néha a rászoruló megyebeli nemeseknek, sőt főuraknak is kamatra, s a kamat jövedelmét fordította az ispotályok ellátására. Ez azonban némi kockázattal járt. Nem Magyaróváron, de a nezsideri ispotály ilyen alapítványi összegével történt, hogy 1775-ben egy Manninger János József nevű nezsideri polgárnak, aki egyébként a főhercegi uradalom számtartója volt, 300 forintot adtak kölcsön kamatra. Az adós azonban rossz gazdálkodás, illetve hivatali visszaélései folytán kellemetlen helyzetbe került. A kölcsönkapott pénz kamatait 1782-ig pontosan fizette, és bár a nezsideri tanács az összeget nevezett tehermentesnek vélt házára rátáblázta mégis, amikor 1782-ben számadási hiányai miatt a főhercegi szolgálatból elbocsátották az adóst, a vagyonát lefoglalták és elárverezték, kitűnt, hogy annyi volt az adóssága, hogy az ispotály követelésére már nem jutott pénz a korábban ráterhelt adósságok miatt, így el is veszett a kölcsönadott összeg [292].

A nezsideri ispotályról egyébként kevés adatunk van. Egy összeírás szerint 1786-ban összesen tíz személy volt az ispotályban. Ezek közül hét beteg és három pedig öregsége miatt lakott ott teljesen ingyen. Valamennyien, egy ausztriai származású kivételével, nezsideriek voltak. Az ispotályt az ottani tanács által megbízott gondnok vezette [293].

A megyében harmadik és kórház jellegű ispotály a miklósfalusi, melynek 1786-ban 15 lakója volt. Ezek valamennyien előregedett egyének, de az összeírásban mindegyiknél valamilyen megjegyzés van, mely azt tanúsítja, hogy egyben ápolásra szoruló betegek is voltak. Így volt köztük olyan, aki majdnem mindig beteg, epileptikus, hektikás, gyakran beteg, nem tud járni, különböző bajokban szenved, születése óta lábára gyenge, gyenge mellű stb. Közülük mindössze öt volt miklósfalusi, a többiek a környező falvakból kerültek oda, Magyaróvárról is volt kettő, de még külföldiek is, Ausztriából, Tirolból, sőt még egy svédországi is akadt köztük. Régi foglalkozásuk a kimutatás szerint hét földműves, egy tanítómester, öt iparos és két szolgáló volt [294].

Természetes az, hogy az ilyen kórház jellegű szegényházban is

voltak a gyógyítással kapcsolatos kiadások, az orvos díjazása, a patikaszeres ár, az ápoló fizetése, temetés stb. Khren György chirurgusnak és fürdősnök évente több esetben fizet ki a város pénztára gyógyítási díj fejében bizonyos összegeket [295]. Általában mindhárom megye ispotályában felhasznált gyógyszerek árát a megye pénztára fizette ki, míg az orvos, az ápolás és a temetés költségeit a város, illetve a község. Az óvári ispotály számadásában olvassuk pl. 1723. április 1-én egy szegény asszonynak, aki „az öreg Catherina Ispitál-beli Asszony körül forgolódott beteg ágyában”, egy napra öt pénzt, összesen három forint 15 dénárt fizettek ki. Ugyanezen Catherina asszony mikor meghalt, a virrasztóknak a bor árát ismét a város pénztára viselte. Ugyanitt olvassuk, hogy Szabó András halálakor a temetésre egy forint 30 dénár volt a költség stb. [296].

A seborvos költségeit illetőleg, azt mindig esetenként egyenlítették ki, attól függően, hogy mennyi ideig kezelte a beteget. A későbbi években azonban már évi átalányösszegben egyeztek meg a hatóságok a chirurgussal, ki ezért köteles volt mindenkor kezelni az ispotálybelieket. A miklósfalusi chirurgus évi 12 forintot kapott érvágásért és más gyógyításokért a feljegyzés szerint [297].

Hasonlóképpen volt ez Magyaróváron is. Míg régebben itt is csak esetenkénti díjazás volt, a század vége felé már áttértek az átalány fizetésére. 1795-ben Holler Mátyás, Plech Márton és Volkmann Gáspár óvári chirurgusok azzal a kéréssel fordulnak a városi tanácshoz, hogy Holcsek Mátyás chirurgus halálával megüresedett városi spítáli, illetve lazareti állását megkaphassák, melyért évi 500 köteg rőzse díjazást kérnek [298]. Ezen ajánlattal kapcsolatban a városi tanács kikérte Hönisch János megyei orvosdoktor véleményét is, és végül a szegénybetegek kezelésével a városi spítáiban és lazaretben Holler Mátyás chirurgust bízta meg a városi tanács. Munkájáért ezután évente 300 köteg rőzsét kapott illetményképpen [299].

Természetes az, hogy nemcsak az orvosok, a patikusok és a bábák megrendszabályozásával igyekezett a kormányzat és a megye az egészségügyet szolgálni és javítani, hanem más, de az ember egészségét közvetlenül vagy közvetve elősegítő intézkedésekkel is. Számítatlan rendelkezést ismerünk, amelyet a sokszor előforduló járványokkal kapcsolatban hoztak. Az egész megye, vagy csak egyes községek vesztégyár alá helyezése igen gyakran megtörtént. Különböző ren-

deleteket hoztak a helyes építkezésekkel kapcsolatban. De nyomait találjuk már az ún. közművesítésnek is. 1791-ben pl. az óvár körüli árokban levő és az egészséget veszélyeztető bűzhöd, posványos víz lecsapolásával kapcsolatban hoz határozatot a megye [300]. Laáb Gáspár, a megye nagyírú mérnöke azt javasolja, hogy föld alatti kanális volna készítendő, mely az árok bűzös vizét elterelné onnan [301]. Mivel azonban a város malmának töltése és zsilipe akadályozta a víz szabad lefolyását, a megye gyűlése utasította a mérnököt, hogy olyan módszert dolgozzon ki, mellyel az árok vizét a Lajta folyóba lehessen elvezetni [302]. Természetesen a megye, de a város is nemcsak ellenőrizte az utcák, a vásárterek, a mészárszékek, a vendégfogadók stb. tisztántartását, hanem már ekkor hozott olyan intézkedéseket, amelyek az utcák kikövezésével, az árkok tisztántartásával, sőt ami szintén az ember egészségvédelméhez tartozott, az állategészségüggyel, a marhavészek megakadályozásával, a veszettség elleni védekezéssel, a temetők karbantartásával és hasonlókkal foglalkozott.

* * * *

A megye egészségügye a feudalizmus utolsó fél évszázadában. Az elmúlt századok egészségügyét tekintve azt a tanulságot vonhattuk le eddig, hogy az egészségügy, különösen a XVIII. század második felében, rohamos fejlődésnek indult éppen a felvilágosodottság eszméinek terjedése folytán. Az orvostudományban már szinte teljesen a materialis alapon nyugvó gyógyítási rendszer válik uralkodóvá, és az orvosi kutatómunka is az anyag minéműségén, különböző tulajdonságain, az emberi szervezetre való hatásain, általában a fizikai és kémiai hatásokon alapszik és természetesen fejlődik tovább.

A megyében most már nemcsak a megyei főorvos tanult orvos, hanem rajta kívül más iskolázott orvos is van már, aki rendszerint nem a megye fizetéses orvosa, csak tiszteletbeli, aki köteles ugyan a főorvost akadályoztatása esetén helyettesíteni, és ilyenkor hatósági orvosi ténykedést fejt ki. Díjazást azonban csak a végzett munka arányában, esetenként kap. Ilyen tiszteletbeli orvosa volt a megyének Costein orvos is, amikor gróf Szapáry József főispán 1811-ben közli a megyei hatósággal, hogy a vármegyében eddig „becsületből szolgáló Costein nevű orvos Ur egynéhány hetek előtt meghalálozott”, miért is szükségesnek tartja, hogy „helyébe pedig nevezetes, s híres

orvos Urak bizonyíttásával Posenban lakozó Sekoda nevű orvos eránt, kinek értelmes orvoslásait tapasztalásokbul vett ditséréssel többen emlegettek”, – megyei segédorvosként alkalmazzák. A megye alkalmazza is a főispán által javasolt orvost azzal, hogy ha valahol a rendes orvos akadályozva van, úgy akkor a betegek hozzá forduljanak [303].

Néhány évvel később Birk Frigyes orvos, kinek 1802-ben Bécsben nyert orvosi diplomáját a megye ki is hirdette [304], fordult a megyéhez azzal a kéréssel, hogy Moson megyének „becsületből szolgáló” orvosa lehessen és később a megye hivatalos orvosa. A megye határozata jelen esetben az volt, hogy tiszteletbeli orvost csak a főispán nevezhet ki, ami pedig a megyei orvosi állást illeti, ezzel kapcsolatban a megye nem tesz előre ígéretet [305].

Mindezek ellenére Birk már a következő évben a megye tiszteletbeli orvosa lesz, természetesen évi rendes fizetés nélkül. Nevezett egy alkalommal beadványban jutalmat kér azért, hogy a Lajta mellett dolgozó „tóásó (kubikos) munkások közül többeet gyógykezelt, mivel a rendes megyei orvos „több más szegény betegekkel” volt elfoglalva. Mivel megállapítást nyert az a tény, hogy a csatornánál dolgozók közül 45 személyt gyógyított olyan sikerrel, hogy csak egy halt meg, ezért 100 forint jutalomban részesült. Ugyanakkor azonban meghagyta a megyei hatóság, hogy ha az akadályozott rendes orvost helyettesíti, azt az alispánnak minden egyes alkalommal jelentse be [306].

Időközben ezzel a tiszteletbeli megyei orvossal történt meg az, hogy János nevű diák fiának a királyi stipendium elnyeréséhez a megye támogatását kérte. Mivel azonban királyi alapítványi támogatásban csak nemes ifjak részesülhettek, míg a polgári származásúak csak magánosok által létesített stipendiumot élvezhettek, a megye az orvos kérését elutasította [307]. Polgári származása miatt nem is élvezett nemesi előjogokat, de mint a város polgárának és a megyénél viselt egyelőre csak tiszteletbeli állása ezt nem is tette szükségessé. Közmegbecsülésnek örvendett így is, legfeljebb annyi hátránya volt – mint a megye későbbi hivatalos orvosának –, hogy a megyegyűlésen csak előterjesztési és nem szavazati jog illette meg. Ennek ellenére az egészségügyi vonatkozású megyei határozatoknál egyedül az ő véleménye volt döntő. Igaz, hogy hosszú évek múlva, melyre még

később rátérünk, ő is kért nemességet, valószínűleg a fiai kedvéért, de nem kapta meg.

A megye hivatalos orvosain kívül voltak már ekkor, hogy úgymondjuk magánorvosok is a megyében. Ilyen magánorvos volt Nezsiderben Laszló Mátyás, kinek – bár mint első bajok orvosának, valószínű elég kiterjedt praxist folytatott – munkálkodásáról viszonylag keveset tudunk. Leginkább csak a vele kapcsolatos villongások alapján ismerjük személyét. Különösen a nezsideri patikussal és chirurgusokkal volt több vitája, mert munkakörükbe jogtalanul beleavatkozott. Izgága természetű ember volt, ki elkövette még azt is, hogy pl. 36 Kr. adósságért Hammer János nezsideri szabómester feleségét vérig verte [308].

Még kevesebbet tudunk egy ugyancsak Nezsiderben letelepedett orvostól, gróf Geiszruk nevűről, ki különösen a kolerajárványok idején tevékenykedett. Grácban még 1790-ben nyerte diplomáját és Nezsiderben engedély nélkül telepedett le, úgyhogy csak a megye felhívására mutatta be 1824-ben kihirdetésre oklevelét [309]. Nem sokáig élt Nezsiderben, de tény az, hogy szegénységben élt, s mikor meghalt, a temetési költségeket a megye fizette ki a neki járó, és a kolerajárvány idején teljesített szolgálatáért még ki nem fizetett összegből [310].

A megye főorvosa már több mint két évtized óta Hönisch János, aki öregsége miatt orvosi munkát alig végzett, s ezért a szüléshez szükséges eszközeit, mivel annak hasznát úgysem látja, a megyének adományozta azzal a feltétellel, hogy azt olyan orvosnak adják, akinek ilyen felszerelése nincsen. Meghagyta, hogy köteles az eszközöket évente bemutatni, vajon rendben és tisztán tartja-e azokat? A megye ezen orvosi felszerelést Schellhammer óvári chirurgusnak adta ki nyugta ellenében [311].

Mint említettük, az előregedett főorvos már alig működött abban az időben. Ezért a megye főispánja azt javasolta, hogy a főorvos mellé, ki már 72 éves, egy segédorvost alkalmazzanak, aki végeredményben a főorvosi teendőket fogja ellátni. A megyei hatóság tesz is ilyen felterjesztést a helytartótanácsához olyan értelemben, hogy az így alkalmazott segédorvos évi fizetése 600 forint lenne [312].

Természetes, hogy erre a segédorvosi állásra az eddigi tisztelctbeli megyei orvos, Birk Frigyes is számot tartott, és megpályázta a

segédorvosi állást azzal az indokkal, hogy már kilenc év óta fizetés nélkül szolgálja Moson megyét, 29 év óta működik mint orvos, az 1805 és 1809-ben dühöngő ragadós nyavalyák orvoslásában is sokat fáradozott, és végül ha harmadik orvos is fogadtatna, keresete még az eddiginél is kevesebb lenne.

De pályázott segédorvosnak a megyéhez Polák Ignác is, ki a „bécsi közönséges ispitában mint második orvos dicséretesen foglalatoskodik”, a bábaság mesterségét is érti, azonkívül latin, olasz, német és magyar nyelven is tud. Ami azonban a legfontosabb volt, ajánlólevelet mutatott fel gróf Eszterházy József Zemplén megye főispánjától, valamint Barthodeczky János udvari tanácsos és referendáriustól. Ennyi támogatás alapján, de azért is, mert a magyar nyelvben is jártas volt, Moson megye Polák Ignácot alkalmazta a megye második orvosának évi 300 forint fizetéssel [313].

Érthető tehát, hogy Birk Frigyes, ki szerette volna ezt az állást elnyerni, keserűségében másfelé tájékozódott. Bizonyítványt kért ezért a megyétől eddigi működéséről, mivel más állás van részére kilátásban. A megye igazolta is, hogy 1814. augusztus 12. óta becsületesen és jól teljesítette szolgálatát a megyében [314]. Úgy látszik azonban, hogy Birk kilátásai nem valósultak meg, mert továbbra is Magyaróváron maradt. Mikor pedig a megye főorvosa, Hönisch János 1828-ban 79 éves korában meghalt, Polák Ignác, az eddigi második orvos lett a megye főorvosa. Birknek tehát ismét kilátása nyílt a második orvosi állásra. Folyamodik is ismét, de hasztalan! Most sem volt szerencséje, mert a megye elutasította kérését azzal, hogy a másod-orvosi állást csak ideiglenesen szervezték meg a most elhalt orvos mellé annak elöregedése miatt, ezért ezt az állást nem szándékoznak továbbra is fenntartani [315].

Végre a sok sikertelenség után sikerült, ha ideiglenesen is, állandó, fizetések állásba jutnia Birknek. Polák Ignác ugyanis 1832-ben leköszönt megyei főorvosi állásáról, mert „az uradalomban felállított gazdálkodó intézetbe a természet históriáját és a marhaorvoslás mesterségét tanító Professzornak” nevezték ki. Ekkor alkalmazták ideiglenesen Birket, az „eddig becsületből szolgáló orvost”, Moson megyei főorvosnak [316].

Birk Frigyes nagy önbizalommal kezdte meg hivatali működését. Buzgóságában a későbbi években, még az 1790. év előtti orvosi

ügyekkel foglalkozó rendeletek másolatát is kikéri a megyei levéltárból, azzal indokolva kérését, hogy neki csak a fenti időtől vannak meg a vonatkozó rendeletek. Az előző iratok nincsenek nála, mert csak ettől az időtől fogva volt kötelező a megyei orvosnak a megyében lakni [317]. Tudjuk, hogy a múlt századi megyei főorvosok – igaz, hogy általában csak tiszteletbeliek voltak –, Pozsonyban laktak. A kért iratok másolatait egyébként a megye levéltára ki is adta Birknek. Majd nemességért folyamodott a saját maga részére, valamint János nevű fia – aki a párndorfi uradalom ügyésze – és József fia, aki a magyaróvári uradalom pénztárnoka volt – számára. Ebbeli kérelmét a megye igen melegen pártfogolta [318]. A nemességet azonban nem kapta meg [319]. 1847-ben halt meg, és helyébe ismét Polák Ignácot nevezték ki helyettes megyei főorvosnak [320].

Még ugyanebben az évben a tisztviseleválasztáson a megye rendes főorvosává Polák Ignácot, tiszteletbeli főorvosnak pedig Sávoly Viktort választották meg. Sávolynek egyébként a pesti egyetemen nyert orvos-sebésztanári és szemézmesteri oklevelét a megye abban az évben hirdette ki, s egyben a nemzeti mozgalmak hatása alatt felírt a helytartótanácsához, hogy az okleveleket ezentúl ne „deák”, hanem magyar nyelven állítsák ki az egyetemen [321]. A megye táblabírói karába került ekkor Szabó Alajos orvos-sebésztudor, a pesti egyetem tanára és Polák Ignác, a megye új főorvosa is [322].

Természetes, hogy az 1848-as események a közegészséggel kapcsolatban is több változást hoztak. A személyi változásokkal kapcsolatban itt csak annyit, hogy Imrédy Lipót 48-as kormánybiztos Welsch Gyula mosoni orvostudort nevezte ki a megye tiszteletbeli főorvosává, s egyben megbízta a megyében létesítendő hadikórház vezetésével. Mellérendelte egyben Spindler Jakab és Nyulasi József óvári sebészeket, mint alorvosokat. A megye azonban a szokásos eskü kivételét megtagadta azért, mert a tábori orvosok nem tartoznak a megyéhez, s a kinevezett főorvos nemcsak hogy ismeretlen a megyében, hanem még magyarul sem tud. Bár Csányi László főkormánybiztos is közbelépett ebben az ügyben, a megye hajthatatlan maradt, s álláspontját nem változtatta meg [323].

A scborvosok képzésével kapcsolatban már nem elégzik meg a kor követelménye csak a céhbeli kiképzéssel, hanem most már mind erőteljesebben az a vélemény alakul ki, sőt előírásá is válik, hogy

seborvos csak az lehet, ki a megfelelő, magasabb elméleti kiképzésben részesült. Természetesen ez nem érintette a borbélyi kiképzés eddig kialakult módszerét, amely továbbra is a régóta bevált módon ment tovább. Tehát az eddigi tanulóképzés, illetve segédeskedés után már csak az lehetett orvos, ki a megfelelő céhbéli vizsgálat után, ami inkább csak gyakorlati kiképzésen alapult, a kötelezővé vált főiskolát is elvégezte. Olyan értelmű királyi parancs jelent meg tehát 1810-ben, mely szerint a pesti főiskolán tanuló seborvosok két esztendei tanulási időt kötelesek kitölteni, ez alól felmentés nincsen [324]. Miheztartás végett a felsőbb rendeletet a megye közölte Hönisch János megyei főorvossal.

Majd pedig a tudományosabb képzés érdekében egy újabb rendelet szerint az orvosi vagy seborvosi tudományok elvégzésére csak olyan ifjak vehetők fel, akik előzőleg a filozófiai tudományokat is elvégezték [325]. Néhány évvel később egy újabb helytartótanácsi rendelet még jobban megerősíti ezt az álláspontot, amikor is közli a megyével, hogy a bécsi József orvosi akadémia továbbra is a tábori főorvos igazgatása alatt marad, s az udvari hadifőtanáccsal lesz kapcsolatban. Ide is azonban, mint más egyetemek orvosi karára, csak a filozófia elvégzése után vesznek fel tanulókat, akik itt a belső orvoslást, seborvoslást fogják tanulni és sikeres vizsga esetén doktori diplomát nyerhetnek, éppúgy, mint más egyetemen [326].

A főiskolai végzettség kötelezővé tétele folytán kialakult egy olyan többé-kevésbé téves nézet, amely különbséget tett a régi, tehát főiskolai végzettség nélküli és az új, már főiskolát végzett seborvosok tudása között. Bár igaz az, hogy e téren is volt valami igazság a főiskolát végzettek javára, de a régi, tehát elméletileg alacsonyabb képzettségű seborvosok sem maradtak nagyon hátra az újabb képesítéssel bírók mellett, mert viszont ezeknek nagy gyakorlati tudás és sok esztendő, sőt több évtizedes tapasztalat volt a hátuk mögött. Hogy ilyen meddő viták ne mérgesítsék el még jobban az amúgy is nehéz közegészségügyi viszonyokat, a helytartótanács rendeletileg kimondotta tehát, éppen azért, mert a régiek nagy gyakorlati tudásukra hivatkozva viszont lenézték az új képesítésűeket, hogy az újonnan tanult seborvosok éppen annyit tudnak, mint a régiek, mert ezek is háromévi tanulásra vannak kötelezve [327]. A helytartótanács egyébként az orvosi továbbképzés, illetve önképzés érdekében kötelezi

ugyan a megyét arra, hogy a bécsi egyetemen a chirurgia oktatójának, Rudtorfer Ferencnek „Instrumentarium Chyrurgicum” c. könyvét megvegye [328], azonban a megyei hatóság a könyv beszerzését – minden indokolás mellőzésével – szükségtelennek tartotta és nem is szerezte be [329].

S különböző rendeletek ellenére mégis mindennapos volt az, hogy csak borbélyi vizsgával rendelkezők gyógyítottak. A kérdés körül bizonyos zavar keletkezhetett még a hatóságok között is, mert igaz, hogy szükségből, de egyik-másik helyen szemet is hunytak ilyen főiskolai végzettséggel nem rendelkező borbélyok seborvosi működése felett, illetve az ilyen borbélyok inas, illetve segéd tartásával kapcsolatban. Végül ismét megjelent egy helytartótanácsi rendelet a kérdés rendezésére. Ezek szerint csak olyan borbélyok gyógyíthattak, kik az orvosi vagy seborvosi tudományból bizonyító írást tudtak felmutatni. A beretválástól azonban egy borbélyt sem lehetett eltiltani, és ha legényt és inast akartak tartani, illetve céhekbe kívánnak állani, úgy azt megakadályozni nem szabad [330].

A fejlődés törvénye folytán a seborvosokra is mind több kötelezettség hárul. Eddig csak néhány seborvos értett a bábasághoz, most már úgy akarják ezt általánossá tenni, hogy hivatalos fizetéssel csak olyan seborvos alkalmazását engedi meg a felsőbbség, ki a bábaságból külön vizsgát tesz [331].

Minden tiltó rendelkezés ellenére – mint az már mindenkor volt – itt a megyében is előfordult azért jogtalan orvoslás. Hogy csak néhány példát lássunk: A megyei törvényszék elé állították Saltzmann Eduárd nevű „borotváló legényt” azért, mert Miklósfaluban és Zurányban gyógyított, sőt orvosságokat is adott el, ezeket az orvosságokat egy Burián nevű pozsonyi fűszeresnél vásárolta. Igaz, hogy a betegek közül néhány – talán a természet segítségével – fel is gyógyult, mások pedig betegen maradtak, egyik-másik meg is halt. Azzal védekezett, hogy őt a miklósfalusi plébános biztatta a működésre azzal, hogy ahol nincsen vizsgázott chirurgus, ott vizsga nélküli is szabadon gyógyíthat. Végeredményben, mivel már jöideje a megye börtönében ült, ezt az elzárást a büntetésébe beszámították. Borotválásért még kintlevő követelésének behajtására kétheti időt kapott, mely után jelentkeznie kellett volna a megyén, hogy kitoloncolják [332]. Jelentkezni azonban nem jelentkezett, hanem inkább szökni

próbált. Elfogták valahol a megyében és vasraverve a megyeházára akarták hozni, amikor is Gátáról toloncolás közben az ottani bíró és egy Trellinger nevű vendégfogadós segítségével végleg elszökött. Ezért viszont segítőtrásai kerültek a törvényszék elé [333]. Nem is találkozunk Saltzmann-nal többé.

Hasonló jogtalan gyógyításról tesz jelentést Hafner Antal gálosi seborvos. Azt panaszolja, hogy Regnát Mihály volt seborvos özvegye egy felfogadott segéd útján tovább folytatja néhai férje seborvosi működését. Kéri annak betiltását [334]. A vizsgálat szerint az özvegynek, aki segédet alkalmazott, csak borotválásra, érvágásra és köpölyözésre van joga, más seborvosi ténykedésre nem, mert ő annak idején a seborvosi teendőkről lemondott. Amikor azonban Hafner, a mostani seborvos, Ausztriából ide költözött, megbánta előbbi lemondását és akkor fogadott segédet. A megye ilyenformán csak a borbélyság üzcsét engedte meg az özvegynek [335].

Az ilyen diploma vagy engedély nélküli gyógyítások azonban tulajdonképpen már kuruzslások voltak. Efféle ténykedéssel számtalan esetben találkozunk a megye területén. Seborvosok belső gyógyítással foglalkoznak és más foglalkozásúak is gyógyítanak és orvosságokat készítenek.

Panaszt emeltek a megyénél Mayer Dávid, Éder György és Vanke Ferenc nezsideri seborvosok ellen azért, hogy belsőleg is gyógyítanak és orvosságot is készítenek. A megye ezt a tevékenységet megtiltja nekik, mert ott rendes orvos is és gyógyszertár is van. Mayer seborvosnak különösen megtiltják a működést, mert vak. Mindhárom seborvos azzal védekezett, hogy csak a seborvoslásból megélni nem tudnak. Vanke külön védekezése szerint, ő a katonaságtól mint nyugdíjas tábori felcser jött el, ott is gyógyított belsőleg, s különben is katonai hatalom alatt levőnek tartja magát, akinek a megye nem parancsol. Végül is sok huzavona után az ügyet döntésre a helytartótanács elé terjesztették [336].

Endresz András nezsideri seborvos szerint a helységben több olyan egyén van, ki a seborvoslást és beretválást nem tanulta, és mégis ezek házakhoz járnak borotválni az ő kárára [337]. A panasz kivizsgálása során a megye megállapította, hogy a panaszos legényt és inast tart, rajta kívül még két seborvos van, mivel pedig a borotvác-

lás a seborvosok joga, az ilyen jogtalan és házaló borotválást a megye eltiltotta [338].

Még különösebb a Köpcsényben levő Gerhardt József seborvos által közölt tény, mely szerint a köpcsényi harmincadnál vigyázói szolgálatot teljesítő Vallenstein nevű egyén nemcsak borotvál, hanem külső és belső gyógyítással is foglalkozik, mely működéstől azután a hatóság eltiltotta [339].

Általános szokás volt ebben az időben, hogy ha egy seborvos meghalt, úgy özvegye segéd alkalmazásával a borbélyásgot folytathatta, hogy létfenntartását biztosítsa. A már említett nezsideri vak seborvos, Mayer Dávid is elhalt és borbélyüzletét özvegye tovább folytatta, felfogadva egy legényt. Azonban mint ilyenkor történni szokott, a felfogadott legény a megyei orvos tilalma ellenére is, betegekhez járt és azoknak orvosságot is készített. Mivel ez a legény főiskolán nem vizsgázott, a megyei orvosnak az volt a kérése, hogy a hatóság ne csak az orvoslását tiltsa be, hanem a műhelyt is zárassa be [340]. A megejtett vizsgálat szerint a műhely megnyitását a földesúr, Eszterházy Miklós herceg uradalmi igazgatósága engedélyezte olyan feltétellel, hogy a felfogadott legény csak borotválással foglalkozhat. E foglalkozást tehát tovább is űzheti. Az elhalt seborvos után maradt szecret azonban az ottani belső bajok orvosának, Laszl Mátýásnak kellett áadni, ki azokat meg is vette [341].

Több diploma nélküli egyén gyógyító tevékenységéről tudunk ebből az időből és úgy látszik, hogy a nehézkes közigazgatási ellenőrzés folytán ez eléggé jövedelmező mesterség volt. Egy Báthory nevű tábori orvos anélkül, hogy diplomáját a megyénél bemutatta volna, gyógykezelt betegeket. A megye kötelezte a diploma bemutatására, különben az orvosi gyakorlattól eltiltják [342]. Eltiltotta a megye a működéstől Rösler József borbélylegényt, ki Óvárról Köpcsénybe költözött és minden engedély és oklevél nélkül gyógyított, azt állítva az ottani lakosoknak, hogy erre a megye neki engedélyt adott, bár nem volt igaz. Ez a Rösler egyébként 1814 óta Volkmann Gáspár óvári chirurgusnál volt borbélylegény [343]. Mivel azonban Rösler ezek után is gyógyított, sőt Schönbauer pozsonyi orvos szerint nevezett gyógyítása több esetben szerencsétlenül végződött [344], a megye elrendelte a megyeházára való bekísérését [345]. Az Ausztriában levő prellenkircheni seborvos is panaszt emelt Moson megye

hatóságánál egy nemesvölgyi borbélylegény ellen, akinek bár diplomája nincsen, mégis átjár oda gyógyítani. A megye elhatározza, hogy az uraság közbenjöttével kivizsgálja az ügyet, s ha van is engedélye az uradalomtól borotválásra, az orvoslástól el fogja tiltani. Ugyanakkor panasz jött Zurányból is, hogy ott egy ún. bábaseség működik, ki tudatlan. Kéri az ügy kivizsgálását [346].

Diploma nélküli gyógyításért jelentik fel a Szentjánoson tartózkodó Bieberhorfer Ferdinándot Zinsz Mátyás szentpéteri, Rükker Károly és Schemmel Frigyes szentjánosi seborvosok [347]. Hasonló ügyben panaszkodik Lukás Antal miklósfalusi sebész Mitskó Frigyes zurányi borbélylegény ellen, ki a katonaságnál három évig szolgált sebész-segédként, később a pesti egyetemen egy ideig tanult is. Időközben Lébényben feleségül vette a bajorországi származású Kandler Aurél sóházi tisztviselő leányát, ki tanult bába volt. Mivel pedig Zurányban éppen nem volt bába, odaköltöztek, miután feleségét ott bábának felfogadták. Zurány községnek azonban az volt a kívánsága, hogy a bepanaszolt maradjon meg a községben, mert hiszen a megye más községeiben is van nem examinált chirurgus. A megye megengedte ugyan Mitskó működését Zurányban, de egyben kimondotta a határozatában, hogy ilyen engedélyt a jövőben senkinek sem fog adni [348].

Mint említettük, a gyógyítást különös kedvvel űzték a bábák is. Míg a diploma nélküli borbélyok gyógyítása némi tanulmányon vagy gyakorlaton alapult – bár sok kárt is tettek –, ezzel szemben a bábák orvoslásáról, kivéve közvetlenül a szüléssel kapcsolatosakat, már nem mondhatjuk el ezeket. A bábák gyógyítása már teljesen a kuruzslás tényét merítette ki. Minden előképzettség nélkül, egyedül csak a véletlenben, esetleg néhány ellesett módszerrel vagy kikapasztalt orvosságfélével kezeltek, ami nem volt mentes minden veszélytől.

Polák Ignác megyei orvos jelentésében olvashatjuk egy alkalommal, hogy a féltoronyi bábánál különféle orvosi szereket és mérgeket talált, amelyekkel nevezett gyógyított is. Bejelenti, hogy a mérgeket elkobozta és a patikusnak eladta 11 forint 39 Kr. értékben [349]. Az eset a megyei törvényszék elé került és kiderült, hogy Steiner Mihályné féltoronyi bába tényleg folytatott gyógyító tevékenységet, de az elkobzott ópiumot és arzént a férje használta, ki mint kovács a katonaságnál kitanulta a marhagyógyítást. A férj hasonlóképpen

vallott, s megjegyezte, hogy a nyúzások is gyógyítanak marhát. Ezzel szemben a megyei orvos azt állította, hogy ilyen szereket marhagyógyításra nem alkalmaznak. Végül is, mivel nevezettnek marhagyógyításra sem bizonyítványa, sem engedélye nem volt, megtiltották működését, de megtiltották a bábának is a gyógyítást [350].

Engedély nélküli gyógyításért és orvossággképzésért jelenti fel Augenföld János oroszári seborvos Bernhardtnét, az ottani zsidó bábát [351]. Hasonlóképpen hatósági eljárás indul ellene egy évvel később, amikor többszöri megintés ellenére is gyógyított. Ekkor a megye kétheti fogházra ítélte és diplomáját is elvették. Nevezett később kérte vissza a diplomáját, de a megye csak úgy volt hajlandó azt neki visszaadni, ha a megyéből elköltözik [352]. Bernhardtné ugyan nem költözött el, de tevékenységét sem hagyta abba. Mikor egy más alkalommal Rosenspitz nevű oroszári zsidó seborvos jelentette fel azért, mert ismételten orvosságot adott betegeknek, sőt az ő tudományát is kisebbitette a betegek előtt, azzal védekezett, hogy csak egy esetben kezelt beteget és akkor is sikerrel. A megye ismételten eltiltotta ekkor az orvoslásoktól [353]. Úgy látszik, hogy ez sem használt, mivel évek múlva ismét találkozunk működésével, mert akkor meg Abinéri Arnold oroszári seborvos jelentette fel belső nyavalyák gyógyításáért [354].

Frölich seborvos azért tesz panaszt, hogy egy Bodenbrunnerné nevű asszony diploma nélkül bábáskodik Zurányban és gyógyít is, különösen csonttöréseket. A vizsgálatnál azt vallotta a vádlott, hogy csak akkor ment szüléshez, ha a bába nem volt a községben megtalálható. A megye nevezettet dorgálásban részesítette, s a jövőre nézve pedig ismétlődés esetén keményebb büntetést helyezett kilátásba [355].

Törvényszéki eljárás lett abból az esetből is, amikor Berényi Tóbiás köpcsenyi seborvos Hoffer Anna bábát azért jelentette fel, hogy az ő gyógyításaiba beleavatkozik, és egyben gyalázta is őt [356]. A vizsgálat során bebizonyosodott, hogy a vádlott tényleg elkövette a terhére rótt cselekményeket, mert pl. egy bizonyos Vukta Magdolnát a seborvos, a megyei főorvos megállapítása szerint, helyesen gyógyított, a bevádolt bába azonban közbeavatkozva a seborvos gyógyítási módját elvetve, más módszert rendelt a betegnek. A seborvost tényleg mindenütt gyalázta, még a vizsgálóbizottság előtt is, úgyhogy a

bizottság kénytelen volt kemény szavakkal megfeddni. Végül azonban a felek kibékültek [357].

Külső és belső betegségek gyógyítása miatt került ugyancsak bíróság elé Vorauer Erzsébet szentjánosi bába, aki egyben orvosságokat is készített [358]. De maga Polák Ignác, a megye főorvosa is közli egy alkalommal Magyaróvár város tanácsával, hogy egy helybeli egyén, Mieszler Józsefné veszedelmes gyógyításokat végez és azt tiltsák be [359].

Sorolhatnánk még számtalan esetet, tény azonban az, hogy a megyei hatóság sem kezelte kellő szigorral az efféle kuruzslásokat, s dorgálással vagy gyógyítástól való eltiltással fejezte be az ilyen ügyeket, csak a legkritkább esetben szabott ki kisebb büntetést. Bár a gyógyulást keresők általában tisztában voltak azzal, hogy helyesebb volna tanult orvoshoz vagy seborvoshoz fordulni, mégis számos esetben a bábához fordultak egyrészt azért, mert az valószínűleg olcsóbb volt, másrészt pedig, mert nem mindenütt volt a helységekben seborvos. Egyébként a kuruzslók által okozható kárral tisztában voltak az érdekeltek, hiszen nem egy esetben köztudomású volt, hogy a betegség elhatalmasodásának, sőt a halálesetnek is, az ilyen illetéktelen és hozzá nem értő beavatkozás volt az oka. Hogy csak egy példát hozzunk fel: a lébényi evangélikus egyház halotti anyakönyvében Győri Éva 16 éves leány 1843. április 20-án történt haláleseti bejegyzésénél a halál okaként a következő bejegyzés van szó szerint: „Egy kuruzsoló gyógyítása következtében” [360]. Persze, hogy a tényleges betegsége mi volt az elhaltak, azt a bejegyzésből nem tudjuk meg.

Minden megszorítás ellenére különösen sok baj volt a borbélylegényekkel, mert ezek az országot járva, egy-egy helyen csak rövid ideig tartózkodva, felclótlően gyógyítottak. Ennek meggátlására a helytartótanács elrendelte tehát, hogy sok hamis bizonyítvány és más kihágások, tehát gyógyító tevékenységük ellenőrzése végett is, a sebésztestületek különösen a Pestre igyekvő borbélylegényeket vándorkönyvvel is lássák el, mert enélkül őket alkalmazni tilos [361].

Persze értelemszerű az is, hogy a seborvosok sem voltak egyforma képességűek. Ők is követhettek el, sőt követtek is el ún. orvosi műhibát. Ilyen ügyben tett panaszt Huber József szentjánosi csizmadia-mester az ottani seborvos, Rükker Károly ellen, hogy leánya jobb kezén egy inat elvágott, s ezzel olyan fájdalmat okozott, hogy kora-

szülés történt, és a gyermek meghalt, s tetejében még tíz forint 36 Kr-t merészelt kérni. A vizsgálat megtörtént és megállapítást nyert, hogy a bajt a seborvos tudatlansága okozta. Kötelezték ezért a seborvost újabb vizsga letételére, mert csak úgy folytathatja „mesterségét”. Az orvosi díjjal kapcsolatban a törvényszék külön döntését helyezték kilátásba [362]. A továbbiak során nevezett seborvos részére az orvosi díjat megfizetni nem kellett, ellenben köteles volt a beteg kezét tovább kezelni. Ekkor a seborvost újból megfeddték, és ismételt esetben a mesterségtől is el fogják tiltani [363] – szölt a határozat.

A mérgek alkalmazása a gyógyászatban szintén gyenge oldala lehetett általában a seborvosoknak. Éppen ezért rendelet jelent meg, mely szerint mérget tartalmazó orvosságot a seborvosok csak az orvos engedélye alapján adhatnak a betegeknek. Különösen vigyázni kell – mondja ki a rendelet – a foszforból tisztított vörös kénészőre. Az orvos pedig időszaki jelentésében mindig közölje azt, hogy ki kapott a seborvosok közül engedélyt mérges orvosság használatára, illetve kinek tiltották azt meg. Ez a rendelkezés a katonai seborvosokra is vonatkozott, amennyiben a köznépet orvosolták. Ugyanakkor Hönisch János megyei főorvos vállalta azt, hogy a latin nyelvű rendeletet a „deáku” nem tudó seborvosokkal saját anyanyelvükön fogja közölni, mivel akkoriban a seborvosok igen nagy része latinul nem tudott [364].

Sok harc folyt a seborvosok között, melyet röviden kenyérharcnak is nevezhetünk. Ez nemcsak akkor nyilvánult meg, ha egy seborvos valahol le akart telepedni, de különösen akkor, ha borbélyüzletet is akart létesíteni. Ugyanis a borbélyüzlet volt a seborvos megélhetésének egyik, és sokszor nem a kisebbik forrása. Plech Márton magyaróvári borbélysebész meghalt, és özvegye, mivel egyedül nem tudta, de nem is vezethette az üzletet, bejelentette a városi tanácsnál, hogy az üzlet vezetését Schmidtmüller Józsefnek adja át. A tanács kikérte az ügyben a megyei orvos véleményét [365]. Ugyanakkor Schmidtmüller is jelentkezett a tanácsnál, bejelentve, hogy 12 évig tábori sebész volt a nassau herceg vértesezredében, s egyben a Bécsben nyert chirurgusi diplomáját is bemutatta. Mivel azonban az ügy kissé nehézkesen indult, hogy könnyebben hozzájusson a borbélyüzlethez, illetve letelepedési engedélyt nyerhessen, egyszerűen feleségül vette

Plechnét [366]. Közben megkapta ugyan a seborvosi működéshez szükséges engedélyt, de a borbélyiséget csak akkor üzheti, volt a tanács határozata, ha egy már meglevő borbélyüzlet meg fog szünni. Ugyanekkor megtiltják neki az orvosságkészítést, mert az a patikus dolga [367]. Persze a többi seborvos mindezt nem nézte jó szemmel, és Holler Mátyás, Volkmann Gáspár és Neumann András seborvosok azonnal bepanaszolták, hogy Schmiedtmüller a borbélytálat már kitétte (azaz a borbélyüzletet megnyitotta). E panasz alapján a város vezetősége kötelezte Schmiedtmüllert a borbélyiség gyakorlásának megszüntetésére [368]. Schmiedtmüller azonban nem adta meg könnyen magát. Bejelenti az úriszéknél, hogy most alkalma volna Zeller Mátyás nagyváradi chirurgus műszereit 400 forintért átvenni, de szükséges, hogy az úriszék igazolja az ő diplomáját és okmányait, hogy azt Nagyváradon be tudja mutatni [369]. A polgárjog megszerzésének megkönnyítésére özv. Plechné, most már Schmiedtmüllerné, átadta kis házát is Schmiedtmüllernek, s ennek alapján fel is vették a polgárok közé [370]. Most már könnyebben ment az egész ügy. Mivel Schmiedtmüller már a város polgára volt és nemcsak háza, de az átengedett Plech-féle borbélyüzlet is a tulajdonába ment át. A város azon a címen, hogy Plechné ügyis vezette volna az üzletet özvegyi jogon annak ellenére, hogy a városban a szükséges három helyett már négy borbélyüzlet van, így a sebészségen kívül Schmiedtmüller a borbélyiség üzésére is megkapta az engedélyt [371]. A többi panaszos seborvos ezekután már mást nem tehetett, minthogy adójuk csökkentését kérték a várostól Schmiedtmüller seborvosi gyakorlata és a borbélyüzlet megnyitása miatt [372].

Schmiedtmüller József ilyen ügyes módon megalapozva jövőjét, szorgalmas munkával csakhamar jó anyagi viszonyok közé került olyannyira, hogy az előregedett Holler Mátyás seborvos borbélyüzletét is, a már meglevő mellé kibérelte évi 25 forintért [373].

Az oroszvári seborvos, Stoll József, a szintén oroszvári Menczl Lipót seborvost egy alkalommal feljelentette azért, mert őt orvosi becsületében megrágalmazta. A vizsgálat során ennek pontosan a fordítottja tűnt ki, s ezért Stollt 24 óra áristomra ítélték [374].

Majd Endresz András nezsideri seborvos panasa foglalkoztatja a hatóságot, amely szerint Laszl Mátyás ottani belső orvos nemcsak a külső orvoslásokba avatkozik bele, de a bábáskodásba is az ottani

bábával szövetkezve, aki veszélyes szülés esetén nem a bábáskodó seborvost, hanem az említett belső orvost keresi meg. Laszl maga is beismerte, hogy az említett és „hozzá nem illendő külső orvoslásba bocsájtkozott”, s magát azzal mentegette, hogy a seborvosok is beavatkoznak a belső orvoslásokba. A megye a kölcsönös beavatkozást megtiltotta mindkét fél részére azzal, hogy a belső orvos, amennyiben a bábáskodásból vizsgát tesz és szüléshez hívják, úgy akkor ő is levezetheti a szülést [375].

Tettelegességre vetemedett Dittmann György boldogasszonyi seborvos Velsz Antal pomogyi seborvossal szemben, s közben becstelen szavakkal illette. Úgy látszik azonban, hogy mindketten ludasok lehettek, mert egymás közt megegyeztek úgy, hogy a bevádolt a sértettnek 15 forintot fizetett, mire az a feljelentést visszavonta [376].

Néhány évvel később a már említett Schmiedtmüller sebész tiltakozik Neumann chirurgus özvegyével együtt az ellen, hogy Schellhammer József chirurgus a nála szolgálatot teljesítő Schreiber József borbélylegénynek évi 40 forintért borbélyüzletét bérbe adja [377].

A borbélytányér jogtalan kitétele miatt tesz panaszt Schellhammer chirurgus Anheiser borbély segédje ellen, mivel erre engedélye nincsen, sem chirurgusi vizsgával nem rendelkezik. A városi tanácstól kéri ezen jogtalan működés betiltását [378].

Az özvegyi jogon vezetett Neumann-féle borbélyüzletet időközben Spindler Jakab – aki a bécsi egyetemen szerezte seborvosi és szülési diplomáját – özv. Neumann-nétől kibérelte évi 60 forintért [379]. Működési engedélyt kért, s mivel képzettségét igazolta, és a borbélyüzletek száma ezáltal nem emelkedett, az engedélyt megkapta [380]. Mikor pedig Steyrer Ferenc mosoni sebész akart Magyaróváron borbélyüzletet nyitni, akkor már ő tiltakozott ez ellen azzal az indokkal, hogy itt a rendes orvoson kívül két seborvos és két borbélyüzlet van, mely teljesen elég a helybeli közönségnek [381]. A városi tanács a kérelmet el is utasította, mire Steyrer a megyéhez fordult az engedély megadása végett [382]. A megyei hatóság – bár az engedély megadását a megyei főorvos, valamint Spindler Jakab és Anheiser Antal helybeli borbélyok is ellenezték, és a lakosság száma a 2000 főt sem haladta meg – mégis megadta az üzletnyitási engedélyt, hivatkozáva a közönség kényelmének biztosítására [383]. Természetes, hogy az érdekeltek megfellebbezték a megye végzését a helytartótanács-

hoz [384], ahol azonban fellebbezéseiket elutasították [385]. Az egészben az a humoros, hogy még a fellebbezés végleges elutasítása előtt – ki tudja milyen okból kifolyólag – az egyik fellebbező, Anheiser Antal borbélyüzletét átadta Steyrer Ferencnek [386].

Spindler Jakab, aki ekkor már a városi tanács tagja, sőt a város helyettes bírása is, sokoldalú tevékenységére és elfoglaltságára hivatkozva, borbélyműhelyét Tóközy Mátyás borbély és chirurgusnak 6000 forintért eladta. A tanács jóvá is hagyta az ügyletet azzal, hogy a vevő köteles megszerezni a polgárjogot, és ha bármikor is az itteni seborvosok más műhelyt akarnának nyitni, az ellen a vevő semmi kifogást nem tehet [387]. Tóközy be is adta kérelmét a polgárjoggal kapcsolatban, hivatkozva arra, hogy borbélyüzlete a megélhetését biztosítja, apja egyébként a megye szolgálatában álló Tóközy Éliás hajdú, a borbélymesterségben felszabadult és mint legény 26 éven keresztül különböző helyeken működött. Mivel pedig már meglevő műhelyt vett át, és így azok számát nem szaporította, valamint kötelezte magát a helyi lövészegyletbe való belépésre, négy forint felvételi díj lefizetése után a polgárok sorába felvették [388]. Tóközy nem sokáig működött egyébként, mert 1847-ben meghalt.

Hanem ezzel még nem végződött a Spindler–Tóközy-féle üzletkötés, mert özv. Neumanné, akitől annak idején 1833-ban Spindler megvette, illetve részben kibérelte az üzletet, tiltakozását jelentette be. Mivel azonban megegyeztek, hogy az akkor kikötött évi 60 forint járandóságot ezután is fizetni fogja Spindler, sőt ez az összeg egyébként is biztosítva van, mert ő azt olyan tulajdonjoggal adta el, mint ahogy ő bírta, Neumanné panaszát visszavonta [389]. A következő évben Neumanné veje, Anheiser Antal még bemutatott a tanácsnál egy kötelezvényt is, melyben Spindler Jakab kötelezte magát, hogy borbélyműhelyét eladván, ilyet többé nyitni nem fog [390]. Mint említettük, 1847-ben Tóközy meghalt és úgy látszik, a műhely visszaszállt valami módon Neumanné vejére Anheiserre, mert Tóközy halála után már Anheiser vezeti a műhelyt. De Anheiser is ugyanebben az évben elhalt és özvegye a műhelyt áruba bocsátotta. Mikor czen szándéka Polák Ignác megyei főorvos tudomására jutott, a főorvos kérte a városi tanácsot, hogy az ilyen eladásokat vele közöljék a jövőben, mert azt egészségügyi szempontból károsnak tartja [391]. Özv. Anheiser Antalné sz. Neumann Borbála végül is az üzletet eladta

Jaeger Jánosnak, azonban ezen eladását a város már nem hagyta jóvá, tekintve, hogy felsőbb rendelet folytán mesterséget eladni tilos volt [392]. Anheiserné fellebbezése folytán a megyei hatóság megváltoztatta a város döntését, utasítva a városi tanácsot a szerződés jóváhagyására [393].

Becsületsértésért és szakmai sértegetésért pörösködött Nyilasi József mosoni sebész Steyrer Ferencsel, az ügy azonban szintén meg egyezéssel, illetve kibéküléssel végződött [394].

Évekig tartó villongást okozott az az eset, amikor egy harmadik borbélyüzlet nyitására szükséges engedélyért fordult a megyéhez Stuhl Ignác borbélylegény Mosonban. A megyei főorvos kedvező véleménye alapján nevezett meg is kapta az engedélyt azzal a kikötéssel, hogy csak borotválással foglalkozhat. Steyrer Ferenc és Böhm Ignác mosoni sebészek azonban ennek a műhelynek a megnyitását ellenezték. A megye a két sebész tiltakozását figyelmen kívül hagyta, mert Stuhl a sebészésre ügysem kapott engedélyt, csak borotválásra [395]. A két orvos azonban nem nyugodott bele az elutasításba, hanem újabb beadvánnyal fordultak a megyéhez, melyben már konkrét tényeket hoztak fel kérelmük igazolására. Érdeemes szó szerint idézni irásukat:

„Tekintetes Karok és Rendek! Midőn a tekintetes Karoknak és Rendeknek kegyessége múlt 1846. esztendőben Stuhl Ignác borbélylegénynek megengedte, hogy Moson Mezővárosában borbély műhelyt meg nyithasson, előre sejdítettük, hogy ebből vissza élés fog következni. Sejtésünk bé valósodott: mert Stuhl Ignác ezen borbély műhelyt, mely néki egyedül személyére engedtetett meg, elhagyván, azt egy más külföldi elbocsajtó levéllel el nem látott borbély legénynek minden bejelentés nélkül haszonbérbe adta, vagy mint mások állítják ezen jogot néki el adta. Ki most mint azon borbély műhelynek birtokosa, minden felsőbb engedelem és jóváhagyás nélkül folytatja a borotvállást. – A tekintetes Megyének végzése illy önként és jogbitorlást helyeselni nem szándékozott: – miért is mi a tényt alázatosan feljelentvén, egyszersmind tiszteletteljesen ezen tsak a folyamodó személyére szorított műhelynek elzárása megrendeléséért esedezünk. Mély tisztelettel maradván a tekintetes Karok és Rendeknek alázatos szolgálói Böhm Ignác és Steyrer Ferencz sebészek. Mosonyban September 1. 1847.”

A lefolytatott vizsgálatról Molnár Lipót főszolgabíró azt jelentette, hogy kihallgatta Stuhl Ignác feleségét, valamint a feljelentőket is. Valóság az, amint Stuhlné is állítja, hogy férje Bécsbe ment a sebészséget kitanulni, s az első évet elvégezvén, próbatétele is sikerült, melyről bizonyítványát ha hazajön, be fogja mutatni. Mivel a tanítás most szünetel, a szünnapokat Mosonban fogja tölteni. A folyamodó seborvosok itt azt vetették közbe, hogy Stuhl a bécsi nemzetőrök közé állott mint őrmester, napi 50 Kr-ért, s így többé nem jön vissza. Stuhlné erre azt felelte, hogy férje most is tanuló, s hogy egyenruhát visel és katonai szolgálatot teljesít, az abból származik, hogy Bécsben minden tanulónak egyenruha és fegyver adatott azon kötelezettséggel, hogy a tanulásokra rendelt órák elmúltával rendőrségi (nemzetőri) szolgálatot teljesítsenek.

Végeredményben Stuhl Ignácnak a borbélyműhelyt meghagyta a megye azzal, hogy ha nem jönne haza, úgy a jogot vissza fogják tőle venni, tehát azt nem adhatja el másnak [396].

A haladás következtében nemcsak a város, hanem a községekben is emelkedett a seborvosok száma. Bár igaz, hogy az orvoslás mellett a borbélyműhely is egyik fontos tényezője volt a seborvos megélhetésének, és borbélyműhellyel szinte valamennyi sebész rendelkezett, mégis azt látjuk, hogy a seborvosok törekvése az volt, hogy valamilyen hatósági, megyei vagy városi megbízatást is elnyerjenek, amely bizonyos, állandó évi javadalmazással is járt. Volt olyan seborvos, ki a könnyebb megélhetés biztosítása végett bábát vett feleségül, vagy feleségét annak képezte ki. Mások a jobb jövedelemmel kecsegtető nagyobb községekbe költöztek. Járványok alkalmával (pl. kolerajárvány) ideiglenes megbízatást vállaltak. Egyszóval – és ez természetes is – a több jövedelemre törekedtek.

Ilyen hatósági seborvosi állást töltött be Magyaróváron, illetve a megyénél Neumann István is, aki egyben a spítáiban és a lazaretben levők gondozásáért évi 200 köteg rőzsét kapott a várostól fizetesképpen [397]. A következő évben azonban már fizetésemelést kér a felszaporodott munkára hivatkozva és évi 300 köteg rőzsét kért a várostól [398].

Neumann egyébként szorgalmas és tevékeny seborvosa volt a megyének, ezt igazolja a városnak az a kiállított tanúsítványa is, hogy 1806-ban a kolerajárvány idején úgy a katonaság, mint a pol-

gárság körében sokszor éjjel-nappal működött oly szerencsés eredménnyel – és bár a katonák között már sok volt a félholt is –, hogy a katonák közül kevés, a lakosságból pedig még kevesebb áldozata lett a járváynak [399].

Átköltözködési engedélyt kért Velsz Antal féltoronyi seborvos Mosonba, hogy ott folytathassa seborvosi gyakorlatát. A megye azonban elutasította azzal, hogy a Mosonba való letelepedés az illető uradalom engedélyétől függ [400].

Gerhardt József köpcsényi, Vetkovits János mosoni, Endresz András nezsideri és Stoll János oroszvári seborvosok pedig a Rajkán elhalt Reiter József helyébe megyei seborvosi kinevezésüket kérték. Kívánságuk azonban nem teljesült, mert közben a főispán Véber Lipótot nevezte ki megyei seborvosnak [401].

A már előbb említett másik megyei seborvos, Neumann István hivatkozva a drágaságra, fizetésemelést kért a megyétől. Mivel a megyék az alkalmazottak megszabott fizetését önhatalmúlag nem emelhették, a megyei hatóság előterjesztést tett ezért a helytartónácshoz, hogy a megyei seborvos eddigi 150 forintos fizetését legalább évi 30 forinttal felemelhesse. A helytartónács az emeléshez hozzá is járult [402].

Közben Neumann meghalt, és a kiharcolt 180 forint fizetéssel helyébe Volkmann Gáspárt nevezték ki megyei chirurgusnak a mosoni járásba. De ugyanakkor engedélyt kért a megye arra is, hogy az elhalt Neumann özvegyének és árváinak negyedévi fizetésének megfelelő 45 forint egyszeri segílyt kifizethessen [403].

Mivel a lazaretnek és a spítálnak is Neumann volt a seborvosa, halála folytán a megüresedett helyre Schmidtmüller József óvári chirurgus pályázott. Bejelentette a városnál, hogy az ott levő betegek kezelését évi 200 köteg rőzséért is elvállalja [404]. Mivel Schmidtmüllernek a teendői így megszorodtak, borbélysegédet akart néhány évvel később tartani, melyből azonban per lett, mert Volkmann Gáspár helybeli seborvos borbélylegényét kívánta alkalmazni. Volkmann – kinek a segédre szintén szüksége volt – azzal érvelt, hogy Schmidtmüller az ő segédjét nem alkalmazhatja, mert régi szokás szerint a borbélylegényt helyben csak úgy alkalmazhatja egy másik mester, ha az közben legalább egy fél évig másutt szolgált [405].

A halál azonban nem válogat, s a következő évben Volkmann is

meghalt, és ekkor került helyébe megyei vagy pontosabban alsó járási seborvosnak a württembergi származású Schellhammer János, de kötelezték, hogy eddigi lakóhelyéről Tétényből Magyaróvárra jöjjön lakni [406]. A nezsideri járásba pedig seborvosnak Volfinger József lajtafalusi chirurgust nevezte ki a főispán évi 150 forint fizetés-sel [407].

Nezsider, bár eléggé nagy község volt, forgalmas helyi és országos vásárokkal, iparosokkal, mégis egy időben – hogy úgy mondjuk – seborvoshiányban szenvedett. Azt panaszolják, hogy nincsen megfelelő seborvosuk, aki ott véglegesen megtelepedne, mivel állítólag kicsi a jövedelme. Kéri a megyét, hogy egy jó seborvosról gondoskodjon számukra, és hajlandók az odaküldött chirurgust évi 100 forinttal segíteni [408]. A megye a könnyebb megélhetés szempontjából megengedi, hogy az ott letelepedni kívánó seborvos borotváló műhelyt is nyithasson, mivel ez az examinált és diplomás seborvos-tól úgysem tagadható meg. Gyógyszerket azonban nem készíthet, mert Nezsiderben patika is van. Most már csak az a dolga a nezsiderieknek, hogy a földesúrnál a letelepedési engedélyt kijárák [409]. Úgy látszik azonban ez nem volt elég a nezsideri seborvosoknak, mert végül kettő is lett belőlük, mivel nemsokára már azt kérik, hogy a két seborvos közül legalább az egyik kapjon fizetést a megyétől, mert végül kettő is lett belőlük, mivel nemsokára már azt kérik, hogy onnan. A megye azonban a kérést elutasította [410].

Hasonló bajban voltak a miklósfalusiak is, akiknek bizalmuk pedig Lukász Antal nevű seborvosukban rendült meg. Kérték a megyét, hogy más, alkalmasabb seborvost rendeljen oda. A megye válasza szerint a község fogadhat magának más seborvost a megyei főorvos tudtával, de Lukászt, akinek az uradalomtól letelepedési engedélye van és diplomás seborvos, a helységből nem tilthatják ki [411].

Közben Schmidtmüller, ki egyébként az óvári spítal és lazaretnek már régebről seborvosa volt, a Numkovich alapítványból létesített új lazaret seborvosi állását is megkapta évi 100 köteg rőzse javadalmazással [412]. Amikor pedig Spindler Jakab lett a városi spítal seborvosa, és amint a városi jegyzőkönyv indokolja, hogy oda naponta bejárva annyit dolgozott, hogy kénytelen volt egy segédet tartani, a város felemelte nevezett fizetését két öl fára és 200 köteg rőzsére [413].

Elköltözéssel próbált magán segíteni Gruber János gálosi seborvos, amikor Mosonba ment a nagyobb jövedelem reményében. Mivel ott helyben a megye részéről ő volt megbízva a gyanús halálesetek kivizsgálásával, helyébe a megye Volfinger Ferenc ugyancsak gálosi sebészt bízta meg e feladattal, mely esetenkénti díjazással járt [414]. Gruber számításai azonban nem váltak be, ezért visszaköltözött Gálosra; korábbi megbízatását is kérelmére a megyei hatóság visszaadta [415].

Borbélyüzlethez való jutás, vagy kellő praxis megszerzése végett természetesen divatban volt a beházasodás is. A már említett Schmidtmüller József óvári chirurgus pl. feleségül vette Plech Márton óvári chirurgus özvegyét [416], Volkmann Gáspár leányát Schellhammer János óvári seborvos vette feleségül [417]. Schemmel Frigyes chirurgus a szentjánosi Rükker Károly leányát [418], Neumann István óvári seborvos leányát pedig Anheiser Antal vette nőül [419].

Mint már előbb említettük, bár voltak panaszok a seborvosi ellátottsággal kapcsolatban, mégis, ha már a működő seborvosokat nem is tekintjük, de figyelembe vesszük, hogy az utóbbi évtizedekben hány seborvos diplomáját hirdették ki a megyénél, megállapíthatjuk, hogy a seborvosokban ekkor már nem volt nagy hiány.

Kihirdeti a megye barátfalusi Ziegler Gáspár seborvosi és bábáskodástudományról szóló diplomáját [420], Pellikán Sámuel seborvosi, bábáskodási és marhagyógyítási diplomáját [421]. Henigh László rajkai seborvos és szülész [422], Ziegler József rajkai seborvos [423], Hafner Antal seborvosi és bábamesterségi [424], Appelfeld Ezekiel oroszvári seborvos [425], Schwartz Ferenc nezsideri seborvos [426], Baruch Albert szentmiklósi sebész [427], Raskó Mihály vállai seborvos [428], Mittelman Eduárd oroszvári sebész [429], Strotz Móric oroszvári sebész [430], March Antal seborvos [431], Allersdorfer Lipót nezsideri sebész [432], Volfinger Ferenc lajtafalusi seborvos [433], Eishammer Ferenc seborvos [434], Farkodni Pál sebész [435], Gerzabek Ignác sebész [436], Holzmann István sebész [437] Nyulasi József mosoni sebész [438], Drach Antal sámsonyi sebész [439], Haefelin Adolf nyulasi sebész [440], Saar Antal sebész és szülész [441], Haefelin Ágoston sebész [442], Kahl Ferenc sebész [443], Hochedlinger Nep János rajkai sebész [444], Bamberger Mihály sebész [445], Ccip-pák Ferenc magyaróvári sebész [446] diplomáját. A baj inkább csak

ott lehetett, hogy az itt felsoroltak nagy része vagy ott telepedett le, persze a nagyobb helyen, hol már úgysis volt seborvos, vagy pedig néhány év múlva elköltözött más helyre.

Több régi, de az újabb keletű rendelet alapján az orvosok és seborvosok kötelesek voltak az igazoltan szegényeket ingyen kezelni. Ezért, ha hivatalos orvos vagy seborvos volt, évi fizetésben részesült, ha pedig hivatalos orvos nem volt kéznél, illetve sürgős volt az eset, úgy a nem hivatalos orvos vagy sebész költségeit a község, a város vagy a megye megtérítette. Sőt megtérítette patika hiányában az általa adott gyógyszerek árát is.

Szentjánoson utat csináltak, s itt történt, hogy Molner József szentjánosi jobbágy leányára ráomlott a föld és megsebesült. Rükker Károly szentjánosi seborvos, aki a leányt gyógykezelte, ezért a megye pénztárából 40 forint 42 Kr-t vett fel költségei fejében [447]. Körülmenyesebb eset volt az, amikor Mayer Dávid nezsideri seborvos, aki egyébként a gyógyítástól vaksága miatt már ekkor el volt tiltva, egy Schweifer Zsuzsanna nevű beteg kezeléséért 120 forintot kért, ugyanakkor, amikor a hivatalos megyei orvos, ki az ilyen beadott seborvosi számlákat ellenőrizte és láttamozta, a seborvos által beadott gyógyszerek ára fejében hat forintot, a kezelésért pedig 25 forintot állapított meg [448]. A vizsgálat során kiderült, hogy Mayer tulajdonképpen nem kért ennyit, csak ennyi összegről írt nyugtát, hogy az általa kezelt beteg, aki egy gyermektől elkapta a betegséget – a gyermeket a bécsi menhelyről hozatta ki –, a bécsi menhelytől mintegy kártérítésképpen is, ennyit követelhesen. Az ilyen furcsán értelmezett jószívűség miatt a megye a seborvost szigorúan megróttá, figyelmeztetve, hogy állapotára való tekintettel a súlyosabb büntetéstől most eltekintenek [449].

Látogatásonként 20 Kr-t számolva, ezért és az adott gyógyszerekért 63 forintot vesz fel egy alkalommal Birk Frigyes tiszteletbeli orvos Pittdorfer Ádám törvényszéki szolga kezeléséért [450].

A szegények részére adott vagy rendelt orvosságok értéke oly magas összegeket kezdett kitenni, hogy a megye rendelete szerint a külső orvosok (tehát akik nem hivatalos orvosai a megyének), szegények részére orvosságot nem adhatnak a megye házi pénztára terhére. Aichinger József seborvos azonban még e tilalom megjelenése előtt rendelt ingyen gyógyszert, és ezért Polák megyei főorvos annak kifi-

zetését javasolta a megyének. Hasonlóképpen járt Hitzinger seborvos is, kinél a megyei főorvos megjegyzi, hogy nagy szegénysége folytán is megérdemli, hogy az általa adott 35 forint értékű orvosság árát a megyei pénztár kifizesse. Egyébként a kérdéses ügyben az is nehézséget okozott, hogy a kimutatásban szereplő egyének szegénysége, amint azt egy előbbi rendelet előírta, nem volt igazoltatva a helybeli plébánossal [451]. A megye végül is kifizette a kérdéses összegeket.

Ilyen követelése volt 13 forint 30 Kr értékben Hafner Antal gálósi seborvosnak is [452], ki közben meghalt, és az összeget a seborvos végrendeletében megjelölt örököseinek, Bieramplin Rozália és gyermekeinek utalta ki a megye [453]. Nezsider község pedig az uradalom jóváhagyásával fizetett ki 27 forint költséget Jacobi Jakab nezsideri seborvosnak a szegény betegek gyógyításáért [454]. Aichinger József boldogasszonyi seborvos az 1834-ben történt tüzeset után ínségbe jutott pátfalusiakat a közöttük elterjedt „inhideglelés” betegségben gyógyította. Ugyancsak rühös lovaik részére orvosságot is adott. Az így keletkezett 74 forint 30 krajcár költséget is a megye pénztára viselte [455].

Persze a megye gondoskodott arról is, hogy az ilyen gyógyítások összege ne emelkedjék a végtelenségig, ezért rendelkezések vagy közreműködések körülményeit rendeletileg is szabályozta. Szabályozta pl. azt az esetet is, amikor az adózót (értsd: jobbágyot) valaki megsebesítette, mert ilyenkor a seborvosok „képtelenül magas bért kívánnak” a gyógyításért. Kimondja a rendelet, hogy a sebesítés megvizsgálásánál a helybeli orvos is jelen legyen. (Feltéve, ha van!) Mielőtt a seborvos a fáradságáért és az orvosságról szóló jegyzéket a megyéhez felküldené, azt az orvos mindig tekintse meg, ha kell javítsa ki és aláírásával erősítse meg. A szegényebb adózók számára az orvosok és a seborvosok drága orvosságot ne rendeljenek. Hasznos lesz tehát, ha megveszik az 1808-ban megjelent Pharmacopoea Militaris (Hadipatika) c. könyvet. Szegényeknek külső használatra nem chinát, hanem ezerjófüvet, Rutát, keserűlaput és más ilyen orvosságot adjanak. Az ún. mixtúrák közé szirupot ne tegyenek. Ha a china belső használata elkerülhetetlen, azt a maga valóságában adják. Tisztító orvosság esetén keserűsót, rebarbaraport és jalappát rendeljenek [456].

A szegények kezelésével kapcsolatban a megye több magánorvosnak fizetett ki kezelési díjat. Mivel ez ismét tetemes összegre kezdett felemelkedni, kihirdette a megyei hatóság, hogy van a megyében elég orvos és seborvos, nem engedhető meg tehát, hogy más „privátus orvos és seborvos” gyógyítsa a szegényeket a megyei pénztár terhére. Ezentúl tehát csak a legsürgősebb és a legritkább esetben forduljanak magánorvoshoz a szegény betegek, de a megyei orvos közölje ezekkel is, hogy az orvosságok rendelésével „kéméltessen bányanak” [457].

Később újabb rendelkezést ad ki a megye, melyben megtiltja az orvosoknak és a seborvosoknak, hogy a megyei pénztár terhére drága orvosságokat, úgymint nádmézet, és más effélet rendeljenek [458]. Majd még jobban megszorítják a szegény betegek ellátását azzal, hogy a megye a szegény betegek gyógyítási költségeit csak akkor fedezi, ha a kezelést a megye orvosa, vagy seborvosa teljesítette [459].

A helytartótanácshoz tett megyei felterjesztés alapján azonban, melyben azt jelentették, hogy a megye orvosa és egyik seborvosa itt helyben (ti. Magyaróváron), a második seborvos pedig innen három órányira lakik, így több helység tőlük három, négy, öt, sőt hat órányira van, az utak rosszak, gyakran a víz is elzárja őket, megengedték, hogy a szegénysorsúak, ha hirtelen szükséges, a legközelebbi seborvoshoz forduljanak. Ilyen esetben az illető seborvost mérsékelt díjazásban részesítették a házipénztár terhére [460].

A gyógyítás, különösen a seborvosoknál, orvosi eszközök nélkül elképzelhetetlen. Éppen ezért az orvosi felszerelések kapcsán is több rendelkezés, illetve ilyen eszközök beszerzése is történt a megyében.

Helytartótanácsi utasítás jelent meg 1811-ben, melynek alapján a már évekkel előbb beszerezni elrendelt orvosi eszközökről évente jelentés teendő. A megye megállapítja, hogy az orvosi szerszámokat a megye két seborvosa a saját költségén beszerezte, egyedül a barom- orvosláshoz szükséges vasszerszámokat vette meg a megye, melyet a belső orvosnál tartanak, ki azt esetenként adja ki a seborvosoknak [461]. De felvilágosítást nyújt a helytartótanács a megyének akkor is, amikor azt közli, hogy az orvosi műszerek javítása ügyében a pesti főiskolán lévő Eckstein Ferenc nevű tanító keresendő fel, illetve új felszerelés csak Bécsben kapható. A megye még ekkor is azt jelenti, hogy mivel az itteni seborvosok maguk szerzik be a szükséges

eszközöket, a megye így nem javított, de újakat beszerezni sincs szándékában [462].

A megye főorvosa. azonban még 1820-ban összeírta a beszerzendő legszükségesebb seborvosi szerszámokat, intézkedés legalább is egyelőre nem történt. A főorvos a következő eszközöket javasolta megvételre: vízkórsághoz szükséges Trocar (csapkés vagy szűrőkés), különböző fecskendők, kések, érvágó sebészkes és katéter férfiak, valamint külön a nők részére [463].

Végül azonban Polák Ignác megyei főorvos javaslatára a megye mégiscsak elhatározta, hogy a házipénztár terhére seborvosi eszközöket fog venni [464]. A megye főorvosa a seborvosi és a bábáskodáshoz szükséges szerszámokat meg is vette 691 forint értékben. A szerszámok őrizetét a főorvosra bízta a megye. A megmaradt számla, sajnos, nem írja le pontosan a megvett műszereket, csak általánosságban, azonban ebből is láthatjuk, hogy miből állt a beszerzett felszerelés. 1. Lékeléshez szükséges eszköz; 2. két db kötöző eszköz; 3. egy db nagy kés operációhoz, boncoláshoz; 4. egy kisebb apparátus operációhoz; 5. szüléshez szükséges felszerelések; 6. szemhez való felszerelés; 7. különböző felszerelések [465]. Ezek az eszközök azonban idővel piszkolódtak, koptak, ezért a megyei főorvos egy bécsi mesterhez vitte javításra [466]. Mivel azonban bizonyos idő elteltével azokat a megye nem kapta vissza, megbízták a főorvost, hogy ügyeljen, nehogy a drága szerszámok esetleg eltűnjenek [467].

Persze az így kijavított felszerelési tárgyak egy része mégiscsak elkopott, miért is megbízták a felső járási sebészt, Volfinger Józsefet, hogy néhány boncoló és kötöző eszközt Bécsből szerezzen be. Az így megvett műszerekért, valamint vámdíj és napidíj címén a megye pénztára 54 forint 37 Kr-t fizetett ki, s az új eszközöket mindjárt át is adták térítvény ellenében a járási sebésznek. Miután a régieket sem akarta eldobni a megye, megbízták a főorvost, hogy a régi rossz eszközöket egy arra méltó sebésznek adja át, „melyek, bár avultak, s talán a közönségnek veszélyeztetése nélkül még használni tudja” [468].

Ugyanebben az évben a megye jelentést kér a főorvostól, hogy vajon minden sebész el van-e látva a szüléshez szükséges felszereléssel? A főorvos jelentése szerint Allersdorfer Lipót hegyeshalmi, Eichhammer Ferenc levéli, Raskó Mihály szentpéteri, Schemmel Fri-

gyes szentjánosi, Steyrer Ferenc magyaróvári és Véber József fél-toronyi sebészeket kivéve, a többi megyei sebész a szülési eszközök-
kel tökéletesen el van látva. Ezzel szemben a nezsideri járási sebész
részére még 1823-ban beszerzett boncoló- és kötözőszerek annyira
tönkrementek, hogy már javítani sem lehet, miért is javasolja, hogy
a megye újakat szerezzen be. Az új felszerelés beszerzését el is hatá-
rozzák, és egyben utasítja a fenti sebészeket a hiányok pótlására,
különben mint helyettes sebészeket nem fogja őket alkalmazni [469].

Intézményes öregségi biztosításról, nyugdíjról ebben a korban még
szó sincs seborvosoknál. De még ha a megye, vagy a város szolgálá-
tában állt, akkor sem volt igénye nyugdíjra, sem végkielítésre;
esetleg némi segélyben részesülhetett. Ilyenformán természetesnek
vehetjük azt, hogy minden sebész arra törekedett, hogy némi vagyont
gyűjtve, öregsége vagy munkaképtelensége esetére megélhetését biz-
tosítsa. Általában az volt a szokás, hogy az özvegy, segéd alkalmazá-
sával az üzletet tovább folytatta, esetleg az előregedett sebész, vagy
a sebész özvegye eladta életjáradékért vagy más ingatlana átengedé-
sével biztosított magának megélhetési lehetőséget.

Így cselekedett Holler Mátyás borbélysebész is, ki 1804-ben bor-
bélyműhelyét bérbe adta évi 25 forintért Schmidtmüller Józsefnek
[470], polgári kis házát pedig eladta 2000 forintért Reisinger Ferenc
molnármesternek kerttel és két darab réttel együtt. A szerződés sze-
rint ezenkívül a vevő köteles volt Hollernek élete végéig a követke-
zőket biztosítani: Elsősorban egy utcai szobát az eladott házban,
ez a szoba naponta takarítandó, az ágy bevetendő volt. Járt ezenki-
vül étkezésként reggeli, egy csésze kávé, vagy helyette egy csésze bor-
vagy sörleves. Délben, valamint este a szokásos házikoszt óborral.
Természetesen fűtés és világítás is. Végül még az is ki volt kötve,
hogy a vevő Hollert betegsége esetén köteles gyógyíttatni, halála
esetén pedig tisztességesen eltemettetni [471]. Persze, mindez nem
ment azért simán, mert már néhány év múlva Holler pörtösködik
Reisingernével, mivel a szerződésben kikötött kosztot és bánásmódot
nem kapta meg [472].

Volt olyan eset is, amikor a seborvos elhalt, családja teljesen
vagyontalanul maradt és borbélyüzlet sem maradt utána. Ilyenkor
nehéz helyzetükben a hátramaradtak részére bizony csak a segély-
kérés lehetősége maradt meg. Stadler Antal az Ausztriában levő

Traiskirchen község seborvosának özvegye Moson megyéhez fordult panaszával, és mivel hat gyermekkel maradt özvegyen és minden vagyon nélkül, Albert főhercegtől penziót akart kérni. Ehhez olyan igazolást kért a megyétől, hogy a férje annak idején a főherceg jobbágyait (magyarországiakat) is gyógyította. Tekintve, hogy az elhalt seborvos tényleg orvosolta az említett jobbágyokat az 1810-i járvány idején, a megye a kért igazolást megadta [473]. Hogy azután kapott-e segílyt, vagy nyugdíjat a kérelmező, nem tudjuk.

Amikor Neumann István megyei seborvos meghalt, özvegye legalább egy negyedévi fizetésének megfelelő összeget kért segílyként a megyétől. A helytartótanács azonban a kért segíly kifizetését nem engedélyezte azzal az indokkal, hogy a seborvosok nem számítanak a vármegyetisztviselői közé [474]. A megye azonban mégis kiutalt később 50 forintot az özvegynek, mivel az elhalt a himlőoltások végzésében szorgalmas volt [475].

Ugyanílyen sorsra jutott a Rajkán lakó megyei seborvos, Véber Lipót özvegye is, csak azzal a különbséggel, hogy ő már semmiféle címen sem kapott segílyt a megye pénztárából. Mikor férje után annak legalább negyedévi fizetésének kiutalását kérte segílyképpen, a megyei hatóság a következő végzéssel utasította el a kérelmet: „A Fenn álló Rendszabások szerint az ugy neveztetett Angaria Mortualis a Conventionatus szolgákra nem lévén kiterjesztve, nem lehet Veber Leopold özvegyének kérését tellyesíteni” [476].

De ha valami szerencsétlenség folytán válságos helyzetbe jutott is a seborvos, hivatalos segílyt akkor sem remélhetett. Hitzinger Mátyás lébényi seborvos – kinek nagy családja is volt – egy viharos idő alkalmával villámcsapás következtében mindenét elvesztette a keletkezett tűzben. Végzsükségében a megyéhez fordult, és engedélyt kért, hogy a megyében segílyt szedhessen. (Magyarán, koldulási engedélyt). A megye jelen esetben annyit megtett, hogy felhívta a lakos-ságot nevezett megsegítésére, adakozzon ki-ki tehetsége szerint [477].

Hasonló ügyek, de nem utolsósorban érdekeik hatékonyabb védelme céljából a Moson megyei borbély-seborvosok elhatározták, hogy társaságba tömörülnek. Bár valamennyien a pozsonyi borbély-céh tagjai voltak és maradtak még ezután is, mégis talán nem volt kellő kapcsolatuk a pozsonyi központtal vagy az nem eléggé képviselte érdekeiket, de a szakmai utánpótlás nevelésének, a borbély-

segédek helyzetének rendezése és nem utolsósorban saját érdekeik biztonsága miatt is, egy csak Moson megyére terjedő társulást kívántak létrehozni.

A megyében a megyei hatóság kebelén belül működő ún. „Egészségre ügyelő választmány” ülésén, melynek seborvos tagjai is voltak, már 1837-ben elhatározták, hogy egy seborvosi egyesületet hoznak létre [478]. Még ugyanebben az évben azonban egy másik választmányi ülésen az egyesület létesítését ideiglenesen függőben hagyták azért, mert a megyében levő seborvosok nagyobb száma a városokban van, ahol mint polgárjogot nyert egyének eléggé biztosított körülmények között élnek. Az ifjabb seborvosok száma pedig egyébként olyan kevés, hogy hasznos egyesületet alkotni úgysem tudnának [479].

Az egyesület létrehozásának eszméje azonban nem aludt el. Spindler Jakab magyaróvári seborvos, ki akkor már a közéletben is jelentős szerepet vitt, 1841-ben a megyei seborvosok nevében egy a „Mosonvármegyei Seborvosok Egyesülete” cím alatt felállítandó egyesület engedélyezését kérte, benyújtva egyben alapszabálytervezetét is. A megye ekkor az ügyet kiadta Birk megyei főorvosnak véleményezés végett [480]. A főorvos javasolta is az egyesület működésének engedélyezését a megyei főorvos felügyelete alatt [481].

Ismét egy év telt el, amikor az ügyel végre a megye egészségügyi választmánya érdemben is foglalkozott. A választmány szerint a sebészegyesület létesítése végett megkeresendő a helytartótanács, mert ideje, hogy véget vessenek olyan eseteknek, amely a közegészségnek csak kárára lehet. Az történt ugyanis, hogy Magyaróváron az egyik borbélyműhely taulajdonos a kádárok céhébe vétette fel magát, s így sebészi felügyelet alatt nem volt, ezek után nevezett arra volna szorítható, hogy csak borotválással és hajnyírással foglalkozzék. A kisebb sebészi műtétektől pedig, pl. a foghúzás, a köpölyözés, az érvágás, és a klystirozás-tól eltiltandó lenne. A választmány véleménye végeredményben úgy alakult ki, hogy az említett egyén ezen sebészi műtétek gyakorlásában – mihez nem annyira tudomány, mint inkább ügyesség kell – csak annyiban korlátozandó, hogy azokat csak orvosi rendeletre végezhesse, kivéve a foghúzást, melyet ezután is korlátlanul űzhet [482].

Végre sok huzavona után a helytartótanács, az alapszabályok némi változtatásával, a seborvosi egyesület létesítését jóváhagyta [483].

Sok köszönet azonban nem volt ebben sem, mert a felsőbb engedélyezés ellenére a megye, mely úgy látszik nem kívánta egy ilyen egyesület létrejöttét, mégis csak megakadályozta, hogy az megalakuljon és működjön. Megakadályozta pedig a következő szó szerinti indokolással: „A sebészi egyesület alapszabályai felsőbb helyen jóváhagyattak. Mivel azonban a szabályok felsőbb helyen való megvizsgálása közben az indítványozó sebészek közül részint meghaltak vagy elköltöztek, részint a közelebb fekvő városoknál kebelezették be magukat – az egyesület megalakítása boldogabb időre elhalasztatott” [484].

Ez a „boldogabb idő” azonban sohasem következett el.

Lássuk azonban – röviden –, hogy az egyesület alapszabályai mit tartalmaztak: tagja lett volna a megyében levő valamennyi sebész, segéd és inas. Egy elnöke és négy választmányi tagja lett volna a vezetőségnek, akik közül kettő óvári vagy mosoni, kettő pedig a vidéki seborvosok közül. Az alapszabály szerint inasnak csak azt lehetett volna felvenni, ki a 14. életévét betöltötte és három normál osztályt végzett. Egészséges testalkatú, seborvoslásra rátermett legyen. Az inas az első évben a szükséges előtanulmányokat végzi. A következő évben az anatómiát tanulja, mint a seborvosi tudomány alapját, végül pedig az elméleti chirurgiát, az eszközök és kötözőszerek ismeretét. Tehát három évig inas és csak azután tesz vizsgát a megyei orvos és az egyesület elöljárói előtt. Egyetemi tanulmányokra csak néhány évi sikeres segédeskedés után mehet. A segédekkel kapcsolatban rögzíti a szabályzat a felmondás és elbocsátás körülményeit, a segéd ugyanabban a városban másik seborvoshoz csak akkor mehet át, ha közben legalább három hónapig más, idegen városban is szolgált. Átutazó, valamint beteg segédek segélyezésére minden segéd köteles évente kettő forintot a közös pénztárba fizetni. Hasonlóképpen felsorolja a szabályzat a seborvosok köteleseit is. Kimondja, hogy a beteg sebészt társai ingyen kezelik és látják el orvossággal, az előregedett és nincstelen sebészeket a közös kasszából segélyezik. Majd foglalkozik a sebészek közönséggel szembeni köteleiségeivel. Néhány tiltó rendelkezés is volt benne, pl. az, hogy a segédnek tilos dohányoznia a műhelyben stb. Általában a szabályzat a kari összetartást kívánta elsősorban biztosítani, bizonyos szociális kérdéseket a testületen belül megoldani, illetve az egymás közti viszonyt, és

végre az eddig eléggé rendezetlen tanulóképzést és alkalmazotti viszony kérdését is rendezni [485]. Persze nem a sebészeken múltott, hogy tervük nem sikerült.

Az abban az időben könyv alakban megjelenő és egyes gyógyászati kérdésekkel foglalkozó műveket a megye nem szerzi be a házi pénztár terhére, a himlő, vagy más járványos betegséggel foglalkozó egyik-másik mű kivételével. Annyit azonban mégis megtesz, hogy felsőbb utasításra ajánlja beszerzésre az érdekelteknek. Így Fodor András által ki adott magyar nyelvű, szüléssel foglalkozó könyvet amikor beszerzésre javasolja a helytartótanács, a megye azzal intézi el az egész kérdést, hogy a megyében alig van magyarul tudó sebész vagy bába, tehát fölösleges annak kihirdetése. Ha mégis akadna azonban, ki magyarul is tud, úgy azt serkenteni fogja a mű beszerzésére [486]. Úgy látszik azonban, hogy a magyar nyelv nem-tudása jó kifogás volt, mert amikor Molnár János Fejér megyei orvos által írt „Orvosi Törvénykönyv” c. munkát megvételre ajánlották, a megye azért nem rendelte meg, mert a megye orvosai nem tudnak magyarul [487]. Zsoldos János, Veszprém megye orvosa egy könyvet írt, amelyben az 1658–1819 közötti időkben megjelent egészségügyi rendeleteket foglalta össze. A megye e könyvet javasolta ugyan megvételre, de hogy valaki megvette volna, azt nem tudjuk. Tény az viszont, hogy a megye nem vette meg a hivatalos orvosainak, illetve seborvosainak [488]. Viszont mint a felettes hatóságok által betiltott könyvet, Hanemann Sámuel által még 1810-ben írt „Organon der rationellen Heilkunde”, c. munka elkobzási hirdetményét körözteti, persze minden eredmény nélkül [489].

A megyei hatóság 1822-ben közli az orvosokkal és patikusokkal, hogy a „Pharmacopoea Austriaca” című munka az 1820-ik esztendőre „újonnan és némely jobbításokkal ki vagyon adva” – javasolja annak beszerzését [490]. Ritka eset, de a scarlatina nevű betegségről szóló könyvecskét a megye megvette és kiadta a megyei főorvosnak, hogy az orvosokkal és seborvosokkal ismertesse az abban közölt gyógymódot, feltéve, ha ennél jobbat nem ismernének [491]. Köz hírré tette és ugyancsak javasolta a megye az „Orvosi Tár” cím alatt Bugát Pál és Schedl Ferenc „egyetemi tanító és orvosok” által megindított munkának a beszerzését, mely az ország fővárosa szerint is az orvosi és seborvosi tudomány terjesztésére igen alkalmas mű [492].

A növényfélék gyógyító erejével kapcsolatos felső utasításokra a megye rendszerint felhívja az orvosok figyelmét, de maga a megye főorvosa is végez hasonló kutatómunkát. Közli a megye a belső orvosokkal, de a seborvosokkal is, hogy a schönbrunni császári kertből bizonyos külföldi füvek magjaiból lehet rendelni gyógynövénytermesztés céljából. Persze csak olyat érdemes, mely az itteni vidéken szokásos téli időt kibírja [493]. Hogy valaki azonban ilyesmivel az orvosok közül foglalkozott volna, nincsen tudomásunk.

Birk Frigyes orvos írásban jelentette be a megyének, hogy mily eredményesen lehet gyógyítani a hideglelést a vízgyopár vagy vízikender, illetve másként az apróbojtorján nevű fűvel. Az volt a kérése, hogy ezen javaslatát ellenőrzés és bővebb felülvizsgálat végett közölje a megye a pesti orvosi főiskolával [494]. Nem maradt azonban nyoma, hogy az ügyből lett-e valami, illetve a javaslatot a megye felterjesztette-e a főiskolához.

A fagyalfa (*Pigmentum Ligustri Europaei*) borba keverését, illetve a bornak ezzel való festését, szigorú büntetés terhe alatt megtiltja a kocsmárosoknak a megye egy helytartótanácsi rendelet alapján [495]. Majd még ugyanabban az évben felhívja az orvosok, a seborvosok és a patikusok figyelmét, hogy a fagyalfával vagy alkörmössel festett borok ellenőrzése végett – ahol vörös bort látnak mérni – ott vegyi vizsgálatot cszközöljenek. Ezek szerint legkönnyebben úgy állapítható meg a természetes, illetve festett vörösbor közötti különbség, ha timsót és borkövet kevernek bele. Egyébként a vizsgálat lefolytatásáról szóló oktató nyomtatott ismertetést, melyet a helytartótanács küldött le, a megye az érdekeltek között szétosztotta. [496].

A lakosság összességének figyelmét hívta fel a megyei hatóság, amikor a farkascseresznye, vagy nadragulya mérgező és veszedelmes hatását ismertette. Hivatkozott mindjárt egy példára is, amely szerint Gömör megyében egy hatéves gyermek ilyen módon mérgezte meg magát [497].

Más, egészségügyi vonatkozású rendeletek is jelennek meg, amelyeket a megye szintén közölt az érdekeltekkel, illetve a lakossággal. Rajzzal és leírással egy olyan gépezetet ismertet pl. az egyik ilyen helytartótanácsi rendelet, mely a gőz, vagy füst által okozott fulladást akadályozza meg [498]. Majd egy nyomtatvány jelenik meg egy olyan edény rajzával, amely arra tanít meg, hogy miképpen lehet

olyan ruházati vagy tollas ágyneműt füstöléssel megtisztítani, amely beteg emberen volt és szappannal vagy vízzel nem lehet kimosni [499]. Egy másik rendelkezés kimondja, hogy a borméréshez szükséges ón edényeket árulni csak hatósági engedéllyel lehet. Rézcsapokat csak a bor lefejtéséhez szabad használni, míg a kiméréshez már nem [500].

Utásította egy ízben a megyét a helytartótanács, hogy lakosainak tiltsa meg a Prágában készített öntöttvas edények használatát, mint az egészségre ártalmat. A megye ekkor olyan felterjesztést küldött a helytartótanácsához, hogy vajon nem volna-e hatásosabb a lakosság eltiltása helyett inkább a kérdéses edények gyártásának a betiltása? [501]. Ugyancsak ilyen edényekkel kapcsolatos volt az előjárósághoz, valamint a szolgabírákhoz intézett az a rendelet, amely az aranyosan zöldellő mázas cserépedények forgalomba hozatalát tiltotta meg. Ugyanis a kérdéses edények máza majdnem teljes egészében lithurgiumból voltak és könnyen letörölhetőek, és ezért az egészségre ártalmasak. A rendelet egyébként radikális módon intézeti el az ilyen edények sorsát, mert egyszerűen nem koboztatja el, hanem a vásárlók, ahol ilyet találnak, akár az előjárók, akár a szolgabírák, egyszerűen törjék össze ott mindjárt a helyszínen [502]. Majd szintén edényekkel foglalkozik az az utasítás, amelyet a fazekasoknak adtak ki, hogy az agyagból készített és olvasztott ólommal bevont edényeket jól égessék ki, mert máskülönben az ólomház könnyen leválik és így az egészségre ártalmas [503].

A „kénégenyvel” (aether sulfuricus) kapcsolatban úgy látszik sok szerencsétlenség, illetve visszaélés történhetett, mert igen szigorú rendelet jelent meg, mely szerint ilyen szert csak okleveles orvosdoktor vényre adhatnak ki a gyógyszerészek, a vényt pedig az általuk vezetett naplóba pontosan be kell jegyezni. A fűszerárusok „kénégenyt” csak a gyógyszerészeknek adhatnak el. A sebészek, szülészek, szemészek, fogászok és barom orvosok csak akkor használhatnak „kénégenyt” belehúzásra, ha azt eleve bejelentik a megyei orvosnak, vagy ha a művelet okleveles orvosdoktor közbenjöttével történik [504]. Ugyanebben a kérdésben csakhamar újabb kibővített és szigorúbb rendeletet közöl a megyével a helytartótanács. Ezek szerint nemcsak a kén- (aether sulfuricus), hanem az ecet- (aether aceticus) és salétrom-„égények”, úgymint a kloroform is az elsősztályú mérgek közé

lett besorolva, így azokat csak külön engedéllyel szabad elkészíteni. Ezeket a szereket a gyógyszer-díjjegyzékben keresztjellel kell ellátni és a gyógyszereket csak rendes orvosi gyakorlatot űző orvos, sebész vagy baromorvos külön írásbeli rendelésére szabad kiadni. Az így kiadott „égények” használata azonban csak azok személycs felügyelete alatt lehetséges és csak olyankor, ha a beteg nem fiatalkorú. A bábáknak ezen szerek használata tilos. Megtiltotta a rendelkezés még az orvosoknak és a seborvosoknak is, hogy ilyen szerekkel embereken kísérletezzenek. Megtiltották azt is, hogy az „égény” és kloroform beszívására szolgáló eszközöket árusítsanak, és annak árulása kizárólag a sebészi eszközök készítőinek szabad, azokat csak orvosi, vagy seborvosi rendeletre adhatják el. Az ilyen eszközöket ne tegyék az árusok a nyilvánosság elé és ne is hirdessék az árusításukat. Végre a rendelet be nem tartóit súlyos pénz-, vagy fogházbüntetéssel fenyegeti meg az itt ismertetett rendelet [505].

A közegészségügy egyik fontos tényezője kétségtelenül a különböző ásványok gyógyító hatásának felhasználása, illetve az ezzel kapcsolatos gyógyhatású fürdők alkalmazásának bevezetése volt.

A magyar helytartótanács már a XVIII. században is, figyelembe véve a fejlődő gyógyászat megállapításait, országosan elrendelte az ilyen ásványi kincsek, illetve gyógyfürdők, gyógyvizek felkutatását az ország egész területén, így Moson megyében is. Egy ilyen, még 1794-ben kiadott rendeletre hivatkozva sürgeti a helytartótanács a megyét, jelentse, vajon van-e a megyében savanyúvíz-forrás, illetve fürdő [506]. Hönisch János megyei orvos ezzel kapcsolatban bejelentette, hogy a megyében sem savanyúvíz-forrás, sem orvosi célokra alkalmas fürdő nincsen, de a Fertő tó vizéből lehet glaubersót készíteni. Ilyen értelmű jelentést már a fent sürgetett rendeletre még 1794-ben adott, sőt ilyen sőt készített is, melyet akkor a helytartótanácshoz fel is küldtek [507].

Ugyanebben az évben a felsőbb szervek megbízták egy Österreicher József nevű orvost, hogy országosan állapítsa meg, melyek azok a vizek, melyekből glaubersót lehet kivonni. A nevezett ilyen vízként a Fertő tavát is megjelölte, ezért újból megbízták Hönisch János orvost a kísérlet végrehajtására, aki azután a Fertő tó vizéből mintát vett és gőzöltetés útján kettő font iszapot nyolc pint kútvízben feláztatva, 16 lat sós részt nyert. Ezt azután ismét felterjesztették a

helytartótanácsához [508]. Egyébként Hönisch szerint a Fertő tó vize gyógyfürdőként nem alkalmazható [509]. Úgy látszik azonban, hogy az egészségügyi igazgatás nem működött elég pontosan legalább is a helytartótanács illetékes szerveinél, mert néhány évvel később ismét csak kérdést intéztek a megyéhez ugyanebben az ügyben, azonban a válasz most is csak a régi volt, vagyis hogy Moson megyében egyedül csak a Fertő tó vizéből lehet mesterségesen glaubersót készíteni, ezen kívül más ásványos, illetve gyógyhatású víz a megyében nincsen [510].

Kellő figyelmet fordított a megye a halottvizsgálattal és a temetésekkel kapcsolatos teendőkre is. Szigorúan elrendelte pl., hogy a halottakat csak 48 óra elteltével szabad eltemetni és ezt olyan szigorúan vette, hogy az ez ellen vétőket, ha jobbágy volt 25 pálcát kapott, míg a nemest nyolcnapos elzárással büntette [511]. Egy ideig csak a temetés ideje volt ilyenformán meghatározva, később azonban a megye egészségügyi választmánya tovább ment ezen a téren. Elrendelte, hogy ezentúl minden holttestet meg kell vizsgálni nemcsak a halál megállapítása céljából, hanem az is a vizsgálat tárgyává teendő, hogy vajon az elhalt miben halt meg, hirtelen halt-e meg, és erőszakos halállal vagy ragályos betegségben? Majd arról intézkedett, hogy a halottvizsgálati teendőket ott, ahol orvos vagy seborvos van, azok végezzék, ahol pedig nincsen, oda ki kell képezni egy arravaló embert „testvizsgálónak”, aki arról jelentést is tesz. A halottvizsgálati díjazást esetenként 12 krajcárban állapították meg. Ismételten ki mondják a 48 órai várakozási időt, kivéve, ha ragályos betegségben elhaltról van szó, vagy pedig a tetem oszlásnak indult. Ekkor mondja ki a megye ismételten, hogy minden faluban alkalmas halottasház létesítendő [512]. Ezzel kapcsolatban azonban további tájékoztatást nem ad, illetve semmiféle követelményt nem támaszt. Néhány hónap múlva azonban már a megye, hivatkozva az előbbi, valamint már 1797-ben szükségesnek mondott halottasház létesítésével kapcsolatos rendelkezésre, elrendeli, hogy minden község saját erejéből építsen egy halottasházat lehetőleg a temetőben, amelynek tisztántartásáról a sírásó gondoskodik. Nagysága legalább kettő öl széles és hosszú, valamint kilenc láb magas legyen, egymással szembeniő ablakokkal, ablakráccsal, kályhával ellátva. Használat után minden alkalommal parázsra öntött ecettel ki kell füstölni. Kimondja a rendel-

kezés még azt is, hogy a különböző felekezetek közösen is létesíthetnek ilyen épületet, ellenben a zsidók csak külön hozhatnak ilyet létre. Ugyanez a rendelet foglalkozik ismét a halottvizsgálat ügyével is a megyei orvos javaslata alapján. A megyei orvos szerint a megyében levő 15 seborvost meg lehetne bízni a halottvizsgálattal úgy, hogy tőlük legfeljebb egy óra járásnyira levő községekben is elvégeznék a kérdéses vizsgálatot. Mivel a választmány a megyei orvos nyilatkozata alapján úgy látta, hogy ezen seborvosoknak van annyi tudományuk, hogy a halottvizsgálatot rájuk lehet bízni, és nem kell laikusokat erre kiképezni, az előterjesztést jóváhagyta [513].

Napirendre azonban mégsem térhettek a halottvizsgálattal kapcsolatban, mert még mindig rendetlenség, sőt lelkiismeretlenség is történt, ezért most már felsőbb rendeletre való hivatkozással a megye újból elrendeli a holtak vizsgálatát, mert „így elmellőzhető az élve eltemetés, napfényre kerülnek az erőszakos halál okai, mint az öngyilkosság, a testi gyümölcs elsikkasztása, gyermekölés, megetetés, sérülések következtetése és gyilkosságok”. Nyilvánossá lesz az is, hogy kik haltak meg orvosi segítség hiányában, vagy himpellér (kontár) és a gyakorlattól eltiltott orvosok beavatkozása folytán. Végül ismét szigorúan elrendelték a 48 órás idő bevárását a temetésnél „kivéve, amelyek kipárolgásaik által a járványt terjesztik, de minden esetben az ilyesmire azért nagy gond fordítandó” [514]. Úgy látszik, még mindig nem volt elég megbízható a halottvizsgálat szakszerűsége, mert egy újabb határozata a megyének azt állapította meg, hogy a seborvos nélküli helyeken továbbra is az előjáróság végezte a halottvizsgálati teendőket, amikor is sok esetben vagy meg sem tekintették a holttestet, vagy felületesen teljesítették azt, sőt ragály esetén pedig csak a betegséget terjesztették. Elhatározták azért, hogy ahol seborvos nincsen, ott a legközelebbi seborvos végezze a vizsgálati teendőket, és egyben beosztást is eszközöltek ezzel kapcsolatban. Ezekkel a halottvizsgáló seborvosokkal a megye külön esküt is tétetett le [515].

Ha röviden is, de foglalkoznunk kell a boncolások kérdésével is, mivel ezzel kapcsolatban is több rendelkezés látott napvilágot. A boncolásokat a megyei seborvos végezte, rendszerint a hatósági orvos ellenőrzésével és a megyei bíróság utasítására. Mivel ennek a munkának a díjazása rendezve nem volt, a megye egy alkalommal felírt a helytartótanácsához és utasítást kért, vajon mennyi díjazás illeti az

orvost a boncolásért. A helytartótanács közlése szerint erre külön rendelkezés nincsen, s azt az illetékes bíróság köteles megállapítani. Polák Ignác megyei orvos hivatkozva más megyében kialakult gyakorlatra, azt javasolta, hogy boncolás esetén a napi- és fuvardijakon felül az orvosnak egy arany, a seborvosnak pedig ennek fele volna fizetendő. E javaslat alapján a megye ismét felírt a helytartótanács-hoz és kérte, hogy egységesen, a javaslat értelmében állapítsa meg az összegeket, valamint adjon erre ki utasítást a bíróságnak [516].

A boncolásokat a bíróság utasítása szerint, a gyanús halálesetek vagy gyilkosságok esetén eszközölték, és erről évente kimutatást kellett a megyéhez beterjeszteni [517].

A megyei főorvos jelentése szerint Eichinger Antal 43 éves csizmadiamester és annak felesége 24 óra leforgása alatt elhaltak. Mivel ópiummérgezést gyanítottak, a főorvos és a helybeli sebész felboncolta őket, a belső részeket Pranter magyaróvári patikussal vizsgáltatták meg. A vizsgálat szerint a halált nem mérgezés okozta [518]. Egy másik esetben pl. Lébény előljárósága jelentette, hogy az oda-váló Lechner József kútjában annak sógorasszonyát, a szentpéterci Koppis Pál feleségét összezsugorodva, halva találták. Mivel a megyei sebész nem jelent meg, a boncolás elmaradt, bár a tetemet a főorvos a helybeli sebésszel megnézte. A megye ekkor újból elrendelte, hogy a boncolásoknál a megye főorvosának és fizetési sebészének jelen kell lenni [519].

A sebészi beavatkozás egy különös esetével találkozunk a szolnoki 1839. évi keresztelési anyakönyvben. Egy Schneider Katalin nevű leány Éva nevű gyermeke születésénél szó szerint a következő megjegyzés olvasható: „N. B. Haec Proles 8 mensium, a D. Antonia Luckas approbato chyrurgo e mortuae Matris utera secta, adhuc vivens inventa ab eodem Chyrurgo Baptismo necessitatis Baptisata, paulo post obiit [520]. Vagyis a már elhalt anyától a sebész által műtéti úton elvett gyermek, ha rövid ideig is, de még élő volt.

Meg kell emlékeznünk a polgári seborvosoknak a katonasággal kapcsolatos tevékenységéről is. Bár fordított eset is volt, amikor a katonai orvosok és sebészek működtek közre a polgári gyógyításban pl. kolerajárvány idején, ezt azonban külön fogjuk tárgyalni.

A katonai sorozásokon ebben az időben nem katonai, hanem polgári orvosok működtek közre. 1812-ben ezért egy rendeletben intéz-

kedtek az ezzel kapcsolatos díjazásról. Azok a polgári orvosok tehát, akik az újoncok megvizsgálásánál tevékenykedtek, minden személy után 7 krajcárt kaptak [521]. Valószínű, hogy a későbbi időben ez a díjazás megváltozott, mert Schellhammer János megyei orvos három újonc megvizsgálásáért már 2 forintot kapott 1823-ban Magyaróvár város pénztárából [522]. Közben azonban egy helytartótanácsi rendelet az efféle díjazásokat betiltotta azon indokolással, hogy az újoncok megvizsgálása a seborvosok hivatali kötelessége, és ezért nekik külön fizetni nem szabad [523]. Ennek ellenére mégis azt látjuk, hogy az ilyen katonai vizitációkért a közreműködők valamilyen formában csak kaptak ellenszolgáltatást, mert a későbbi években a már említett Schellhammer seborvos ilyen címen a várostól pl. $\frac{1}{2}$ öl tűzifát kapott honoráriumképpen [524]

Persze a honoráriummal kapcsolatban, annak meg nem fizetése miatt már ekkor is voltak különböző pereskedések, eljárások. Ilyen eset volt az, amikor egy Hammer János nevű nezsideri szabó gyógykezeléséért 12 Ft 36 krajcárral adós maradt Laszl Máttyás orvosnak. Ebből ugyan 12 Ft-ot megfizetett az adós, azonban a 36 Kr-t nem. Laszl egy alkalommal azután megjelent a szabó lakásán, hogy a tartozását behajtsa. Megijeszteni akarván a szabót, annak ágyneműjét egyszerűen a földre hányta, mire a szabó ellenszegült, mert azt hitte, hogy az orvos el akarja azt vinni az adósság fejében. Az orvos ekkor torkon ragadta az ellenszegülőt és magától eltaszította, botját felemelve, veréssel fenyegette meg a szabót. De a botot az éppen ott jelenlevő Szehofer nevű kolbászcsináló legény elkapta, hogy a verekedést megakadályozza. Természetes, hogy akkor már a szabó felesége is közbeszólt, és ezért az orvos úgy pofoncsapta, hogy orrán-száján elindult a vér. Érthető, hogy az ügyből per lett. A nezsideri előljáráóság tanúsága szerint a szabó és felesége összeférhetetlenek voltak, míg ellenben az orvos békés természetű. A megye, mivel közben a felek megegyeztek és kibékültek, az orvost csak megfeddette [525].

Hasonló eset volt Schemmel Frigyes szentjánosi sebészé is, aki szintén tartozása miatt Bohnenstingel Katalint az utcán megverte, de ugyanezért Valdher Katalint is. A községi bírót pedig szidalmazta akkor (ki szintén adósa volt), amikor a katonai szénaadag leszállí-

tására felhívta. Mindezekért a megye a sebészt 8 napi börtönre 3 napi böjttel, valamint a tanúdíjak megfizetésére ítélte [526].

Egyébként Schemmellel sok baj volt, mert még a saját apósát, Rükker Károlyt is megverte, aki szintén Mosonszentjánoson volt sebész [527].

Orvosi szempontból is említésre méltó az a büntetőper, amelyet szintén Schemmel Frigyes ellen folytattak le 1842-ben.

Husz Mátyás szentjánosi jobbágy, vajúdo feleségéhez Schemmelt hívta segítségül, aki a gyermek ferde fekvését megállapítva, azt megfordította, majd olyan cróvel húzta ki lábánál és vállánál fogva, hogy a gyermek feje bennszakadt. Mivel orvosi eszközei nem voltak, a szomszédos sebészekkel pedig rossz viszonyban volt, végül is a helybeli kováccsal csináltatott egy közönséges vaskampót és azzal akarta a műtétet elvégezni; ez azonban nem sikerült. Kénytelen volt tehát Magyaróvárra bemenni és onnan kérni kölcsön műszereket. Majd a helyben lakó Schabatka Mihály nevű katonai seborvos segítségével elvégezte a műtétet, de későn, mert az anya mérgezés következtében meghalt. A hosszadalmas pernek az lett az eredménye, hogy Schemmelt a megyei törvényszék 2 hónapi fogságra és a költségek megtérítésére ítélte. Fellebbezés után felmentették és csak azért dorgálták meg, mert nem megfelelő műszert alkalmazott [528].

Másik és jellemző pere volt Schemmelnek az, amikor Zierhut Lőrinc szentjánosi salétromfőző süketnéma leánya tőle teherbe esett és magzatelhajtást követett el borókalombokból (*Herba Sabinae*) készült szer alkalmazásával [529].

Persze Moson megyében is, éppúgy, mint máshol, szintén voltak olyan esetek, amikor természetellenes formájú gyerek született, melyet egy helytartótanácsi rendelet szerint jelenteni kellett, illetve ha holtan született, úgy tanulmányozás végett felküldeni a pesti egyetemre. 1812. febr. 15-én egy Reider nevű zsellér feleségének Szentjánoson 7 hónapra ikrei halva születtek. Az asszonynak, aki egyébként ép, egészséges volt és már 6 egészséges gyermeket szült, az ikrek egyike formátlan testű gyermek lett. Neumann István megyei sebész jelentése szerint az egyik gyermek (egyébként mindkettő leány volt) rendes ember formájú, patikai súlyban 15 lat. (1 patikai súly = 24 lattel). A másik, „a csodaszülött”, patikai súlyban csak 11 lat. A jelentés szerint a gyermeknek:

1. a törzsön van nyakcsigolyája, ezen azonban fej nincsen;
2. a mell közepén van egy nyílás, mely azonban sem állati, még kevésbé emberi szájhoz nem hasonlít;
3. a kezek és a lábak elkorcsosodva vannak meg és végül,
4. az egész törzs úgy előlről, mint hátulról nézve emberi felépíttségű.

Bizony ez eléggé különös teremtés lehetett, amelyről a sebész rajzot is készített. Sajnos, a rajz nincsen meg az iratok mellett, mert azt a megye felküldte a helytartótanácshoz. A gyermek testét pedig, amelyet a seborvos szeszben eltett, a rendelet értelmében felküldte a pesti egyetem orvosi fakultására [530].

Rajkán, egy ottani vargamester feleségének összenőtt ikrei születtek. Ezek is leánygyermekek voltak és halvaszülettek. Neumann megyei sebész ezeket is eljuttatta az orvosi fakultásra [531]. Közelebbi adatunk az esetről, sajnos, nincsen. Mindössze annyit tudunk, hogy a csomagolás és a felszállítás díja 51 Ft 30 Kr volt [532], amelyet évek múlva fizetett ki a megyei pénztár a már akkor elhalt seborvos özvegyének [533].

Az ilyen testi fogyatékosággal kapcsolatban egyébként, több rendelkezés és intézkedés is történt. Az olyan csonka, béna vagy más testi hibával született egyének, akik egyébként egészségesek, de önmagukat fenntartani nem tudják, ápolásukra Magyarországon semmiféle intézmény nincsen – olvassuk egy helytartótanácsi rendeletben –, ausztriai intézetben elhelyezhetők, de csak úgy, ha tartásdíjat fizetnek értük [534]. Egy másik rendelet szerint a megyéből az olyan betegek-ről, akik sebészi beavatkozást igénylő testi hibában szenvednek, évente kétszer kimutatást kell felküldeni „a pesti egyetemnél levő Sebészi Tapasztalás Tanítójának”, ahová azokat esetleg a megye költségén el lehet küldeni gyógyítás végett [535].

A homeopátia (hasonszenvi gyógyítás) a XIX. század elején már eléggé tért nyert. Ezzel a kérdéssel a megye egészségügyi választmánya többször is foglalkozik. Egy ízben azt olvashatjuk a választmány jegyzőkönyvéből, hogy az orvosok között most egy olyan párt keletkezett, akik homeopátáknak nevezik magukat, és ezek azt vélik, hogy olyan tudomány birtokában vannak, amely által az emberi képzelődéssel játszhatnak. Azzal ámitják az emberiséget, hogy gyógyszereik ereje azáltal hatástalan marad, ha aleopatikus orvossággal érint-

kezésbe jönnek, melyből azt is lehetne következtetni – írja a jegyzőkönyv –, hogy a „borral élő homeopata orvos már ennél fogva is magát az orvosi szerek készítésétől és a betegek látogatásától tartóztatni kellene”. Mivel pedig az 1819. évi rendelet, amely a homeopatiát tilalmazza, hatályon kívül helyezve nincsen, ezért az orvosoknak továbbra is tilos az orvosságkészítés [536]. Egy évvel később azonban már megjelent az a helytartótanácsi rendelet, amely szerint a homeopatikus gyógymódot megengedik. Ezt az érdekelt orvosokkal is közölte a megye [537].

A közegészség ügyének hathatósabb ügyvitele és ellenőrzése céljából a megye egyébként megalakította a már említett „egészségre ügyelő választmányt”. Ez a megyegyűlés által választott tagokból, és mint állandó tagok, a megyei főorvosból és megyei sebészekből állott. Ezenkívül mint változó tagjai voltak a választmánynak az évente meghívott két seborvos is. Elhatározta először a választmány, hogy évente kétszer orvosi tanácskozás tartandó a megyei orvos vezetésével, amelyen megjelenni köteles a két megyei sebész, valamint a nem állandó, de meghívott másik két sebész is. Ilyenkor időszzerű orvosi kérdéseket fognak megtárgyalni. A választmány azt is kimondotta, hogy a meghívottak ilyen esetben fuvardíjban, valamint 48 Krapidíjban részesülnek a megye részéről [538]. Ilyenformán a választmány rendes tagjai a főorvoson kívül első ízben Henig József gátaí és Spindler Jakab magyaróvári sebészek, változó tagjai pedig Böhm Ignác mosoni és Mayer József zurányi sebészek lettek [539]. Természetesen az állandó tagok is változtak időnként aszerint, hogy kik voltak a megyei sebészek, illetve kiket jelölt ki erre a tisztségre a megye gyűlésc. Külön most azonban nem foglalkozunk a választmány munkájával, mert intézkedéseivel úgyis találkozni fogunk olyan eseteknél (himlőoltás, járványok, gyógyszerártárvizsgálat stb.), amely amúgy is hatáskörébe tartozott és azokat külön vizsgálat tárgyává fogjuk tenni.

Az egészségügytárgyalás során, ha röviden is, de említést kell tennünk néhány, az állategészségügyet szolgáló intézkedésről is, amely szintén egyik tényezője az általános egészségvédelemnek. A kormányzat mindent elkövetett, s később már kötelezővé is tette, hogy az orvosok és sebészek az állatgyógyításban is jártasak legyenek. Ennek ellenére aránylag kevés orvos és sebész szerezte meg az ilyen képesi-

tést úgy, hogy a helytartótanács kénytelen volt olyan rendeletet kiadni, amely szerint a jövőben csak olyan orvos, vagy seborvos alkalmazható hivatalos megyei orvosnak, vagy sebésznek, aki egyben az állatgyógyászatból is tud bizonyítványt felmutatni. Polák Ignác orvosdoktor pl. aki a megyének két ízben is főorvosa volt, a megyei főorvosi állást is felmondta, és az akkoriban létesült magyaróvári gazdasági iskolán az állatgyógyászat tanára lett. Egyébként csak annyiban foglalkozunk itt az állatgyógyászattal, amennyiben ez tárgyunkat érinti. Természetes tehát, hogy a követelményeknek megfelelően arra törekedtek, hogy az állatorvoslás fejlődjék. Benkő Sámuel, Nógrád megye orvosa még pályadíjat is tűzött ki a szarvasmarhák belső gyógyításával kapcsolatban. A pályadíj 10 db hollandi arany, vagy 600 forint bankocédulában volt. Hönisch János, Moson megye főorvosa is nyújtott be e tárgyban pályázatot, de hogy milyen eredménnyel, nem tudjuk [540].

Különösen sok intézkedés történt a veszettséggel kapcsolatban, amely közvetlenül veszélyeztette az emberi egészséget. Nyilvánvaló, hogy a vonatkozó gyógymódokat, a gyógyszerek alkalmazását az orvosokkal ismertette is a megye, illetve a veszettség eseteiről külön jelentéseket kért éppen úgy, mint minden más állatbetegségről, vérszről stb.

A veszettség gyógyításának azt az új módszerét közölte az orvosokkal a hatóság, amelyet a Halason lakó Szabó Istvánné sz. Tokovits Éva talált fel és alkalmazott először. Ez alkalommal a megye külön jelentést kért az orvosoktól abban az esetben, ha ezt az új módszert alkalmazták [541].

Majd a megye egy olyan könyvből rendel meg több német és horvát nyelvű példányt, melyet Kovács Mihály orvos írt arról az eljárásról, amelyet veszettség ellen kell alkalmazni [542].

Viszonylag azonban ilyen veszettségi eset kevés volt a megyében. Hönisch János megyei főorvos jelenti egy alkalommal, 1809–1819-ig terjedő 10 év alatt „dühös állatok” mindössze öt embert sebesítettek meg a megyében, de ezek közül egy sem volt halálos [543]. Még ugyanebben az évben már azt jelenti a főorvos, hogy egy idegen kutya Mecséren három személyt megmart. Ő a seborvossal együtt kiment a községbe, és éppúgy kezelték a megmartakat, mintha veszett kutya harapta volna meg őket. Mivel az eset óta több mint egy

hónap telt el és a betegek állapotában súlyosbbodás nincsen, így valószínű, hogy a megsebesítés nem veszett kutya marása által történt [544]. Majd Párndorfon fordult elő ilyen marás, ott 5 kisgyermeket harapott meg egy „dühös kutya”. Ezeket a gyermekeket 14 napig külön szobába zárták és úgy kezelték őket. Mivel semmi jel sem mutatta, hogy a veszettséget megkapták volna, kiengedték a gyermekeket, de még három hétig megfigyelés alatt maradtak [545].

Óvatosságból 1837-ben elrendelte a megye a farkasok irtását, mely szerint azokra évente vadászat tartassék, de elrendelte egyben a felesleges kutyák, különösen a harapósok kiirtását. Ugyanekkor kötelezővé tette a községeknek, hogy a már korábban kiadott könyvekben levő, és a veszettséggel kapcsolatos rendszabályokat a község egybeült lakosai előtt fel kell olvasni [546].

Lalich József verbovszkói iskolamester a veszettség ellen valamilyen új gyógyszerert készített, melynek ismertetését a megye 200 példányban kinyomatta [547]. Mikor azonban ennek a szernek a hasznosságát kellett volna kimutatni, a főorvosnak erre nem volt módja, mert a megyében levő kevés ebmarás közül egy sem volt veszedelmes, minden beteg felgyógyult, így a szer hasznossága kellőképpen bizonyítható nem volt [548].

Előfordult azonban halálos marás is. Egy ízben hat embert mart meg egy veszett kutya, ebből öten kigyógyultak, jelenti a főorvos, míg a hatodik, a pátfalusi Schmidt Ferenc 7 éves gyermek a marást követő 51. napon veszettségben meghalt. Ugyanekkor jelenti azt is, hogy milyen gyógyszerert alkalmazott minden esetben. Külsőleg: Lixiva pura (ítsza borkő), belsőleg pedig: Rad. belladonna (nadrágulyagyökér), Chantharides (kőrisbogár) és Sulfur auratum antimonii (narancsszínű kénantimon) gyógyszerereket használt a veszettség gyógyítására [549].

Séle nevé híres orvos módja szerinti gyógyítást rendelte el a megyei hatóság akkor, amikor Zurányban néhány embert veszett kutya mart meg [550], milyen eredménnyel, azt nem tudjuk. Majd közli a megye az orvosokkal, hogy a hydrophobiának (vízutálás) nevezett betegségnél tapasztalat szerint a nyelv alatt a betegség kezdetétől számított kilenced napra hólyagocska támad, ha azt kimetszik, a betegség megszűnik. A hatóság felhívta ekkor az orvosokat, hogy

ezzel kapcsolatos tapasztalataikat jelentsék, de azért ne mulasszák el az eddig alkalmazott gyógyításokt sem [551].

Mivel a hivatalos orvosoktól, illetve seborvosoktól megkövetelték, hogy az állatgyógyításban is jártasak legyenek, természetes, hogy alkalomadtán kötelesek is voltak a járványos állatbetegségeknél is közreműködni. Amikor Horvátjárfaluban a lovak között takonykór ütött ki, a betegség gyógyítása körül tanúsított buzgó munkájáért a megye Ziegler János sebésznek és Schilling Jakab baromorvosnak 10–10 forintot fizetett ki külön jutalomképpen [552].

Ekkor már külön állatorvosok is vannak, akik majdnem valamennyien a kovácsok közül kerültek ki. A kovácsok állatgyógyítása ekkor már rendszeres volt, sőt olyan rendelkezés is jelent meg, hogy a városok vagy községek csak olyan kovácsot fogadjanak fel, akik egyben a baromorvosláshoz is értenek, illetve az ezzel kapcsolatos bizonyítványt megszerezték. Egy időben maga a megye ösztöndíjjal is elősegítette a kovácsok állatgyógyászati tanfolyamokon való részvételét.

Esetenként azonban még a sebészek ilyen törekvését is figyelembe vette és támogatta a megye, mert pl. amikor Neumanné, a megye bábája azzal a kéréssel fordult a megyéhez, hogy fia számára, aki a bécsi egyetemen a seborvoslást már kitanulta, és most az állatorvoslást is el akarja sajátítani, a megye adjon segílyt. Bár eddig ilyen címen csak a kovácsokat támogatták, a megye nevezettet napi 30 krajcár segílyben részesítette a tanulmányi idő alatt [553].

Más nem ragályos, de egyébként gyakran előforduló betegségek elleni küzdelem, illetve a gyors segítség érdekében jelentek meg olyan ismertetések is, amelyek az azonnali beavatkozás esetén hasznosnak bizonyultak. Orvosi oktatás címén jelent meg 1845. július 11-én egy ilyen ismertetés a napszúrásról, amelyet a községek előljáróságaival is közöltek. A napszúrás elleni védekezés végett a gazdák:

1. A nap legmelegebb óráiban, úgymint, de. 11 órától du. 3 óráig cselédjeiket, aratóikat a mezei munkáktól tartóztassák – olvashatjuk a rendeletben. A nap többi óráiban is csak fődött fejjel dolgozzanak a mezei munkások. Ha nappal, melegben, pihenésképpen alszanak, úgy fejüket akkor is fődjék be.

2. Eledelelű savanyú ételt kell adni, vagy pedig tejet édesen, sava-

nyúan, vagy aludtan, írós vajjá változtatva, továbbá savót, salátát ecettel stb.

3. Kerülni kell a felhevült test hirtelen lehűtését.

4. Ha lehet, a munkások naponta folyó- vagy tóvizben fürödjenek, vagy testüket naponként egyszer-kétszer hideg vízzel jól mossák le.

Ha pedig valamelyik ember a nap sugárzása által tetszhalálba esnék, élete megmentése érdekében a teendők a következők:

1. hűvös helyre kell vinni és lefektetni a beteget, de úgy, hogy a feje magasabban legyen;

2. levetkőztetni, s minden, a vér keringését akadályozó kötést feloldani;

3. italul friss vizet egyenlő mennyiségű ecettel, vagy citromos vizet adjunk;

4. egész testére, arcára, mellére ecetes vizet öntünk vagy fecskendezünk, és a testet ugyanezen folyadékba vagy kámforos vízbe mártott ruhával dörzsölni kell. Három-négy perc múlva a nedvesített részeket meleg ruhával megszáritjuk és néhány perc múlva ismét meglocsoljuk, majd hideg ecetes vízzel dörzsöljük;

5. sós vagy ecetes vízből készült csőrét alkalmaztatunk;

6. ha ezekre az intézkedésekre a baj nem enyhül, sőt növekednék, akkor nyolc-tíz nadályt kell a betegre felrakni.

Egyébként tüstént orvost kell hívni [554].

Hasonló ismertetések ilyen népszerű formában még az cbmarással, villámcsapással, vízbe fulladással, mérgezéssel és gutatütéssel kapcsolatban is jelentek meg.

A legtöbb bajt, gondot és nem utolsósorban anyagi megterhelést Moson megyének az időnként feltámadt különféle járványos betegségek okozták. Egyik ilyen betegség a tifusz volt, melyről azonban mindössze két esetben hallunk. Először 1835-ben, amikor is az Egészségre Ügyelő Választmány ülésén csak annyi említés történik, hogy ebben az évben egy „nem igen ismeretes Typhus inflammatorius intestinatorum nevű betegség mutatkozik”. Amennyiben ilyen betegséget tapasztalnak az orvosok, azt azonnal jelentsék a megyének [555]. Másodszer 1848-ban üti fel fejét a tifuszjárvány, mégpedig Polák Ignác és Sávoly Viktor főorvosok jelentése szerint először Mosonban, majd innen a katonákon keresztül Mecséren terjedt el ez a betegség. Nem volt azért a járvány hosszú életű, csakhamar megszűnt, bár sokan

megbetegedtek benne, Mecséren 31 szegénysorsú tifuszos beteg orvoságának árát fizette ki a megyei pénztár [556]. Mindentől eltekintve azonban a tifusz, ha szórványosan is, nem járványszerűen, máskor is előfordult a megye területén. Ezt a halotti anyakönyvek bejegyzéseiből tapasztalhatjuk.

Hasonlóképpen vagyunk a kanyarójárványokkal is. Bár több helységben előfordultak ilyen megbetegedések, sőt halálozások is, tömegesebb megbetegedés csak 1822-ben történt, amikor a járvány Bezenye községből terjedt el az egész megyében [557].

Volt olyan járványos betegség is, amely bár a megyében nem fordult elő, az egészségügyi hatóságok mégis bizonyos óvintézkedéseket tettek, illetve annak leírását, okait közölték az orvosokkal, és a seb-orvosokkal, pl. a skorbut. Mihez tartás végett a megyei hatóság közölte ezzel kapcsolatban az érdekeltekkel a helytartótanács rendeletét, amely szerint a skorbut-betegség oka az egyoldalú és szegényes táplálkozás, a lakások szellőzetlensége. A „vérveszélyes nyavalya” – mint a skorbutot hívták – enyhítésére a földesurak adakozásra hívandók fel. A népet fel kell szólítani a tisztaságra, a szellőztetésre. Ilyen betegség esetén – közli a rendelkezés – az idősebb betegek két óránként vízzel kevert sörélesztőt kapjanak, a testen levő keléseket is ezzel kenjék, illetve a sebes száját ezzel mossák ki [558].

A század elejétől fogva a járványos betegségekről általában már vannak ismereteink, mert a járványokról – ha az nagyobb mértékben lépett fel azonnal –, ha csak kisebb vagy szórványos jellegűek voltak, úgy arról évente kellett kimutatást felküldeni a megyei hatósághoz. Ilyenkor a járványról szóló jelentés csak általános jellegű, ritkán részletezték azt. Egy ilyen jelentésből tudjuk, hogy 1827-ben pl. a megyében csak a vérhas lépett fel, de ez is csak néhány helyen [559].

A járványos betegségek elleni védekezés szempontjából a megyei hatóság több ízben is bocsátott ki körrendeleteket, ezekben oktatást nyújtott, hogy mi a teendő bizonyos esetekben a járvány terjedésének meggátolására. Különösen háborús időkből, pl. a napóleoni hadjáratok idejéből maradtak ránk ilyen rendeletek. Egy ilyen rendelet felhívja a községek előljáróit, hogy a sok katonaszállítás következtében járvány ütheti fel a fejét, és mivel jelenleg katonai ispotály nincsen a megyében, azért ha valahol beteg katona van, azt ne lakóházakban helyezték el, hanem ahol Quártélyház van és az üresen áll, oda, ha

nincsen, úgy valami üresen álló magányos házban. Ilyen esetet egyébként azonnal jelenteni kellett, hogy a megyei orvos a szükséges intézkedéseket megtehesse [560].

Egy másik rendelkezés pedig utasítja az illetékeseket, hogy ha valahol katonaság volt szálláson, utánuk a lakás alaposan kifüstölendő, ablakok kinyitandók és a szellőztetés után lapos tüzesvasra, vagy melegített téglára öntött „jóféle ecettel” a szobák kifüstölendők az esetleges ragályok ellen [561].

Behatóbban kell azonban foglalkoznunk egy olyan járványos betegséggel, mely különösen az 1831–32-es években dühöngött a megyében és nagy anyagi és emberáldozattal járt; az epemiriggyel vagy kolelrával.

1831-ben az első koleramegbetegedés Dunakilitin és Levélen történt. A lefolytatott orvosi nyomozás szerint Levélre valami külföldről behozott ruhafélével hozták volna be a kolerát, és ezért a megye a ruhákkal való keerskedést azonnal betiltotta [562] a további intézkedésig. Dunakilitivel kapcsolatban pedig Polák Ignác főorvos jelentette, hogy ott egy ember kolerában megbetegedett és meghalt. Hogy honan hurcolták be oda a vést, azt megállapítani nem tudták. De ugyanitt közli, hogy abban a községben szokásban van az, hogy a kertekben termő úgynevezett farkas- vagy kutyatej (*Euphorbia Lathysis*, illetve *Wolfsmilch*), magját hánytatásra használja fel a lakosság. Mivel azonban ez ártalmas és mérges növény, amely a kolerának gyógyítására nem alkalmas, javasolja, hogy azt hatóságilag biztos jelenlétében juszítsák ki [563]. Mivel Dunakiliti akkor Pozsony megyéhez tartozott, Moson megye a javaslatot átküldte Pozsony megyéhez. Pozsony megye azonban az egész kérdést rábizta Mosonra azzal az indokkal, hogy ott kolera nincsen, míg a Dunántúlra eső néhány Pozsony megyei község (Kiliti, Püski, Zseli, Lipót, Kisbodak, Darnó és Remete) zárlatát, és egyéb járvány elleni intézkedéseket Moson megye a saját érdekében is tegye meg. Később a járvánnyal kapcsolatos költségeket, amely az említett községek útján adódott sem fizette meg Pozsony megye, kénytelen volt azt Moson vállalni. A Kilitiben történő kutyatej kiirtására megyei biztosként tehát küldték Mészáros Ferencet, ki az elrendelt munkát két nap alatt el is végeztette a községben [564]. Kilitiben a kolerásoknak a járvány idejére külön ispotályt is létesített a megyei biztos.

Egyidejűleg a megye megtette a szükséges intézkedéseket is. Katonasággal elzáratta a megye összes útjait Ausztria, valamint a szomszédos megyék felé. Az így létesített kordon átkelőhelyeihez külön megyei biztosokat küldött a megyei tisztviselők közül. Mészáros szolgabíró a hédervári kordon biztosa volt, Mecséren Króner Lajos aljegyző, Köpcsényben Hegedüs Károly szolgabíró, Sásonyban Szántó György szolgabíró, Halásziban Króner János alügyész [565], Barátföldön Modrovich Károly esküdt [566], Pomogyon Szalay János esküdt [567], Párndorfon Molnár István esküdt [568] tevékenykedett. A mecseri, kálnoki gabonahordó hajók, kompok és révek lezárásának, illetve ellenőrzésének biztosá Nagy István esküdt lett. Ezenkívül valamennyi megyei helyiség zár alá került, s azt az illetékes előjáróságok őriztették, végeredményben sem a megyéből, sem annak helységeiből sem ki, sem be nem mehettek senki, csak külön írásos engedéllyel, illetve a megyébe bejövőknak a kordonoknál létesített veszteglő helyeken kellett bizonyos ideig orvosi megfigyelés alatt lenniük, nehogy a járványt még inkább behurcolják. Így azután előfordult, mint Molnár István megyei biztos írta Párndorfrról, hogy a vámon senkit sem engedtek át, az ausztriai Bruckban nincsen már hely, hogy az utazókat elhelyezzék, bár naponta jönneek utasok postával és gyorskocsival, akik a járvány elől menekülnének. Most is 5 báróné és grófné vesztegel ott, mert Párndorfra átjönni nem engedik őket. De különben maguk a párndorfi lakosok sem engednének idegent a faluba bejönni. A napokban is – írja – katonai kísérettel hoztak egy idegent Bruckból a faluba, de a helybeli horvátok még a kocsiról sem engedték őket leszállni úgy, hogy katonástól visszahajtottak Bruckba [569].

A záróvonalon kívül azonban egyéb intézkedések is történtek. Magyaróvár városa a lazaretból a kis városháza két szobájába helyezte át a szegényeket és a lazaret két szobájába a kolerabetegeket helyezte el, még három szobát a lábadozók részére rendeztetett be azzal, hogy ha ez kevés lesz, úgy a régi lazaretépület három szobája is a kolerásoké lesz [570]. Mivel később még ez is kevésnek bizonyult, Birk főorvos javaslatára a szegényebb kolerás betegeket az ún. Mayerhofba helyezték el [571]. Ugyanekkor betiltották nemcsak az országos vásárokat, de hetipiácokat sem volt szabad tartani a megyében, vala-

mint a nagy tömegeket megmozgató egyházi búcsújárásokat, körmeneteket sem tartották meg.

Természetes, hogy a kolerabetegség elterjedésének megakadályozásában, a tett hatósági intézkedések végrehajtásában, és nem utolsósorban a betegek gyógyításában nagy szerepük volt az orvosoknak és a seborvosoknak, sőt sok helyen a betegek ápolásában segédkező bábáknak is. Mivel az ilyen nagy méretű járványhoz a megye egészségügyi személyzete kevés volt, más helyekről, különösen Bécsből is hozott a helytartótanács orvosokat a járvány leküzdésére, sőt bekapcsolódtak a megyében levő katonai seborvosok is. Ilyes alapon működtek a megyében Róth Dávid és Glück Jakab bécsi orvosok [572], Horvátkimlén egy Bayer nevű katonai orvos [573], Héderváron pedig Bandin Ignác orvos [574]. Ebben az esztendőben a kolerajárvány idején összesen 32 seborvos működött a megyében [575]. A seborvosokon kívül azonban szükség volt más személyzetre is. Ápolókra, sírásókra, halottvivőkre stb. Ezekről általában minden helység maga gondoskodott, vagy a saját vagy a földesúr, de legtöbb esetben a megyei pénztár költségére. Magyaróvár városa pl. a kolera-spítalba 2 betegápolót és sírásót, valamint 2 öregasszonyt fogadott fel, akik ezért fejenként 25 köteg rőzsét, valamint napi 15 krajcárt kaptak díjazásul [576]. Molnár István megyei biztos nyugtája szerint, a párndorfi sörházba elhelyezett betegek mellé felfogadott 2 mesterlegény napi 24 krajcárt, kosztot és egy itce bort kapott fizetéképpen [577]. Püskin a plébános két invalidus katonát fogadott fel a betegek ápolására, illetve a holtak eltemetésére, kik csak ellátásban részesültek, és ezért a megye napi egy-egy váltóforint térítést fizetett [578]. Horvátkimlén Veisz Terézt alkalmazták, aki a betegek dörzsölésével foglalkozott, s ezért a megyétől kilenc forintot kapott [579]. Mecséren két asszonyt rendeltek a betegek ápolására, akiknek a fizetésen felül „hogy gyorsabbak legyenek”, a község még naponta és fejenként fél font húst adott. Itt a patikaszereket az uraság adta, és a két asszonyt is ő fizette, a bort pedig a plébános. A halotthordozó négy ember fizetése egy mérő búza volt minden halott után. Egyébként a gyógyítást a kordont vonó katonaság chirurgusa végezte Mecséren [580].

Itt emlékezzünk meg az orvosok és seborvosok díjazásáról is. Magyaróvár a kolerasók kezeléséért az orvosnak napi 4 Ft-ot, a sebor-

vosnak 2 Ft-ot fizetett [581]. Ugyancsak a város fizette a Bécsből jött Glück orvost és lakásról is a város gondoskodott [582]. A többi megyei orvos is 2 Ft napidíjban, illetve ha más helységbe ment, még fuvar költségekben is részesült.

A megyében a kolera idején működő seborvosok egyébként 3507 Ft 50 Kr díjazást kaptak a megyei pénztárból [583]. Róth Dávid orvos pedig, mikor a járvány elmúltával Bécsbe akart visszatérni, bizonyítványt kért a megyétől az itt folytatott működéséről. A megye teljes megelégedését fejezte ki Róthnak, különösen Szolnokon, Szentmiklóson és Lébényben, valamint a Pozsony megyével nem érintkezhető Kiliti, Püski és Remete községekben végzett munkájáért [584].

De egyéb költségek is voltak a járvánnyal kapcsolatban. A betegek ételmezése, az orvosságok ára is kiadást okozott. A Mayerhofban elhelyezett betegek napi 1 Ft 30 Kr-ba kerültek a városnak [585]. Prantner óvári gyógyszerész számlájára 1477 Ft 38 Kr volt [586], nem számítva azokat a gyógyszeres számlákat, melyeket más patikák, vagy némelyik seborvos nyújtott be a gyógyszeresekről. Kiadást jelentett egyik-másik község ételmezése is. Szalay József főszolgabíró jelentette, hogy mivel Párdorf község is le lett zárva, a lakások nem mehettek ki lisztet őrölni. Ezért a németjárfalusi és zurányi malmokban a molnárok búzájából, valamint az uradalom búzájából is őröltetett a község részére, melyért a megye 695 Ft-ot fizetett ki. Ezt az összeget azonban az érdekelt uradalmak visszatérítették a megyének [587].

Anyagi megterhelést jelentett ezenkívül a vesztegzárban levők ellátása, a hivatalos küldöncök bére, a fertőtlenítési költségek, pl. Kieser Jakab óvári szítás által a megye részére készített és hivatalos levelek füstölésére szolgáló vas szita ára [588]. Egyébként ilyen sűrűn átlukasztott és megfüstölt „kolerás levél”-ből több darab található a magyaróvári levéltárban is. A legtöbb községben, különösen ahol nagyobb volt a járvány, külön halottsházakat, külön elkerített, és csak a kolerások részére szolgáló temetőt is létesítettek; Szentjánoson is külön temető volt erre a célra. Bár az is előfordult, hogy ha távolabb, a határban halt meg a beteg, nem hozták haza, hanem ott kint temették el. Pete János és Stelczer Ferenc szent-

péteri jobbágyok a Hanságban, munka közben lettek rosszul és még aznap meghaltak. Ott a Hanságban temették el őket [589].

A kolerajárvány költségeire a megye külön összegeket vetett ki az uradalmakra, az egyházakra és a nemességre, melyet azok maradéktalanul be is fizettek. A kivetett össze 12 144 Ft 30 Kr volt [590], mely azonban kevésnek bizonyult, mivel az 1831. évi kolerajárvány költségei végeredményben 16 725 Ft 37 Kr-t tett ki. A különbözetet a megye pótlólag ismét csak a fentiektől szedte be.

A teljesség kedvéért a kolerajárvány áldozatainak számával is foglalkozunk. A járványos betegségben levőket az akkori lehetőségeknek megfelelően gyógyították az orvosok több-kevesebb sikerrel. Magyaróváron a kolerajárvány augusztus 17-től október 18-ig tartott [591]. Ez idő alatt a főorvos jelentése szerint a lazaretben és a Mayerhofban kezelt 70 betegből mindössze hat halt el kolerában [592]. Ez egészen kedvező arány a többi helységekhez képest. Sokkal rosszabb arányt mutat egy a helytartótanács által kiadott országos jellegű kimutatás, mely szerint az 1831. június 13. és szeptember 6-a között Moson megyében 502 beteg közül 478 halt el [593]. A helytartótanács kimutatása azonban, mivel csak egy bizonyos időről szól, nem teljes, mert a végeredmény egészen mást mutatna, figyelembe véve, hogy a járvány sokkal tovább, október közepéig tartott.

Egykorú jelentések, de ezek kapcsán a vonatkozó egyházi anyakönyvekben foglaltak tanúsága szerint is, hogy csak néhány nagyobb helységet említsünk, az 1831-i járvány idcjén a már említett magyaróvári hat elhalálozással szemben:

Szentmiklóson	248 beteg közül meghalt	55
Hegyeshalomban	191 beteg közül meghalt	82
Lébényben	186 beteg közül meghalt	146
Mosonban	78 beteg közül meghalt	64
Levélen	81 beteg közül meghalt	41
Szentjánoson	205 beteg közül meghalt	175
Szolnokon	197 beteg közül meghalt	131

Nem volt jobb az arány másutt sem, mert pl. Halászában 37, Horvátkimlén 29, Mecséren 77, Szentpéteren 94, Féltoronyban 90, Gáloson 80, Oroszváron 29, Rajkán 98, Zurányban 101 volt a halálesetek száma, míg a megye többi községeiben, ha számbelileg kisebb is volt

ez, viszonylag elég magas százalékot ért el. Végeredményben az 1831-i kolerajárványnak Moson megyében 1826 halálos áldozata volt [594].

Láttuk azt, hogy a betegek gyógyításával kapcsolatban tetemes összeget fizetett ki a megyei pénztár. Egykorú receptekből, illetve a gyógyszerzámlákból azt is láthatjuk, hogy mik voltak azok a gyógyszerek, amelyeket általában használtak a kolera gyógyítására, illetve az ezzel kapcsolatos fertőtlenítésre. Orvos rendelése alapján kiadott gyógyszerek voltak: pulv. rad. Ipecacuanhae; Pulv. opii puri; Pulv. flor. chamomil.; Pulv. rad. Colombae, Herba mentha; Laud. Liquid, Sident.; Tinctur opii simplex; Aether sulfur; Sulfat chinini; Kali sulfurin stb. Seborvosi receptre: Camphor, Jalappa Wurzel, Cicorie Wurzl, Sachari menthe piperithe, Tormentil Wurzl, Ipecacuanha in Pulver, szalmiákszesz, magnéziumsó stb. Néhány szer egy pozsonyi patika számlájából: Pulv. colombo; pulv. rad. Rhei; Flor Sulfur; Tinct. amara; Cortices Aurantior; Hb. Melissa; Hirudines Medicinales; Radix Liquinit; Extr. graminio stb. [595].

Egyes szerek használatát azonban ha nem is tiltották be, de rendeleti úton mint a kolera gyógyítására alkalmatlant, nem ajánlották. Ilyen volt a szegfűolaj, valamint a Bismuthi Magisterium [596].

Az 1831-i kolerajárvány elmúlt ugyan, azonban a következő év második felében ismét csak felütötte fejét Moson megyében. Az előző évi járvánnyal kapcsolatban sok tapasztalatra tehetett szert a megye hatósága és a szükséges intézkedéseket meg is tették, mégis sokkal súlyosabb lefolyású volt, mint az 1831-i járvány.

A megyében legelőször Moson, Szolnok és Hegyeshalomban kezdődött a kolerajárvány. Innen két irányban terjedt el: délnyugat felé Párndorf és Nezsider, illetve északi irányban Feketeerdő és Horvát-, illetve Magyarakimle felé. A megtett óvórendszabályok ellenére a járvány a megye majdnem minden községében pusztított. Mindössze Arakot és Bezenyét kerülte ki. A megyei főorvos kimutatása szerint 1832. júl. 30-tól november 20-ig a következő volt a helyzet:

Összehasonlítva a múlt évi járvánnyal, ebben az évben a legtöbb községben még szomorúbb volt az eredmény az előző évihez képest. Legjobban pusztított Párndorfon, ahol a lakosságnak több mint 10⁰/₀-a, Szolnokon 6⁰/₀-a, Szentjánoson 8⁰/₀-a, Lébényben 7⁰/₀-a, Le-

Helység neve	Lakosság száma	Beteg	Meg- gyógyult	Meghalt
Moson	3356	220	122	98
Szolnok	1950	311	181	130
Hegyeshalom	1351	152	58	94
Szentjános	2300	373	189	184
Lébény	2098	288	141	147
Párndorf	2015	748	542	206
Szentmiklós	1166	297	244	53
Szentpéter	1480	166	70	96
Miklósfalú	1282	43	17	26
Mecsér	738	54	15	39
Feketeerdő	242	6	—	6
Horvátkimle	897	134	78	56
Magyarkimle	628	72	44	28
Nezsider	2123	78	23	55
Kálnok	743	20	11	9
Albertkázmér	253	18	11	7
Lucsony	544	9	4	5
Rajka	2832	242	126	116
Oroszvár	2153	83	47	36
Köpcsény	2474	46	27	19
Magyaróvár	2173	8	6	2
Levél	1283	147	83	64
Halászi	1591	36	4	32
Boldogasszony	1905	85	60	25
Pusztasomorja	826	16	5	11
Lickó-pusztá	98	20	8	12
Összesen :	56 013	5902	3419	2483

vélen 5⁰/₀-a, Liskó-pusztán több mint 12⁰/₀-a halt el. Megyei átlagot véve, a lakosság 4,4⁰/₀-a, esett áldozatul a kolerajárványnak [597].

Szomorú események ezek annak ellenére, hogy az előző járványhoz hasonlóan a hatóságok minden intézkedést megtettek. Sőt, bizonyos esetekben még többet is, mert pl. Magyaróváron, hogy ösztönözze jobb munkára a seborvost, Schmidtmüller chirurgusnak a megszabott járandóságon felül még egy öl hasábfát is adott [598]. Az ismét ide-rendelt két bécsi orvosnak, Róth Dávid és Glück Jakabnak a megye 965 Ft-ot fizetett ki [599]. Berényi Tóbiás köpcsényi seborvos a kolerajárvány alatti működéséért 95 Ft díjazásban részesült [600]. A járvány terjedésének megakadályozására elrendelték, hogy a kolerában elhaltakat lakásukról azonnal a temetői halottasházba kell kivinni [601]. Később azonban egy helytartótanácsi rendelet alapján közlik az előljáróságokkal, mivel igen gyakori eset, hogy a kolerában elhalt csak tetszhalott, ezért a holtnak vélt egyént 3 óráig nem szabad az ágyról elvinni, és minden élesztési kísérletet el kell végezni, és még ezután is csak olyan helyre vihető, ahol a temetésig megfigyelés alatt tartható. A megyei főorvos beszámolt a megyének, hogy a gyógyításoknál milyen módszerrel járt el, valamint a seborvosok könnyebb munkája végett felsorolta azokat a gyógyszereket, amelyeket a betegség egyes fázisaiban használt: „radicem Salap. et Altheae (salap és zilizgyökér), Ópium, Ipecacuana (hánytatógyökér), Columba et sulphas Chininae (Columba gyökér és kénsavas kinin) stb.” Közöl is egy ilyen gyógyszerfelírást, amikor azt írja: „exempli causa Ipecacuan. gr. IV. Laud. pur. gr. i. (Sacher. ser. i.) quibus in 8. pulverum doses formatis stb.” [602].

A kolerajárvány elleni védekezés csak időleges volt, az mindég akkor történt, amikor az már égetően szükségessé vált. Ezzel szemben egy másik és veszedelmes járvány leküzdése érdekében állandó küzdelem folyt a megyei hatóság részéről, ez a járványos betegség a himlő volt.

A himlőjárvány elleni védekezés egyetlen döntő tényezője természetesen a védőoltás volt, amelynek érdekében a megyei hatóság egészségügyi szervei útján mindent elkövetett, hogy az a megyében minél nagyobb eredménnyel járjon. A himlőoltás tulajdonképpen nem volt kötelező az első időben, és maga a nép sem tartotta hasznosnak. A hatóságok csak meggyőzéssel, felvilágosítással iparkodtak

a himlő elleni oltás fontosságát és hasznosságát bizonyítani. Ennek ellenére több esztendőn keresztül csak ügyel-bajjal sikerült az oltások keresztülvitele annak ellenére, hogy azokat a megye, mondhatnánk teljesen ingyenesen végeztette, és alig volt olyan a megyében, akinek az oltásért fizetnie kellett volna. Az oltóanyag árát, valamint az oltást végző seborvosnak díjazását a megye vállalta. Neumann István seborvosnak egy ízben 500 Ft-ot fizetett ki a megyei pénztár a himlőoltások elvégzéséért, valamint a sebesült és beteg katonák gyógykezeléséért [603]. Külön bizottságot alakított a megye, mely csak a himlőoltásokkal kapcsolatos teendőkkel foglalkozott. Ez a bizottság úgy határozott pl. az oltóanyag beszerzésével kapcsolatban, hogy a szükséges oltóanyagot Bécsből kell beszerezni, mert az a legjobb minőségű [604]. Rendezték egyben az oltást végző seborvosok díjazását is. Ezek szerint az az orvos, vagy seborvos, aki a megyétől fizetést nem kap, a szegény gyermekek után fejenként 15 Kr díjazásban fog részesülni a megyei pénztárból [605]. A módosabbak természetesen a saját költségükön részesültek védőoltásban. Később pedig, hogy a seborvosok a községükbe tartozó községekben az oltási munkákat jobban elvégezhessék, előfogad használatára lesznek jogosultak az illető költség terhére [606].

Mivel elcinte csak nagyon nehezen ment a himlőoltás, a megye átírt az egyházak lelkészeinek, hogy annak fontosságáról necsak a szószékről beszéljenek, hanem beszélgetések során is iparkodjanak a szülőket meggyőzni [607]. Jelentek meg abban az időben olyan orvosi tanulmányok, amelyek a himlőoltás hasznával, annak véghezvitelével foglalkoztak, hogy ezáltal is könnyebb legyen a seborvosok munkája. Bene Ferenc a pesti főiskola orvostanára által írt, és a himlőoltásról szóló magyar könyvét a megye a levéltárba helyezte el, mivel a megyében alig van seborvos, ki magyarul tudna, belső orvos pedig egy sincsen. Ha mégis volna olyan seborvos, aki magyarul tudna, úgy annak a könyvecskét ki fogják adni, – volt a megye határozata [608]. Mikor azután ugyanez a munka a következő évben német és latin nyelven is megjelent, azt a megyei belső orvosok és seborvosok között szétosztották [609]. Ugyancsak a himlőoltásról írt könyvet, szintén magyar nyelven Szathmáry József miskolci belső orvos, akinek munkáját a megye beszerzésre javasolta a magyarul tudó seborvosoknak [610]. Viszonek Mátyás bécsi orvos „Himlő

beoltására szóló értekezések” című munkáját viszont nyolcan vették meg a megyéből 1 forintos áron [611].

A himlőoltásban részesülő gyermekek pontos nyilvántartása végett a helytartótanács elrendelte, hogy ezentúl minden év végén az egyházak közöljék a hatósággal az újszülöttek névsorát himlőoltás céljára [612]. A gyermekek beoltása azonban igen nehezen ment a szülők ellenállása miatt, akik tudatlanságuk, illetve tanulatlanságuk folytán lehetőleg elkerülték a gyermekek beoltását. Ha mégis oltottak, az oltás eredményességének ellenőrzése még újabb nehézségekbe ütközött. Így jött létre a megyének az a rendelkezése, amely szerint a községek bírái ne engedjék meg eltitkolni a már beoltott gyermekek másodszeri, vagy harmadszeri megtekintését, mert az orvos csak így tudja megállapítani, hogy a himlőoltás eredményes volt-e, vagy az megisméltendő [613].

Majd pedig a megye egyes községciben az a hiedelem terjedt el, hogy a tehénhimlővel való oltásnak semmi haszna nincsen. Felhívta ezért a megye az orvosokat és a seborvosokat, hogy annak hasznosságáról győzzék meg a népet. Mindig friss oltóanyagot használjanak, az oltás eredményét ellenőrizzék és általában szigorúan ragaszkodjanak Jenner angol orvos oktatásához az oltásokkal kapcsolatban. Ezenkívül az orvosok legyenek nagy figyelemmel az olyan betegségben levő gyermekekre is, amelyek az oltást fogamatlanná teszik. Ekkor ismételten felkérte a megye az egyháziakat az oltások hasznának fokozottabb hirdetésére [614].

A himlőoltások eredményesebb keresztülvitele, illetve lebonyolítása végett a főispán javaslatára a megye ismételten egy állandó választmányt létesített; ennek elnöke az első alispán lett, míg tagjául Szalay József és Króner János főszolgabírákat, Torkos Mihály aljegyzőt és Polák Ignác orvost választották meg [615].

A választmány ülésén a szükséges teendőkön kívül majd minden esetben foglalkoztak a himlő elleni védekezés hatályosabbá tétele érdekében a legújabb felfedezések és gyógymódok ismertetésével. Az egyik ilyen választmányi ülésen megtárgyalták, majd a seborvosokkal ismertették is Gosse góthai orvostanár himlőoltásról kiadott értekezését azon felfedezésről, hogy egy fiatal nő a tehén tőgyén mutatkozó himlő miatt lebetegedett azért, mert a tehén tejével élt. Ezek szerint a himlős tehén teje az emberen is himlőt okoz és ez ellen a tehén

cőgyén levő sebnek nedve óvoszerűl szolgál és ezt addig senki nem tapasztalta. Ez a felfedezés Jenner tanárenál nem kevésbé érdekes, mert ezáltal az emberi himlőnek eredete megfjetettnek látszik. Így magyarázható meg olyan személyek himlőzése, akik egyébként himlő-betegekkel nem érintkeztek [616].

Minden igyekezet ellenére az oltásokkal kapcsolatban sok zökkenő állott elő. Magyaróváron 1826-ban oltásra alig jelentkezett néhány szülő a gyermekével a főorvos jelentése szerint. Ennek okát abban látta, hogy Szegenpecher Ferenc magyaróvári apátplébános nem buzdította a népet az oltáson való megjelenésre, de a kötelezően előírt névsort a született gyermekekről sem adta át. Egyébként is nehéz lett volna az oltás elvégzése – jelenti tovább –, mert a város szolgálja kijelentette, hogy a szülőket nem hajlandó behívni az oltáshoz, mivel ezért ő külön díjazásban nem részesül. Ugyanebből a jelentésből kiderült az is, mivel akkor szokásban volt, hogy az oltóanyagot a már beoltott gyermekektől vette az orvos és azzal oltotta be a többi gyermeket, hogy a keresztény szülők nem engedték meg, hogy az eljáró orvos gyermekeiktől oltóanyagot vegyen a zsidó gyermekek számára, akik részére így szükséges lesz Bécsből külön oltóanyagot beszerezni. Ennek azonban csak akkor van értelme, ha a rabbinusok buzdítják híveiket, hogy engedjék gyermekeiket tehénhimlővel beoltatni, mivel azok meg a tehénhimlővel való oltástól tartózkodtak. Egyszerűbb megoldás volna – véli a főorvos –, ha a keresztény szülőket a lelkipásztorok rábeszélnék, hogy engedjék meg oltóanyag vételét gyermekeiktől a zsidó gyermekek számára [617].

A főorvos ezen jelentéséből kifolyólag a következő megyegyűlésen nagy vihar támadt. Szegenpecher apátplébános becsületében érezte magát sértve. Azzal védekezett, hogy nemcsak Magyaróváron, hanem Bezenyén, Nemesvölgyön, Körtvélyesen, Féltoronyban, Arakon és Mecserén sem volt oltás a múlt évben. A gyermekek névsorának átadását elfelejtette, mivel azt nem sürgette senki sem. Polák főorvos a védekezésre azt válaszolta, hogy Bezenye ugyan beadta a névsort, de olyan későn, hogy az oltást már nem lehetett végrehajtani. Nemesvölgyön és Körtvélyesen pedig az oltás azért maradt el, mert az oltás idején a gyermekek között hasmenés volt. Egyébként nem volt szándéka a plébánost becsületében megtámadni – jelentette ki a főorvos –, viszont neki csak az oltás igazgatása a feladata, de nem

a plébános urak figyelmeztetése, tekintve, hogy a vonatkozó rendelet annak idején a lelkipásztorok is megkapták [618].

Sok helyen a hatóság sem támogatta kellőképpen az oltások végrehajtását. Hítzinger Mátyás lébényi seborvos is azt panasozta pl., hogy némely szülő kivonja gyermekét a himlőoltás alól, sőt az oltások végrehajtásában kellő segítséget az előljáróság sem nyújt [619]. Sok panasz fordult elő az oltandók névsorával kapcsolatban, mert bár a rendelet szerint mindenütt kész névsor várta a seborvost, mégis sok helyen ezek vagy hiányoztak, vagy hiányosak voltak. Magyaróvárral minden évben baj volt a névsort illetően. A sebész kénytelen volt mindig maga kiírni az anyakönyvekből a névsort, illetve a beoltandókat házról házra járva felkeresni. Elrendelte ezért a megyei választmány, hogy minden jegyző köteles a beoltandó gyermekek névsorát évenként március végéig beküldeni. Ennek ellenőrzésére a szolgabírák külön utasítást kaptak [620].

A himlőoltásra ügyelő megyei választmány elrendelte azt is, hogy a házassulókat csak abban az esetben eskessék meg, persze bizonyos évek elteltével, ha már a mostani fiatalok abba a korba érnek, vagy ha himlőben már voltak, vagy pedig himlőoltásban részesültek. Itt tette szövé a megyei főorvos azt, hogy sok seborvos nem ért az oltáshoz, de az íráshoz sem (!). Ugyanis az oltásról felterjesztett kimutatók nagyrészt teljesen használhatatlanok. Javasolja azért, hogy rajta kívül oltással csak a megye két seborvosa, Böhm Ignác mosoni és Henig József rajkai seborvos bízássék meg. Henig seborvosról itt csak annyit, hogy felesége, Liszt Borbála, testvére volt Liszt Ádámnak, Liszt Ferenc világhírű zeneszerzőnk atyjának. A választmány azonban azon az állásponton volt, hogy a vizsgázott seborvosokról feltehető, hogy oltani tudnak, tehát az oltson közülük, aki azt elvállalja. Az azonban lehetséges, hogy egyik-másik seborvos az írásban nem eléggé jártas, ilyen esetben azok jelentését a megyei főorvos vizsgálja felül és javítsa ki [621].

Az oltandók korhatárával kapcsolatban egyébként olyan helytartótanácsi utasítás érkezett a megyéhez, amely kimondotta, hogy himlő ellen általában a hétéves korig kell a gyermekeket beoltani, de ha nem himlőzött, úgy 12 éves korig [622].

Előfordultak persze személyeskedések is az oltások során, különösen akkor, ha bizonyos szelíd erőszakot is alkalmaztak a seborvosok

az oltással ellenszenvező szülőknél. Pusztasomorján történt, hogy az ott lakó nemes Mészáros István panaszt emelt Schellhammer János megyei seborvos ellen azért, mert feleségét, amikor a bába a seborvos utasítására gyermekét tudtán kívül elvitte oltásra a bíró házához és ezért őt szeliden megszólította, dühösködve úgy a földre taszította, hogy arcán is megsebesült és czenkívül mások hallatára „Luder” (szajha, semmirekellő) nevezettel is illette. Ezért úgy magának, mint nemesi nemzetségből származó feleségének elégtételt kért [623]. A vizsgálat során azonban a vádaskodás nem bizonyult valósnak [624].

Előfordult ennek az ellenkezője is, vagyis a bizalom megnyilvánulása a seborvos iránt. A lőbényiek kérték, hogy a himlőoltásokat Hitzinger, a helybeli sebész végezze a községben, mivel hozzá teljes bizalommal vannak, és eddig is több év óta ő oltot. A megye azonban elutasította a kérést, mert nevezett sebész legutóbb az oltások végzéséről önként lemondott [625].

A himlőoltások általánossá tételére adminisztratív eszközöket is felhasznált a megye. Elrendelte azt, hogy a céhmesterek ezután himlőoltási bizonyítvány nélkül ne fogadjanak fel inasokat, illetve a jelenlegi inasok közül csak az ilyen igazolással rendelkezőket szabadítsák fel [626].

A sokféle intézkedésnek, a védőoltásnak kétségtelenül megvolt a haszna, mert nagyobb szabású és sok áldozatot követelő himlőjárvány ebben a században már nem fordult elő a megyében. Orvosi jelentések, halotti anyakönyvek tanúsága szerint, ha volt is egyik-másik községben tömeges megbetegedés, halálozás vagy nem, vagy csak alig. Birk Frigyes főorvos jelentette egy alkalommal, hogy Csunban himlőbetegség terjedt el a csecsemőkorúaktól egészen a 19 éves korúakig. A megbetegedett 25 személy közül mindössze egy csecsemő halt meg, és az sem volt himlő ellen beoltva [627]. Majd a néhány Fertő-tó melléki községbe, a himlőjárvány kutatására küldött Polák főorvos és Schellhammer János sebész jelentették, hogy azon a vidéken himlő csak néhány esetben volt, s helyette csak a „himlőke” uralkodott, melynek elhanyagolása folytán néhány halálozást is előfordult. A beoltottak mentve voltak a járványtól, csak olyanok kapták meg, akiket az oltás előtt elvontak, vagy oltásukat a szülők felbőkték [628].

Az oltások időben, és rendbeni elvégzésére az egészségügyi választ-

mány a megyét felosztotta az erre vállalkozó seborvosok között. 1839-ben a megye 51 helységében 11 sebészt bízta meg az oltások elvégzésével. E munkálatok ellenőrzését pedig a főorvosra, illetve a két járási sebészre bízta [629].

Még néhány adatot ismertetünk a beoltott gyermekek számával kapcsolatban. Pontos adataink csak az 1812-ik évtől vannak. A kimutatások szerint a beoltott gyermekek száma évről évre emelkedett. Míg 1812-ben 1214 gyermeket oltottak be [630], 1815-ben már 1349 volt a beoltottak száma [631]. Igaz, hogy 1819-ben csak 557 gyermek részesült védőoltásban [632], de 1820-tól kezdve, amikor 1370 volt a létszám [633], már emelkedő tendenciát mutat olyannyira, hogy a 40-es években a beoltottak száma 1900 és 2300 között van. Ezen beoltottak oltási költségeit csaknem egészében a megye fedezte. Évente alig 20–30 gyermeket oltottak a szülők költségén. Az oltások eredményessége is jónak mondható volt, mert ismételten beoltani évenként viszonylag csak kevés gyermeket kellett, pl. 1821-ben 1488 gyermek közül 1430-nál [634], 1823-ban 2308 gyermek közül 2218 gyermeknél volt sikeres már az első oltás [635]. Ilyen, vagy még kedvezőbb volt az arány más években is.

Volt még egy ragályos betegség, ez ellen szintén különféle intézkedések történtek: a bujakórság. Már 1817-ben jelent meg egy helytartótanácsi rendelet, amely szerint, hogy a bujakórságban szenvedő katonák ne terjesszék tovább a bajt – ez meggátlandó –, minden szabadságos katonát köteleztek arra, hogy hazaérkezésekor az ottani orvosnál, vagy seborvosnál jelentkezzenek vizsgálatra. Ha beteg volt, úgy a legközelebbi ispotályba kellett mennie gyógykezelésre. E rendelettel kapcsolatban a megye olyan felterjesztést tett, hogy mivel minden helységben nincsen orvos, vagy seborvos, egyszerűbb volna azt elrendelni, hogy a katonákat hazabocsátás előtt a katonaságnál vizsgálják meg, és csak egészségesen engedjék őket haza [636]. A megye ezen javaslata alapján el is rendelték a katonák megvizsgálását még a hazabocsátás előtt [637].

Ezen intézkedés azonban nem bizonyult teljes értékűnek, mert a tapasztalat szerint nemcsak a katonák között volt elterjedve a betegség, hanem a polgári lakosság között is. Ezt pedig az okozta, mint ahogyan a rendeletben olvashatjuk, hogy a „feszlett életű asszonyi személyek sokféle ragadványos nyavalyákat terjesztenek”, elsősorban

a katonák között, de a polgári lakosság körében is. Ha tehát ilyen egyéneket találnak a hatóságok, azt szolgálatra kell szorítani, vagy pedig közmunkára vinni. Ha külföldi, úgy kiutasítandó. Ha pedig olyan volna közöttük, ki bujakóros, azt előbb a megyei pénztár terhére ki kell gyógyíttatni [638]. Még ugyanebben az évben a bujakór elterjedésének meggátolása érdekében a „Fő Hadi Kormány” elrendelte az ellenőrzés könnyebbsége miatt, hogy a „katonai transzportokkal utazó fehérszemélyek a katonai személybeli feljegyzésben mindenkor beirattassanak”. Az ilyen transzporthoz útközben csatlakozó nőket pedig a katonaság adja át a polgári hatóságoknak [639].

A betegség körül helyzet azonban aligha javulhatott, mert néhány évvel később a „Hadi Fő Kormány” közlése alapján, mivel a katonaságnál a legközönségesebb betegség a fajtalanságból ered, a helytartótanács megállapította, hogy szükséges és kötelező e „piszkos nyavalyának” terjedését meggátolni. A megye tehát újból elrendelte a csavargó és buja életű fehérszemélyek elfogását, munkára kényszerítését, vagy hazatoloncolását. Ha azonban az illető bujakóros volt, úgy azt a megyeházához kellett bekísértetni a gyógyítás eszközlése végett. Ott pedig, ahol a baj már elterjedt, azt az orvosok azonnal jelentsek [640].

E baj megállapításánál valószínűleg különböző visszaélések is történhettek, mert elrendelte a megye, hogy a bujalkodással kapcsolatos betegek vizsgálatánál az orvos is mindig jelen legyen. Ugyanezen rendelet azt is közli, az érdekeltekkel, hogy ezentúl szoptató dajkát felfogadni csak orvosi vizsgálat után szabad [641].

A harc e betegséggel kapcsolatban azonban nagyon váltakozó eredményre vezethetett, mert 1835-ben a katonai hatóságok ismét panaszkodnak a betegség terjedéséről. És mivel ezt ismételt megállapítás szerint a feslett életű nők okozzák, a megye újból elrendelte, hogy azokat gyógyítás alá kell venni a megye költségén, ha felgyógyultak, hazájukba kell őket toloncolni [642]. Ismerünk azonban egy olyan főszozolgabírói jelentést is, hogy Valla községben a bujakór a házasok között, de még az iskolásgyermekek között is elharapódzott. A kiküldött megyei főorvos jelentéséből azután kiderült, hogy ott az ún. higanykór, és az is csak kismértékben mutatkozott. Rendelt is ezzel kapcsolatban gyógyszereket a főorvos a megye terhére [643]. Majd 1848-ban találkoztunk e betegséggel megint nagyobb mér-

tékben, amikor ez különösen a tábori betegek között terjedt el. Ekkor jelentette a megye főorvosa, hogy a bujakórbetegség csak a katonaság között terjedt el, a polgári lakosság között azonban annak jelei nem mutatkoznak [644]. A század közepére tehát sikerült annyi eredményt elérni e betegség elleni küzdelem terén, hogy számottevő megbetegedés a polgári lakosság körében, a megye területén nem történt.

A megye orvosokkal, illetve seborvosokkal való ellátottsága kedvezőbben alakult az elmúlt századokhoz képest, bár még sok kívánnivalót hagyott maga után. Ekkor, egy 1820-as összeírás szerint, a megyében három orvosdoktor és 25 seborvos működött, az elosztottság nem volt kedvező, mert az orvosdoktorok közül kettő Magyaróváron, egy pedig Nezsiderben lakott, míg a 25 sebész is úgy oszlott meg, hogy sok helyen két seborvos is volt, mint pl. Magyaróváron, Nezsiderben, Gáloson, Rajkán, Boldogasszonyban. Nem volt seborvos, hogy csak néhány helységet említsünk: Bezenye, Horvátkimle, Magyarkimle, Szentmiklós, Kálnok, Halászi, Szentpéter, Mecsér és Pusztasomorja községekben. Ilyenformán, tekintettel a megye 51 helységére, csak minden második, harmadik faluban volt seborvos.

Az orvosok és seborvosok között magyar nem volt, még magyarországi származású is csak alig. Valamennyi idegen nemzetiségű volt, s így magyarul is csak igen kis részük tudott. Az orvosok származására nézve 2 ausztriai, 1 pedig Sopron megyei volt. Diplomát közülük 2 a bécsi, 1 pedig a pesti egyetemen szerzett. A seborvosok származás szerint 8 ausztriai, 1 sziléziai, 2 csehországi volt, míg Moson megyéből 12, Győr megyéből 1 és Sopron megyéből 1 származott; valamenynyien német nemzetiségűek voltak. Képzettség szempontjából a három orvosdoktor közül kettőnek a bábaságból és az állatgyógyászatból is volt képesítése. A seborvosok közül 15 a bécsi egyetemen, 10 pedig a pesti egyetemen vizsgázott. Csak sebész 13 volt, míg sebész és bábasági vizsgával 6, sebész, bábasági és állatgyógyászati vizsgával 6 chirurgus rendelkezett [645].

Ezen a téren, ha lassú is, de bizonyos fejlődés azért mégis mutatkozott. 1842-ben ugyan még mindig csak 3 orvosdoktora van a megyének, de ezzel szemben chirurgusa 31, és külön állatgyógyász már 8 volt. Ilyen szempontból legjobban ellátott hely kétségtelenül Magyaróvár volt, mert itt lakott mind a három orvosdoktor, azonkívül 3 seborvos és 3 állatgyógyász. Érdekes ezek nyelvismereti statisztikája:

ebben még mindig a német nyelv az uralkodó. A három orvosdoktor közül a megyei főorvos és a megyei tiszteletbeli orvos a magyar, német és latin nyelvet bírta, míg a harmadik orvos csak a latint és németet. Jellemző a többiek nyelvtudása is. A 31 seborvos közül 27 csak németül, 1 csehül és németül és csak a rajkai Ziegler József és a szentpéteri Raskó Mihály tudott magyarul és németül, illetve a mosoni Bóhm Ignác magyar, német és latin nyelven. Az állatgyógyászok közül latinul és magyarul egy, magyarul és németül 6 és csak németül egy beszélt. Az akkori seborvosok diplomájukat a bécsi és a pesti egyetemen szerezték, mindössze egy Prágában, egy pedig Kolozsváron vizsgázott. A megye községei közül nem volt seborvos Halászi, Szentmiklós, Bezenye, Kálnok, Horvátkimle, Magyarkimle, Pusztosomorja, Mecser, Szolnok, Feketeerdő és Arak községekben, nem számítva néhány nezsideri járásban levő községet [646].

1845-ben már 6 orvosdoktor, 33 sebész és 7 állatgyógyász volt Moson megyében, tehát ismét csak fejlődést tapasztalhatunk ezen a téren. Egyébként a nemzetiségi, és más téren az előző évekhez képest az arányban változás nem volt [647].

Az orvosi működéssel kapcsolatban történtek azonban különböző javaslatok, intézkedések is. Az egészségügyi választmány egy alkalommal olyan javaslatot tett, hogy jó volna, ha az orvos a sebészséget, a seborvos pedig az orvosi tudományt is értené. De ugyanakkor azt is kimondotta, hogy gyógyszert egyik se készítsen, mert az a patikus dolga. A gyógyszerésznek olyan a kapcsolata az orvoshoz és a sebészhez, mint a seborvosi eszközök készítőjének az utóbbihoz és mégsem jut eszébe egy sebésznek sem, hogy szükséges eszközeit saját maga készítse [648].

Ugyancsak az említett választmány az 1770-ben megjelent felsőbb rendelet alapján foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy csak egyetemen szerzett diplomával működhetnek a seborvosok. Mivel azonban a megye 1812., 1817., 1828. és 1831. években néhány seborvosnak engedte, hogy itt tartózkodhatnak, bár csak egyszerű bizonyítványuk volt, ezeket most a működéstől eltiltatni igazságtalan és kegyetlenség volna. Ezek már évek óta itt vannak és családosok is már. Ezen engedélyezésekkel azonban visszaélve, most néhány ilyen nem examinált személy úgy akarja kijátszani a hatóságot, hogy helybeli és diplomás bábát vesz feleségül, hogy a községből ki ne tilthassák, pl.

Zurányban történt, illetve mint hírlík, Németjárfaluban is így történt. Leszögezte még a bizottság jegyzőkönyve azt is, hogy a sok visszaélést a megye keményen torolja meg az orvosok és a seborvosok érdekében, mivel kevés a megyében a „nemes és előkelőbb sorsú”, a sebészek így csak az adózókból élnek. Márpedig az illetéktelenül gyógyítók éppen az adózókat vonják el, s ezzel csökkentik azoknak jövedelmét [649].

Más alkalommal az egészségre ügyelő választmány figyelmeztette a járási seborvosokat, de a többi sebészt is, hogy ellenőrizzék „a házanként csavargó seb- és fogorvosokat”, azokat jelentsék fel [650].

A seborvosok igen nagy része közrendű származású volt, nemesi előjogokkal nem rendelkezett. Mivel így az adózáson kívül közmunkára is kötelezheték, ez akadályozta őket a seborvosi teendők elvégzésében. Ezért a megye nem mentette fel ugyan őket az ilyen kötelezettség alól, hanem olyan értelmű határozatot hozott, hogy a közmunkára kötelezhető és házzal bíró seborvosok az előfogat, útcsinálás, katonatartás stb. szolgáltatásokat pénzzel is megválthatják [651].

A magyar nyelv, mint a hivatalos nyelv érdekében rendelte el a megye 1843-ban, hogy ezentúl az orvosi jelentéseket magyar nyelven kell benyújtani [652]. A megyei orvos, illetve a seborvos felelősségének fontosságát emelte ki az a rendelet, hogy olyan esetben, amikor az orvosok, vagy seborvosok orvosi bizonyítványt adnak ki, akkor a megyei orvos vagy seborvos ne csak olyan jegyzettel, hogy „vidi” vagy „coram me” hitelesítse a bizonyítványt, hanem írják rá a bizonyítvánnyal netalán ellenkező véleményüket is és írják alá [653].

Ismételten előforduló esetek alapján az egészségügyi választmány olyan javaslatot is tett később a megyei hatóságnak, hogy sebészek csak az illetékes uradalom engedélyével és a megyei főorvos jóváígyásával telepedhessenek le a községekben [654].

Végeredményben leszögezhetjük, hogy az orvosokkal és a seborvosokkal való ellátottsága a megyének eléggé kedvezően alakult annak ellenére, hogy azok működési területe, éppen a megélhetés biztosítása folytán, elsősorban nagyobb helyekre korlátozódott a ki-sebb, vagy szegényebb községek rovására. Maguk az orvosok és seborvosok, de a hatóságok is mind jobban azon voltak, hogy a szak-tudás emelkedjék, illetve a modernebb életnek megfelelően a régi és kevésbé kulturált egészségügyi viszonyok javuljanak. Ez a fejlődő

orvostudomány felfedezései, tapasztalatai alapján kétségtelenül várható volt már a XVIII. század első felében is.

A gyógyszerárakkal kapcsolatban a századforduló táján lényeges változás nem történt. Magyaróváron még mindig Unger Ferenc a gyógyszerész, tulajdonosváltás csak halálával történt. 1809. április 7-én kelt végrendeletében a lakóházat és a kertet legkisebb fiára, Ferencre hagyta, míg a hagyaték többi része már közös volt budai, illetve nagyváradí gyógyszerész testvéreivel és Anna nevű nővérével. Az örökösök azonban úgy egyeztek meg, hogy felértékelték az egész vagyont, és így egy testvérré tisztán 7561 forintnyi érték jutott. Ekkor Unger Ferenc a testvérektől megvette a házat 7000 forintért a patika nélkül [655]. A patika egyébként a későbbi megegyezésig Unger Ferenc kezelésében maradt, de mivel diplomája nem volt még, kénytelen volt a patika vezetésére provizort alkalmazni Hakl György vizsgázott gyógyszerészsegéd személyében, aki bátyjától, Unger István budai gyógyszerésztől jött a patika vezetésére [656].

A patika új vezetőjével azonban Unger Ferenc, ki időközben annak egyedüli tulajdonosa lett, nem volt teljesen megelégedve, mert úgy tűnt fel neki, hogy azt Hakl nem megfelelően kezeli. Így történt azután, hogy elszámolási vita során Unger Haklnak felmondott, de a felmondáskor járó negyedévi fizetést kiadni nem akarta. A szóváltásba a tulajdonosnak éppen jelenlevő testvére, Unger József is beavatkozott, a vita azután tettelegességgé fajult. A per során a verekedést a két testvér tagadta, viszont a felmondást – mint jogtalant – nem akarák megfizetni, mert nem negyedévi, hanem csak hatheti felmondási összeg jár a provizornak. Különben a tulajdonos hajlandó lett volna őt továbbra is alkalmazni, de a vádló csak mint bérlő akart a patikában megmaradni. Az alperes tulajdonos azt mondta azonban, ő ezáltal „lóról számárra ült volna”, mert a felperesnek csak a sétakocsikázáson és a mulatságon járt az esze – a patikát hűtlenül kezelte, és ott is szertelenül viselkedett. A nyomozás során a városi tanács kiküldötte a két Unger jelenlétében a provizornak átengedett szekrényben egy bőrröndöt, néhány ruhadarabot és 1500 forint készpénzt talált, valamint néhány patikai felszerelést, mely a provizoré volt. A pénzt játékon nyerte, állította a provizor. A sikkasztás vádjá ellen tiltakozott, viszont egy aranyórát követelt Ungeren, melyet ő 1809-ben egy ismeretlen francia katonától kapott, ezt őtöle tulajdon-

képpen ellopták. Igazolást kért azért arról, hogy ő itt rendesen viselkedett, s akkor ő Óvárról eltávozik. Az aranyóra pedig, míg annak a sorsa eldől, helyeztessék letétbe a tanácsnál [657].

Végeredményben Hakl a hatheti felmondási összeg felvétele után eltávozott Magyaróvárról, az aranyórát pedig, mivel annak vételét igazolni nem tudta, a városi tanács elárverezte, melyet Kieser Jakab szításmester, óvári polgár vett meg 150 forintért. Ezt a pénzt a város a szegények javára vételezte be [658].

Unger Ferencet közben felvették a város polgárai közé, s a polgári esküt is letette [659]. A gyógyszerészi diploma azonban még mindig nem volt tulajdonában Ungernek. Ezért elhatározta, hogy Pestre megy tanulni. Mivel idegenekkel nem akart már bajlódni, a patikát, a házat, a kertet és a rétet bérbe adta a nagyvárad patikus testvérének, Unger Józsefnek évi 900 forintért 1814. február 1-ig bezárólag, kikötvén, hogy a bért negyedévi 225 forintos részletekben kell fizetni [660].

Unger Ferenc végül is megszerezte gyógyszerészi diplomáját és azt a megyén ki is hirdették [661]. A testvérek közötti bérleti viszony sem végződött teljesen simán. Ugyanis a bérleti idő leteltével a bérlő Unger József a patikát nem akarta visszaadni öccsének különböző, még a hagyatékkal kapcsolatos és vitás követelések miatt [662]. Hosszas pörösködés kezdődött köztük, míg végül megegyeztek nagy nehezen, és ekkor Unger Ferenc kifizette a bátyja követelését, a patikát ezzel vissza is kapta. Unger József pedig családjával együtt áttelepedett Bécsbe [663].

A patika használata azonban nem sokáig volt Unger Ferenc kezében, mert 1818-ban elhalt. Két gyermek maradt utána. Mivel az özvegy azt tovább vezetni nem volt képes, sógorának, a brucki származású Pranter József diplomás gyógyszerésznek, ki férje testvérét, Unger Annát vette feleségül, 1818. december 16-án eladta a házzal együtt [664]. Ettől kezdve közel harminc éven át Pranter volt Magyaróvár patikusa, ki egyébként már 1819-ben elnyerte a polgárjogot [665].

A megyei hatóság utasítására, mint ez már az előző időkben is történt, továbbra is a megyei főorvos ellenőrzése alatt volt a patika működése, az időnkénti patikavizsgálatokat is megtartották. Hönisch János megyei főorvos jelentése szerint az óvári patika ellen kifogás

nem merült fel [666]. Nem így azonban a nezsideri patikával kapcsolatban. Úgy látszik, hogy ez a Nezsider olyan szerencsétlen hely volt, hogy ott hol a patikussal, hol a patikával volt valami baj. Polák Ignác főorvos jelentette 1822-ben, hogy a nezsideri patikát megvizsgálni nem áll módjában, mert abban az orvosi szerekkel eszközölni próbátételhez megkívánt eszközök nincsenek meg. Javasolta a vizsgálatra küldöttség kiküldését. A javasolt bizottság tagjai Stelik Ferenc másodalispán, Kevitzky Sámuel táblabíró, Polák Ignác és Laszl Mátyás orvosok lettek, kiket azzal bízott meg a megyei hatóság, hogy a vizsgálat során észlelt hiányosságok megszüntetésére egyhónapi időt adjanak a patikusnak, különben a megye kérni fogja felsőbb helyen a patika bezárását és átadását másnak [667].

A kiküldött bizottság Veichinger András nezsideri patikájában meg is jelent, megállapította, hogy bizonyos orvosi szerek, melyeket mindenkor készen kellene tartani az „Ausztriai Dispensatorium” szerint, hiányoznak. Több orvosság romlott vagy olyan rosszul volt készítve, hogy azokat használni nem lehetett, ezeket ott a helyszínen azonnal meg is semmisítették. A vizsgálat eredményeként a patikus ígerte a kifogások megszüntetését és bejelentette, hogy segídet is tartana, de erre anyagilag képtelen, mert az ott levő orvosok, seborvosok, bábák és kalmárok is árusítanak gyógyszert, s ezért kicsi a jövedelme. Erről a bizottság is meggyőződött, mert ottlétükkor a patikus egész napi bevétele még az egy forintot sem haladta meg. Megtiltották ezért az orvosoknak, seborvosoknak stb. a gyógyszerárulást, mert a fennálló rendeletek értelmében gyógyszert csak az az orvos és seborvos tarthat, aki a patikától több, mint egy óra járányira lakik [668]. Itt Nezsiderben az is baj volt, hogy a patikus és a seborvosok egymás szakmájába kontárkodtak, ami csak békétlenséget szült. Megtiltotta ezért a megye Zirhofer János, Maetzl Frigyes és Éder Mihály nezsideri seborvosoknak az orvossággépzést, a patikusnak pedig a gyógyítást [669].

Egy más alkalmi vizsgálatkor, amikor az óvári patika ismét rendben volt, a nezsideri patikában Polák főorvos elrendelte egyes orvosok cserépedényben tartását cinedény helyett [670].

Az ilyen vizsgálatoknál egyébként a főorvoson kívül a hatóság képviselői is jelen voltak, melyért külön díjazás járt a patikus terhére. Ez azonban lassanként elfajult oda, hogy nemcsak díjazást követel-

tek a bizottsági tagok, hanem a községtől vagy várostól ellátást is. Egy ilyen gyógyszerészvizsgálatokor Rajkán az előjáróság vonakodott jelen lenni azért, mert az ebédet a község nem fedezte, de annak kifizetését az uradalom sem engedte meg. A megye úgy határozott ekkor, hogy a vizsgálatért a főorvos a díjat úgyis megkapja a patikus-tól, egyéb költség pedig nem jár, az előjárókat pedig ezentúl a szolgabíró fogja kirendelni a vizsgálatához [671]. A megye ismételten leszögezi azt, hogy Mária Terézia 1770. évi rendelete szerint a patikát vizsgáló orvosnak három arany a díjazása, fuvar és a megyétől napi-díj pedig csak akkor jár, ha nem az orvos székhelyén van a vizsgál-landó patika. Ezentúl tehát a községet semmi sem terheli, ellenben az orvosnak a megyei pénztár terhére 2 forint napidíj fog jární [672].

A gyógyszerésztárak könnyebb felügyelete céljából felsőbb utasításra céhek volnának felállítandók. Erre kértek véleményt a megyei orvos-tól, aki bizonyos tekintetben hasznosnak vélte a gyógyszerészi cég felállítását [673]. További intézkedés azonban ebben az ügyben nem történt.

Ismerkedjünk meg azonban részletesebben egy ilyen gyógyszerészvizsgálattal. Az ellenőrző vizsgálat 1847-ben történt Mosonban mind-járt az új gyógyszerész létesítésekor. Ugyanis Pranter magyaróvári pa-tikus ebben az évben eladta az óvári patikáját és Mosonban nyitotta meg az új gyógyszerésztárát, mely ott az első patika volt. A vizsgálatot Polák Ignác megyei főorvos végezte, de jelen volt a megye részéről Molnár Lipót főszolgabíró és Bach Flórián megyei esküdt, valamint Moson mezőváros előjáróságának néhány tagja.

A vizsgálati jegyzőkönyv előjáróban a gyógyszerész személyi ada-tait ismerteti, majd a személyzetet, mely szerint a tulajdonoson kí-vül van egy segéd, Papp Imre, aki gimnáziumot végzett, gyógyszerész-tanuló Tatán volt, és mint segéd már Magyaróváron is Pranternál működött. Ugyancsak a patikában működik Haasz Ferenc gyógy-szerész-tanuló, akinek szintén gimnáziumi végzettsége van és már egy éve Pranternál működött. Ugyancsak a patikában működik Haasz Ferenc gyógyszerész-tanuló, akinek szintén gimnáziumi végzettsége van és már egy éve Pranternál van, hol dicséretes szorgalommal sa-játítja el a tudnivalókat.

Megismerhetjük a gyógyszerész könyvtárát is. A felsorolás szerint a következők voltak találhatóak: „Dispensatorium – árszabályi könyv-

vecskék, Készítmények – mérég s hőszerek-vegykémi vizsgálatok – felsőbbrendeletek naplója, Jegy-s-Hiánykönyvek és több rendbéli vegykémi s gyógyszerészi tudományos munkák.”

Ezután a gyógyszerházzal foglalkozik a jegyzőkönyv, mely szerint tágas, tetszetős és saját házban célszerűen van megépítve, fekvése délkeleti, a bejárat az utcáról van egy lépcsővel és így az igen száraz. A bútorok mind újak és tiszták, célszerűek. A szereket tartalmazó edények könnyen olvasható felírással vannak ellátva. A fűszereket tartalmazó ládákat a por ellen papír fedéllel védik. Azokat az orvosi szereket, amelyeket a világosságtól óvni kell, fekete üvegben tartják. Az orvosságok kiszolgálásához szükséges edények, ún. üvegek, cserepek, dobozok stb. jó minőségben és elegendő mennyiségben vannak. A kábító-, maró- és egyéb mérgezőszerek külön szekrényben, külön mérlegekkel, zár alatt vannak.

A következőkben a gyógyszerkamrával foglalkozik a vizsgálat. Ez a rész a tár mellett van, világos, száraz és tiszta, elegendő mennyiségű szerrel ellátva, a megkívánt minőségben. A kábító-, maró- és mérgezőszerek itt is külön ládában, rajta felírással, éppúgy, mint a gyógyszerházzal.

A fűszerpadlás jól elrendezett, tágas, világos, üveges ablakokkal felszerelve, könnyen szellőztethető. Itt a tartalékszerek vannak elég nagy mennyiségben, jól záró fedéllel ellátott ládáknak, hordókban, olvasható felírásokkal.

A továbbiakban a műhelybe (laboratóriumba) vezet el bennünket a jegyzőkönyv. Ez követlenül a gyógyszerház mellett van, tisztán és célszerűen berendezve. Itt megtalálható minden eszköz, amely a gyógyszerészi munkához szükséges, ún. a lepároláshoz szükséges kazánok, szélkemencék, vízágyaknak való készletek, több üveggöreb, öntőgarat, szűrőeszközök, Wolff-féle készülék, szeszmérők stb., egy szóval mindaz, amit egy jól felszerelt gyógyszerészi laboratóriumban találni lehet, pl. bográcsok, serpenyők, prés, sziták, rosták és más szűrőeszközök, a pároláshoz szükséges eszközök tölcserrel stb. E felszerelési tárgyak tiszták, rendesek.

Volt külön egy ún. törő vagy vágó kamra is. Ez tulajdonképpen egy nyitott felszer volt a szükséges mozsarakkal, vágó deszkákkal, szita és rostákkal ellátva.

Végül következett a pince (aquarium) megvizsgálása. Ide az udvar-

ról kellett lemenni, amely tiszta, tágas, száraz és világos helyiség volt. Az itt tartott szerek, pl. a lepárolt vizek, szörpök, olajok stb, jól olvasható feliratokkal ellátott edényekben, bőséges mennyiségben és jó minőségben voltak találhatóak.

A vizsgálat során most a mérgek kezelésének ellenőrzése következett, mely a helytartótanácsi rendeletnek megfelelően történt. Vagyis a mérgek és hőszerek külön zárt szekrényben voltak elhelyezve, külön mérlegekkel, sulyokkal és mozsarakkal. Külön könyv vezetve a kiadott mérgekről, amelyben fel volt tüntetve a mérge neme, mennyisége és az, hogy mikor, melyik orvos által rendelve, kinek és milyen célra adták ki.

Legvégül a gyógyszerek felülvizsgálata következett. Mind az egyszerű, mind pedig a vegyítetteket a hivatalos Dispensatorium szerint vegytanilag megvizsgálták, azonban a főorvos a legcsekélyebb hibát sem észlelte.

Ezek után természetesnek vehetjük, hogy a jegyzőkönyvben a legnagyobb dicsérettel emlékeztek meg a patika rendjéről [674].

A patikavizsgálatok bizonyos rendeletek betartásának ellenőrzésére szolgáltak; foglalkoztak a gyógyszerek minőségével, kezelésével, vagyis mindazon kérdésekkel, amelyek az egészségvédelem érdekében feltétlenül szükségesek voltak.

Már előbb is említés történt arról, hogy a mérgek egy rendelet szerint külön zárt szekrényben tartandók, ennek kulcsát a patikus köteles volt mindig magánál tartani. Azt másra nem bízhatta. A mérgeket V., vagy más jellel kellett megjelölni a más orvosságoktól való megkülönböztetés végett. Aki nem így cselekedett, azt 100 forintra büntették meg [675].

A helytartótanács közölte az érdekeltekkel, hogy Schuster János nagyszombati patikus olyan üveget talált fel, melyből az erősebb és csak cseppenként adagolható orvosságot minden káros következmény nélkül lehet elkészíteni, adagolni. Ilyen üvegeket – írja a rendelet – Illésházy gróf Trencsén megyei üvegyárából 30 krajcárért lehet beszerezni [676].

Egy 1815-ös rendelet előírta, hogy az orvosság mennyiségét ne számmal, hanem betűkkel írják ki az orvosok [677], tehát a patikusok csak ilyen receptet fogadjanak el. Elrendelik később azt is, hogy a receptre az orvosság ára is ráírandó az orvosság kiadásakor [678].

Közli a helytartótanács az olyan szerek jegyzékét is, melyeket csak patikusok árulhatnak és azokét is, melyet az ún. „Chemia által fabrikákban készülnék”. A megyei orvos tehát különösen arra ügyeljen, hogy az első listában szereplőket mások, mint a patikusok, ne árulhassák [679].

Ismét egy másik rendelet megtiltja, hogy legyek pusztítására mérget szolgáltatassanak ki a patikusok vagy más boltosok, mivel emiatt már több szerencsétlenség történt. Ezentúl, ajánlja a rendelet, az ún. Quassiát (quassia) vagy hasonló, az emberre ártalmatlan szert kell árusítani a legyek irtásának céljára [680].

Az orvoslással összefüggő piócák beszerzése is gondot okozott egy időben. A megye kötelezte ezért a patikákat és a patikáktól távol levő seborvosokat, hogy piócat tartsanak, melynek ára nyáron négy, télen pedig nyolc krajcár legyen. Felrakásának díja a szegényekre ingyenesen történjen, „középsorsúaknál” hat krajcár, vagyonosokra pedig tetszés szerint. E rendelet kapcsán a főorvos úgy nyilatkozott, hogy nehéz lesz a piócat ingyen adni, mivel a pióca ingyen szedését a földesurak megtiltották [681]. Egyébként is, jelenti a főorvos, a megyében levő földesurak a piócafogást egy francia társaságnak adták el, ingyen hozzájutni nem lehet. A megye ekkor kérte a seborvosokat, hogy jelentsék be, vajon mennyi ingyen piócára van körülbelül szükség évente, mert ennek a mennyiségnek ingyen megszerzése véget az óvári uradalomhoz kívántak fordulni [682]. Hogy volt-e ekkor a megye közbenjárásának eredménye nem tudjuk, tény azonban, hogy néhány évvel később már a Fertő-melléki községek és a boldogasszonyi uradalom is azt jelentik, hogy a nagy szárazság miatt nadályuk alig van, talán e téren az óvári uradalom tudna segíteni [683]. A megyei főorvos jelentése szerint a piócahiányt nemcsak a szárazság okozta, hanem az is, hogy az ilyen területeket az elmúlt években az uradalmaktól külföldi társaságok bérelték, és azok teljesen kipusztították. Bejelentette egyben azt is, hogy a nadályok helyesebb tartásával kapcsolatban Pranter patikus új módot talált fel [684].

A piócahiány enyhítése végett a helytartótanács azok helyes kezelésével és szedésével kapcsolatban közölte az érdekeltekkel, hogy legjobb a piócat őszelel szedni, mert májustól szeptemberig szaporodnak, illetve nőnek. A közepes nagyságú egészséges és ép piócat, mely gyors

mozgású, egyenlő hőmérsékletű, langyos, télen néhány fokkal a fagy-pont fölötti vízben kell tartani, lehetőleg kevésbé világos helyen. A vizet három-négyhetenként cserélni kell róla, s lehetőleg folyóvízben tartsuk, de só vagy más anyag ne legyen benne. Az elhullott piócát, valamint az olyat, mely már vért ízlelt, azonnal távolítsuk el az edényből [685].

Új patikai árszabás jelent meg 1829-ben. Ezentúl, ha valaki úgy véli, hogy a régi, drágább áron kapta az orvosságot – mondja ki a rendelet – mutassa azt meg az orvosnak. Oda kell hatni, hogy a helyi lakosság természetesen vagy gyűjtse a gyógynövényeket, hogy ne kelljen azokat külföldről behozni [686].

Az új árszabást kívánta beszerezni Pranter József, a magyaróvári gyógyszerész is. Kérdésére a megye közölte vele, hogy azt a budai egyetem könyvnyomdájából lehet megrendelni. A hatóság ugyanekkor a többi patikust is felhívta a további kellemetlenségek elkerülése végett az árszabás beszerzésére [687].

Miután kevés patika volt, régi és már több esetben eltított szokás alapján, orvosságokat nemcsak a gyógyszerészek készítettek és árultak, hanem a legtöbb orvos és seborvos is foglalkozott azzal. Azt felhasználva azután az általa kezelt betegekhez. Ezzel a gyógyszerárak üzleti forgalmát csökkentették. A kész orvosságféléket és mérgeket azonban árultak még a kereskedők is, természetesen tehát, hogy amiatt állandó volt a villongás patikus és orvos, illetve kereskedők között.

Mint a patikavizsgálatoknál egyébként említettük is, Nezsiderben állandó harc folyt emiatt Veichinger András patikus és az orvosok között. Már 1813-ban is panaszt emelt az ottani belső orvos, Laszló Mátyás, valamint Vanke Ferenc, Endresz András és Mayer Dávid seborvosok ellen azért, mert azok maguk készítették orvosságokat árulnak, illetve azzal gyógyítanak. Már ekkor is kitűnt azonban, hogy a beavatkozás kölcsönös, mert a patikus viszont gyógyított. A megye mindkét félnek megtiltotta tehát a másik munkakörébe való beavatkozást [688].

Más alkalommal Neupauer János rajkai patikus emelt panaszt az ottani seborvos, Mundveiler Mátyás ellen azért, mert a betegeknek orvosi szereket szolgáltatott ki, bár ez tilos [689]. A vizsgálat során a sebész beismerte, hogy adott el betegeknek orvosságot, de csak

olyant, melyet annak idején a gyógyszerész nem vett át tőle, amikor a patikát megnyitotta. Miután megígérte, hogy többc orvosságot nem árul, a patikus a feljelentést visszavonta [690].

A későbbi idők nezsideri patikusa, Schellhammer Sándor, Molitor sásonyi sebészt jelenti fel, mire nevezettnek a megye szintén megtiltja az orvosságfélék árusítását [691].

Nezsiderben azonban gyakran változtak a gyógyszerészek, mert két évvel később Lőw Sándor, az új gyógyszerész jelenti fel Jacobi Jakab sebészt és tiltatja el az orvosságok árulásától [692]. Ezt a panaszt a megye kivizsgálta és megállapította, hogy a bepanaszolt fél homeopatikus gyógyszereit, amelyet a panaszoló patikájában nem készítenek, a szegényebb betegeknek ingyen adta és csak néhány, a gyógyszertárban készen nem mindig kapható vegyített festvényeket és szeszeket készített. A hatóság megtiltotta a sebésznek bármily csekély aleopatikus orvosság, vegyített orvosi festvények vagy szeszek készítését [693].

A seborvosok orvosságkészítésével maga a megyei egészségre ügyelő választmány is foglalkozott. Ezzel kapcsolatban egy ilyen választmányi ülésen történelmi alapon is foglalkoztak e kérdéssel: a XI. században Avenzoár idejében az afrikai orvosok hozták szokásba azt, hogy rendelvények alapján, külön ahhoz értő egyének, akiket ők pharmacotribáknak neveztek, készítették a gyógyszereket. Ezt követték az arab orvosok is, majd innen a spanyol és olaszországi orvosok útján Németalföldre, majd az egész művelt Európára áterjedt ez a szokás. Ezért azután Mária Terézia 1772-ben eltiltotta az orvosoknak és a seborvosoknak az orvosságok készítését ott, ahol gyógyszertár van. Ezek után a választmány is károsnak vélte azt, hogy orvosok és sebészek orvosságot adjanak, mert ez csak gyanúsításokra adhat alkalmat. Az ilyen készítmények, mint hirtelenül csak összecsapott dolgok, ártalmasak is lehetnek. De sokszor asszonyok és szakácsnők kezébe is kerülhet az elkészítés, akik, mivel a szerek megválogatásához nem értenek, azzal könnyelműen bánva csak bajt okozhatnak. A választmány szerint csak szükség esetén engedhető meg faluhelyen, távol a gyógyszertártól a szabálynak áthágása [694].

Végül főorvosi vélemény alapján a megye megengedte, hogy ott, ahol a gyógyszertár egy mérföldnél messzebb van, a sebészek kézi-gyógyszertárat tarthatnak az előírt szerekből. Könyvet kell azonban

vezetniük a gyógyszerek beszerzéséről és kiadásáról. Egyben hozzáfűzi a rendelet, hogy hasonszerű (homeopata) orvosok és sebészek továbbra sem tarthatnak kézi gyógyszerárát [695].

Bizonyos esetekben azért országos hatóság engedélye alapján a megye orvosi szerek árulását mégiscsak engedélyezte. Vartburg Károly orvos által feltalált és készített váltóláz gyógyítására szolgáló cseppek árulását is engedélyezték a megye területén [696].

Elleneztek a patikusok – és teljes joggal – a kalmárok, kereskedők eljárását, miszerint minden szaktudás nélkül gyógyszereket és különféle mérgeket is árusítottak. Hogy mégis ne egészen korlátlanul menjen az efféle szerek árusítása, azok ellenőrzése, illetve esetleg elkobzása végett a megye 1807-ben elrendelte, hogy az orvosok a fűszeres boltosokat is ellenőrizzék, mert a szokásos szereken kívül, újabban külföldről veszedelmes orvosságokat hoznak be, és azokat árusítják [697].

Egy stájerországi eset kapcsán, amikor ismeretlen kalmártól vett herbateával mérgezés történt úgy, hogy a beteget csak „erősebben dolgozó orvosi szerekekkel” lehetett megmenteni; a vizsgálat szerint a mérgezést belladonna okozta; figyelmeztették a lakosságot, hogy ismeretlentől ilyen füveket ne vegyenek. Az orvosok és seborvosok pedig az ilyen árusokat szigorúan ellenőrizzék [698]. Még ugyanebben az évben betiltják Pehm Istvánné pozsonyi üveges özvegyének egy bizonyos „csodálatos balzsam” árulását [699].

Rendelkezések és ellenőrzések ellenére azonban mégis sokszor előfordult, hogy a kereskedők méregtartalmú szereket korlátlanul és válogatás nélkül adtak el bármelyik vevőnek. A nagyobb bajok elkerülése véget elrendelte ezért a megye, hogy a mérgeket és a „nagyobb erejű orvosságokat” zár alatt kell tartani, éppúgy, mint a patikákban, azokból csak megbízható embereknek adjanak el, de csak orvosi rendeletre. Azok a kalmárok pedig, kiknek arzenikum vagy más mérge eladására engedélyük van, a fenti szabályokon kívül kötelesek még külön könyvben feljegyezni a vevő nevét, a mérge mennyiségét és a vétel napját. Ismeretlen vevőnek csak a kalmár által is ismert két személy jótállása mellett lehet mérget eladni [700].

Panaszt emelt Pranter magyaróvári patikus Schellhammer József megyei seborvos, valamint több kalmár ellen orvosság árusítása miatt. A vizsgálat a seborvosnak adott igazat, mert ő csak olyan be-

tegeknek adott orvosságot hitelbe, akik azt a patikában nem tudták azonnal megvenni, mivel éppen nem volt pénzük. Ellenben a kalmárok: Antóni Dániel, De Rivo Antal, Maráczai Péter és Binder Károly tényleg árultak orvosságokat, sőt Antóni még az ún. arsenicum sulphuratum rubrum nevű mérget is. Azzal védekeztek, hogy az ilyen árusítás tilalmát nem tudták. A megye ezért szigorúan megfeddette őket és a kérdéses szercket pedig térítés ellenében át kellett adniok a gyógyszerháznak [701].

Mikor pedig Schellhammer nezsideri patikus jelentette fel az ottani kalmárokat, az ügyet a szolgabíró kivizsgálni nem tudta, mert a feljelentő Ausztriában élő szüleinél tartózkodott [702]. Később azután megállapítást nyert, hogy a mérgek kicsibeni árusítása nem történt meg, nagyban pedig a kalmárok állítása szerint, királyi engedéllyel árulhattak ilyen szercket [703].

Időközben a megye, felsőbb utasításra, eltiltotta a zsidókat is mindenféle patikaszerke forgalomba hozatalától [704].

Stranzel József magyaróvári boltos is orvosságfélétet árult Pranter patikus feljelentése bebizonyította. Hiába védekezett azzal, hogy ő Ausztriából jött és mindössze négy éve van itt Magyaróváron, a megye nem fogadta el a mentegetőzést, mert hiszen Ausztriában is tilos a kereskedők gyógyszerárusítása. Ezért a megye megdorgálta s eltiltotta az orvosság árulásától [705].

Vége 1834-ben helytartótanácsi rendelet jelent meg, mely szabályozta a rég vitatott kérdést és kimondta, hogy melyek azok az orvosi szerek, amelyeket ezentúl nem árusíthatnak. Bár már 1770-, majd 1810-ben kiadott Normativum ezt némileg szabályozta ugyan, a megjelent rendelet szerint a következő orvosságokat és vegyszereket a kereskedőknek forgalomba hozni tilos: mindenféle arcanumot és compositumot pl. Aloe, fungus Agaricus (galócagomba), folia Sennae (szennalevél), radix et resina Jalappae (Jalapa gyökér és gyanta), resina Scanonii (Scanonium gyanta), Gummi gutta (Gutti mézga), oleum Crotonis Tigliae (Kroton olaj), pilulae quaevis.

Emetica (hánytatók): Tartarus emeticus (hánytató borkő), radix Ipecacuanhae (hánytató gyökér), Scilla (tengeri hagyma).

Quaevis Mercurialia: Mercurius corrosivus (maró higanyklorid),

Plumbata (ólomvegyületek): lithargyrum (óloméleg), minium (vörös ólomfehéreg), cerussa alba (ólomfehér), mindenféle por, emplastra,

electuarium, azonkívül aqua Laurocerasi (borostyánmegyívíz), acidum hydrocyanicum (ciánsav), cantharides (kőrisbogár).

Ópium (mákony) és azzal készített minden szer [706].

Természetesen ez a tilalom csak a kicsinybeni eladásra vonatkozott. A gyógyszerunagykereskedők továbbra is tarthattak ilyen szerket, de csak a gyógyszertárakat szolgálhatták ki. Ilyen kereskedő azonban Moson megyében nem volt.

Esetenként szabályozták az árusítását az újonnan készített, illetve feltalált olyan szereknek, melyeknek mérgező hatásuk is lehetett. Ilyen szer volt pl. a Molnár-féle labdacss, melyet egerek és patkányok irtására alkalmaztak mérgező hatásuk folytán, fűszerek nem tartották csak a patikák [707].

Vagyis a XIX. század közepére végre szabályozást nyert az, hogy gyógyító- és vegyszereket csak a gyógyszertárak hozhattak forgalomba, s a veszélyesebb, vagy méregtartalmú anyagokat pedig csak orvosi rendelvény alapján lehetett a gyógyszerésznek kiszolgáltatni.

Foglalkoznunk kell még az orvosok és a gyógyszerészek egymás közti viszonyával is. Általában ez barátságos és megértő volt már ebben a században. Hiszen mind a két félnek már külön-külön meg volt határozva a munkaterülete, viszonylag csak ritkán volt köztük hatásköri összeütközés. Az a tény, hogy a patikák ellenőrzését a hatóság orvos útján eszközölte, rá is kényszerítette a gyógyszerészt, hogy legalább a hivatalos orvosokkal jó viszonyban legyen. Ettől függetlenül azonban a gyógyszerészek igyekeztek valamennyi orvossal, seb-orvossal fenntartani a megfelelő kapcsolatot, hiszen a gyógyszertár üzleti menete szoros összefüggésben volt azok működésével. Összeütközés, nézeteltérés azonban, bár ritkán, mégiscsak előfordult közöttük.

Ilyen volt a nezsideri eset is, amikor a patikus egy Donauer nevű fazekasnak Coloquint nevű szert adott hideglelés ellen, amelybe az majdnem belehalt. Mivel ezzel kapcsolatban Grünberg Vince orvos a patikust figyelmeztette, ez az orvost egyszerűen kidobta a patikából. Egyébként is sokszor távol van a patikából a gyógyszerész, panaszták a nezsideriek. A megye ekkor kötelezte a gyógyszerészt, hogy távolléte alatt examinált segédet tartson, eddigi viselkedése miatt pedig megdorgálták [708].

Ziegler József rajkai sebész jelentést tett Birk Frigyes megyei fő-

orvosnak, hogy a rajkai patikus rendelései ellenére rossz orvosságot ad ki, illetve abba kénesőt is kever, ezért a betegek nem gyógyulnak meg, sőt újabb bajokat okoz ezzel [709]. De nemcsak ezzel vádolta a patikust, hanem azzal is, hogy drágábban adja az orvosságot, mint a pozsonyiak, ezenkívül a szegényeknek sem hitelez [710]. A vizsgálat persze megindult, az azonban, hogy kéneső került az orvosságba, nem derült ki. De az sem bizonyult be, mint Ziegler azt egy Birk elleni feljelentésében állította, hogy az előző vizsgálatok során Birk főorvos Zieglert „tudatlan borbély”-nak nevezte volna. A kölcsönös ellenségeskedés, a sebész bujtogatása a patikus ellen a nép előtt, szűnjön meg, határozza a megye, egyben a seborvost kemény dorgálásban részesítette. Kötelezte azonban a patikust is arra, hogy a szegényeknek az év végéig hitelezzen, amennyiben akkor sem fizetnének, úgy behajtás végett azt jelentsse a megyei hatóságnak [711]. A nezsideri előjáróság is panaszkodott Schellhammer gyógyszerész ellen, mert sem szegénynek, sem gazdagnak hitelt nem ad. A panasz azonban hiábavaló volt, mert a hatóság ekkor azon az állásponton volt, hogy a patikus hitelt nyújtani nem köteles [722].

A szegény betegek részére kiadott gyógyszerek árának kifizetési módját több esetben is szabályozták rendeleti úton. Már 1805-ben elrendelte a magyaróvári tanács, hogy ezentúl a helybeli patikából a spítal vagy a lazaret részére kiadott orvosságokról egy könyvecskét kell vezetni, hogy a számadás áttekinthetősége könnyebb legyen [713]. Eltekintve a járványos időktől, a megye, de a város is, évenként tetemes összegeket költött a szegények és a rabok részére kiadott orvosságokra; pl. a város a spítal részére 1815. év utolsó negyedében vásárolt gyógyszerekért 25 forint 16 krajcárt, az új épületben levő lazaret részére pedig 6 forint 28 krajcárt fizetett ki [714]. Más alkalommal ugyancsak a város 138 forint 42 Kr-t fizetett ki Hendl János városi irnok felesége és négy kisgyermeké után egy hosszabb betegségben felhasznált gyógyszerekért [715]. De számtalan példát lehetne felsorolni, hogy a város nemcsak a spítalbeli szegények után, hanem más szegények helyett is fizetett ki patikai költségeket.

Nem különben járt el a megye is, csak itt még nagyobb összegek kerültek kifizetésre. A szegény betegek részére kiadott orvosságok árának összege pl. 1817-ben 779 forint 13 Kr [716], 1818-ban pedig 1032 forint 14 Kr volt [717]. A megye azonban az előfordult vissza-

élések miatt ekkor elrendelte, hogy csak a megyei főorvos aláírásával ellátott receptek árát téríti meg ezentúl, ilyen aláírás hiányában a patikus csak a saját kárára adhat ki gyógyszert. Egy helytartótanácsi rendelet kapcsán, mivel a megyében van elég patika és így az orvosok gyógyszerkiszolgáltatása nem engedhető meg, már ti. ingyenesen – a megye kijelentette és közölte az érdekeltekkel, hogy csak igen kivételes esetben fogja ezentúl kifizetni az orvosok által a szegény betegek részére kiadott gyógyszerek árát [718].

Persze fordultak elő olyan vitás esetek is, mint pl. egy Heinek nevű ácslegényé, ki munka közben kezének egyik ujját elvesztette. Pranter patikus az ezzel kapcsolatos gyógyszerek ára fejében 74 forint 30 Kr-t követelt a megyei pénztártól, mivel a munkaadó, jelen esetben az uradalom, azért nem akart fizetni. Az ácslegény ugyanis továbbra is kapta az uradalomtól a napszámot. Mivel a megyei pénztár üres volt és fizetni nem tudott, de nem is akart, azt javasolta a megyei hatóság a patikusnak, hogy a kifizetés eszközzése végett forduljon közvetlenül a királyi herceghez, mint urasághoz [719].

Egyébként a legszükségesebb gyógyszereket a megye is és a város is biztosította az arra rászorulóik részére, ha nem is a mai értelemben vett mennyiségben és minőségben.

Mindinkább tért hódított azonban az az igyekezet a gyógyszerészet kitanultak között, hogy önálló gyógyszertárt létesíthessenek, ami természetes is. Az ösztönzést a segédi fizetés silányságán kívül az is adta, hogy a gyógyszerkészítés és annak forgalomba hozatala kellő megélhetést, sőt helyenként még vagyonosodási lehetőséget is biztosított. Azonban a már meglévő patikák, tulajdonosainak heves ellenállásán kívül a kormányzat is csak ritka esetben engedélyezte új gyógyszertár nyitását, éppen gazdaságpolitikai okokból is.

Mivel Mosonban gyógyszertár ebben az időben nem volt, ezért Glatz Teofil János 1823-ban kérvényt adott be a megyéhez és patikanyitási engedélyt kért, mint examinált gyógyszerész. Egyben ígéretet is tett kérelmében, hogy hajlandó 25%-kal olcsóbban adni a szegények részére az árut, ha az engedélyt elnyeri. Polák Ignác főorvos szerint üdvös is volna még egy patika felállítása a megyében, de nem Mosonban, mert ez az óvári patikusnak csak nagy kárára lenne, hanem a megye más, megfelelőbb helyén. Ez ellen egyébként Pranter magyaróvári patikus is heves tiltakozást nyújtott be. A megye ekkor

elhatározta, hogy nevezettnek hajlandó engedélyt adni, de csak úgy, hogy Magyaróvár, Moson és Nezsider kivételével bárhol létesíthet patikát a megyében [720]. Így a Mosonban létesítendő patikából semmi sem lett, de Glatz sem próbálkozott többé a megyében.

Néhány évvel később, 1827-ben, Neupauer János győri származású diplomás patikusnak megengedte a megye, hogy Oroszváron patikát nyisson, amelyhez a község földesura, gróf Zichy Ferenc is beleegyezését adta [721]. Végül a patikát Neupauer nem Oroszváron, hanem Rajkán nyitotta meg, mire Pranter József magyaróvári patikus a megyéhez fordult, hogy Neupauer patikáját Rajkán zárják be, mivel az az óvárihoz közel van és vagy Oroszvárra vagy pedig a Fertő melletti vidékre helyezték át. Maga a község elöljárósága is ezen a nézeten volt, mert az új patikus drágábban adta a gyógyszereket, mint a helybeli seborvos. Ugyancsak így nyilatkozott a két rajkai seborvos, Mundveiler Mátyás és Henig József is kérvén, hogy a patikát helyezték át Oroszvárra, és ha ez nem lehetséges, úgy engedjék meg nekik, hogy a szegényebbeknek ezentúl is adhassanak el orvosi szereket. A megye az ügy tárgyalása során megállapította, hogy még 1823-ban engedélyt adott Glatz Teofilnak, hogy Óvár, Moson és Nezsideren kívül bárhol a megyében létesíthet patikát – aki azonban azóta sem jelentkezett, így a megye helyette Neupauernek engedte meg a patika létesítését Rajkán olyképpen, hogy ezen engedély egyedül csak Neupauer személyére érvényes. Ugyanekkor megállapította a hatóság azt is, hogy a most létesített patika már használható állapotban van [722].

Az új gyógyszerárak felállítása során az ország többi részében bizonyos túlkapások is lehettek, mert megjelent egy új helytartótanácsi rendelet, mely szerint patikát ezentúl csak helytartótanácsi engedéllyel szabad létesíteni. Ilyen felterjesztéshez csatolandó a megyei főorvos véleménye, és terjedjen ki arra is, hogy hol van a legközelebbi patika, a környéken hány lakos van és élnek-e gyógyszerekkel (!). Természetesen ezen új rendelet a már meglévő patikákat, vagy kiadott engedélyeket nem érinti [723]. Közben a helytartótanács már jóvá is hagyta a Rajkán levő patika létesítését [724].

Moson község területi nagysága, valamint forgalma azonban nem hagyta nyugodni a patikát nyitni szándékozókat. Próbálkozott kérelmével Czike Dániel „diplomaticus paticus” is, ki szintén a mosoni patika nyitására kért engedélyt. A megyei hatóság azonban hivat-

kozva az 1823-ban megállapított okokra, melyek még most is fennállanak, a folyamodó kérését nem teljesítette [725].

Majd Galling Pál patikus kért engedélyt patikanyitásra ugyancsak mosoni székhellyel. Ez alkalommal is Polák főorvos és Bóhm Ignác seborvos ellene voltak a kérés teljesítésének, mert bár a megyének 60 000 lakosa van, ez a létszám el is bírna még egy patikát, de Moson és Óvár olyan közel van egymáshoz – a kettőnek 6273 lakosa van – így a két helységnek önmagában véve még egy patika is sok, nem pedig kettő. Az uradalom ugyan nem ellenezte volna egy mosoni patika felállítását, de a fenti indokok alapján nem engedélyezte Mosonban. Az elutasító határozatot a helytartótanács is jóváhagyta [726].

Ezzel szemben még nem ért véget a Mosonban létesítendő patika körüli harc, mert 1837-ben Holnstein Mátyás patikus kért nyitási engedélyt. Mivel a megyei orvos véleménye szerint az elmúlt években történt elutasítások óta a helyzet e téren nem változott, a kérelemnek elutasítás lett a sorsa [727].

Reichenhaller Lajos patikus 1842-ben kísérletezett mosoni patika létrehozásával [728]. A megyei főorvos ekkor sem pártolta az ügyet a régi indokok alapján, sőt az elmúlt évekhez képest a megye lakossága 3000 fővel kevesebb lett, a homeopata módszer is csökkentette a gyógyszerterek forgalmát. A kérelem elutasítását javasolta [729]. Az elutasítás a megye, és fellebbezés folytán a helytartótanács részéről is megtörtént [730].

A következő évben Draskovich Károly gyógyszerész volt a soros kérvényező [731]. Ő már arra is kötelezte volna magát a jog elnyerése esetén, hogy 12 éven keresztül a szegényeknek 25%-os engedményt fog adni. Ezt a kérését már Moson előjárósága is pártfogolta, míg Pranter, a magyaróvári gyógyszerész, érthető okokból ellenezte. A megyei főorvos ismét ellene nyilatkozott a kérelem teljesítésének mondván, hogy a felajánlott kedvezmény nem sokat jelent, mert Pranter óvári gyógyszerész már 25 év óta 15%-kal olcsóbban adta a szegényeknek a gyógyszert és ezután is ilyen árban fogja adni. Végeredményben ekkor is eredménytelen maradt Mosonban a patika létrehozása [732].

Pranter József magyaróvári patikusnak feltűnhetett az, hogy milyen sokan szemelték ki Mosont új gyógyszertár létesítésére, de gyakorlatból is tudhatta, hogy Moson ilyen szempontból nem elvetendő

hely. Ezért 1845-ben elhatározta, hogy Mosonban egy fiókgyógyszer-tárat fog nyitni [733]. A megye hozzá is járult Pranter kéréséhez, de csak olyan feltétellel, hogy a mosoni az óváriknak csak fiókja legyen, mint önálló gyógyszertárt sohasem lehessen eladni; ott okleveles segédet tartson a tulajdonos [734]. A megye engedélyét azonban a helytartótanács nem hagyta jóvá [735].

Már-már úgy látszott, hogy a Mosonban létesítendő patika ügye végleg megfeneklik, amikor Novák Rudolf gyógyszerész kísérletezett egy új mosoni patika létrehozásával. Pranter azonban most már szinte presztizskérdést csinált az ügyből, olyan nyilatkozatot tett, hogy ha Mosonban új gyógyszertár létesítését engedélyezik, úgy azt magának kéri. Kérését Moson község is támogatta. Arra is kész, hogy az óvári patikáját eladja, csak Mosonba mehessen patikusnak [736]. Azt hiszem ő tudta, hogy miért és hogy érdemes is.

A főorvosi vélemény szerint bár a népesség száma nem indokolja új patika létesítését, azonban ha a felettes hatóságok engedélyezik, úgy annak adományozását kizárólag Pranternek javasolja [737].

Végül is a helytartótanács elvileg hozzájárult egy új patika létesítéséhez Mosonban, most már csak arra volt szükség, hogy Pranter véglegesen nyilatkozzon, hajlandó-e a magyaróvári patikát Mosonba áttelepíteni? [738].

Pranter így most már nagy dilemmában volt. Az új mosoni patika aranybányának ígérkezett, de a magyaróvárit is szeretne volna megtartani. A kérdés megoldása azután sikerült is, mégpedig családi kapcsolatok létesítésével. Pranter ugyanis megözvegyülve, még 1842-ben feleségül vette néhai Hegedüs Károly Moson megye főpénztárnokának özvegyét, Króner Jozefát [739]. Mivel beházasodott a megyei vezető körök családjába, a hivatalos megye részéről máris megvolt a kellő támogatás, míg a város részről sem volt kétséges a kellő jóindulat, mert Pranter ebben az időben már vezető szerepet vitt a város közéletében, hiszen 1844-ben ő volt a város adószedője is [740]. Prantnernak egyébként gyermeke nem volt, ellenben volt egy mostohaleánya, feleségének az első házasságából származó Hegedüs Karolina. Most tehát, hogy mindkét patika végeredményben egy kézben maradjon, Pranter ezt a mostohaleányát, a nála már évek óta működő Szulczer Antal patikussegédhez adta feleségül 1847. szeptember 19-én [741].

Szulczer már évekkel ezelőtt önállósítani kívánta magát, készpénze nem volt elegendő, azért a megyéhez fordult, hogy a párndorfi vámpénztár alapból 5000 forintnyi kölcsönben részesülhessen, melyből az éppen eladásra kerülő nezsideri gyógyszerterát akarta megvenni [742]. Ez a kölcsönügy azonban akkor nem sikerült.

Ilyenformán Szulczernek is kapóra jött a mosoni patika ügye, ezért a házasságkötés előtti napon, 1847. szeptember 18-án szerződést kötöttek, melynek értelmében Pranter eladta a gyógyszerterát Szulczernek 8000 pengőforintért és azon felül az ő és neje holtáig fizetendő évi 150 forint járadékért [743]. Valószínű azonban az, hogy az átadás csak papírforma szerint történt meg, csak az évjáradék fizetése volt valóság, azonban ez Szulczer nem igen érintette, mert így önálló lett, és a patikát úgyis ők örökölnék Pranterék halála után.

Ezek után már minden simán ment. Pranternek nem volt ilyenformán már gyógyszerterára, s így a mosoni gyógyszerterát létesítésének a jogát megkapta [744]. A helytartótanács is hozzájárult azzal, hogy az óvári patika eladása folytán, mely régi nyilvánossági joggal bírt, annak ezzel az üggyel kapcsolatban régi nyilvános bírhatási joga megszűnt, a mosoni pedig csak személyes jogú lesz, az másra át nem ruházható és csak személyesen vezetheti a tulajdonos [745].

Történtek azonban kísérletezések gyógyszerterát létesítésére a megye egyéb helységeiben is.

Frölich Ernő gyógyszerterát nyitására kért engedélyt még 1835-ben, melyet Szentjánoson kívánt volna felállítani. Természetes, hogy ez ellen Pranter azonnal óvással élt. A megye el is utasította a kérelmezőt, mert a főorvos véleménye szerint a megye nagyrésze orvosi szerekkel csak ritkán élő földművesekből áll, a patika legfeljebb Szentjános, Szentpéter, Pusztasomorja községekre támaszkodhatna, ebből pedig alig volna jövedelem [746].

Boldogasszonyban létesítendő gyógyszerterához kért engedélyt Eibel József gyógyszerész [747], kinek szintén elutasításban volt része, mivel a lakosság alig fogyaszt gyógyszert, így a megyében már meglévő patikák száma éppen elegendő a lakosság ellátására [748]. Eibel azonban a helytartótanácshoz fordult az ügyben [749]. Mivel sem a község, sem az uradalom nem látta szükségesnek patika létesítését [750], a helytartótanács is végleg elutasította nevezettet a kérésével [751]. Miközben Eibelnek a patikanyitási harca folyt, egy másik

gyógyszerész, Novotni Tamás is próbálkozott Boldogasszonyban [752], de sikertelenül [753].

Ilyenformán a feudális rendszer megszűnéskor Moson megyében összesen négy gyógyszertár állott a közegészségügy szolgálatában, mégpedig Magyaróváron, Mosonban, Nezsíderben és Rajkán.

1848-ban, a feudális rendszer eltörlése után alapos változások történtek a gyógyszertárakkal kapcsolatban is. Több miniszteri rendelet jelent meg, amely szabályozta a gyógyszerészeti tudomány megszerzésének módját, a gyógyszertárak ellenőrzését, az új gyógyszertárak létesítésével kapcsolatos követelményeket, általában a gyógyszertárakkal kapcsolatos mindazon kérdéseket, amelyek eddig vagy tisztázatlan, vagy kétséges, vagy elavultak voltak [754]. Ezek ismertetése azonban már nem a feudális kori közegészségügy történetéhez tartoznak.

A közegészségügy történetének egyik el nem hanyagolható része a bábaügy fejlődésének ismertetése. Mivel minden tudományágban, tehát az egészségügyben is a XIX. század folyamán hatalmas fejlődés, természetes, hogy ez magával vonta a bábaügy fejlesztését is.

A bábák oktatása még mindig a régi módon történt, vagyis elvileg csak valamely egyetem által rendezett tanfolyam elvégzése után lehetett valaki gyakorló bába, illetve a községek csak ilyet alkalmazhattak. Ennek ellenére mégis előfordult igen sok esetben, amint azt később látni is fogjuk, hogy vagy nem volt minden községben bába, vagy pedig képzetlen egyének foglalkoztak a szülések levezetésével.

A felsőbb kormányzat igyekezett a bába hiányon segíteni azzal, hogy a pesti főiskolán is rendeztetett bábaképző tanfolyamot, mégpedig évente kétszer: november 1-től húsvétig, valamint másodszor húsvéttól kezdődően. Hogy nyelvi nehézség sem akadályozza a tanfolyam elvégzését, a magyar és németen kívül még tót nyelven is indult ilyen tanfolyam [755]. Mivel azonban az ilyen tanfolyamon a részvétel költséges volt, újabb rendelet úgy akarta biztosítani minél több egyén jelentkezését, hogy azt ingyenessé tette, kikötötte azonban a rendelkezés, hogy a jelentkezők lehetőleg fiatalok, de mindenképpen írni-olvasni tudók legyenek. Furcsa megjegyzése volt e rendelet kapcsán a megyei főorvosnak: kijelentette, hogy már úgyis több a bába, mint kellene, nem kell senkit sem Pestre küldeni a hirdetett tanfolyamra [756]. Ez azért volt különös felfogás, mert ugyanaz a

megyei főorvos egy évvel később azt jelenti, hogy Bezenyc, Horvátkimle, Magyarkimle, Szentmiklós, Kálnok, Mecsér, Halászi, Szentpéter és Pusztasomorja községekben nincsen bába [757]. Pedig ezek közül egyik-másik pl. Halászi, Szentpéter, Szentmiklós elég nagy lélekszámú helyek voltak. A megye 51 helységéből 1820-ban csak 12 helyen volt összesen 14 tanult bába. Ez volt a megyei főorvos szerint tehát a túl sok bába.

Majd azt is rendezte a helytartótanács, hogy a különböző nyelvű tanfolyamok ne egy időben, hanem nyáron magyar, télen pedig német nyelven legyenek [758].

Az oktatásnak azonban más formáját is alkalmazták a megyében minden felsőbb rendelkezés ellenére. Amikor pl. Jáhn Éva párnordfi bába arról tett panaszt, hogy ott egy tanulatlan bába működésével neki anyagi kárt okoz, Hönisch megyei főorvos úgy békítette ki őket, hogy az examinált bába a tanulatlan maga mellé fogadta segédként, persze pénzért, a kellő kioktatás végett [759].

Hosszú évekkel később, 1833-ban pontosan ugyanilyen eset volt Zurányban, amikor is az ottani seborvos, Mayer József tett feljelentést Braunstingl Éva nevű oklevél nélküli bába ellen, mivel működésével feleségének, aki diplomás bába, kárt okoz [760]. Itt is úgy egyeztek meg, hogy Mayerné maga mellé vette a feljelentett asszonyt, mint segédet [761].

Mint más példa is mutatja, ekkor divat volt, bár nem volt szabályszerű, hogy ilyen tanulatlan, de ügyesebb kezű és vállalkozó szellemű egyéneket, diplomás bábák oktatták ki a mesterségre. Neumann Franciska megyei bába is 60 váltóforintot kért és kapott Pomogy községtől azért, mert Eisleitner Terézt a bábáság mesterségében kitanította [762]. S mindez a hivatalos megye tudtával és csendes hozzájárulásával történt.

De hozzájárult hivatalosan is a megye egy ilyen oktatási ügyhöz akkor, amikor Tarcza község a megye engedélyt kérte, hogy előbbi jegyzőjének özvegyét bábáságra kitaníttathassa. A megye tehát megadta ekkor az engedélyt, viselheti a község az összes kiadásokat is, de az oktatás Magyaróváron a megyei bába által történjék [763].

Hogy minden felsőbb utasítás ellenére mégis előfordult olyan eset is, amikor a megye hivatalosan is hozzájárult tanulatlan bába működéséhez, és mégcsak nem is a század elején, hanem jóval később,

1835-ben, legszebb példája ennek a hegyeshalmi bába ügye. Pursky Julianna hegyeshalmi bába panaszt nyújtott be a megyéhez, hogy ő a község felszólítására tanulta ki a bábaságot. Míg ő Bécsben az egyetemen tanult, azalatt Vurzenberger hegyeshalmi seborvos leánya Levélről Hegyeshalomba költözött, és itt mint tanulatlan bába működik [764]. A megye ekkor olyan határozatot hozott, hogy bár a bepanaszolt képzetlen bábának nincsen oklevele, de van ezzel szemben egy főorvosi bizonyítványa arról, hogy ügyesen végzi a dolgát és több éven keresztül Levélen és Hegyeshalomban működött, tehát megengedte a további működést, hivatkozva egy 1787. évi és azóta már érvénytelen helytartótanácsi rendeletre [765].

Dienes Magdolna szentjánosi bába is jelentette, hogy Malischek Erzsébet, akinek sem diplomája, sem főorvosi engedélye nincsen, bábáskodást űz [766]. A vizsály itt is megszűnt azután a felek között, mert a főorvos egyszerűen megadta a hozzájárulását a tanulatlan bába működéséhez [767].

Általában igen sok vizsály volt egyrészt a tanulatlan bábák működésével, másrészt a bábák egymással szembeni viselkedésével kapcsolatban. Különös módon azonban a megye több esetben nem járt el a kellő eréllyel a tanulatlanokkal szemben, sőt – mint már említettük – működésüket tűrte is.

Hachenberg Éva haszlai (Ausztria) bába tett egy ízben panaszt a megyénél azért, mert olyan esetben, amikor a lajtafalusi asszonyok hozzá fordultak segítségért, akkor az ottani pap nem akarta megkeresztelni a gyermeket, mert a helybeli és tanulatlan bábát pártfogolta. A megyei vizsgálat a panaszt helyállónak találta és a papot helytelen viselkedéséért meg is intette azzal, hogy végeredményben mindenki azt a bábát hívja, akit akar [768].

A jogtalan gyógyításoknál, kuruzslásoknál már említett Bernhardné nevű oroszvári bábával a bábáskodás terén is sok baj volt. Steindl Julianna oroszvári bába azért jelentette fel őt – ki csak a zsidókhoz volt felfogadva –, mert keresztényekhez is jár, bár erre sem a megyétől, sem a plébánostól engedélye nincsen. A bábáskodáson kívül keresztel és gyógyít is, és mindenképpen azon van, hogy a feljelentő jövedelmét csökkentse. Kérte, hogy a keresztényeknél való bábáskodástól tiltsák el [769]. A megye ekkor eltiltotta Bernhardtnét a keresztények kezelésétől, és egyben megdorgálta [770].

Azonban oly sok panasz volt ellene nemcsak a bábák, hanem a seb-orvosok részéről is, hogy időközben a megye nevezettől a diplomát is elvette. Bernhardné elhatározta ezért, hogy Oroszvárról elköltözik, mégpedig Pápára, hogy ott mesterségét folytathassa, kérte diplomája visszaadását. A megye ekkor utasította a szolgabíró, hogy a diplomát adja ugyan vissza a kérelmezőnek, de csak akkor, ha már indul Pápára [771].

A hegyeshalmi bába, Pummer Katalin is azt jelentette egy ízben, hogy Vurzenberger Mária nem examinált bába az ottani lakosság előtt őt kisebbíti, ezzel neki nagy anyagi kárt okoz [772]. A panasz helytelenségéről meggyőződve, a szolgabíró mindkét bábát békeségre intette azzal, hogy a bábaság folytatására minden bábának joga van, tehát az egyik a másikat ne háborgassa [773]. Ugyanis a bepanaszolt nemcsak hogy nem bírálta a panaszos működését, hanem vizsgálzott bába is volt.

Hosszú idők óta egyedül működött Anninger Anna sásonyi bába egy Gapp Ursula nevű tanulatlan bábataársával, amellyel kapcsolatban egy ízben a vármegye úgy rendelkezett, hogy míg az egyik, vagy másik él, vagy onnan el nem költözik, addig a bábának adni szokott tűzifán és házbéren osztozzanak Közben Gapp Ursula Nezsiderbe ment, de hogy a sásonyi járandóságát mégsem veszítse el, rövid idő múlva visszajött. A vita megindult, hogy a régi osztozkodási egyezség ezek után is érvényben van-e? Döntés azonban nem történt ez ügyben, mivel a Nezsiderből visszajött bába időközben meghalt [774].

Vagyis nemcsak ott tűrte a megye a tanulatlan bábák működését jobb híján, ahol sem a bábasághoz értő seborvos, sem diplomás bába nem volt, hanem, mint a fentiekből láttuk, még olyan helyeken is, ahol tanult bába is működött. A kérdés ilyen liberális kezelése mellett nem lehet feltűnő tehát az, hogy Moson megyében még a század közepe táján is sok kívánnivalót hagyott maga után a bábaság kérdése, pontosabban, míg az orvosi, seborvosi, gyógyszerári vonalon kétségtelen az előrehaladás, addig a bábaügy alig fejlődött.

A fejlődés lassú ütemét kétségtelenül a bábák létszámának alakulása is mutatja. Mint említettük, 1820-ban a bábák létszáma 14 volt, de még egy negyed század elteltével is csak 26 bába működött a megye 51 helységében. Tekintve, hogy több helyen két bába is volt, tehát az elosztódás sem volt kedvező. Még mindig nem volt a többi között

bába Bezenye, Arak, Halászi, Feketeerdő, Magyarkimle, Horvátkimle, Pusztasomorja, Levél, Szentpéter, Szentmiklós és Lébény községekben [775].

A megye diplomás bábái valamennyien a bécsi, illetve a pesti egyetemen szerezték meg képesítésüket. Egyébként valamennyien német anyanyelvűek voltak, magyarul egy-kettő ha értett valamit. Volt idő pl. 1842-ben, amikor a megyében egyetlen egy bába sem tudott magyarul [776].

A megye egészségügyi választmánya egyébként majd minden ülésén foglalkozott a bábaügy kérdésével, esetenként tesz is olyan megállapításokat, mely bizonyítéka annak, hogy milyen elhanyagolt állapotok voltak e téren. Mivel a bábák tudatlansága és tapasztalatlansága sok ember életét veszélyezteti – olvashatjuk egyik ülési jegyzőkönyvünkben –, ezért a már fennálló rendelkezések értelmében kimondotta a választmány, hogy a megyében csak olyan egyén bábáskodhat, ki a megyei sebész oktatásában részesült és a megyei főorvostól tudományára nézve bizonyítványt nyert. E határozatának érvényességét a már működő bábákra nézve is vonatkoztatta a választmány. A továbbiakban felsorolja a jegyzőkönyv, hogy tanulatlan bábák a következő helyeken működnek még: Nemesvölgy, Körtvélyes, Horvátjárfalu, Kálnok, Horvátkimle, Magyarkimle, Mecsér, Szentmiklós, Tétény, Válla és Pusztasomorja községekben. A továbbiakban a bizottság azt a rossz szokást állapította meg, hogy egyes helységekben a bábák is kötelezve vannak a megye, a község és az uraság nyilvános dolgára, azaz a közmunkára és a robotra, sőt a holtan született gyermekek eltemetése is kötelességük. Ezzel szemben a legtöbb község nem segíti a bábákat, azok egyedül a szülőktől esetenként kapott díjazásból élnek. Ilyen körülmények között, amikor a bábának mindenféle munkát kell végeznie, természetes, hogy a durva munka a bábák kezeinek érzékenységét teljesen eltompította. Majd arra kötelezte a választmány a bábákat, hogy veszélyes szülés esetén vagy a szülés után fellépő esetleges megbetegedéseknél az ahhoz értő seborvos segítségét vegyék igénybe, ők az orvoslástól minden körülmények között tartózkodjanak [777].

A bábák alkalmazásával kapcsolatban tudnunk kell, hogy a megye által hivatalos bábaként felfogadottakon, illetve a főispán által ki-nevezett járási bábákon, valamint Magyaróvár városa által alkal-

mazott bábán kívül, hivatalos bába tulajdonképpen nem volt. Egyik-másik község ugyan bizonyos járandóságot biztosított a községben lakó bábának a szegényebbek ingyenes kezelése végett, sőt volt olyan, ahol még szerződést is kötöttek a bábával, de ezek nem voltak tekinthetők hivatalos bábáknak. A bábák működését a megye engedélyezte azzal, hogy oklevelüket kihirdetve, hozzájárult a letelepedéséhez is az illetékes uradalom beleegyezésével. Így kihirdették Véber Lipót seborvos feleségének, Ditrich Mária Annának is a bécsi egyetemen szerzett bábai oklevelét [778]. Majd Tamáskovitsné Neumann Julianna [779], Nachtnébel Rozália lucsonyi lakós [780], Fischerné Schönberger Anna szentmiklósi [781], Echelbergerné Leiner Erzsébet [782], Kuncze Erzsébet [783], Bestenlehner Anna szolnoki [784], Holzapfel Anna párndorfi [785], Urbánné Stehr Karolin köpcsényi [786], Pursky Julianna hegyeshalmi [787], Kandler Teréz lébényi [788], Anheiser Borbála óvári [789], Horváth Anna [790], Justitz Anna köpcsényi [791], Platz Anna [792] és Stern Katalin köpcsényi [793] bábák oklevelét.

A tanulatlan bábáknak szükségből a megye főorvosa adott tehát működési engedélyt, illetve ennek hiányában hallgatólagosan csak tudomásul vették, hogy az illető bábaság terén praktizál. A megyében levő hivatalos, valamint nemhivatalos bábákat a megye, illetve annak az egészségre ügyelő választmánya az illetékes járási sebész, de első-sorban a megyei főorvos útján ellenőriztette.

A hivatalos bábaként alkalmazottak tulajdonképpen életfogytiglan lettek kinevezve, esetleg, ami már ritkább volt, nyugdíjba vonulásig, mert nyugdíjjogosultságuk mint nem tisztviselőkné, nem volt. Mivel azonban az ilyen eset ritka volt, általában nyugdíj címén valami csekély évi összeget, esetleg teljes évi bért, mégiscsak megállapított és folyósított a megye, de a város is a munkaképtelenné vált bábáknak.

Amikor Csep Borbála, a megyének Rajkán lakó bábája meghalt, a főispán Mundveiler Ferenc rajkai seborvos feleségét nevezte ki a felső járás hivatalos bábájává [794]. De előfordult olyan eset is, amikor a hivatalos bába nem mondott le állásáról, nyugdíjba nem ment, hanem segédbábát kért maga mellé, akinek ugyan a hatóság semmi-féle díjazást nem nyújtott. Ennek az volt az értelme, hogy az ilyen segédbábának mintegy utódlási joga volt a később megüresedő bábai állásra. Így Neumann-né Veisz Franciska, aki 1794 óta nemcsak a vá-

rosnak volt hivatalos bábája, hanem egyben a megyének is, azt kérte a megyétől, hogy ha betegség, vagy más egyéb ok miatt nem mehet szüléshez, akkor leánya, Tamáskovitsné Neumann Julianna, ki szintén diplomás bába, mchessen helyette. A megye a kérést teljesítette is a már előregedett megyei bába kívánságára, ilyen értelemben értesítette erről az érdekelt községek előjáróságait [795].

Különben a megye bizonyos esetekben a fizetésen kívül, anyagilag is segítette hivatalos bábáit. Amikor Neumanné egy alkalommal szemét Rajkán gyógyította, kérte a megyét, hogy az így támadt költségeit fizesse ki a megyei pénztárból. A megye ez alkalommal tekintettel az ő, valamint a már elhalt férje érdemeire, ki a megye seborvosa volt, a 35 forintnyi költséget ki is fizette [796]. Időközben Neumanné, mivel már 70 éves volt és beteges is, 46 éve volt már járási bába, azzal a kéréssel fordult a megyéhez, hogy őt mint már ügyis tehetetlent, nyugdíjazzák. Helyébe pedig nevezzék ki leányát, Tamáskovitsnét járási bábának, ki már tíz év óta fizetés nélkül segített neki éppen a megye hozzájárulásával; most maradt özvegyen is négy gyermekkel. Mivel az ilyen nyugdíj kifizetését a megye csak felsőbb engedéllyel eszközölhette, a megye ebben az ügyben pártolólá felírt a helytartótanácshoz [797]. Végül is megjött a helytartótanács hozzájárulása, akkor a megye Neumannét eddigi évi 100 forint fizetés meghagyásával nyugalomba helyezte, s egyben helyette megyei bábaként évi 100 forint fizetéssel Tamáskovitsnét alkalmazta [798].

Gondoskodott azonban Neumanné a másik leányáról is, amikor az ismert okok alapján a várostól még azt kérte, hogy alkalmazzák melléje az ugyancsak diplomás bába leányát, Anheiserné Neumann Borbálát városi bábaként, mely azután meg is történt [799].

Hasonló eset volt a másik megyei bába, a már említett Mundveilerné utódlási, illetve nyugdíjazási ügye is. Komár Julianna rajkai okleveles bába bejelentette a megyének, hogy Mundveilernét öregsege miatt nem hivatalos foglalatosságaiban már régóta önként helyettesítette. Az a kérése tehát, hogy neveztesék ki ő tiszteletbeli megyei bábának, hogy Mundveilernét hivatalos kötelezettségeiben is helyettesíthesse [800]. A megyei főorvos javaslata alapján, tekintve kérelmezőnek 11 év óta kifejtett buzgó szolgálatait, a főispán tisz-

teletbeli megyei bábának ki is nevezte [801]. Néhány év múlva azonban Komár Julianna most már rendes megyei bábának való kinevezését kérte, illetve Mundveilerné nyugdíjazását, mert olyan öreg, hogy a házából már kimenni sem tud és hosszabb idő óta úgysí ő helyettesíti [802]. A megye elismerte a kérés jogosságát, olyan előterjesztéssel fordult a főispánhoz, hogy a kinevezést, illetve a nyugdíjazást rendelje el [803]. A nyugdíjazási eljárás során megállapítást nyert, hogy Mundveilerné 72 éves, 56 év óta bába, 27 év óta pedig megyei bába volt. Oly gyenge és elöregedett, hogy három év óta már egyáltalán nem is működött [804]. Mindezek alapján Komár Julianna kinevezése, valamint Mundveilerné nyugdíjazása évi 60 forintos összeggel meg is történt [805].

Ami pedig a bábák fizetését, illetve esetenkénti díjazását illeti, az bár időnként a gazdasági helyzet szerint változott, mégis egységesnek alig volt mondható. Tény, hogy a megye által alkalmazott bábák fizetése ebben a században évi 100 forint volt. Ennek fejében a hivatalos bábáknál kötelessége volt az orvos segítségére lenni, illetve a szegénysorsúakat ingyen ellátni. A városi bábának ezzel szemben már egészen más volt a díjazása. Neumanné, aki a városnak is hivatalos bábája volt, ezért évi 100 köteg rőzse, 1 hold kert és 1 hold rét javadalmazásban részesült, és csak a gazdasági helyzet súlyosbodása idején emelte fel a városi tanács 200 köteg rőzsére a járandóságát [806]. Ugyanebben az időben kérte a külterületen való működési díjának felemelését is, amikor is a tanács az eddigi 45 krajcár helyett esetenkénti 2 forint díjazást állapított meg részére [807]. Mivel ezenkívül lakáspénz is járt az előbbieken kívül a város bábájának, ugyancsak újból és magasabban állapították meg lakáspénzét, mégpedig évi 35 forintban [808].

A többi, tehát nem hivatalos jellegű bábák díjazása esetenként a megyében 24 krajcár volt. Bár egyik-másik község némi pénzbeli, vagy természetbeniekkel ugyan hozzájárult a bába évi jövedelmének kiegészítéséhez, ez olyan csekély összeg volt éppen a gazdasági válságok következtében, hogy amikor pl. Pomogy községben nem akart egy bába sem letelepedni éppen a kevés jövedelem miatt, maga a megyei főorvos javasolta a hatóságnak, hogy a bábák díjazását szülessenként 24 kr. helyett, egy ezüst forintban határozza meg.

A megye ekkor a főorvos javaslatát elutasította azzal, hogy ez csak a szegény nép terhét növelné, egyébként majd minden község ügyvis segíti az ott lakó bábát. Ami pedig Pomogy községet illeti az egyezzen meg valahogyan az ott letelepedni kívánó bábával [809].

Pomogy község tehát, ha nem akart bába nélkül maradni, kénytelen volt az egyezkedés útjára lépni, bár ebben az időben még sok olyan község volt, hol még tanulatlan bába sem akadt. A megegyezés szerint Pomogy község felfogadta községi bábának a vállalai születésű Krammermayer Katalint a következő bérért: 1. Minden szüléstől járt neki egy váltóforint (természetesen a szülőktől); 2. szabad lakás; 3. évente 1 öl fa és 200 kéve nád; 4. szülésenként egy kenyér, s végül a községtől külön még évi 25 váltóforint [810].

Miután más helyen is hasonló bajok voltak, azt megelőzendő, de maguknak a bábáknak is a kérésére, a megye az esetenkénti díjazást, mely a szülőket terhelte, 1 pengőforintban állapította meg [811]. Nem érintve azonban az esetleges és községenként változó és külön megegyezésen alapuló egyéb községi hozzájárulásokat.

Az eddigi ismertetés alapján tényként fogadhatjuk el, hogy a babaügyet a megyében eléggé liberálisan kezelték. Előrehaladás kétségtelenül történt, ha kevés is. Igaz, hogy a megye nem minden községének volt bábája, különösen tanult bábája, azonban az a tény, hogy fokozottabb ellenőrzést gyakoroltak felettük, bizonyos mértékben anyagi helyzetüket is javították, az előző időkhöz képest már előrehaladást jelentett. Persze egészségtelen helyzet volt az is, hogy a nagyobb helyeken, legtöbbször szülési vizsgával rendelkező seborvos is volt, vagy egynél több bába is működött pl. Magyaróváron, Rajkán stb., vagy pedig a seborvos felesége volt a bába. Tehát egyes helyeken szülész seborvos és bába, vagy több bába volt, másutt és igen sok községben esetleg csak tanulatlan bába jutott vagy még az sem. Bizony ez volt az oka annak, hogy a megyében, eltekintve az időnként fellépő járványoktól, a csecsemőhalandóság viszonylagosan nagy volt.

Ennek bizonyítására vizsgáljuk meg néhány helységben az egy éven aluliak halálozási arányát a születésekhez viszonyítva és megdöbentő számokat fogunk kapni. Három esztendő halálozási adatait tesszük tanulmány tárgyává. Ezen esztendőekben semmiféle járványos betegség nem pusztított: az 1827, 1837 és 1848-as években:

Község neve:	1827			1837			1848		
	Szül. száma	egy éven alul elhalt	%	Szül. száma	egy éven alul elhalt	%	Szül. száma	egy éven alul elhalt	%
Halászi	84	22	26,1	65	17	26,1	81	22	27,1
Horvátkimle	31	3	9,9	36	10	27,7	39	17	43,5
Kálnok	36	7	19,4	23	8	34,7	20	8	40
Lébény	90	14	15,5	84	23	27,2	118	31	26,2
Magyaróvár	89	28	31,4	96	25	26	102	29	28,4
Moson	131	37	28,2	128	42	38,8	146	50	34,2
Pusztasomorja	37	25	67,5	37	9	24,3	35	9	25,7
Szentjános	94	24	25,5	101	25	24,7	123	41	33,3
Szentmiklós	49	11	22,4	49	11	22,4	70	19	27,1
Szolnok	82	18	21,9	83	15	18	84	21	25

Ha az itt ismertetett adatokat összehasonlítjuk kitűnik, hogy ott, ahol bába nem volt vagy csak tanulatlan bába működött pl. Halászi, Horvátkimle, Kálnok, Lébény, Pusztasomorja és Szentmiklós községekben, a gyermekhalandóság, illetve a csecsemőhalandóság nem javult, sőt csak súlyosbodott. Míg a bábával rendelkező községekben némi javulás észlelhető, de csak igen kis mértékben és inkább hullámnak mondhatjuk az eredményeket. Így volt ez az egész megyében, vagyis az egész megyei halálozási statisztika ismertetéséből kitűnik, hogy 100 újszülött közül egyéves kora előtt minden negyedik gyermek meghalt. De semmivel sem volt jobb az arány az 1-10 éves gyermekek között sem. Persze, az egészségügyi szolgálat hiányosságán kívül a nép gazdasági helyzete, a kellő műveltség hiánya is nagyban hozzájárult a nagy gyermekhalandósághoz. Ha figyelembe vesszük az 1848-as igen kiugró százalékszámot, ebben az évben különösen magas az arány, ez csak a háborús körülményekkel magyarázható meg.

Az ispotályok, spítálok e század elején is elsősorban még mindig

csak szegényházak, különösen az elszegényedett, gondozás nélkül maradt öregeket vagy magukkal tehetetleneket fogadják be. Betegeket, ápolásra szorulókat csak másodsorban vesznek ide fel.

A múlt században már meglevő ispotályok többé-kevésbé tovább működtek, ebben az időben is. Legnagyobb fejlődésen azonban, mely végül is kórházi rendeltetésű intézménnyé lett, a magyaróvári ispotály ment keresztül.

A magyaróvári ispotály fenntartásáról továbbra is a város gondoskodott. Emellett azonban több olyan alapítvány létesült, amely nemcsak az ispotály anyagi létezését biztosította, hanem ezen alapítványok révén a helyek is, és így a létszám is növekedett.

Eixner Julianna magyaróvári lakos 1000 forintos alapítványt tett 1801-ben a helybeli spítál javára, melynek kamatait a szegények eltartására kellett fordítani. Az alapítványtevőnek azonban az volt a kikötése, hogy halála után a kamatok egyik haszonélvezője, a szolgálója, Haller Magdolna legyen [813]. A városi tanács az ilyen alapítvány felhasználásánál figyelembe vette az ajándékozó javaslatait, mert néhány évvel később az alapítvány kamatainak terhére vették fel éppen Mixner Julianna pártfogása alapján a nála szolgálatban volt, de már tehetlenné vált Hegyi Jánost mégpedig úgy, hogy a spítálban csak lakást kapott, de élelmet nem [814]. Élelmezéséről a volt munkaadója gondoskodott továbbra is.

Voltak azonban más hagyományozók is, kik végrendeletileg kisebb-nagyobb összegeket hagytak a spítálbeliek gondozására. Zieger Magdolna pl. 200 forintot, Flórián Julianna 100 forintot hagyományozott az óvári ispotályra [815], Szalay József 1000 forint alapítványi összeget hagyott végrendeletileg az ispotályra és a lazaretre [816]. De szinte nincsen olyan végrendelező óvári polgár, ki ha csak néhány forintot is, de ne hagyott volna valamennyit az ispotály részére. Természetes ezek után persze a város tetemes hozzájárulásával is, a magyaróvári ispotályt anyagilag eléggé megalapozottnak volt tekinthető.

Felvettek a spítálba olyat is, aki készpénzvagyonát ajánlotta fel a spítálnak tartásdíjként. Ily módon lett a magyaróvári ispotály lakója Stampf volt kálnoki iskolamester özvegye is, ki 250 forintot helyezett letétbe a városi pénztárnál ispotályi lakása és ellátása fejében [817].

A spitáli eltartottak elhalálózása esetén több ízben előfordult, hogy valami csekély pénzösszeg vagy más, különösen ruhaféle maradt utánuk. Ezeknek az értékeknek rendezésére, de az ispotály anyagi helyzetének biztosítása, illetve javítása végett is, 1806-ban a városi tanács oly értelmű határozatot hozott, hogy az elhaltak után maradt értékeket az ispotály javára a város tanácsa meg is fogja tartani [818]. Ez azután hosszú éveken keresztül gyakorlatban is volt olyanformán, hogy a város csak annyit tartott vissza, amennyi kiadása volt az elhaltra, a fennmaradt részt, ha volt, kifizette az örökösöknek. Bukovcsák István asztaloslegény amikor elhalt, ingóságát elárverezték, amiért 69 forint 18 krajcár folyt be. Mivel azonban ez az összeg nem fedezte a kiadásokat sem, mert másfél évig tartó betegsége idején sok költség volt reá, a fedezetlen 11 forint 19 krajcár orvosi költséget Spindler Jakab seborvosnak, a város pénztára fizette ki [819]. Ezzel szemben pl. amikor Fröhvirth Erzsébet halt meg a spitálban, a hagyaték elárverezése és a költségek levonása után a maradék hét forint 32 krajcárt Kanits Tamás nevű hozzátartozója kapta meg [820].

Lehet azonban, hogy ezen eljárás több vitára adhatott okot, mert 1844-ben ismét rendezték e kérdést. Most már olyan határozatot hozott a város, amely szerint akár a polgári szegények házába, akár a lazareti ispotályba kéri valaki felvételét, minden esetben még felvétele előtt olyan kötelezvényt kell adniok, hogy ha törvényes örökös vagy törvényes végrendelet nélkül halnának el, vagyonuk az ispotályra maradjon [821].

Az ispotályba való felvételhez a múlthoz hasonlóan, most is a rászorultság volt az egyetlen feltétel, természetesen figyelembe vették azt is, hogy a felveendő lehetőleg a város polgára vagy annak leszármazottja legyen. Ilyen körülmények között nyert felvételt Furty Ferenc, Furty Simon volt kőművesmester és helybeli polgár fia, kit magas kora és betegeskedése miatt vett fel a városi tanács az ispotály lakói közé [822] Pauler Julianna elhalálózása folytán az 50 éves Kartner Magdolnát vették fel korára és bénaságára való tekintettel [823], aki azonban még abban az évben meghalt, a hely megüresedett és Sukob Magdolna, egy cipésmester özvegye lett a spitál lakója szegénység, kora és bénasága miatt [824]. Elhatalmasodott betegség és a magas kor az indok Tóth Anna Mária felvételénél is [825]. Már Eisler Terézt, ki csak szegény és öreg, de még nem egészen munka-

képtelen, élmezés nélkül veszik fel, csak lakást kap ingyen [826]. Viszont teljes ellátással jut be a spítálba feleségestől a 90 éves Maár Simon napszámos feddhetetlen életmódja és kora folytán [827]. Bizonyos csekély ellenszolgáltatás fejében vették fel az ispotályba a 78 éves Seitl János volt üvegesmestert, aki bár előregeedett egyén, de felvételekor csak élmezést és lakást kért a szoba fűtése nélkül. Ugyanis a hetivásárokon erejéhez mérten a szekerek kirakásánál szokott segédkezni, egyébként is mint a vásárhely felügyelője, még mindig teljesített szolgálatot [828]. Ezzel szemben elutasításban volt része Mayer asztalos özvegyének, ki vakságára és elgyengült állapotára hivatkozva kérte felvételét. Hely hiánya miatt utasította el a városi tanács a kérelmezőt, de különben sem vették volna fel, mondta ki a határozat, mert egyrészt nem helybeli polgár özvegye, másrészt pedig ott van a veje, Schniebinger Ferenc asztalosmester, kinek kötelessége őt, mint anyósát, élete végéig eltartani [829]. Teljesen ingyenesnek veszik fel Tusch Zsuzsanna halála folytán megürült „szegény helyre” az Ökör vendéglő volt szolgájának Jollinger Ferencnek özvegyét, Borbálát [830]. Gondoskodott a város olyan gyermekekről is, kiknek anyja az ispotályban elhalt, és gondviselő nélkül maradtak. Amikor egy Schöblné nevű napszámosasszony meghalt, 2 gyermek maradt utána, akik közül a spítálgazda a tízéves Schöbl György Jánost Schradl József lakatosmesterhez adott inasnak, míg a nyolcéves Annát egy Erzsébet nevű asszony fogadta örökbe [831].

A spítál, illetve a lazaret fenntartási költségein kívül a város még külön gondoskodott az ott lakókról időnként bizonyos anyagi juttatásokkal is vagy más terhek átvállalásával. A napi költség egyébként, értve czalatt az élmezést, mindig meg volt határozva a város részéről, amelyet azonban időnként újból megállapítottak, ha arra a gazdasági helyzet okot adott. A francia háború idején a nagy drágaságra való tekintettel így emelte fel például a városi tanács az eddig heti 8 kr. kenyérpénz, heti 12 krajcárral [832]. Az egyéni segélyezés során a lazaretben levő Prusz Anna és a 87 éves özv. Schweiernének 50 köteg rőzsét [833], özv. Liebenhaarnének 25 köteg rőzsét juttat a város [834]. Majd újból megállapítást nyer a kenyérpénz a gazdasági helyzet folytán, amikor napi két krajcár helyett négy krajcárban állapították meg fejenként [835]. Orvosi honoráriumként a város 2 öl hasábfát és 200 köteg rőzsét adott Spindler Jakab seborvosnak egy

alkalommal, mert a spítalban a szegény betegeket majdnem egy évig kezelte [836]. Majd a spítalnak is 100 rőzseköteget adott a szokott mennyiségen kívül a város [837].

Értelemszerű, hogy a város gondoskodott az élmezésen és egyéb szükségleteken kívül az épület karbantartásáról, illetve a szükséges dologi felszerelések pótlásáról is. Költségvetést készített a város például a spítal fedélzetének és árnyékszékének javításáról [838]. A beadott költségvetés szerint az épület tetejének rendbehozására 271 forint volt szükséges [839]. Évekkel később újból javították az épület tetejét, melyet a már egyszer adakozó Eixner Julianna által újból juttatott 500 forint összegből fizettek ki [840]. Egy más esetben pedig a lazaretben már tönkrement ágyneműk helyett újat a Nun-kovich-féle alapítványból szerzett be a város [841].

A kor szellemének, beállítottságának megfelelő erkölcsi rendszabályok is voltak az ispotállal kapcsolatban. Az természetes, hogy férfiak és nők külön nyertek elhelyezést és még a házastársak is csak akkor kaptak közös szobát, ha arra volt lehetőség, elegendő hely. Az ispotálynak külön lelkésze is volt, akinek fizetése a város pénztárát terhelte. Tarcsai István, ki 1840-ben volt az ispotály lelkésze, évi 100 forint javadalmazást kapott, melynek 50 forinttal való fel-emelését ugyan kérte ebben az esztendőben, de a kérését a tanács nem teljesítette [842].

Egyébként a rendre, békességes életre a városi tanács a spítalgazda útján olyannyira felügyelt, hogy a legkisebb szabálytalanságot is megtorolta. Egy alkalommal a lazareti asszonyok – olvashatjuk a város jegyzőkönyvében –, név szerint Mayerné, Lydné és Tuschné panaszolták és bizonyították is, hogy a velük lakó Kanzné gyalázatos szavakkal illette az ott elhaltakat („az ördög elvitte stb. . .”). A tanács úgy határozott, hogy mivel Kanznét öregsége folytán korbácsütésre nem lehet ítélni, 24 órai kenyér és vízen való áristomra ítélték, valamint a legközelebbi Szent György napkor el kellett hagynia a lazaretet [843].

Az ispotálynak írott rendszabálya a lakók részére nem volt, csak hogy úgy mondjuk, iratlan törvényei, szokásai. Ezen vélt segíteni, s végre lerögzíteni a kötelezettségeket és a rendet a városi tanács, amikor 1836-ban megalkotta a „Spítal és Lazaret háziszabályai”-t. E szabályzat szerint: 1. reggel koránkelés és hat órakor vagy a kápol-

nában vagy pedig a plébániatemplomban istentisztelet (amely természetesen minden mozogni tudó bentlakóra kötelező volt); 2. délelőtt tíz órakor a házikápolnában ima a holtakért és a jótevőkért; 3. e pont előírta a mise utáni kötelező imákat; 4. aki Szt. Bonaventura napján a misén jelen van, az akkor egy kr-t kap; 5. este télen nyolc, nyáron pedig kilenc órakor bezárják a kapukat, tehát legyen mindenki otthon; 6. ha valaki a spítálból, vagy a lazaretból halottvirasztónak megy, ezért élelemmel 30 krajcárt, élelem nélkül pedig egy forintot kap. Végül a szankció: Ha valaki ezen rendszabályokat nem tartja be, azt a városi tanács az ispotályból végleg ki is zárhatja [844].

E rendszabályokból azt láthatjuk, hogy bizony az eléggé rövid volt, s olyan fontos dolgokkal, mint a felszerelés megbecsülése, tisztaság, az egymás közötti békés élet stb. nem is törődött, illetve ezzel kapcsolatban semmi előírás nem volt. Úgy vélhetjük már az ismert esetekből, hogy az ilyen rendzavarást esetenként torolták meg, vagy tiltották be. Hogy csak egy példát említsünk: 1844-ben az ispotályban lakó Reis Anna terhes leányát magához vette és ott tartotta az ispotályban. „A botrány elkerülése végett” a városi tanács a nevezett ispotályi lakót maga elé hívatta, hogy „leányát magától tüstént eleressze”. Erre azonban nem volt szükség, mert az asszony leánya időközben már önként elhagyta az ispotályt [845].

Végül, hogy tisztán lássuk mi volt a különbség az ispotály vagy spítál és lazaret között, mely tulajdonképpen egy intézmény volt, végeredményben csak árnyalati különbség volt a kettő között. Amikor Birk megyei főorvosnak 1846-ban jelentést kellett tennie a helytartótanácsához a megyében levő egészségügyi intézményekről, a város azt jelentette, hogy Magyaróváron csak egy ilyen intézmény van, a Nunkovich András által 1799-ben létesített alapítvány, amelyet az alapítványi tőke 1000 forint, ennek kamatait a megbetegedett utazók gyógykezelésére fordítják [846].

Birk főorvos azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem újabb jelentést kért az ispotályról és lazaretről, mint ugyancsak a kérdéshez tartozó intézményekről. A város ekkor közölte, hogy az ispotályban csupán elszegényedett öreg polgárok és polgárnők vannak elhelyezve, akiket a városi tanács vett fel és ott ápolják és gondozzák őket. Mivel az alapítványi tőkék kamatai általában nem elegen-

dők eltartásukra, ezért hetenként az egyszeri házankénti „kéregetés” még van nekik engedve. Ezzel szemben a lazaretumban a helybeli elszegényedett öreg napszámosok (tehát nem polgárok!) nyernek elhelyezést, akiket szintén a városi tanács vesz fel. Ezek élelmet itt nem kapnak, amiért ezeknek a heti egyszeri „koldulás” van házanként megengedve [847]. Vagyis, míg az egyik intézményben polgárok vannak általában teljes ellátással, ezek csak kéregetnek, addig a másik elnevezésű, de ugyanolyan rendeltetésű intézménynél a nem polgárok, tehát az alacsonyabb rendűek vannak elhelyezve, kik élelmet sem kapnak, de ezek már koldulnak.

A lazaretumi részt egyébként és nem ispotályt, 1848-ban igénybe vették hadikórháznak több más épülettel együtt, amikor is a Lázárháziaknak a város egy más helyén jelöltek ki szállást [848]. Az így létesített 100 személyes hadikórházban levők gyógyításával a kormányzat Spindler Jakab seborvost bízta meg [849].

A magyaróvári ispotályt és lazaretet, bár betegek is voltak benne, tehát nem kimondottan kórház volt, míg ezzel szemben voltak kórházak pl. Bécsben, Pozsonyban stb., amelyekkel kapcsolatos és országos érvényű rendelkezések a megyénket is érintették abban az esetben, ha azt megyei lakós volt kénytelen igénybe venni. Ilyen volt a helytartótanácsnak az a rendelete, hogy a bécsi ispotályba ezentúl csak azokat veszik fel ápolásra, akik maguk viselik a költségeket vagy a költségek fizetése alól a kormányzat már előzetesen felmentést adott [850]. Majd azt közli a helytartótanács a megyével, hogy a bécsi „közönséges Ispotályban” a tartásdíjat felemelték, amely szerint az első osztályon napi kettő forintot, a másodikikon napi egy forintot, a harmadikon napi 24 krajcárt kell fizetni [851]. Újabb és felemelt díjazást közölnek a megyével két évvel később, amikor is osztályonként a napi tartásdíj három forint 24 krajcár, kettő forint 8 krajcár, illetve 45 krajcár lett. A külföldi betegek egységesen egy forint 24 krajcárt fizetnek, közli a rendelet [852]. Persze ezeket a megyén kívüli vagy külföldi kórházakat csak a legkritikább esetben használták a megyebeliek. Legfeljebb akkor, ha nem volt más lehetőség a gyógyíttatásra, illetve azt sikerült ingyenesen keresztülvinni. Temlin Zsigmond a megye esküdtje is súlyos beteg lett, de szegényége folytán képtelen volt magát gyógyíttatni. A megye közbenjárására a pozsonyi irgalmasok kórházába vették fel azután ingyenes kezelésre [853]. Végül

már olyan intézkedés is napvilágot látott, mely kereken kimondotta, hogy ingyen senkit sem vesznek fel gyógykezelésre, mert a kórházakat fenntartó alapítványok vagyona annyira kimerült, hogy képtelenek ingyen gyógyítani [854]. Ebben az időben a kórházak csak alapítványokból és egyéb adományokból éltek, a polgári rendeltetésű kórházakat az állam vagy nem, vagy csak alig segélyezte.

Ilyen előzmények után, mikor a megyének végeredményben valódi hivatásterü kórháza nem volt, eltekintve az esetenként létesített, de minden esetben csak rövid életű járványkórházaktól, mozgalom indult meg Moson megyében egy állandó és polgári rendeltetésű kórház létesítésére. Ehhez, hogy úgy mondjuk az első lökést Károl főherceg, a magyaróvári uradalom birtokosa tette meg, amikor a polgári kórház létesítésére 100 forintos alapítványt tett Karolina császárné emlékére. Innen vette a nevét a Karolina-alapítvány, illetve később a Karolina-kórház elnevezés is. Ezen alapítványt több más alapítvány követte, majd évente ún. sorsolással egybekötött Karolinabálokat tartottak, újévi köszöntések megváltásából és más egyéb adományokból, végrendeleti hagyományokból, illetve az így összegyűjtött összegek kamatra való kihelyezéséből a kórház létesítésére lassan bár, de növekedett az összeg. 1832-ben alakult ugyan egy társaság a Karolina-alapítványból létesítendő kórházzal kapcsolatban, ez azonban 1841-ben feloszlott. A megye az alapítvány kezelését Libics Károly uradalmi igazgató, a megye táblabírájára bízta, mint alapítványi gondnokra. Amikor Libics nyugalomba vonult és Pozsonyba költözött, utóda az alapítvány gondnokságában Króner Lajos, a megye főjegyzője lett [855]. Az alapítványi összeg tőkéje ekkor már 10 614 forint 26 krajcár volt [856].

Már a Karolina-társaság feloszlásakor felötlött az a terv, hogy az alapítványhoz kellene csatolni a hasonló célú Nunkovich-féle alapítványt is és így hamarabb volna lehetőség kórház létesítésére. Ez a Nunkovich-féle alapítvány ekkor 12 000 forint volt, valamint a terv szerint, ha a Nunkovich-alapítvány kamataiban részesülő községek lemondanak a kamat feléről, az is mintegy évi 150 forintot jelentene [857]. Elhangzott az a javaslat is, hogy a hasonló céllal létesült mosoni egyesület pénzét is az óvárihoz kellene csatolni, így hamarabb lehetne egy kisebb kórházat felépíteni [858]. A kérdés tanulmányozására külön bizottságot küldött ki a megye, ez a jelentésében meg-

állapította hogy a Karolina-alapítványi tőkét a Nunkovich-félével összekötni nem lehet, mert ez Nunkovich végrendeletének ellentmondana, hanem a bizottság azt javasolja, hogy a már meglévő összeg gyarapítására indítsanak gyűjtést, adakozzanak e célra az uradalmak és a községek, a város pedig engedjen át e célra ingyen telket, valamint nyújtson pénzbeli támogatást, mert hiszen a kórház itt Magyaróváron létesülne. Egyben javasolta a bizottság, hogy a kórház legalább 40 személyre volna tervezendő, hol ingyen gyógyítanának [859].

Bár időközben az alapítványi összeg szaporodott, mert Szalay József végrendeletében 2000 forintot hagyott a kórház céljára [860] és más úton is nőtt az alap. Ennek ellenére az 1847-i alapítványgondnoki jelentés szerint a Karolina-alapítvány 14 095 forint 27 krajcárból állt [861], a kérdésben előrehaladás legalább is pillanatnyilag nem történt.

Már említettük, hogy a megyei hatóság részéről felmerült az a gondolat is, hogy a mosoni kórházegyesületet egyesíteni kellene a magyaróvárival a biztosabb anyagi bázis megteremtése céljából. Ez azonban nem járt sikerrel, mert a mosoniak mereven elzárkóztak az egyesülésnek mégcsak a gondolatától is [862].

Jozsonich József és Mayer Ferenc, mint a mosoni kórházegyesület elnöke, illetve alelnöke, egy „minden valláskülönbség nélküli betegek ápolására szükséges kórház létesítésére alakult társulatot” jelentettek be 1844-ben a megyei hatóságnak [863]. A szükséges alapszabály tervezetet 1844. március 19-én tartott gyűlésen alkotta meg a kórházegyesület. Az alapszabály szerint a kórházat „elbetegetett helybéli szolgák és vidéki utazóknak” ápolására kívánták létesíteni a mosoniak. Az alapszabály kimondotta, hogy kik az alapító tagok, kik a rendes tagok, illetve a részvényes tagok. A tagdíjon kívül az alap növelése céljából évente két sorsolással egybekötött táncmulatságot is rendeznek, melyen minden egyesületi tagnak kötelező a megjelenés. A továbbiakban a tisztikar összetételét és kötelességeit rögzítette le az alapszabály, majd végül kimondotta azt is, hogy kórház létesítéséről csak akkor fognak gondoskodni, ha legalább 4000 ezüstforint már összejeött [864].

A szembetegségek gyógyítására különös súlyt helyezett az országos kormányzat már a század elején is. Ezt általánosan is rendezni kívánta a helytartótanács akkor, amikor 1822-ben rendeletileg közölte

a megyékkel, hogy az országban csak egy szemorvos lesz, Buda székhellyel. A szembetegeket az irgalmasoknál, vagy valamely más ispotályban kell elhelyezni megyei költségen mindaddig, amíg a szemorvos oda nem érkezik, amelyről egyébként a megyék előre nyerneek majd tudósítást. A megvizsgált betegekkel kapcsolatban a szemorvos közölni fogja, hogy a megvizsgáltak közül ki gyógyítható és ki nem. A rendelet intézkedett arról is, hogy a szemorvos köteles a betegekről könyvet vezetni, amelyben fel kell tüntetnie a beteg nevét, korát, származási helyét, betegségét és orvoslási módját. A szegény betegek költségei a megye pénztárát terhelték [865].

Már ezt megelőzőleg is volt azonban szemészeti gyógyítás a megye területéről, mert Braun János győri szemorvos annak igazolását kérte a város tanácsától, hogy a magyaróvári Koppi Pál, Fogl Mátyás és Fink Domokos, akik részben vagy majdnem teljesen elvesztették szemük világát, nevezettekén 1809, 1811, illetve 1816-ban operációt végzett teljes sikerrel, látásukat visszanyerték [866].

Moson megyét illetőleg legelőször 1830-ban kapott a megyei hatóság olyan értesítést, hogy az országos szemorvos a tavasz folyamán Pápára érkezik. A megye ekkor kihirdette, hogy a szembetegek oda menjenek vizsgálatra, de a gyógyítási költségeket csak az igazoltan szegényeknél fogja a megyei pénztár viselni [867].

Szemvizsgálat és gyógykezelés a megyében 1832-ben történt legelőször. A helytartótanács közölte a megyével, hogy Szabó János országos szemorvos a megyébe ki lett küldve, egyben az orvos is közölte, hogy milyen felszerelést kíván. Ezek szerint 15 ágyas kórház létesítendő, legalább három szobából álljon, külön a férfiak és külön a nők részére. Külön egy szobáról kell gondoskodni az orvos részére, aki mellé egy seborvos is alkalmazandó. Ezenkívül fogadjon fel a megye 2 asszonyt a betegek ápolására. Az ágyakat szalmazsákkal, párnával, lepedővel és takarókkal kell ellátni. Az orvos közlése szerint a szembetegeket a megye már jóelőre irassa össze. Végül figyelmeztette a megyét, hogy a szegény betegek költségeit a megyének kell viselni.

Ennek alapján elsősorban az érdekelt betegeket írták össze, mely szerint ebben az évben a megyében 215 szembeteg várt gyógyításra. Gondoskodott a megye megfelelő épületről is szemkórház céljára. Mivel a célnak alkalmas épületet Óváron nem találtak, azért Rajkán

kibérelték a volt Skultéty-féle posztógyár épületét, mely 1831-ben ideiglenesen katonai ispotály is volt. Mivel Rajkán gyógyszerész is volt, így a gyógyszerellátás kérdése is megoldódott [868].

A szemorvos, miután megtekintette az épületet és megfelelőnek találta, a megye azt kijavíttatta, rendbehozatta. Az orvos a már meglevő berendezési tárgyakon kívül még a következőket kérte, melyet a megye hiánytalanul be is szerzett: négy karszék, egy pad, két közép nagyságú asztal, két szobai árnyékszék, három ablakfüggöny, négy cseréj, és négy üveg-éjjeliedény, két db iccés pohár, két közép nagyságú korsó, egy pár seprő, egy éjjeli lámpás és ehhez olaj, négy nagyobb cseréptál, egy spongya, vért állító tapló és egy fogas.

A konyhába: néhány fazék, csuprok, elégséges levesestányér, csészék, két dézsa, vasfogó, vaslábak, egy merítőkánál, több fakanál, 12 bádóg kanál, egy konyhakés és villa, hat pár kés és villa, egy lapicka, egy pad, egy sodródeszka és fa, egy közönséges gyertyatartó koppantóval, egy deszka a húst metélni, egy pár tollseprő.

A felsoroltakon kívül egy főző és betegekre vigyázó asszony alkalmazását is kérte a szemorvos, mint azt már előzőleg is jelezte, valamint segédként az operációkhoz egy olyan seborvost, ki szükség esetén eret is vág, illetve a piócák felrakásához is ért.

Végül néhány száz pióca beszerzését is kérte az orvos a megyétől, valamint öt rőf középfinomságú vásznat, két csomó ujjnyi szélességű fehércőtöt, valamint tiszta rongyokat borogatás céljára.

A betegek étkeztetésével kapcsolatban naponta minden betegre fél font hús, reggel és este rántott leves és kenyér, húslevesbe szükséges tészta, só. A tüzelőfa szükségletéről szintén a megye gondoskodott. 1000 db pióca beszerzését is elrendelte. A húson és kenyéren kívül minden egyebet (főzelék stb.) esetenként fognak beszerezni, erről a szigorú számadást a szolgabíró havonta nyújtja be a megyéhez.

A fent felsorolt eszközök nagy részét az uradalomtól kapta meg a megye, ezeket még az elmúlt kolerajárvány idején szerezték be, a hiányzó dolgokat pedig a megye megvette. Egyben meghatározta a megye a seborvos fizetését is, havi tíz ezüstforintban. Végül az orvos lakását is berendezték az épületben és azt minden szükségessel ellátták [869].

A szembetegek vizsgálata tehát megindult és nemcsak Moson me-

gyéből, hanem a környező Pozsony, Sopron és Győr megyékből is Rajkára voltak irányítva a gyógyításra szorulóak. A kórház működése egyébként eredményes volt, mert a főszolgabíró jelentése szerint 1832 év végéig 34 szembeteg gyógyult meg teljesen, míg 12 még gyógyítás alatt volt [870]. A következő év első felében pedig 77 szembeteg hagyta el gyógyultan a kórházat[871].

A rajkai ideiglenes szemkórház tehát 1832–33-ban működött ez idő alatt igen sok szembeteget kigyógyítottak Rajkán. Szabó János szemorvost később a megye a buzgó munkásságának elismeréséül a megye táblabírájává választotta.

Nem annyira egészségügyi, inkább szociális szempontból, a későbbi évek során összeíratta a helytartótanács az egyéb testi fogyatkozásúakon kívül a vakokat is. Egy ilyen 1838. évi összeírás szerint a nezsideri járás öt községében kilenc vak volt; ezek valamennyien szegénysorsúak, míg a mosoni járásban 12 vak volt nyolc községben. A 12 vak közül tíz szegény volt. A jelentés szerint ezeket a vakokat próbálták már gyógyítani, de siker nélkül. Még olyan is volt köztük, akit Bécsbe vittek fel gyógyításra, de ez is eredménytelen volt [872].

Egy másik 1846-os kimutatás már sokkal rosszabb eredményekkel ismertet meg bennünket. Ezek szerint az első (mosoni) járás I. kerületében 43, a II. kerületében 12, a nezsideri járásban öt, a rajkaiban hét vak volt. Ez a létszám a járások különböző községeiben oszlott meg. Legtöbb vak Lébényben (nyolc) és Magyaróváron (öt) volt [873].

Említettük, hogy a kórházakat, ispotályokat nagyrészt alapítványokból tartották fenn ebben az időben. Szokás volt tehát a gyűjtés is ilyen célra. Egy gyűjtés kapcsán pl. 86 forint 25 krajcár gyűlt össze a megyében a siketnémák váci és a vakok pesti intézete javára [874]. A szegény szembetegek gyógyítási költségeit néha ugyan vállalta a megye, de nem minden esetben. Ilyenkor a szegény sorsú szembeteg gyógyíttatása elmaradt. Igen jó példa erre Griesmayer Antal rajkai lakos esete, aki azt kérte, hogy ingyenes betegnek vegyék fel a bécsi szemkórházba. Bécsből azonban az a válasz jött, hogy csak napi 32 pengőkrajcár tartásdíj lefizetése esetén vehetik oda fel gyógykezelésre [875]. Közben Groesmayer megvakult, mert amikor a bécsi értesítést megkapta, szegénységére hivatkozva, gyógyíttatásáról lemondott [876].

Időközben a helytartótanács arról értesítette a megyét, hogy Szabó János országos szemorvos nyugalmába vonulása folytán helyébe Lippay Gáspár orvost és sebészt nevezték ki országos szemésszé [877]. Most már hosszú évekig a szembetegeknek Budára kellett felmenniük gyógykezelésre, mert az országos szemorvos nem jött vidékre. Végre 1848-ban közölte a felsőbb hatóság, hogy a megye ismét írja össze a betegeket, mivel Lippay a nyár folyamán Győrbe fog menni szemvizsgálatra, az összeírtakat tehát oda irányítsák vizsgálat és esetleg kezelés végett [878].

A vakok után röviden ismertetjük a siketnémák helyzetét is. A vakokhoz hasonlóan elég sok siketnéma is volt a megyében. A megye hivatalos kimutatása szerint 1838-ban a nezsideri járásban ugyan mindössze négy siketnémát találtak, míg ezzel szemben a felső járásban 14, az alsó járásban pedig 37 (!) volt a siketnémák száma. Községenkénti megoszlás szerint Mecséren három, Feketeerdőn hat, Kálnokon három, Arakon öt, Halászában 16 lakott, míg a többi különböző más községekben. Persze ebben a nagy számban több olyan eset is van, kik testvérek voltak, pl. Feketeerdőn kettő, Arakon négy siketnéma volt testvér, Halászában ugyancsak egy testvérpár volt siketnéma, míg kettő közülük, egy 70 éves és egy 22 éves nemcsak siketnéma, hanem vak is volt [879].

A néhány évvel későbbi kimutatásban sem látunk kedvezőbb eredményt, sőt még rosszabbat, mert a nezsideri járásban már 13, tehát számuk növekedett, míg a felső járásban 17, tehát itt is több volt, mint a múltban, az alsó járásban pedig 26 siketnémát tartottak nyilván. Feltűnően sok siketnéma volt ekkor: Arakon négy, Halászában négy, Kálnokon öt, Mosonban 11 és Levélen négy személy. Ezek a siketnémák valamennyien szegény sorsúak voltak. Hivatalos támogatásban nem részesültek, rokonságuk irgalomból tartotta őket, illetve egy r-szűk koldulásból élt [880].

Igaz ugyan, hogy ebben az időben már létezett a váci siketnémák intézete, de ide csak nagyon kevesen juthattak be, különösen ingyenes helyre, mert az intézet annyira zsúfolt volt, hogy nem tudott minden siketnémát befogadni. Hosszú éveken keresztül mindössze csak egy esetet ismerünk Moson megyéből, akinek sikerült Vácra bejutnia. Mertl Sebestyén mosoni kőműves hét élő gyermeke közül három siketnéma volt. Kérte tehát, hogy legalább egyik gyermekét

vegyék fel a siketnémák intézetébe, persze szegénysége folytán ingyenes helyre. Kérését a megyei hatóság is támogatta [881]. Sikerült is Ignác nevű fiát a váci siketnéma intézetbe ingyenesnek felvételni, mindössze három pár fehér ruhát kellett a gyermeknek magával vinnie [882].

A közegészségügy egyik súlyos problémája volt az elmebetegek eltartása, gyógyítása.

Voltak ugyan elmebetegeket gyógyító, vagy csak tartó intézetek, tébolydák már ekkor is Bécsben, Pozsonyban az irgalmasrend kezelésében stb., azonban ide legtöbb esetben csak díjazás ellenében vették fel a beteget. Mivel a sors különös játéka folytán a legtöbb elmebeteg egyben szegény sorsú, ide bizony csak kevesen jutottak be. Általában az elmebeteget, ha nem volt közveszélyes, sorsára hagyták. Koldult, vagy valamelyik hozzátartozója tartotta el, de nem törődött vele senki. Súlyosabb esetekben a megye tömlőcébe zárták, ott addig sínylődött – bár a megyei orvos kísérletezett a gyógyításával –, míg vagy elpusztult, vagy esetleg bejuttatták valahogy egy zárt intézetbe. Előfordult azonban az is, és nem is ritkán, hogy a szegény, vagy tehetetlen elmebeteget az ispotályban helyezték el, ha egyébként csendesen viselte magát. Angerbauer György óvári kötélgyártómester kérte feleségénck, Guttmann Anna Máriának felvételét az ispotályba, mivel már három év óta elmebeteg, nagy szegénységben vannak, és nem tudja eltartani, gondozni. A városi tanács fel is vette nevezettet az ispotályba, de csak azzal a kikötéssel, hogy amint az „első nyugtalanságot okozza a »Spitálban«, azonnal eltávolítják onnan” [883].

Az ilyen spítálbeli elhelyezés azonban nem volt és nem is lehetett végleges megoldás, mert az elsősorban szegényház volt, ott gyógyítást nem nyert a beteg, de sok esetben még kellő felügyeletet, ellátást sem. Ennek ellenére, hogy az ilyen tébolyodottat ne lehessen csak úgy az utcára kilökní, volt eszt, amikor alapítványt tettek egyik-másik ispotályban és erre a helyre csak elmebeteget lehetett felvenni. Albert kir. herceg is ilyen alapítványt tett a miklósfalusi ispotályban négy elmebeteg eltartására [884].

A megye hatósága azonban mégiscsak azon volt, hogy súlyosabb esetekben az elmebetegek lehetőség szerint zárt intézetbe kerülhessenek. Amikor Aufhammer Orsolya és Gselmann János gálosi, vala-

mint nemes Nagy János araki lakosok szinte egyidőben tébolyodottak meg, a megye átírt a pozsonyi irtalmas barátokhoz, hogy vajon e három személyt elvállalnák-e ápolásra [885]. Felvételük azonban nem sikerült, éppen hely hiányában [886]. Történetek azonban egészen szomorú esetek is. Polák Ignác főorvos jelentette egy ízben a megyének, hogy Cziniel József szentandrászi bíró eszelősségében torkát egy borotvával átmetszette [887]. Kiút ebből tehát nem igen volt abban az időben, mivel a tébolydai helyek száma igen kevés volt olyannyira, hogy helytartótanácsi rendelet közölte a megyékkal, miszerint az országból oly sok eszelőst szállítottak a bécsi tébolydába, hogy az eltörölt irtalmas társaságok vagyonából (ezek jótékonycélú egyesületek voltak), eltartásukat fedezni nem lehet, de elegendő hely sincsen, miért is oda több elmebeteget nem fognak felvenni. Egyébként hivatkozik a helytartótanács még 1790-ben megjelent azon rendeletre, amely szerint az eszelőöket, ha másként nem, úgy a megyei pénztár terhére kell eltartani [888].

A helytartótanácsnak erre a rendeletére azután válaszolt Moson megye is. A bécsi tébolydában a megyéből nincsen senki – írják –, de nemrégén Gálosról két tébolyodottat a pozsonyi irtalmasok helyhiány miatt nem vettek fel, azokat most a megyeházán tartják és a megyei orvos kezeli őket. A továbbiak során a megye erőlesen felírt a helytartótanácsához, amelyben kifejtette, hogy az eltörölt „Polgári Confraternitás fundusainak” (alapítványainak) jövedelme, melyet a bécsi intézet használ, nagy része ezt az országot (ti. Magyarországot) illeti, de ezenkívül a magyarországi egyházi rend jelentős támogatása és a megürült püspökségek jövedelmeinek egy része is a bécsi tébolydára megy. Ennek az országnak tökéletesen igaza van akkor, amikor azt kívánja, hogy az innen származók ingyen részesüljenek abból a gondviselésből, melyek az itteni jövedelmekből származnak [889].

Mivel a fentebb említett gálosi tébolyodottak közül Gselmann János valamennyire helyrejött, a megye tömlőcéből hazabocsátották. A gálosi uradalom ügyésze azonban nem sokkal később az elbocsátotról, aki az uradalom jobbágya volt, azt közli, hogy újból kitört rajta az eszelősség, magát szabad embernek képzei (ez bizony nagy bolondság volt!) és senkinek sem akar engedelmeskedni. Mivel az uradalom attól tartott, hogy ez az eszelősség (ti., hogy magát szabadnak véli) esetleg rossz vért szül az uradalom többi jobbágyai között

is, kérte a megyét, hogy Gselmannt vigyék el Bécsbe, az uradalom hajlandó utána napi 20 krajcárt fizetni. Mivel azonban Bécsben nem volt hely, a megye a pozsonyi irlalmasokhoz irt át a felvétel ügyében [890], ahová azután Gsedmannt a felajánlott összegért fel is vették [891].

A kevés tébolydai hely arra készítette Pozsony megyét, hogy Nagyszombatban egy tébolydát létesítsen. Felhívásukra Moson megye is egy ágyra szóló alapítványt tett azzal a kikötéssel, hogy azt lehetőleg a megyei betegek számára tartsák fenn [892]. Hasonlóképpen hozzájárult a költségekhez Magyaróvár városa is. Az alapítványt Pozsony megye örömmel vette tudomásul és az alapkö letételére a megyét is meghívta [893]. Nem tudjuk, hogy az alapítványnak Moson megye vette-e hasznát, de hogy Magyaróvár város nem vette az valószínű, mert egy alkalommal, amelyről tudomásunk van, egy Radovics Ignác nevű asztaloslegény megtébolyodott és a várost felgyújtással fenyegette, a nagyszombati tébolydához fordultak, vegye fel Radovicsot. Hivatkoztak arra, hogy a tébolyda létesítéséhez annak idején ők is hozzájárultak [894]. Helyhiányra hivatkozva a tébolyodottat ott elhelyezni nem sikerült [895].

Viszonylag elég sok elmebeteg volt a megyében. Az 1842-es összeírás szerint a megyében 72 olyan egyén volt, akiket az összeírásba felvettek. Ez „az elmebetegek, csábák és nehézködrosak összeírása” címet viselte. Az összeírásban felvetteket három osztályba sorolták:

I. Örültek (mente alienati);

II. Csábák (idiota laborantes);

III. Nehézködrosak (epilepsia laborantes) osztályára.

Az összeírás szerint a megyében 13 örült volt, ebből gyógyíthatatlan 12, gyógyítható egy. Közülük férfi hét, nő hat, valamennyi vagyontalan.

Csába (idiota) volt összesen 35, férfi 16, nő 19, szintén szegénysorsúak,

végül nehézködros (epilepsias) volt összesen 30, férfi 16, nő 14. vagyontalan közülük 26 volt.

Községenkénti megoszlás szerint örült volt Magyaróváron kettő, Mosonban kettő, Szentjánoson kettő, Nezsiderben három, a többi a megye többi községeiben volt.

Idióta Mosonban 15, Magyaróváron 5, Védényben 3, a többi a megye községeiben.

Nehézkezős Mosonban 4, Nyulason 4, Párndorfon 3, a többi megszlott a megyében.

Kor szerint különbözők voltak, találunk köztük a 11 évestől egészen a 82 éves életkorig elmebetegeket [896].

A tébolyodottak részére voltak tehát tébolydák, ha kevés férőhellyel is, míg az idioták, illetve nehézkezősok gyógyításáról intézményesen nem gondoskodtak. Ezek közül némelyiket elhelyezték ugyan kórházba vagy ispotályba, legtöbbjük azonban minden orvosi kezelés nélkül lézengett csak. Mindössze a miklósfalusi ispotályban volt két alapítványi hely nyavalyatörősek részére, melyet még Mária Krisztina hercegasszony alapított. 1808-ból ismerünk egy olyan körözüvényt, amelyben felhívták a községek bíráit, jelentsék, vajon van-e olyan beteg a községben, akit erre az éppen megüresedett két helyre fel lehetne venni [897].

Egy későbbi időből származó jelentés szerint a miklósfalusi ispotályban a 12 ottlevő személy közül négy epileptikus volt [898].

Az ipari munkások egészségvédelmével kapcsolatban a kisiparban foglalkoztatottaknál lényeges változás nem volt. Minden intézkedés, amely a betegséggel kapcsolatos volt, éppúgy történt, mint az elmúlt században, vagyis az a céheken belül, erről már az előzőek során szóltunk.

Nagyiparról, illetve gyáriparról e század első felében alig beszélhetünk. Volt ugyan néhány rövid életű gyapjúfonó üzem, ezekben azonban szociális intézkedés még nem volt. Sőt, azt a keveset is, amelyet a törvény biztosított, igyekeztek mellőzni. A brucki magyar részen Wechtl Julianna bécsi lakósnak gyapjúfonógyára volt és azt kérte a megyétől, engedélyezze, hogy a gyárában alkalmazott gyermekeket 14 órán át, és éjszaka is dolgoztathassa. A megye ezt nem engedte meg, figyelmeztetve őt az 1840. évi 17. tc. 6. §-ára [899]. A törvény egyébként a következőket mondotta ki szó szerint: „Oly gyermekeket, kik 12-ik évüket még el nem érték, csak olyan gyári munkára lehet alkalmaztatni, melyek azon felül, hogy egészségüknek sem ártalmasak, testi kifejlődésüket nem akadályoztatják. A gyártó azonban azokat is, akik ezen időt elérték, de a 16 évet meg nem haladták, naponta erejükhez mért munkára kilenc óránál tovább

nem fordíthatja, s ezen kilenc órai munka sem lehet folytonos, de egy óra nyugidó által félbeszakasztható.”

A teljesség kedvéért, hiába akarta nevezett a gyermeki munkaerőt törvényellenesen kihasználni, még ugyanabban az esztendőben csödbe jutva, tönkrement [900].

A megyei hatóság egyébként tovább szorgalmazta a város, valamint a községek utcáinak karbantartását, tisztántartását. Számtalan rendelet jelent meg arról, hogy a községek a belterületen levő utcákat milyen módon hozzák rendbe. Mivel azonban ezeket a jobbsággal, ingyen munkával csináltatták, bizony kevés eredménnyel járt. Ezzel szemben Magyaróvár városának utcái már kedvezőbb képet mutattak. A főbb utcák itt már kövezettek, majd minden esztendőben tovább építik a város utcáit. Ezt egyébként a város viszonylagosan könnyen tehetette, mert erre külön jövedelme volt: a kövezetvám. Az utcák tisztántartásával azonban már baj volt, mert a vásár utáni időket leszámítva, azt alig tisztogatták. Egy ízben a megye meg is fenyegette a várost, hogy utcáit „melyek megbotránkoztatón szennyes állapotban vannak”, ha nem tartja tisztán, úgy az erre szolgáló jövedelmét zár alá fogja venni és a város utcáinak tisztántartásáról a megyei hatóság fog gondoskodni [901]. Utcakövezéssel találkozunk Moson községben is. Bár elég lassú ütemben, de évenként fordított rá a község bizonyos összeget, úgy hogy a fő utcája kellő rendben is volt.

A tisztaság és egészség szempontjából már a múlt században szóváltott földalatti csatornázás ügye Magyaróváron továbbra is napirenden volt. Nyílt vízlevezető árokkal ugyan el volt látva a város valamennyi utcája, de gyakorlatilag csak posványos, nehéz lefolyásúak voltak melyek szinte többet ártottak az egészség szempontjából, mint használtak. A földalatti csatornázást ugyan még 1844-ben elhárították, eszerint a város szennyvizét a Lajta vizébe vezették volna, de annak megépítése évről évre elmaradt más építkezések, pl. az iskola építése miatt. 1847-ben ezért Plattner Antal, Scheftsik János és Volfart József magyaróvári polgárok beadvánnyal fordultak a megyéhez, a földalatti csatorna megépítése ügyében. Indokolják, hogy most külön kiadása a városnak nincsen, sőt az építéshez a szükséges anyag is rendelkezésre áll [902].

A csatornákból azonban most sem lett semmi, mert az iskolán kí-

vül a Lajta-szabályozás költségei, valamint a városi mészárszék körüli veszteségek nem tették anyagilag lehetővé, hogy a város ilyen nagy és költséges vállalkozásba fogjon [903].

A régi Moson megye egészségügyének jó vagy rossz voltát csak úgy tudjuk elsősorban tárgyilagosan kiértékelni, ha azt a mindenkori kortárs szemén keresztül vizsgáljuk meg. Kétségtelen, hogy intézményes egészségvédelemről vagy egészségügyről eleinte szinte szó sem lehetett, ilyen nem is volt. A XVIII., de még inkább a XIX. századtól kezdve beszélhetünk csak egészségügyről megyci viszonylatban. Ez időtől kezdve már az intézményes egészségvédelem kezd kialakulni. Hazánk más részében sem volt másképpen, hiszen a központi kormányzat is ez időtől kezdve hozza egészségügyi rendelkezéseit nem annyira szociális, mint elssőorban gazdaságpolitikai, de nem utolsósorban katonapolitikai, tehát hatalmi érdekekből. Ez rá is nyomja bélyegét az összes vonatkozó intézkedésekre. Eltekintve a járványok terjedésének megakadályozásától, az összes egészségügyi rendelkezések tulajdonképpen a már meglevő bajok orvoslásából állott. Ez magábanvéve nem is lett volna baj, de az ilyen nehézségek a bajok tulajdonképpeni forrását, pontosabban a bajok elkerüléséhez, megelőzéséhez szükséges körülményeket, vagyis a szociális gondoskodást teljesen vagy legalábbis majdnem teljesen, elhanyagolták. Pedig szociális gondoskodás, szociális megelőzés, a szociális életkörülmények megteremtése nélkül az egészségvédelem tulajdonképpen szélmalomharc volt. Nem volt biztosítva a néptömeg egészséges táplálkozása, ruházati, elsősorban lakáskörülményei kezdetlegeseek, egészségtelenek voltak. Gondoljunk csak a tömeglakásokra, vagy arra a feudáliskori adóra, amely az ablakok nagysága után fizettetett adót a jobbbágyal. Mi sem természetesebb, minthogy a lakás ablakai nem nagyobbak, hanem mindig kisebbek lettek. De a porták utáni adózás is csak a kis helyen sok családöt összezsúfoló lakásokat, közös konyhákat teremtette meg. Általában az egész feudális adózási rendszerünk teljesen antiszociális, az egészségügyre káros volt. A városoktól és néhány nagyobb községtől eltekintve, a szociális és egészségügyi létesítményekkel sem törődtek kellőképpen, illetve létre sem hoztak ilyeneket. Persze ennek oka elsősorban oktatásügyünk hiányosságai-ban keresendő. Nemcsak az alsó fokú oktatás volt elhanyagolt állapotban, de a felső fokú oktatásban is csak keveseknek volt része.

Ilyen körülmények között az általános műveltség terjedésének lassúsága, a képzetlenség, a tudatlanság csak melegágya volt a bajoknak, a betegségeknek.

Mindez nemcsak hazánkban, hanem Európa többi országában is nagyrészt hasonlóképpen volt. Fejlődés, illetve hatalmas fejlődés csak akkor történt, amikor a XIX. században a rendiség megszűnt, nagyobb lehetőség jutott a materialis tudományok fejlesztésére, mely rohamlépésben elősegítette a közegészségügyvel kapcsolatos tudományok közkinccsé tételét, de jobban előtérbe helyezte a szociális fejlődés követelményeit is, mintegy kényszerítette a kormányzatokat több-kevesebb szociális intézkedés meghozatalára.

Ezek után levonhatjuk a tanulságot is.

A rendi alapon nyugvó államforma nem volt kedvező a közegészségügy kellő fejlesztésére. Moson megye feudális egészségügyi története szinte soronként bizonyíték erre. Kétségtelen, hogy történtek intézkedések, sőt fejlődés is volt, mindez azonban nem a kellő mértékben, nem a megfelelő szociális körülmények között, mindig csak a kor megfelelő szükségletének kényszerítő hatása alatt. Tehát nem egészen az emberért történt, helyesebben legkevésbé a néptömegekért.

1848 a megye és az ország közegészségügyének igazgatása terén is már más szellemet hozott.

JEGYZETEK

1. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. 359. old.
2. Werbőczy Tripartituma I. 133. 39. §.
3. *Dr. Závodszy Levente*: A Héderváry-család oklevéltára. II. 10.
4. *Dr. Mályusz Elemér*: Zsigmond-kori oklevéltár. 284. old.
5. *Dr. Mályusz Elemér*: Zsigmond-kori oklevéltár. 525. old.
6. *Dr. Mályusz Elemér*: Zsigmond-kori oklevéltár. 233. old és 149. old.
7. *Dr. Baradlay János*: A magyarországi gyógyszerészet története. I. 60. old.
8. Corpus Juris Hungarici. 1596 : XXX. tc.
9. *Dr. Acsády Ignác*: A magyar adózás története, 1598–1604-ben 110. old.
10. *Fraknói Vilmos*: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV–XV. században. 66–67. old.
11. *Dr. Závodszy Levente* id. m. II. 158. old.
12. *Dr. Závodszy Levente* id. m. II. 72. old.

13. Századok 1888. évf. 244. old.
14. Moson megyei adóösszeírás. 1647–483. sz.
15. Moson megye jegyzőkönyve (továbbiakban: Megyei jkv.) 1681–263. sz.
16. Mosonmagyaróvári Állami Levéltár (továbbiakban: MÁL) Halászi község 1635. évi statutumának 63. articulusa.
17. Halászi község statutumának 64. art.
18. Halászi község statutumának 77. art.
19. Rajkai szabók céhlevelének 3. art.
20. Rajkai szabók céhlevelének 29. art.
21. Óvári csizmadiák céhlevelének 27. art.
22. Lébényszentmiklósi takácsok céhlevelének 20. art.
23. Óvári csizmadiák céhlevelének 28. art.
24. Óvári gombkötők céhlevelének 18. art.
25. Óvári magyar szabók céhlevelének 7. art.
26. Lébényszentmiklósi vargák céhlevelének 18. art.
27. MÁL Céhiratok.
28. Megyei jkv. 1687–248.
29. Megyei jkv. 1687–311.
30. Megyei jkv. 1687–311.
31. Megyei jkv. 1687–316.
32. Megyei jkv. 1677–47.
33. Megyei jkv. 1684–3.
34. Megyei jkv. 1691–42, 43.
35. Megyei jkv. 1691–38.
36. Megyei jkv. 1691–39.
37. MÁL. Magyaróvár város 1686. évi számadási iratai.
38. MÁL. Magyaróvár város 1689. évi számadási iratai.
39. MÁL. Magyaróvár város jegyzőkönyve (továbbiakban Városi jkv.) 1692–95.
40. Megyei jkv. 1710–371.
41. Megyei jkv. 1692–429.
42. Dr. Závodszy i. m. II. 317. old.
- 42/a. Magyaróvár város 1682. évi számadása.
- 42/b. Magyaróvár város 1682., 1683. és 1692. évi számadásai.
43. Magyaróvár város 1692. évi számadása.
44. Magyaróvár város 1690. évi számadása.
45. Magyaróvár város 1687. évi számadása.
46. Magyaróvár város 1704. évi számadása.
47. Magyaróvár város 1686. évi számadása.
48. MÁL. Magyaróvár város levéltára, 719. sz. Polgári menház iratai.
49. Magyaróvár város 1697. évi számadása.
50. Megyei jkv. 1699–15.
- 50/a. Városi jkv. 1703. évi 4. old.
51. Dr. Erdélyi László: A pannonhalmi szent Benedek rend története. IV. 237.
52. Ádám Gerzson: Debreceni kalendárium az 1630. évről. Századok 1890. évf. 235., 236. old.

53. *Hóman-Szegfű*: Magyar történet III. 535. old.
54. *Hóman-Szegfű*: Magyar történet III. 533. old.
55. Magyaróvár város 1686. évi számadásai.
56. Magyaróvár város 1693. évi jegyzőkönyve.
57. Magyaróvár város 1693. évi jegyzőkönyve.
58. Magyaróvár város 1694. évi jegyzőkönyve.
59. Magyaróvár város 1668. évi jegyzőkönyve.
60. Városi jegyzőkönyv 1710. évi 2. old.
61. Magyaróvár város 1710. évi jegyzőkönyve.
62. Magyaróvár város 1683. évi számadásai.
63. Magyaróvár város 1686. évi számadásai.
64. Magyaróvár város 1694. évi számadásai.
65. Magyaróvár város 1682. évi számadásai.
66. Magyaróvár város 1692. évi számadásai.
67. Megyei jkv. 1712–454.
68. Megyei jkv. 1712–83.
69. Megyei jkv. 1713–36.
70. Megyei jkv. 1739–88.
71. Városi jkv. 1713. évi, 157. old.
72. Megyei jkv. 1713–85.
73. Megyei jkv. 1712–426.
74. Megyei jkv. 1712–423.
75. Megyei jkv. 1714–411.
76. Megyei jkv. 1711–422.
77. Megyei jkv. 1711–1.
78. Megyei jkv. 1713–83.
79. Moson megye 1714. évi pénztári iratai.
80. Városi jkv. 1750. évi 263. old.
81. Városi jkv. 1750. évi 274. old.
82. Városi jkv. 1753. évi 334. old.
83. Megyei jkv. 1714–6.
84. Magyaróvár város 1713. évi számadásai.
85. Megyei jkv. 1726–16.
86. Megyei jkv. 1736–46.
87. Megyei jkv. 1739–65.
88. Megyei jkv. 1717–73.
89. Megyei jkv. 1738–147.
90. Megyei jkv. 1739–55.
91. Megyei jkv. 1740–12.
92. Megyei jkv. 1739–159.
93. Megyei jkv. 1739–61.
94. Megyei jkv. 1739–187.
95. Megyei jkv. 1739–62.
96. Megyei jkv. 1739–86.
97. Megyei jkv. 1742–202.
98. Megyei jkv. 1745–88.

99. Megyei jkv. 1710–53. és 1718–24.
100. Városi jkv. 1743. évi 87. old.
101. Megyei jkv. 1730–492. Céhösszeírás.
102. Megyei jkv. 1734–533. Céhösszeírás.
103. Megyei jkv. 1747–47.
104. Megyei jkv. 1754–107.
105. Megyei jkv. 1758–81.
106. Megyei jkv. 1769–188.
107. Megyei jkv. 1769–24., 1769–144. és 1771–73.
108. Megyei jkv. 1772–373.
109. Megyei jkv. 1773–395.
110. Megyei jkv. 1754–107 és 1756–156.
111. Megyei jkv. 1769–182.
112. Megyei jkv. 1770–3454.
113. Megyei jkv. 1769–10.
114. Megyei jkv. 1772–367.
115. Megyei jkv. 1775–73.
116. Megyei jkv. 1768–195.
117. Megyei jkv. 1769–143.
118. Megyei jkv. 1775–215.
119. Megyei jkv. 1777–372.
120. Megyei jkv. 1779–28.
121. Megyei jkv. 1779–144.
122. Megyei jkv. 1772–75.
123. Városi jkv. 1763. évi 591. old.
124. Moson megye 1772. évi számadásai, s 1774. évi számadások.
125. Megyei jkv. 1782–435.
126. Megyei jkv. 1783–63.
127. Megyei jkv. 1784–537.
128. Megyei jkv. 1785–168.
129. Megyei jkv. 1785–168.
130. Megyei jkv. 1785–233.
131. Megyei jkv. 1784–738.
132. Megyei jkv. 1786–1170.
133. Megyei jkv. 1787–3530.
134. Megyei jkv. 1788–73.
135. Megyei jkv. 1787–3919.
136. Megyei jkv. 1785–350.
137. Megyei jkv. 1786–1397.
138. Megyei jkv. 1786–1121.
139. Megyei jkv. 1789–220.
140. Megyei jkv. 1787–3921.
141. Megyei jkv. 1784–843.
142. Megyei jkv. 1784–472.
143. Megyei jkv. 1784–588.
144. Megyei jkv. 1789–1491.

145. Megyei jkv. 1788-5632.
146. Megyei jkv. 1788-5989.
147. Megyei jkv. 1786-1229.
148. Megyei jkv. 1789-626.
149. Városi jkv. 1767. évi 689-690. old.
150. Megyei jkv. 1786-1642.
151. Megyei jkv. 1785-61.
152. Megyei jkv. 1782-399.
153. Megyei jkv. 1780-169.
154. Megyei jkv. 1780-169.
155. Megyei jkv. 1784-46.
156. Megyei jkv. 1785-151.
157. Megyei jkv. 1780-169.
158. Megyei jkv. 1786-287.
159. Megyei jkv. 1788-1625.
160. Megyei jkv. 1788-3708.
161. Megyei jkv. 1786-138.
162. Megyei jkv. 1780-169.
163. Megyei jkv. 1784-673.
164. Megyei jkv. 1784-637.
165. Megyei jkv. 1785-480.
166. Megyei jkv. 1781-1457.
167. Megyei jkv. 1786-1169.
168. 1786-637. megyei jkv.
169. Megyei jkv. 1789-414.
170. Megyei jkv. 1786-1419.
171. Megyei jkv. 1786-1511.
172. Megyei jkv. 1787-731.
173. Megyei jkv. 1783-698.
174. Megyei jkv. 1784-716.
175. Megyei jkv. 1786-1643.
176. Megyei jkv. 1788-4018.
177. Megyei jkv. 1786-25.
178. Megyei jkv. 1786-1758.
179. Megyei jkv. 1769-50.
180. Megyei jkv. 1786-1759.
181. Megyei jkv. 1785-95.
182. Megyei jkv. 1785-661.
183. Városi jkv. 1786. évi 54. old.
184. Városi jkv. 1793-79.
185. Városi jkv. 1792-334.
186. Városi jkv. 1792-340.
187. Városi jkv. 1793-5.
188. Városi jkv. 1793-12.
189. Városi jkv. 1794-84.
190. Városi jkv. 1794-3.

191. Megyei jkv. 1771–102.
192. Megyei jkv. 1759–1518.
193. Megyei jkv. 1759–99.
194. Megyei jkv. 1780–315.
195. Megyei jkv. 1786–1371.
196. Megyei jkv. 1788–969.
197. Városi jkv. 1796–110.
198. Megyei jkv. 1777–81.
199. Megyei jkv. 1736–46.
200. Megyei jkv. 1747–47.
201. MÁL. Magyaróvári Piarista Rendház 1739–1745. évi számadásai.
202. Moson megye 1713. évi számadásai.
203. Megyei jkv. 1747–124.
204. Moson megye és Magyaróvár 1752–1763. évi számadásai.
205. Városi jkv. 1760. évi 542. old.
206. Városi jkv. 1774. évi 58. old.
207. Városi jkv. 1755. évi 402. old.
208. Megyei jkv. 1759–152.
209. Megyei jkv. 1756–2.
210. Megyei jkv. 1770–27. és 1770–95.
211. Megyei jkv. 1770–179.
212. Megyei jkv. 1756–7. és 1768–133.
213. Megyei jkv. 1769–68.
214. Megyei jkv. 1772–345.
215. Megyei jkv. 1767–6.
216. Megyei jkv. 1769–182.
217. Megyei jkv. 1773–242.
218. Megyei jkv. 1779–163.
219. Megyei jkv. 1779–270.
220. Megyei jkv. 1777–44.
221. Megyei jkv. 1785–409.
222. Megyei jkv. 1785–64. és 1784–472.
223. Megyei jkv. 1789–128.
224. Megyei jkv. 1784–738.
225. Megyei jkv. 1789–1367.
226. Megyei jkv. 1786–327.
227. Megyei jkv. 1789–128.
228. Megyei jkv. 1789–213.
229. Megyei jkv. 1787–6043.
230. Megyei jkv. 1785–37.
231. Megyei jkv. 1781–611. és 1785–247.
232. Megyei jkv. 1785–668.
233. Megyei jkv. 1788–14.
234. Megyei jkv. 1788–1634.
235. Megyei jkv. 1788–3952.
236. Megyei jkv. 1789–950.

237. Megyei jkv. 1787–642.
238. Megyei jkv. 1788–1634.
239. Megyei jkv. 1787–5021.
240. Megyei jkv. 1786–386.
241. Megyei jkv. 1786–590/c. és 1789–365.
242. Megyei jkv. 1731–63.
243. Megyei jkv. 1769–182.
244. Megyei jkv. 1779–28.
245. Megyei jkv. 1784–76.
246. Megyei jkv. 1784–77.
247. Megyei jkv. 1784–440.
248. Megyei jkv. 1784–543.
249. Megyei jkv. 1786–590.
250. Megyei jkv. 1785–350.
251. Megyei jkv. 1786–1423.
252. Megyei jkv. 1785–350.
253. Megyei jkv. 1787–961.
254. Megyei jkv. 1786–1397.
255. Megyei jkv. 1787–1937.
256. Megyei jkv. 1788–1557.
257. Megyei jkv. 1788–3059.
258. Városi jkv. 1794–159.
259. Megyei jkv. 1786–1936.
260. Megyei jkv. 1789–184.
261. Megyei jkv. 1789–1996.
262. Megyei jkv. 1783–641.
263. Városi pénztár 1790–1796. évi pénztéri iratai.
264. Moson község 1796. évi pénztári iratai.
265. MÁL. Halászi község 1741. évi jkve. 46. old.
266. Megyei jkv. 1784–594.
267. Megyei jkv. 1736–65.
268. Megyei jkv. 1738–147.
269. Megyei jkv. 1742–202.
270. Városi jkv. 1786. évi 57. old.
271. Városi jkv. 1789. évi 214. old.
272. Városi jkv. 1729. évi 66. old.
273. Városi jkv. 1759. évi 499. old.
274. Városi jkv. 1788. évi 139. old.
275. Városi jkv. 1796–190.
276. Városi jkv. 1797–172.
277. Városi jkv. 1798–125.
278. Városi jkv. 1798. évi 270. old.
279. Városi jkv. 1772. évi 823. old.
280. Megyei jkv. 1785–407.
281. Megyei jkv. 1784–594.
282. MÁL. 1723. évi ispotályszámadások.

283. MÁL. 1723. évi ispotályszámadások.
 284. Városi jkv. 1765. évi 655. old.
 285. Városi jkv. 1772. évi 804. old.
 286. Városi jkv. 1772. évi 830. old.
 287. Városi jkv. 1799. évi 232. old.
 288. Városi jkv. 1799. évi 275. old.
 289. Városi jkv. 1799. évi 371. old.
 290. Városi jkv. 1799. évi 375. old.
 291. MÁL. 1723–24. évi ispotályszámadások.
 292. Megyei jkv. 1784–594.
 293. Megyei jkv. 1786–1759.
 294. Megyei jkv. 1786–1759.
 195. MÁL. 1723. évi ispotályszámadások.
 296. MÁL. 1723. évi ispotályszámadások.
 297. Megyei jkv. 1784–594.
 298. Városi jkv. 1795–106.
 299. Városi jkv. 1795–319.
 300. Megyei jkv. 1791–910.
 301. Megyei jkv. 1791–1133.
 302. Megyei jkv. 1792–770.
 303. Megyei jkv. 1811–377.
 304. Megyei jkv. 1813–1038.
 305. Megyei jkv. 1813–1517.
 306. Megyei jkv. 1818–1581.
 307. Megyei jkv. 1819–1398.
 308. Megyei jkv. 1820–1725.
 309. Megyei jkv. 1824–989., 1824–1969.
 310. Megyei jkv. 1833–104.
 311. Megyei jkv. 1820–993.
 312. Megyei jkv. 1821–810.
 313. Megyei jkv. 1822–721.
 314. Megyei jkv. 1823–1094.
 315. Megyei jkv. 1828–1330.
 316. Megyei jkv. 1832–771.
 317. Megyei jkv. 1840–1571.
 318. Megyei jkv. 1842–360.
 319. Megyei jkv. 1843–711.
 320. Megyei jkv. 1847–1610.
 321. Megyei jkv. 1847–1195.
 322. Megyei jkv. 1847–1610.
 323. Megyei jkv. 1848–1142.
 324. Megyei jkv. 1810–1404.
 325. Megyei jkv. 1814–441.
 326. Megyei jkv. 1823–397.
 327. Megyei jkv. 1818–361.
 328. Megyei jkv. 1818–146.

329. Megyei jkv. 1818–438.
330. Megyei jkv. 1821–96.
331. Megyei jkv. 1825–1930.
332. Megyei jkv. 1827–86.
333. Megyei jkv. 1827–376.
334. Megyei jkv. 1831–480.
335. Megyei jkv. 1831–611.
336. Megyei jkv. 1080–475.
337. Megyei jkv. 1813–787.
338. Megyei jkv. 1813–871.
339. Megyei jkv. 1813–177.
340. Megyei jkv. 1818–527.
341. Megyei jkv. 1818–943.
342. Megyei jkv. 1819–518.
343. Megyei jkv. 1814–151.
344. Megyei jkv. 1819–287.
345. Megyei jkv. 1821–699/g.
346. Megyei jkv. 1826–340.
347. Megyei jkv. 1835–1453.
378. Megyei jkv. 1837–533. és a Lébényi kath. ház. akv. 1835. nov. 17. bejegyzés.
349. Megyei jkv. 1822–1491. és 1822–1564.
350. Megyei jkv. 1823–1772.
351. Megyei jkv. 1825–234.
352. Megyei jkv. 1826–1861.
353. Megyei jkv. 1827–1668. és 1828–299.
354. Megyei jkv. 1833–1789.
355. Megyei jkv. 1827–391.
356. Megyei jkv. 1832–2143.
357. Megyei jkv. 1833–235.
258. Megyei jkv. 1835–1453.
359. Városi jkv. 1847–365.
360. Lébényi evang. hal. akv. 1843. évi 9. sz. bejegyzés.
361. Megyei jkv. 1840–1615.
362. Megyei jkv. 1807–1018.
363. Megyei jkv. 1808–18.
364. Megyei jkv. 1812–592.
365. Városi jkv. 100. évi 582. old.
366. Városi jkv. 1800. évi 584. old.
367. Városi jkv. 1800. évi 589. old.
368. Városi jkv. 1800. évi 601. old.
369. Városi jkv. 1800. évi 611. old.
370. Városi jkv. 1801. évi 115. old.
371. Városi jkv. 1801. évi 258. old.
372. Városi jkv. 1801. évi 245. old.
373. Városi jkv. 1804. évi 279. old.
374. Megyei jkv. 1812–960.

375. Megyei jkv. 1813–22.
 376. Megyei jkv. 1815–374.
 377. Megyei jkv. 1823–146.
 378. Városi jkv. 1834–63.
 379. Városi jkv. 1833–27.
 380. Városi jkv. 1833–392.
 381. Városi jkv. 1841–414.
 382. Megyei jkv. 1841–1661.
 383. Megyei jkv. 1841–2111.
 384. Megyei jkv. 1841–2354.
 385. Megyei jkv. 1842–1376.
 386. Városi jkv. 1841–790.
 387. Városi jkv. 1844–632.
 388. Városi jkv. 1844–633.
 389. Városi jkv. 1844–797.
 390. Városi jkv. 1845–88.
 391. Városi jkv. 1847–361.
 392. Városi jkv. 1847–417.
 393. Megyei jkv. 1848–313.
 394. Megyei jkv. 1846–2373.
 395. Megyei jkv. 1846–2604.
 396. Megyei jkv. 1848–331.
 397. Városi jkv. 1804. évi 262. old.
 398. Városi jkv. 1805. évi 431. old.
 399. Városi jkv. 1808. évi 281. old.
 400. Megyei jkv. 1812–1423.
 401. Megyei jkv. 1813–167.
 402. Megyei jkv. 1813–176.
 403. Megyei jkv. 1815–875.
 404. Városi jkv. 1815–334.
 405. Városi jkv. 1818–11.
 406. Megyei jkv. 1819–1374.
 407. Megyei jkv. 1824–134.
 408. Megyei jkv. 1827–790.
 409. Megyei jkv. 1827–1462.
 410. Megyei jkv. 1829–1572.
 411. Megyei jkv. 1837–1254.
 412. Városi jkv. 1831–560.
 413. Városi jkv. 1838–418.
 414. Megyei jkv. 1842–306.
 415. Megyei jkv. 1842–2390.
 416. Városi jkv. 1800. évi 534. old.
 417. Városi jkv. 1823. évi 146. old.
 418. Szentjános ház akv. 1831. évi jan. 9-iki bejegyzés.
 419. Városi jkv. 1842–656.
 420. Megyei jkv. 1825–483.

421. Megyei jkv. 1819–233.
422. Megyei jkv. 1824–811.
423. Megyei jkv. 1828–1752.
424. Megyei jkv. 1831–766.
425. Megyei jkv. 1833–2052.
426. Megyei jkv. 1834–1709.
427. Megyei jkv. 1836–2258.
428. Megyei jkv. 1836–483.
429. Megyei jkv. 1837–1264.
430. Megyei jkv. 1838–1949.
431. Megyei jkv. 1840–2000.
432. Megyei jkv. 1841–1411.
433. Megyei jkv. 1841–2148.
434. Megyei jkv. 1842–1076.
435. Megyei jkv. 1844–214.
436. Megyei jkv. 1844–215.
437. Megyei jkv. 1844–1108.
438. Megyei jkv. 1846–2655.
439. Megyei jkv. 1847–1819.
440. Megyei jkv. 1847–1820.
441. Megyei jkv. 1847–3750.
442. Megyei jkv. 1848–1186.
443. Megyei jkv. 1848–204.
444. Megyei jkv. 1848–205.
445. Megyei jkv. 1848–817.
446. Városi jkv. 1835–10.
447. Megyei jkv. 1807–577.
448. Megyei jkv. 1814–735.
449. Megyei jkv. 1814–1270.
450. Városi jkv. 1815–291.
451. Megyei jkv. 1832–210.
452. Megyei jkv. 1833–1468.
453. Megyei jkv. 1833–1889.
454. Megyei jkv. 1833–366.
455. Megyei jkv. 1836–1502.
456. Megyei jkv. 1816–219.
457. Megyei jkv. 1829–1446.
458. Megyei jkv. 1820–675.
459. Megyei jkv. 1830–1070.
460. Megyei jkv. 1830–535.
461. Megyei jkv. 1811–1355.
462. Megyei jkv. 1814–46.
463. Megyei jkv. 1820–1528.
464. Megyei jkv. 1822–1527.
465. Megyei jkv. 1823–288.
466. Megyei jkv. 1830–3.

467. Megyei jkv. 1830-1834.
468. Megyei jkv. 1842-2355.
469. Megyei jkv. 1842-43.
470. Városi jkv. 1804. évi 279. old.
471. Városi jkv. 1804-322. old.
472. Városi jkv. 1807-187. old.
473. Megyei jkv. 1812-661.
474. Megyei jkv. 1814-76.
475. Megyei jkv. 1816-1045.
476. Megyei jkv. 1823-117.
477. Megyei jkv. 1823-1665.
478. Megyei jkv. 1837-1168.
479. Megyei jkv. 1837-2236.
480. Megyei jkv. 1841-1468.
481. Megyei jkv. 1842-50.
482. Megyei jkv. 1843-2677.
483. Megyei jkv. 1843-443.
484. Megyei jkv. 1845-2860.
485. Megyei jkv. 1841-1468.
486. Megyei jkv. 1817-1190.
487. Megyei jkv. 1817-155.
488. Megyei jkv. 1819-1662.
489. Megyei jkv. 1820-36.
490. Megyei jkv. 1822-369.
491. Megyei jkv. 1826-1172.
492. Megyei jkv. 1832-22.
493. Megyei jkv. 1812-828.
494. Megyei jkv. 1815-1401.
495. Megyei jkv. 1816-340.
496. Megyei jkv. 1816-660.
497. Megyei jkv. 1820-445.
498. Megyei jkv. 1815-972.
499. Megyei jkv. 1816-659.
500. Megyei jkv. 1819-1547.
501. Megyei jkv. 1823-1831.
502. Megyei jkv. 1832-23.
503. Megyei jkv. 1835-1776.
504. Megyei jkv. 1847-1232.
505. Megyei jkv. 1848-31.
506. megyei jkv. 1813-59.
507. Megyei jkv. 1813-60.
508. Megyei jkv. 1813-861.
509. Megyei jkv. 1815-354.
510. Megyei jkv. 1823-543.
511. Megyei jkv. 1807-661.
512. Megyei jkv. 1827-1842.

513. Megyei jkv. 1827–2110.
 514. Megyei jkv. 1837–1168.
 515. Megyei jkv. 1837–761.
 516. Megyei jkv. 1824–1826.
 517. Megyci jkv. 1827–64.
 518. Megyei jkv. 1842–333.
 519. Megyci jkv. 1843–2715.
 520. Mosonszólnoki 1839. évi keresztelési akv.
 521. Megyei jkv. 1812–1191.
 522. Városi jkv. 1823–248.
 523. Megyei jkv. 1826–757.
 524. Városi jkv. 1832–613.
 525. Megyei jkv. 1821–249.
 526. Megyci jkv. 1835–500.
 527. Megyci jkv. 1836–1624.
 528. Megyei törvényszéki jkv. 1841–149.
 529. Megyei törvényszéki jkv. 1842–65.
 530. Megyei jkv. 1812–370.
 531. Megyei jkv. 1814–323. és 1814–564.
 532. Megyei jkv. 1816–597.
 533. Megyei jkv. 1816–1160.
 534. Megyci jkv. 1819–178.
 535. Megyci jkv. 1833–1597.
 536. Megyei jkv. 1836–1168.
 537. Megyei jkv. 1837–871.
 538. Megyci jkv. 1834–1157.
 539. Megyei jkv. 1835–774.
 540. Megyci jkv. 1812–955.
 541. Megyei jkv. 1819–1548.
 542. Megyei jkv. 1820–550.
 543. Megyei jkv. 1820–890.
 544. Megyei jkv. 1820–1718.
 545. Megyei jkv. 1822–823.
 546. Megyei jkv. 1837–2236.
 547. Megyei jkv. 1841–13.
 548. Megyei jkv. 1843–2211.
 549. Megyei jkv. 1835–2122.
 550. Megyei jkv. 1814–225.
 551. Megyei jkv. 1819–1269.
 552. Megyei jkv. 1844–184.
 553. Megyci jkv. 1835–1308.
 554. Halászi község currenskönyve, 1845.
 555. Megyei jkv. 1835–1308.
 556. Megyei jkv. 1848–304.
 557. Megyei jkv. 1822–1461.
 558. Megyei jkv. 1835–1159.

559. Megyei jkv. 1827-64.
560. Halászi község currenskönyve, 1809.
561. Halászi község currenskönyve, 1810.
562. Megyei jkv. 1831-1302.
563. Megyei jkv. 1831-726.
564. Megyei jkv. 1831-868.
565. Megyei jkv. 1831-1351.
566. Megyei jkv. 1831-917.
567. Megyei jkv. 1831-765.
568. Megyei jkv. 1831-739.
569. Megyei jkv. 1831-739.
570. Városi jkv. 1831-365.
571. Városi jkv. 1831-386.
572. Megyei jkv. 1831-1693.
573. Megyei jkv. 1831-1351.
574. Megyei jkv. 1831-881.
575. Megyei jkv. 1832-24.
576. Városi jkv. 1831-459.
577. Megyei jkv. 1831-1351.
578. Megyei jkv. 1831-1351.
579. Megyei jkv. 1831-908.
580. Megyei jkv. 1831-908.
581. Megyei jkv. 1831-422.
582. Megyei jkv. 1831-616.
583. Megyei jkv. 1831-24.
584. Megyei jkv. 1831-1693.
585. Városi jkv. 1831-386.
586. Megyei jkv. 1831-908.
587. Megyei jkv. 1831-880.
588. Megyei jkv. 1831-908.
589. Szentpéteri 1831. évi halotti anyakönyv.
590. Megyei jkv. 1831-1351.
591. Városi jkv. 1831-437.
592. Városi jkv. 1831-540.
593. Megyei jkv. 1831-728.
594. Megyei jkv. 1831-720. és a községek halotti anyakönyvei.
595. Megyei jkv. 1831-908.
596. Megyei jkv. 1831-1147.
597. Megyei jkv. 1832-2317.
598. Városi jkv. 1832-805.
599. Megyei jkv. 1833-1687.
600. Megyei jkv. 1834-1691.
601. Megyei jkv. 1832-1596.
602. Megyei jkv. 1832-2317.
603. Megyei jkv. 1811-38.
604. Megyei jkv. 1815-662.

605. Megyei jkv. 1815-1398.
606. Megyei jkv. 1826-1095.
607. Megyei jkv. 1815-968.
608. Megyei jkv. 1817-1059.
609. Megyei jkv. 1818-1963.
610. Megyei jkv. 1818-687.
611. Megyei jkv. 1834-1694.
612. Megyei jkv. 1820-549.
613. Megyei jkv. 1821-580.
614. Megyei jkv. 1823-141.
615. Megyei jkv. 1823-1404.
616. Megyei jkv. 1842-1891.
617. Megyei jkv. 1827-67.
618. Megyei jkv. 1827-374.
619. Megyei jkv. 1834-1377.
620. Megyei jkv. 1839-1006.
621. Megyei jkv. 1827-484.
622. Megyei jkv. 1827-1596.
623. Megyei jkv. 1827-1831.
624. Megyei jkv. 1828-315.
625. Megyei jkv. 1835-1316.
626. Megyei jkv. 1832-2503.
627. Megyei jkv. 1834-521.
628. Megyei jkv. 1843-1860.
629. Megyei jkv. 1839-1006.
630. Megyei jkv. 1812-1405.
631. Megyei jkv. 1815-1398.
632. Megyei jkv. 1819-1591.
633. Megyei jkv. 1820-1525.
634. Megyei jkv. 1821-1394.
635. Megyei jkv. 1823-1852.
636. Megyei jkv. 1817-718.
637. Megyei jkv. 1817-1535.
638. Megyei jkv. 1817-140.
639. Megyei jkv. 1817-1174.
640. Megyei jkv. 1820-531.
641. Megyei jkv. 1827-1846.
642. Megyei jkv. 1835-374.
643. Megyei jkv. 1847-3776.
644. Megyei jkv. 1848-1162.
645. Megyei jkv. 1820-1527.
646. Megyei jkv. 1842-52.
647. Megyei jkv. 1845-2859.
648. Megyei jkv. 1836-1168.
649. Megyei jkv. 1837-761.
650. Megyei jkv. 1839-1006.

651. Megyei jkv. 1839–2374.
652. Megyei jkv. 1843–2720.
653. Megyei jkv. 1830–1740.
654. Megyei jkv. 1844–1768.
655. Városi jkv. 1809. évi 579. old.
656. Városi jkv. 1808. évi 537. old.
657. Városi jkv. 1811. évi 296. old.
658. Városi jkv. 1811. évi 321. old.
659. Városi jkv. 1810. évi 72. old.
660. Városi jkv. 1812. évi 659. old.
661. Városi jkv. 1813. évi 244. old.
662. Városi jkv. 1814. évi 130. old.
663. Városi jkv. 1816. évi 206. old.
664. Városi jkv. 1818. évi 371. old.
665. Városi jkv. 1819. évi 315. old.
666. Megyei jkv. 1812–1406.
667. Megyei jkv. 1822–1490.
668. Megyei jkv. 1822–1563.
669. Megyei jkv. 1824–989.
670. Megyei jkv. 1825–2054.
671. Megyei jkv. 1834–2003.
672. Megyei jkv. 1835–239.
673. Megyei jkv. 1837–2206.
674. Megyei jkv. 1847–3653.
675. Megyei jkv. 1812–94.
676. Megyei jkv. 1818–824.
677. Megyei jkv. 1819–388.
678. Megyei jkv. 1824–258.
679. Megyei jkv. 1819–1059.
680. Megyei jkv. 1822–384.
681. Megyei jkv. 1826–675.
682. Megyei jkv. 1826–937.
683. Megyei jkv. 1834–414.
684. Megyei jkv. 1835–2125.
685. Megyei jkv. 1834–665.
686. Megyei jkv. 1829–1445.
687. Megyei jkv. 1829–1688.
688. Megyei jkv. 1813–21.
689. Megyei jkv. 1828–1947.
690. Megyei jkv. 1828–2189.
691. Megyei jkv. 1833–592.
692. Megyei jkv. 1835–2180.
693. Megyei jkv. 1836–421.
694. Megyei jkv. 1836–1168.
695. Megyei jkv. 1843–2637.
696. Megyei jkv. 1847–2492.

697. Megyei jkv. 1807–676.
698. Megyei jkv. 1813–622.
699. Megyei jkv. 1813–1411.
700. Megyei jkv. 1818–773.
701. Megyei jkv. 1821–1173.
702. Megyei jkv. 1828–1146.
703. Megyei jkv. 1828–1517.
704. Megyei jkv. 1829–1504.
705. Megyei jkv. 1830–1782.
706. Megyei jkv. 1834–664.
707. Megyei jkv. 1840–1881.
708. Megyei jkv. 1830–56.
709. Megyei jkv. 1834–1090.
710. Megyei jkv. 1834–1121.
711. Megyei jkv. 1834–2258.
712. Megyei jkv. 1830–56.
713. Városi jkv. 1805–431.
714. Városi jkv. 1816–345.
715. Városi jkv. 1819–142.
716. Megyei jkv. 1819–388.
717. Megyei jkv. 1819–708.
718. Megyei jkv. 1829–537.
719. Megyei jkv. 1829–1561.
720. Megyei jkv. 1823–1050.
721. Megyei jkv. 1827–1823.
722. Megyei jkv. 1828–1331.
723. Megyei jkv. 1828–422.
724. Megyei jkv. 1828–1726.
725. Megyei jkv. 1830–1369.
726. Megyei jkv. 1831–251.
727. Megyei jkv. 1837–1895.
728. Megyei jkv. 1842–609.
729. Megyei jkv. 1842–1027.
730. Megyei jkv. 1842–1962.
731. Megyei jkv. 1843–1882.
732. Megyei jkv. 1843–2293.
733. Megyei jkv. 1845–24.
734. Megyei jkv. 1845–193.
735. Megyei jkv. 1845–2918.
736. Megyei jkv. 1846–840.
737. Megyei jkv. 1846–1870.
738. Megyei jkv. 1846–2879.
739. Magyaróvári 1842. évi házassági anyakönyv.
740. Magyaróvár város 1844. évi számadási iratai.
741. Magyaróvári 1847. évi házassági anyakönyv.
742. Megyei jkv. 1845–2657.

743. Városi jkv. 1847-27.
744. Megyei jkv. 1847-130.
745. Megyei jkv. 1847-1843.
746. Megyei jkv. 1835-1325.
747. Megyei jkv. 1842-2729.
748. Megyci jkv. 1843-223.
749. Megyci jkv. 1844-567.
750. Megyei jkv. 1844-2245.
751. Megyci jkv. 1845-424.
752. Megyei jkv. 1843-2730.
753. Megyei jkv. 1844-170.
754. Megyei jkv. 1848-447., 448., 449.
755. Megyei jkv. 1814-120.
756. Megyei jkv. 1819-1285.
757. Megyei jkv. 1820-1517.
758. Megyei jkv. 1819-1575.
759. Megyei jkv. 1820-230.
760. Megyei jkv. 1833-767.
761. Megyci jkv. 1833-1028.
762. Megyei jkv. 1833-1318.
763. Megyci jkv. 1833-1800.
764. Megyci jkv. 1835-938.
765. Megyci jkv. 1835-1129.
766. Megyei jkv. 1842-1092.
767. Megyci jkv. 1842-1845.
768. Megyei jkv. 1820-909.
769. Megyei jkv. 1822-838.
770. Megyei jkv. 1823-1771.
771. Megyei jkv. 1829-1570.
772. Megyei jkv. 1829-609.
773. Megyei jkv. 1829-1337.
774. Megyei jkv. 1831-219.
775. Megyei jkv. 1845-2859.
776. Megyei jkv. 1842-52.
777. Megyei jkv. 1836-1168.
778. Megyei jkv. 1813-1039.
779. Megyei jkv. 1826-145.
780. Megyei jkv. 1828-708.
781. Megyei jkv. 1829-1540.
782. Megyei jkv. 1831-764.
783. Megyei jkv. 1833-606.
784. Megyei jkv. 1834-525.
785. Megyei jkv. 1834-1399.
786. Megyci jkv. 1834-1400.
787. Megyei jkv. 1835-1312.
788. Megyci jkv. 1835-2147.

789. Megyei jkv. 1839–568.
 790. Megyei jkv. 1844–216.
 791. Megyei jkv. 1847–1821.
 792. Megyei jkv. 1847–2971.
 793. Megyei jkv. 1847–2279.
 794. Megyei jkv. 1819–1375.
 795. Megyei jkv. 1830–1356.
 796. Megyei jkv. 1833–106.
 797. Megyei jkv. 1840–2004.
 798. Megyei jkv. 1841–1771.
 799. Megyei jkv. 1842–656.
 800. Megyei jkv. 1842–2728.
 801. Megyei jkv. 1843–222.
 802. Megyei jkv. 1845–1390.
 803. Megyei jkv. 1845–2022.
 804. Megyei jkv. 1846–742.
 805. Megyei jkv. 1847–1222.
 806. Városi jkv. 1811. évi 547. old.
 807. Városi jkv. 1810. ávi 271. old.
 808. Városi jkv. 1811. évi 530. old.
 809. Megyei jkv. 1838–1319.
 810. Megyei jkv. 1838–1743.
 811. Megyei jkv. 1845–2860.
 812. A községek 1827., 1837. és 1848. évi keresztelési és halálozási anyakönyvei alapján.
 813. Városi jkv. 1801. évi jkv. 196. old.
 814. Városi jkv. 1810. évi jkv. 86. old.
 815. Megyei jkv. 1826–345.
 816. Megyei jkv. 1846–1895.
 817. Városi jkv. 1823–253.
 818. Városi jkv. 1806–28.
 819. Városi jkv. 1839–139.
 820. Városi jkv. 1841–541.
 821. Városi jkv. 1844–51.
 822. Városi jkv. 1801. évi. 262. old.
 823. Városi jkv. 1801. évi 87. old.
 824. Városi jkv. 1801. évi 326. old.
 825. Városi jkv. 1803. évi 20. old.
 826. Városi jkv. 1808. évi 358. old.
 827. Városi jkv. 1809. évi 496. old.
 828. Városi jkv. 1811. évi 569. old.
 829. Városi jkv. 1814. évi 80. old.
 830. Városi jkv. 1821–287.
 831. Városi jkv. 1824–470.
 832. Városi jkv. 1809. évi 484. old.
 833. Városi jkv. 1827–471. old.

834. Városi jkv. 1829-469.
835. Városi jkv. 1827-424.
836. Városi jkv. 1834-782.
837. Városi jkv. 1838-61.
838. Városi jkv. 1817-71. és 72.
839. Városi jkv. 1817-85.
840. Városi jkv. 1829-134.
841. Városi jkv. 1847-225.
842. Megyei jkv. 1840-1166.
843. Városi jkv. 1819-511.
844. Városi jkv. 1836-559.
845. Városi jkv. 1844-779.
846. Városi jkv. 1846-344.
847. Városi jkv. 1846-376.
848. Városi jkv. 1848-430.
849. Városi jkv. 1848-442.
850. Megyei jkv. 1807-250.
851. Megyei jkv. 1815-1498.
852. Megyei jkv. 1817-1188.
853. Megyei jkv. 1818-1619.
854. Megyei jkv. 1820-671.
855. Megyei jkv. 1845-2261.
856. Megyei jkv. 1846-758.
857. Megyei jkv. 1844-2379.
857. Megyei jkv. 1844-2380.
859. Megyei jkv. 1846-758.
860. Megyei jkv. 1846-1895.
861. Megyei jkv. 1847-1047.
862. Megyei jkv. 1845-1078.
863. Megyei jkv. 1844-1822.
864. Megyei jkv. 1844-2367.
865. Megyei jkv. 1822-1620.
866. Városi jkv. 1820-189.
867. Megyei jkv. 1830-711.
868. Megyei jkv. 1832-769.
869. Megyei jkv. 1832-1092
870. Megyei jkv. 1832-1677.
871. Megyei jkv. 1833-303.
872. Megyei jkv. 1838-657.
873. Megyei jkv. 1846-797.
874. Megyei jkv. 1840-929.
875. Megyei jkv. 1842-2419.
876. Megyei jkv. 1845-693.
877. Megyei jkv. 1840-671.
878. Megyei jkv. 1848-797.
879. Megyei jkv. 1838-657.

880. Megyei jkv. 1846-797.
881. Megyei jkv. 1845-2672.
882. Megyei jkv. 1846-2047.
883. Városi jkv. 1804. évi 247. old.
884. Megyci jkv. 1816-572.
885. Megyci jkv. 1821-1464.
886. Megyei jkv. 1821-1691.
887. Megyei jkv. 1822-1492.
888. Megyci jkv. 1822-1250.
889. Megyei jkv. 1822-1500.
890. Megyei jkv. 1823-1230.
891. Megyci jkv. 1823-1333.
892. Megyci jkv. 1824-1839.
893. Megyei jkv. 1824-1840.
894. Városi jkv. 1844-493.
895. Megyei jkv. 1845-187.
896. Megyei jkv. 1842-39.
897. Halászi község currenskönyve, 1808.
898. Megyei jkv. 1832-2373.
899. Megyei jkv. 1846-427.
900. Megyei jkv. 1846-3089.
901. Megyci jkv. 1840-623.
902. Megyei jkv. 1847-2994.
903. Megyei jkv. 1847-3607.

Hibajegyzék Miskolczy Dezső: „Juhász Gyula betegsége és halála” című tanulmányához, mely a Communications 27. számában jelent meg.

oldal	sor	hibás	helyes
178.	alulról 18.	szünetként	tünetként
189.	alulról 12.	anyagi	anyai
191.	alulról 10.	édesanyja	édesatyja
194.	alulról 12.	felejtő	felejtető
196.	felülről 2.	gyenge	gyenge,
199.	alulról 2.	félteke	féltekéje

ADATTÁR

Orvosi utasítás cholera ellen

„Az Oláh és Moldva országban uralkodó járványos Cholera országunk határszélein mutatkozván, az egészségi osztály szükségesnek látja a kiküldött orvosok hivatalos jelentései s eddigi tapasztalatok nyomán irányadás végett a hatósági orvosokkal következőket közleni, jelesül:

1. Hogy a ministeri rendszabályok kellő időben életbe léptethessenek, szükség a járványt megelőző tünetényeket ösmerni, e tekintetben a cholera járványnak következő előpostái tapasztaltattak: a heveny folyamú betegségek visszalépnek, általánosan kitűnő morgással és leverettséggel párosult nyálkás savós hasmenés mutatkozik, a szórványos betegségek a cholera egygyes jeleit öltik magokra, s megelőzi néha a betegséget a járványos hurut is.

2. A járványos cholera két fő alakban mutatkozik: ingerültt, vagy szélhűdési alakban, a typhushoz hasonló utóbajok, és szokott kütegek ritkábban tűnnek föl. – Oláh országban szerzett tapasztalások szerint jelenleg a járvány terjedése általában lassúbb, jelleme szelidebb, és pusztítása csekélyebb, mint az 1831-ki vala, úgy hogy a halandóság 31 : 100 betegre.

A járvány kifejlését leginkább előmozdító okok közé számíttandók a mértéktelen és kicsapongó életmód; fölháborító kedélymozgalmak, egészségtelen s romlott levegői lakhelyek, számos embereknek egy helyeni öszvetorlása, tisztátlanság, meghülés, s főképpen a módnélküli félelem e betegségtől. Mi okbul igyekezzenek az orvosok a lelkészek hozzájárultával a népben e betegségtől félelmet eloszlatni, azt józan életmódra inteni, és lelki nyugalomra bátorítani, néki a célszerű testi mozgásokat, könnyen emészthető eledeleket és szesztelen italokat ajánlani, valamint arra is figyelmeztetni, hogy az éretlen gyümölcs, állott halak és a t. használatul tartózkodjék, s különösen figyeljen arra, hogy a lakószobák szorgosan szellőztessenek, s a túlnépesedett lakok, mennyire lehet, kiüríttessenek.

3. A kedélyek nagyobb megnyugtására célszerű leend, ha az orvosok és helybéli lelkészek igyekezendnek a népet meggyőzni a felül, hogy e betegség ragály által nem terjed; úgy arra is bírni, miszerént hozzátartozóinak nyújtandó segítségül és ápolástul magát vissza ne vonja, valamint az orvos szerek eránt is bizodalommal viseltessék.

4. Rendelkezzenek arról, hogy gyógyszer-tár hiányában a legszükségesebb házi szerek, minők volnának a ziliz, székfű, fodormenta, mustárliszt, kámforos pálinka, s a t. a helybéli Lelkésznél, vagy Bírónál, illő mennyiségben, kellő használat végett készen tartassanak.

5. Oktassák a népet arra is, hogy az orvosi segély megérkeztéig a cholera-túl megrohant egyéneknek belsőképpen a fõnn nevezett füvekbõl készített forrázat nyújtassék, külsõképpen pedig végtagjaik kámforos pálinkával dörzsöltessenek, a gyomorra és hasra mustárpép illesztessék, vagy illatos füvekkel pároltassék, általlában a beteg izzadásba hozassék.

6. A cholera gyógyítást illetõleg az eddig tett tapasztalatok nyomán a hurutos, vagy epés jellemû az ismeretes gyógyszereket igényli, s e szerent valami különös gyógymód nem kívántatik: a súlyos ingerült, vagy szélhûdési cholera pedig a hány-gyökér, mákony, némelly ámmonium készítmények által, egyedül, vagy egymással kapcsolatban, a külsõképp alkalmazott bõrizgatók, és fõnn nevezett dörzsölések késéretében a legcélszerûbben orvosoltatnak.

7. A rendõrségi szabályok az e tárgyban ministeri rendeletben foglaltatvák. – Budán, 1848. július hó 10-én, Stáhl közegészségi osztály igazgatója, Sauer Ignácz, ország fõorvosa, Eckstein Frigyes, egészség tanácsos.”

„Ezen utasítást Klauzál Gábor belminister Püspök õ Múltósága által azon meghagyással kívánja köröztetni: hogy a netalan bekövetkezés esetében a Lelkészek a népet ezen utasítás elvei szerént fölvilágosíttani, az clõtítelketek eloszlatni és a kedélyeket lehetőleg megnyugtatni iparkodjunk. A harangozást, míg a halandóság nem föltünõleg nagy, szokás szerént meg kell tenni: ha pedig a halálozás szerfölött szaporodna, minden halottért együttvéve, naponként tsak egyszer, bizonyos idõben legyen a harangozás, nehogy az igen gyakor harangszó a lakosokat folytonos rémületben tartsa.”

Kivonat a vörsi plébánia „Historia Domus“-ából

1831. – „Ez a Cholera-rul és aratási sok esözésrül nevezetes. A cholera betegség (epékórság, görtsmirigy) Napkeletrül nyomulván, Orosz és Lengyel országban keresztrül Magyar országba is be ütött, és azuta egész Európát, de még Felső Amerikát is össze járta. Leginkább a Tisza mellett pusztított és több, mint 500 000 lett az egész országban az áldozattya. Veszprémben, midõn leg dühösebb volt, 32 halott volt napjában. Somogyban tsak Kilitiben volt, máshol nem. – Ez clinténn gyomor émlgést és hányás-erõltetést éreztetett, tovább hascsikarás és sok kínnal tellyes görts-vonaglások következtek. 4-5 óra alatt el vált a beteg sorsa, mert vagy meg halt, vagy gyógyulóra fordult. Az izzadás tsaknem egyetlen egy orvossága. A beteg kimondhatatlanul epedett és szomjuzott, de ki ivott, elkerülhetetlenül meg halt. Tele voltak fölöle az ujj-ságok, a helységek Protocolumi pedig az orvosi rendelésekkel. Eleinténn

ragadósnak tartatott, ugyanazért lezárták a sínlődő házakat, sött Helységetek, valamint Somogyban Kilitit is: egész Deputatio volt minden Vármegyében a vigyázás eránt: nem szabad volt senkinek nyomtatott úti levél nélkül utazni, melly a Vice Bíró aláírásával bizonyította, hogy az utas a Cholérátul tiszta helyről jön. Menyhárt Istvánt, a mastani Vörösi Káplányt a Kőszögick 5 napi contummiációba vezették azért, hogy Augusztus végénn Veszprémbül mint Clericus, haza mert csúszni, pedig Devetserbül passusa is volt. a Balaton partonn innét is, túl is, Cholera-Commissáriusok, vagy is vigyázók voltak; és nyomtatott bizonyittvány nélkül még engem sem eresztettek át, jóllehet jól ösmértek. A hal ételt is a cholera érlelőtlaplélékjának fogván, meg tiltatott a hal étel is: Vörösonn egy vékony lánczozattal majd három hétig le volt zárva minden csónak, ha Keszthelyre halat vittek árulni, föl döntöttek. Somogy felül a Balatoni rév is le volt zárva 4-a Sept. úgy, hogy senkit sem eresztettek által se túl., se innét: és tsak 6-a Sept. szabadult föl. Végre mindezek elmúltak, mert a nyavalya is csillapodott, de ki is tapasztaltatott, hogy nem ragadós.”

Rövid utasítás a Néphez a Choléráról

1. A cholera jelei

E nyavalya egy emberrül a másikra nem ragad: oka a levegőben, s az idei különös időjárásban rejlik. *Jelei* ezek: 1. a testnek nagy bágygattsága, gyomorérmelés, a gyomornak és hasnak különös szokatlan morgása, és főszédülés. 2. híg, vízforma hasmenés, s benne taknyos rongyok. 3. a hasmenés után vizes hányás következik, s a hasmenés tart a hányással egygyütt, s ekkor a kezek lábak hidegek lesznek és kékcsek, de a beteg mégis kiállhatlan s olthatlan szomjúságról panaszkodik; – a lábikrákban, gyomorban és belekben, néha a kezekben és arczban is, fájdalmas görtsök mutatkoznak; – a szemek homályos vörössek, beesettek s kék gyűrűvel körülvettek; – a képen mindég, kezeken és lábakon néha hideg izzadás áll be; – kehe és csuklás jön hozzá; – a bőr minden rugékonyságát elveszti, azaz; ha ránczba szedetik, tsak lassan, vagy nem is kapja vissza előbbi formáját; – az ujjakon a ránczok hoszszan, nem keresztben vannak; – az érverés eltűnt, vagy kevésbé érezhető – a vizzelés kevés vagy semmi.

2. Óvászerek

Mértékletes étel, ital, álom, és különösen a meghülés kerülése. Az *ételre* nézve: a gyomot megterhelni, s éretlen gyümölsöt enni, nem tanátsos. Az *italra* nézve különösen a munkások mezőn, vagy réten a megmelegedett bort, vagy vizet ne igyák, hanem ássák a földbe, és ha meghidegült, tsak akkor, és

egyszerre csak keveset igyanak, mert a nagy italtul görtsöt kapnak. A víz, ha etzet csöpögtetik belé, a szomjúságot jobban oltja. Az *alomra* nézve: ne éjjlezzenek, hanem alugyák ki magokat, mert a korhelyek legkönnyebben megkapják a cholérát. A *megbűlésre nézve* reggel, este vigyázzanak, hogy meg ne fázzanak: azért a pitvarba, vagy udvaron a földre ne fekügyenek; s az kinek a legelőn hálni kell, szűrénék egygyik részét teste alá tegye, másik részével pedig takarja be magát.

Ezenkívül a háznál, kiváltképpen pedig a beteg körül a legnagyobb tisztaság szükséges; azért a szoba napjában többször szellőztessék, s etzettel füstöltessék. Ha beteg van a háznál, s ha ez hány, hogy a hányás által a levegő meg ne romoljék, a beteg valamely edénybe hányjon, s abba végezze szükségét is, ha megy a hasa; mert másképp könnyen meghül a beteg, s akkor veszedelmes görtsöket és csuklást kap; – a hányás és hasmenés által kiürített nedvesség pedig a szobából tüstén kitakaríttassék.

3. Gyógyíttása

Ha hasmenése van a betegnek. Házi szer: egy marok rozst meg kell piritatni, s megtörni, ebbül a *kisebbeknek* kávéfőzni, s napjában 3–4 findzával azoknak adni; – a *nagyoknak* pedig a megpirított és megtört rozra fél itze pálinkát önteni, többször fölrazni, ha leülledett, minden két órában fél cvő kalánnal beadni. Jobban használ, ha shez egy marok cserfa, vagy tölgyfa kéreg megtörve s egy kevés gyömbér is adatik. – Mihelyt valakinek vizes hasmenése van, mingyárt lefekügyék, kezeit, lábait jól takarja be; kezeihez, lábaihoz, hasára és gyomrára is téglát, földöt, vagy homokot melegíttessen, s pipitér, hársfa virág etc. theát igyék.

Ha a kezek és lábak már bidegek, azokat melegített etzettel addig kell dörögölni, míg megmelegszenek; ha a hasmenés ezekre sem szűnik, a hasra tormás kovászt kell tenni, s addig rajta hagyni, míg a has megvörösödik. – *Enni* szabad köményes sűrű rántott levest, vagy húslevest árpakásával; – *Inni* kevés hidegvizet, vagy árpalevet (ti. árpát addig főzni, míg megrepedez), vagy kevés keményített vízben főzve. *Ha a hasmenés mégis tart,* a 2-d szám alatti cseppekből nagyoknak minden órában öt cseppet, kitsinyeknek két cseppet beadni theában. – *Ha hasmenés mellett hányás is van,* először a hányást kell megszüntetni, s ez ellen az 1-ső szám alatti cseppekből egy cseppet kell adni, s ha erre a hányás nem szűnik, újra egy cseppet kell adni, míg a hányás megszűnik, a gyomorra és hasra tormás kovászt tenni, míg megvörösösti, a megvörösödés után pedig a gyomorra és hasra leforrázott szénapolvát, lóméntát, vagy csomborfüvet kell borogatásul folyvást fölrazni. *Ha a hányás megszűnt, de a hasmenés tart,* ez ellen a 2-d számú cseppekből a föllebbi mód szerént kell adni: a hasra tormás kovászt, utóbb meleg borogatásokat kell használni.

Ha mind ezen szerekre a test nem melegszik, pálinkába kell kámfort tenni jól öszve rázni, hogy fölolvadjon, s ebből a nagyoknak 10 cseppet, a kisebbeknek 3–4 cseppet a 2-d szám alatti cseppekkel egygyütt minden második órában beadni, s a kezeket, s lábakat melegített eczettel gyakran dörgölni, s napjában kétszer borlevest adni.

Ha görsök is vannak. Ezek ellen az irt dörgölések, kámforos, és 2-d szám alatti cseppek, s meleg borogatások egygyütt szükségesek.

4. A gyógyuló beteg

Ha a hányás, hasmenés megszűnt, s a beteget a víz veri, gyógyuló félben van. Ekkor jó húseves, borleves, boros víz, s gyengébb étcek szükségesek. – Ekkor különösen kell a meghűlést kerülni.

5. A Holtra nézve

Hogy a rothadni kezdő holt testből kifejlődő bűz által a szoba levegője meg ne romoljék, és a még egészségesek ez által meg ne betegedjenek, a holt testet minél előbb koporsóba kell tenni, s a háztul a temetőbe levő templomba, vagy kápolnába vinni; hol pedig illyek nintsenek, lehet sövényből vagy deszkából egy kis halottas házat csinálni, s ebbe a koporsót félig bezárva letenni, s halottat tsak 48 óra után eltemetni. A sír legalább egy öl mélyységű legyen.

Kelt Sümegen Július 20-kán 1849. Takáts János tk. megyei egygyik főorvos.

Nro. 1. Rp. acidi pyroliign. *dc. duas.*

sgn. Hányás ellen 1. cseppet.

Nro 2. Rp. Lq. opii simpl. *dc. duas*

Lig. Hofmannii *dc. semis.*

sign. Hasmenés ellen 5–2 cseppet adni."

„Gyógyszer a Cholera ellen

Két evő kalán jól megérett gyalogfenyő magot törj meg gyöngén mozsárban, forrald tiszta vízben fődő alatt fél negyed óráig $\frac{1}{4}$ itzés edényben, míg barna színe nem lesz, azután rögtön szüzd le tisztán, s kész az orvosság.

Használata: Cholera idején minden elfogulttság, főleg, ha gyomorfájás és hasmenés járul hozzá, ezen nyavalának *első stádiuma*. Ekkor ezen theából egy közönséges ivó pohárral, vagy csészével – a tíz éven alul lévő gyermeknek pedig mintegy két kalánnal be kell adni: és ennyi már elegendő a choleraának végképpeni eltávoztatására, mert recidivát soha nem tapasztaltam. Ha mind e mellett valami baj még hátra maradna, akkor két óra múlva még fél adagot beadatni.

A második fokozat az: ha a hasmenéshez hányás és gyomorgörcs járul, de a beteg még jó erőben van. A szer akkor is csak a főntebb adagban használ-tassék: mivel rendszerént az első adag után mingyárt megszűnnek a gyomor-görcsök, fájdalmak és a hányás; azonban szükség esctében az orvosság két óra múlva itt is ismételtetik.

A harmadik fokozat az: midőn már telleyes elgyöngülés, majdnem szünet nélküli gyomorgörcsök, sótt tagok rángatása is be állottak, a szemek beestek, az ajakak kékülnek, a kezek, lábak, sótt az egész test hideg. Itt az orvossággal nagyon kell sietni: de hatása itt is még is az, mi a két első esetben: tsakhogy azt többször kell két-két óra múlva ismételni; ha azonban a görtsök és egyéb jelen-ségek alább hagynak, az adagot is ritkábban, és kisebb mértékben kell nyújtani. – Ezen orvoslás mellett a legborzasztóbb fokon levő betegeim is mind föl gyógyultak. – 1855. Sept. 6.

(Bogyai Lajos [megyei] Főnök úr küldötte Egerszegrül az orvos neve nélkül.)”

Németh Jenő (Vörs)

45 év előtti tervezet Magyar Orvostörténeti Muzem létesítésére

Most, amikor rövidesen tervezet készül a S Emmelweis szülőházban létesítendő Orvostörténeti Gyűjteményről, nem lehet érdektelen, sőt tanulságos megismer-nünk egy 45 év előtti hasonló célú megmozdulást, melynek kezdeményezője dr. Nékám Lajos volt.

Orvostörténeti Múzeum létesítésére történtek már előzőleg is kísérletek, de a mozgalmak mindég elaludtak.

Nékám a múzeum létesítését 1918-ban sürgősnek és időszerűnek tartotta, mert tudta, hogy a háborús és mozgalmas időkben könnyen megsemmisülhet mindaz, amit biztos helyen össze nem gyűjtének. Különösen áll ez a háborúval kapcsolat egészségügyi vonatkozású tárgyakra, melyek a múzeum egyik részét képeznék. A múzeum másik részében kerülnének elhelyezésre az elhunyt orvosok festett, rajzolt, vagy fényképes arcképei, életrajzi adatai; a rájuk vonatkozó emléklapok, hírlapi közlések, iratok, naplók, útijegyzetek, régi receptek, levelezések, számadáskönyvek, érmek, kitüntetések, diplomák, emléktárgyak, gázs-jelentések, siriratok, síremlékek fényképei stb. stb.

Külön helyet kapnának a közegészségügyi vonatkozású különböző iratok, kór-házi leiratok, évkönyvek, képek, orvosi bizonyítványok, vélemények, jegyzőkönyvek, himlőoltási cédulák. Régi orvosi műszerek, eszközök, felszerelési tárgyak, mikroszkópok, hallgatócsövek stb. Betegségekre, járványokra vonatkozó feljegyzések, jelentések, naplók, képek. A leprára vonatkozó építészeti emlékek; temp-

lomok reliquiái, fogadalmi tárgyak, védőszentek szobrai. Gyógyszerészeti ereklyék, gyógyszerértári berendezések.

A gyógyfürdőkre és forrásokra vonatkozó iratok, képek, reklámok, régi ásványvizes üvegek, és korsók, címkék stb.

Kuruzslók, hirdető, kontárok reklámiratai, receptjei, készítményei. Testapoló kozmetikai eszközök. Régi orvosi könyvek, Magyarországra vonatkozó iratok, disszertációk, útleírások stb.

Nékám a javaslatát felterjesztette Ugron belügyminiszterhez, ki rövid úton Apponyihoz a közoktatási miniszterhez fordult, hogy a múzeum alapítását és célszerű megvalósítását ketten vállalják. Apponyi az ügyet véleményezés céljából az orvoskari tanártestületnek adta ki, mely az eszmét helycselelt és a megvalósításra vonatkozólag részletes javaslatot szándékozott tenni. A javaslat elkészítésével Nékámot bízta meg.

Nékám első feladatának egy országos bizottság megalakítását tartotta, amely az ügyet pártoló minisztériumok rendelkezésére álljon. Kérdéssel fordult ezért a magyar orvostörténelem iránt érdeklődőkhöz, hogy hajlandók volnának-e a bizottságban részt venni és az ügy szervezésére vonatkozólag vannak-e javaslataik vagy kívánságaik?

Úgy látszik Nékám körlevelének megvolt az eredménye, mert az 1918. június 18-án már meghívót küldött az érdekelteknek a június 28-án tartandó ülésre, melynek tárgya a bizottság megalakulása, a beérkezett indítványok megvitatása, esetleges indítványok és dr. Csányi Dezső előadása.

Nékám a szervezésre vonatkozólag azt javasolta, hogy a bizottság kérje a belügyminisztertől:

1. Nevezzen ki egy alkalmas szakértőt az ügynek állandó irányítójává; a bizottság pedig esetleg még újabb szakérőkkel legyen ennek állandóan tanácsadója.
2. Bocsásson a belügyminiszter a múzeum céljára alkalmas hivatalos helyiséget, egy tisztviselőt, egy díjnokot és évi 50 000 koronát rendelkezésre.
3. Keresse meg a belügyminiszter a kereskedelmi minisztert, hogy a múzeum hivatalos levelzése számára postai portómentességet kapjon.

Határozza el továbbá a bizottság, hogy

4. Felhívást intéz az ország közönségéhez, főleg pedig az állami, a törvényhatósági, katonai és egyházi hatóságokhoz, egyetemek, klinikák, kórházak, egészségügyi intézmények, klastromok vezetőihez, gyógyszerártár tulajdonosokhoz stb. az ügy támogatása és a gyűjtés megindítása érdekében.

5. Kérje fel a hazai sajtót az ügy felkarolására és a napirenden tartására.

6. A hazai múzeumok, régiségtárak, szépművészet, iparművészet, történelmi arcképcsarnok vezetőit és az ethnológia, antropológia körében működő szakfőfiakat, továbbá hazai történészeket, nyelvészeket, orvosokat, gyógyszerészeket, higienikusokat, balneológusokat stb. pedig arra, hogy tárgyak köréből az ősz

folyamán egy-egy az orvostörténelmi és egészségügyi múzeum eszméivel kapcsolatban levő előadást tartsanak.

7. Végül küldjön ki bizottságot annak tanulmányozására, hogy nem volna-e célszerű a múzeum ügyének állandó propagálása céljából egyesületet alapítani?

Az alakuló gyűlésen olvasták fel a múzeum létesítésére vonatkozó elgondolásokat és indítványokat a beérkezés sorrendjében.

1. *Dr. Nékám Lajos*: A létesítendő orvostörténelmi múzeum legyen megindítója egy majdan megalkotandó, és az egészségügy minden ágára kiterjeszkedő múzeumnak. Egyelőre csak amazt állítsuk fel, később azonban olvadjon az, mint retrospectív osztály a nagy múzeumba.

2. *Dr. Temesváry Regszó*: Az új múzeum legalább egyelőre a bp. kir. orvos egyesületben helyeztessék el.

3. *Dr. Grósz Emil*: A múzeum a legcélszerűbben az orvosi továbbképzés központi bizottságával karöltve volna megoldandó.

4. *Dr. Varju Elemér*: Új múzeum felállítása helyett a Nemzeti Múzeum idevágó csoportja gyarapíttassék és fejlesztessék, aminek támogatására alapíttassék megfelelő szakemberek bevonásával egy egyesület.

5. *Dr. Gulyás Pál*: A magyarországi és magyar vonatkozású orvosi irodalomnak az új múzeum keretében való teljes egybegyűjtése helyett az új alakulás a maga orkölcsi és anyagi támogatásával iparkodjék lehetővé tenni, hogy a Széchényi könyvtár elérje a lehető legnagyobb teljességet.

6. *Dr. Schuschnyi Henrik*: Először egy orvostörténelmi kiállítást volna érdemes rendezni, melynek anyaga fellendíthetné az alapítandó múzeumot.

7. *Dr. Gyalui Farkas*: Az alapítandó múzeumnak fontos része legyen az orvostörténelmi könyvtár, melyben az összes nyomtatványok, kéziratok, irások, szakcsoportok szerint lesznek elhelyezendőek. Megfontolandó, hogy az új intézmény elnevezése nem volna-e így célszerűbb: Magyar Orvostörténelmi Múzeum és Könyvtár.

8. *Kelemen Lajos*: A múzeum végleges helye Budapest legyen, de amíg a szervezés meg nem történik, a gyűjtött anyag kezelésére kéressék fel egyfelől a budapesti, másfelől a kolozsvári Nemzeti Múzeum.

9. *Dr. Pándy Kálmán*: A múzeum részére először helyiséget és költséget kell biztosítani.

10. *Dr. Seemayer Villibald*: Fenntartókul a belügyi, kereskedelmi, átmeneti és kultuszminisztériumok kéressenek fel.

11. *Bró Lajos*: A múzeum általános iránya mellett főleg a magyar vonatkozásokra helyezzen súlyt. Szerveztessék intéző bizottság szakelőadókkal.

12. *Dr. Éber László*: Javasolja a betegségekről, gyógyításról, orvosokról készült művészi ábrázolásoknak gyűjtését különös tekintettel a magyarországi emlékekre.

13. *Dr. Bartucz Lajos*: Kivánatos a praehistorikus ember sérüléseire vonatkozó, a divattal, népszokásokkal kapcsolatos, a test eltorzítását eredményező eljárások gyűjtése, esetleg ily tárgyakról másolatok, vagy rajzok készítése és a különböző múzeumokban levő ily vonatkozású tárgyak összeírása.

14. *Domanovszky Sándor*: Nyilvántartandó a régi orvostörténelmi levéltári anyag is. Megszerzendők az emlékek pontos másolatai. Így az orvosokra vonatkozó emlékek, régi receptek és közegészségügyi iratok.

15. *Dr. Vámosy István*: Javasolja a szk. városok, vármegyék, káptalanok levéltáraiban levő orvostörténelmi adatok felkutatását.

16. *Dr. Messinger Károly*: Vidéki szervező bizottságok útján a vármegyei és városi levéltárak átkutatása, országos propaganda a múzeum érdekében.

17. *Ernyei József*: A néphigiéne, lakás élelmézségügye; népi botanika, boszorkánypörök füvei, kultúrhistoriai kérdések tárgyalása szintén legyen a gyűjtésnek tárgya.

18. *Pálóczy Edgárd*: Külön csoportot képezzen a múzeumban a régi Buda és Pest orvostudományi múltja. Itt összegyűjtendők Budapest kórházakért való harcának történelmi emlékei, a gyógyvizekre és gyógyfürdőkre, járványokra, hadegészségügyre, fogházhigéniára, ivóvízre vonatkozó emlékek és a temetőben nyugvó orvosok névsora és síiratai.

19. *Dr. Imre József*: A hazai nemzetiségek, főképp a színmagyarság lakásügyének és életmódjának szemléltetése képekben. Régi kórházak képeinek és felszerelési tárgyainak összegyűjtése.

20. *Dr. Pándy Kálmán*: A kórházak régi könyvci és műszerei személyes utánjárással gyűjtessenek össze.

21. *Dr. Dónáth Gyula*: A nagyobb városok és megyék régi egészségi szabályzatainak, a járványokra vonatkozó hatósági intézkedéseknek, a zsidó ritus egészségügyi berendezéseinek, a marhavágásnak, a belsőrészek egészségi megvizsgálására vonatkozó előírásainak összegyűjtése, azonkívül régi rituális fürdők mintái vagy rajzai.

22. *Dr. Gyalui Farkas*: A vallás- és közoktatásügyi miniszter által felkérendők az ország nagyobb könyvtárai, hogy duplumaikból a történelmi múzeumnak, érdeklő műveket, képeket adjanak. E kérést már az előmunkálatoknál kell megtenni, mert huzamos ideig tart végrehajtásuk. A múzeum mielőbb folyóiratot adjon ki és általa csereviszonyba lépjen külföldi intézménnyel. A folyóirat lehetőleg gyorsan induljon meg.

23. *Preysz Kornél*: Külföldi orvosi lapok és könyvek összegyűjtése, amelyekben magyar orvosok dolgozatai vagy magyarországi egészségügyi közlemények jelentek meg.

A magyar forrás és fürdővállalatoknak a sebesült és beteg katonák érdekében kifejtett működésére vonatkozó adatok, közlemények, fényképek összegyűjtése.

24. *Dr. Deutsch Ernő*: A honvéd egészségügyi intézetek egészségügyi anyaga is összegyűjtendő.

25. *Dr. Kopits Jenő*: A hadigondozó hivatal rokkantakat utókezelő intézeteinek, illetve berendezésük fényképeinek, szervezetük leírásának összegyűjtése és a rokkantügyi kiállítás orvosi kezelésre vonatkozó részének megszerzése.

26. *Dr. Matolcsy Miklós*: Szemléltetően kidolgozandó a jelesebb gyógyszerek, kötszerek és a gyógyszerészet történetfejlődése.

27. *Dr. Hankó Vilmos*: Gyűjtjük össze a régi orvosok és természetvizsgálók között volt sok termelő magyar elme munkásságának adatait. Egy hazai kénésfürdő berendezése, magyar ásványvizek fejlődése, egy régi magyar gyógyszer-tár és egy régi orvosképző intézet tanítási eszközei bemutatandók lennének.

28. *Kelemen Lajos*: Gyűjtendők lennének a felhívásban megemlítettken kívül bizonyos fogadalmi emlékek, csodatevő képek és oltárok másolatai és a régi gyógyító borbélyokra vonatkozó emlékek. Felkutatandók a régi orvosok leszármazottai, creklyetárgyainak átengedése végett.

29. *Dr. Manninger Vilmos*: Az egész múzeumügy fővédnökségére Ő Felségét, védnökségére pedig József főherceget kellene felkérni.

30. *Németh Imre*: A gyűjtés decentralizáltassék. A vezetés mindenütt egy orvosra és egy történészre bízassék.

31. *Dr. Purjesz Ignác*: Megállapítandók a múzeum számára gyűjtendő anyag csoportjai, minden csoport számára 1-1 albizottság küldessék ki.

32. *Dr. Manninger Vilmos*: A babonás tárgyak gyűjtését egy külön bizottságra kellene bízni és az ebben való működésre magasrangú katonarvosokat is fel kellene kérni.

33. *Biró Lajos*: A gyűjtés rendszeresen, tervszerűen mielőbb kezdessék meg. A belügyminisztérium járjon közbe a hadvezetőségénél a múzeum programjába vett tárgyak érdekében.

34. *Dr. Antal János*: Elsősorban a háborús anyag összegyűjtése sürgős.

35. *Dr. Zsákó István*: A gyűjtés munkájába múzeumi, könyvtári vagy levéltári gyakorlattal bíró nem orvosok is véressenek be. A szervezkedés különösen a háborús gyűjtésre való tekintettel minél gyorsabban történjék meg. Külön csoport vállalkozzék a háborúra vonatkozó tárgyak és adatok gyűjtésére. Propaganda folyóirat szerkesztessék. A fronton levő orvosok szólíttassanak fel a gyűjtésre.

36. *Szántó Menyhért*: Társadalmi múzeum adjon anyagának felhasználható részéből másolati példányokat a létesítendő múzeum számára.

37. *Buday László*: A múzeumok közegészségügyi adatainak grafikai ábrázolással való kiegészítése igen tanulságos volna. A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal adatfegyverzései, melyek már hosszabb idő óta folynak - történelmi szempontból is érdekesek volnának.

38. *Dr. Csánky Dező*: Megfontolás tárgya legyen, hogy nem volna-e lehet-

séges a becsebb (de nem unikumszerű) közegészségügyre vonatkozó levéltári iratokat a belügyminisztérium engedélyével ha nem is tulajdonul, de legalább ideiglenes letétképpen a létesítendő múzeumban elhelyezni.

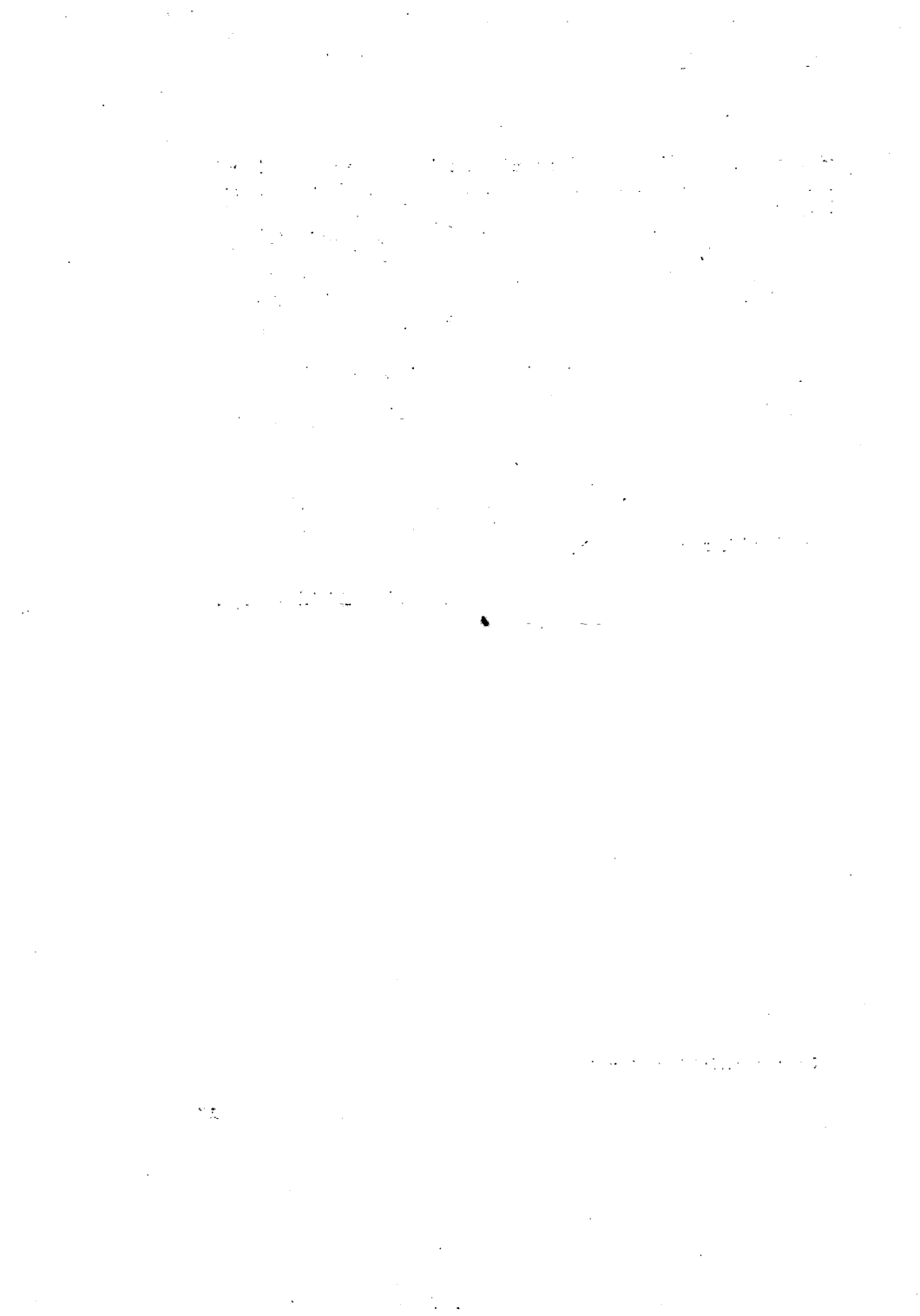
39. *Kelemen Lajos*: Nagy súlyt kellene helyezni egyes lelkes gyűjtőspecialisták megnyerésére. A beérkezendő anyagoknak azt a részét, amely muzicális értékű, de nem való az orvostörténelem körébe, fel kellene ajánlani a magyar és az erdélyi Nemzeti Múzeumnak, esetleg más gyűjtemények részére. Viszont kérni ezektől duplumaik közül idevágó érmeket, könyveket, gyászjelentéseket stb.*

Míndezek komoly bizonyítékai annak, hogy a tervbevelt magyar orvostörténeti múzeum ügye mennyire szívügye volt Nékámnak. Életrehívása, életbentartása és jövője érdekében milyen alaposággal és körültekintéssel tette meg javaslatait.

Nem kevésbé értékesek a múzeum szervezésére, anyagára és gyűjtésére vonatkozó javaslatok, melyek azt mutatják, hogy már 45 évvel ezelőtt voltak lelkes emberek, kik a szívük mélyén hordozták a magyar orvostörténeti múzeum létesítésének gondolatát. A világháború szerencsétlen kimenetele az oka, hogy a gondolatból nem lett valóság.

Szamosháti Dániel (Budapest)

* Kivonat az eredeti jegyzőkönyvből

KÖNYVISMERTETÉS

Meyer K. F.: Disinfected Mail

Gossip Printery Inc. Holton. Kansas USA 1962. 342. oldal. Igen nagyszámú ábra. Album alak. Ára 12 dollár.

Az ismert nevű orvostörténész, Meyer Kolos Ferenc ebben az érdekes, gyönyörű kiállítású orvos-kultúrtörténeti művében a posta járványtani vonatkozásaival és a postai küldemények, elsősorban pedig a levelek fertőtlenítésének kérdésével foglalkozik annak történeti, kulturális és nem utolsósorban filateliai vonatkozásaiban. A C. E. Dolman professzor előszavával bevezetett mű sokkal többértébb, színesebb és érdekesebb, mint ahogyan a munka címe alapján következtetni lehetne. Megbeszéli a mű első részében az egyes fontosabb tömegesen pusztító fertőző betegség kultúrtörténeti vonatkozásait különös tekintettel a fertőzések megakadályozásának történeti fejlődésére. Majd részletesen ismerteti az eredeti képanyag, irodalmi források, oklevelek és nem utolsósorban a bélyegek és a bélyegeken tett megjelölések alapján a fertőtlenítés módjait és végrehajtásának igazolását. *Teall* és *See* közreműködésével megírt országok viszonyait tárgyaló fejezetben az Osztrák-Magyar Monarchia majd Ausztria vonatkozásaiban minket is közvetlenül érdeklően tárgyalja a postai fertőtlenítés problematikáját igen érdekes történeti fejlődésben. Mária Teréziának 1770. január 7-én kiadott rendelete és a dél-magyarországi határzár, valamint az adriai-tengeri határzár orvostörténeti vonatkozásai a postai fertőtlenítés megbeszélésének kapcsán teljes elevénységgel jelennek meg előttünk. Az egyes bélyegzők, jelzések és a vonatkozó rendelkezések mind orvosnak, mind filatelistának megmutatják nemcsak az akkori közegészségügyi intézkedéseknek sokrétű, mai ismereteink szerint is magas fokú voltát, de bizonyítják a bélyeggyűjtésnek magas kultúrtörténeti értékét, sok tekintetben bizonyító szerepét egyes speciális orvostörténeti kérdések eldöntésénél betürendes sorrendben Belgium, a brit szigetek, a dunai hercegségek, így elsősorban Románia, Franciaország, Németország, Görögország, Olaszország, Japán, Málta szigete, Hollandia, a Skandináv államok, Oroszország, Szerbia, Svájc és végül az amerikai államok kerülnek érdekes, színes megbeszélésre a postai fertőtlenítés speciális szemszögéből. Részletes irodalmi felsorolás teszi teljessé ezt a nagygényű végtelenül érdekes

orvos-kultúrtörténeti munkát. Az irodalmi felsorolásban megtaláljuk Tárczay Kálmánnak 1872-ben Bécsben megjelent művét, amelyben a kolerának az izlám országában való elterjedtségének okaival foglalkozik. Sokrétű magyar vonatkozásai, valamint színes kultúrtörténeti érdekessége miatt melegen ajánljuk ezt a szép munkát

H. Bretschneider: Der Streit um die Vivisektion im 19. Jahrhundert

Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1962. 158 oldal. 8 ábra.

Herrlinger kielii és *Rotschub* münsteri orvostörténész professorok szerkesztésében „*Medizin in Geschichte und Kultur*” címen új orvostörténeti könyvsorozatot indított meg a G. Fischer stuttgarti könyvkiadó vállalat. E sorozatban jelent meg K. G. König könyve G. Palma nürnbergi városi orvosról és mint második kötet Bretschneider a XIX. századi vivisectio elleni harc történetével foglalkozó könyve. A könyvet különösen aktuálissá teszi az a körülmény, hogy 1863-ban Moritz Schiff firenzei biológus professzor állatkísérleteivel szemben indult meg szóba jöhető mértékben az állatkísérletek végzésével, az ún. vivisectióval szembeni majdnem egy fél évszázadon át tartott igen nagy propagandacszközökkel és agitációval folytatott harc, amely a kísérletes orvostudomány kialakulásának akadályozója volt sok tekintetben. Bretschneider könyve színes áttekintést ad erről az érdekes, de ma már csak történeti érdekességgel bíró harcról, ismertetve egyes országok szerint a küzdelem lefolyását és részleteiben is megbeszélve az antivivisectió kiadványok és propagandahadjárat érveit, anyagát és sokrétű megnyilatkozásait. A munkának magyar vonatkozása alig van annak megfelelően, hogy országunkban az állatkísérletekkel szemben a francia, olasz és angliai propagandisztikus jellegű hazai ellenállással alig találkozhatni. A könyv említést tesz egy 1896-ban Budapesten megtartott nemzetközi állatbarát és antivivisectió kongresszusról, amely lényegileg befejezője lett az állatkísérletezéssel szembeni további ellenállásnak. Megemlékezik továbbá *Parlaghi Vilma* festőnőnek a vivisectio elleni küzdelemben játszott jelentős szerepéről. *Parlaghi Vilma* 1898-ban a berlini *Damenzeitung*-ban fulmináns cikket írt az állatkísérletek ellen, és mint az állatvédő és vivisectioellenes világszövetség tiszteletbeli elnöke irányító szerepet töltött be az állatkísérletek ellen harcoló mozgalomban. A könyv „*Ráth-Végh: Az emberi butaság kultúrtörténete*” című művéhez sok érdekes anyagot szolgáltatna, ismertetve a kísérletes orvostudománnyal szembeni sokrétű és sokérdekű ellenállás furcsaságokban gazdag történetét.

Dr. Bugyi Balázs

